

ลักษณะไทยในพุทธสถาน: การศึกษา คำ

นายชนาธิป พันทวี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2547

ISBN 974-53-1495-1

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHARACTERISTICS OF THAI BUDDHIST ARCHITECTURE: A STUDY OF TERMS

Mr. Chanatip Bhandhavee

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
For the Degree of Master of Architecture in Architecture

Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2004

ISBN 974-53-1495-1

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ลักษณะไทยในพุทธสถาน : การศึกษาคำ

โดย

นายชนาธิป พันทวี

สาขาวิชา

สถาปัตยกรรม

อาจารย์ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร. สันติ ฉันทวิลาสวงศ์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ เลอสม สถาปิตานนท์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ไชแสง ศุขะวิวัฒน์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร. สันติ ฉันทวิลาสวงศ์)

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. ทิพย์สุดา ปทุมานนท์)

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ วิวัฒน์ เตมีย์พันธ์)

..... กรรมการ

(อาจารย์ ประชา แสงสายัณห์)

ชนาธิป พันทวี : ลักษณะไทยในพุทธสถาน: การศึกษา คำ. (CHARACTERISTICS OF THAI BUDDHIST ARCHITECTURE : A STUDY OF TERMS) อ. ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ ดร. สันติ ฉันทวิลาสวงศ์, จำนวนหน้า 209 หน้า. ISBN 974-53-1495-1.

งานวิจัยนี้ เป็นการศึกษา “คำ” ที่ช่างในอดีตใช้อธิบายลักษณะสถาปัตยกรรมไทย โดยเน้นเฉพาะคำที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นที่” ในพุทธสถาน เพื่อทำความเข้าใจ แนวคิด และ ลักษณะพื้นที่ในงานสถาปัตยกรรม ที่เกี่ยวข้องกับคำเหล่านั้น วิธีดำเนินงานวิจัย ใช้การศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร โดยเอกสารสำคัญที่ใช้ในการศึกษาและสืบค้นคำ จะพิจารณาจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นหลัก เมื่อได้คำสำคัญที่ใช้ในงานวิจัย จะทำการศึกษาพจนานุกรม ครอบคลุมตั้งแต่ฉบับบุกเบิกจนถึงปัจจุบัน เพื่อเปรียบเทียบความหมายของคำในบริบทต่างๆ จากนั้นจะนำคำเหล่านี้ไปใช้เป็น “กรอบ” ในการศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคำ และทำการวิเคราะห์ อภิปราย เรื่องลักษณะไทย ต่อไป

ขอบเขตงานวิจัยนี้ ไม่ได้เน้นจำนวนคำ แต่จะใช้ คำสำคัญบางคำ เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ “ลักษณะไทยในอดีต” เป็นหลัก โดยคำที่ใช้ในการศึกษา ประกอบไปด้วยคำว่า ระเบียบ เฉลียง พะไล ชาน ซาลา ลาน คด สี่มา ฝา ผัง กำแพงแก้ว ห้อง

จากการศึกษา พบว่าคำบางคำ สะท้อนลักษณะพื้นที่ในทำนองเดียวกัน และบางคำก็สื่อลักษณะเฉพาะของพื้นที่ แตกต่างไปจากคำอื่นๆ ซึ่งในที่นี้สามารถจำแนกกลุ่มคำได้เป็น 6 กลุ่ม คือ

- ระเบียบ เฉลียง พะไล เป็นพื้นที่ส่วนที่ต่อจากอาคาร มีหลังคาคลุม
- ชาน ซาลา ลาน เป็นพื้นที่ภายนอกอาคาร หรือพื้นที่ออกไปจากแนวเขต ไม่มีหลังคาคลุม
- ระเบียบ คด เป็นพื้นที่ล้อมรอบประธานสำคัญในพุทธสถาน
- สี่มา เป็นพื้นที่สมมติเพื่อใช้ในการสังฆกรรม ตามพระวินัย
- ฝา ผัง กำแพงแก้ว ไม่ได้แสดงพื้นที่ แต่ใช้เป็นเครื่องกั้นกำหนดพื้นที่
- ห้อง เป็น “ส่วน” ของพื้นที่ในลักษณะต่างๆ ซึ่งมีขอบเขตและเส้นแบ่งพื้นที่ชัดเจน

นอกจากนี้ จากการศึกษา พบข้อสังเกตว่า คำ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่เฉพาะสำคัญในพุทธสถาน แต่ละคำจะใช้อธิบายลักษณะพื้นที่ในแต่ละส่วนที่มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน ซึ่งพื้นที่ในแต่ละส่วนนั้น ก็จะสะท้อน “ความหมาย” และ ลักษณะ “การใช้พื้นที่” แตกต่างกัน อาทิ

- ระเบียบคด แสดงขอบเขตและเส้นแบ่งชัดเจน ในลักษณะปิดล้อมรอบประธานสำคัญในพุทธสถาน เพื่อสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ พื้นที่ในคติจักรวาล

- สීමา มีขอบเขตและ เส้นแบ่งที่เกิดจากการกำหนด เครื่องหมายเขต โดยสීමาเป็นพื้นที่ซึ่งต้องปฏิบัติตามกฎข้อบัญญัติในพระวินัย เป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อน ความหมาย และการใช้พื้นที่ ที่แตกต่างไปจากภายนอกอย่างชัดเจน
- กำแพงแก้ว ทำหน้าที่เป็นเส้นแบ่ง กันล้อมพื้นที่ เพื่อสื่อความหมายว่าภายในขอบเขต กำแพงนั้น เป็นพื้นที่สำคัญในพุทธสถาน
- ฝาผนัง เป็นเส้นแบ่งกันล้อมพื้นที่สำคัญ ซึ่งทำให้เกิด ห้อง ที่มีขอบเขตชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับ ห้อง ที่เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธาน จะสื่อความหมายว่าห้องนั้น คือ “พระคันธกุฎี” ที่ประทับแห่งพระพุทธรองค์ ผู้ทรงเป็นประธาน ณ ที่แห่งนั้น

เมื่อนำข้อสังเกตเรื่องคำที่ได้จากการวิจัย ไปทำการวิเคราะห์ ประกอบกับการศึกษา แนวคิด และทฤษฎีต่างๆ ว่าด้วยเรื่อง “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งเป็นมุมมองที่สะท้อนให้เห็น ลักษณะร่วมของพื้นที่ทางศาสนา ตามโลกทัศน์เดิมในอดีตของมนุษย์ และ ศึกษามุมมอง “พื้นที่ในคติไทย” เพื่อเข้าใจโลกทัศน์เรื่องพื้นที่ของไทยในอดีต ที่แตกต่างไปจากพื้นที่ในคติปัจจุบัน ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ในที่นี้สามารถสรุปลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน ได้เป็นสามประการ คือ

- 1) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน
- 2) พื้นที่ในพุทธสถาน มีการให้ “ความหมาย” ที่แตกต่างกัน
- 3) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ลำดับความสำคัญ” ในการใช้พื้นที่ และมี “กฎ” ในการปฏิบัติต่างกัน

ลักษณะสำคัญทั้งสามประการ สะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ในคติไทยหรือพื้นที่ในพุทธสถาน (ตามกรอบโลกทัศน์เดิม) แต่ละพื้นที่จะต้องมีการนิยาม และ คำเป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อลักษณะของพื้นที่นั้นๆ

ในบทสุดท้ายของงานวิจัย เป็นการนำข้อสรุปลักษณะสำคัญของพื้นที่ มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ อภิปราย ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในคติปัจจุบัน ตามกรอบโลกทัศน์แบบสมัยใหม่ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน จนทำให้ลักษณะไทยบางประการหายไป และเสนอแนะแนวทางสำหรับการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องต่อไป

ภาควิชา	สถาปัตยกรรมศาสตร์	ลายมือชื่อ.....
สาขาวิชา	สถาปัตยกรรม	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา	2547	

447 41284 25 : MAJOR ARCHITECTURE

KEY WORD: Thai Characteristics / Thai Architecture / Buddhist Architecture / Buddhist Temple / Space / Sacred Space / Architectural Space / Architectural Terms / Concept of Architecture / Modern Thai Architecture / Architectural Meaning / Thai Style / Thai **Buddhist Cosmology**

CHANATIP BHANDHAVEE : CHARACTERISTICS OF THAI BUDDHIST

ARCHITECTURE: A STUDY OF TERMS. THESIS ADVISOR : ASSOCIATE

PROFESSOR SANTI CHANTAVILASVONG, Ph.D., 209 pp. ISBN 974-53-1495-1.

This research studies 'architectural terms' used by Thai architects in the past to explain Thai architecture. To understand the concept and characteristics of architectural space, the research specifically focuses on the terms that relate to 'space' in Thai Buddhist Architecture. The writings of Prince *Krom Phraya Narisranuwattiwong* provided most of the corpus used in this study. After key terms were selected from this corpus, older editions of currently used dictionaries were gathered for the comparative analyzes of the terms' meanings in different contexts. Later, these terms were used to build a framework for the study of the various dimensions of Thai architecture which was used as a basis for the analysis and discussion of various characteristics of Thai architecture.

This study focusses on the key terms which have been used to identify the significant aspects of the space in Buddhist architecture and which can bring about an understanding of the characteristics of Thai style in the past. These key terms include *Rabiang, Chaliang, Phalai, Chan, Chala, Lan, Khot, Sima, Fa, Phanang, Kamphangkeow, and Hong*.

The study found that certain terms are used to refer to more general characteristics of space, while others more specific characteristics of space. These terms can be divided into six groups as follows:

- *Rabiang, Chaliang, and Phalai* which refer to the covered-space that extends from a building.
- *Chan, Chala, and Lan* are used to refer to the outside space or the space beyond a boundary line with no roof.
- *Rabiang, and Khot* which are used to refer to the enclosed space surrounding the main building of Buddhist building clusters.
- *Sima* which is used to refer to the conceptual space needed in official Buddhist ceremonies as written in the Buddhist monk disciplinary rules.
- *Fa, Phanang, and Kamphangkeow* which are used to refer to a boundary of a specific area, but not to indicate the area itself.
- *Hong* which is used to refer to a partition of a specific space with an obvious boundary.

In addition, it is found that each term indicating specific and significant space in Buddhist temple grounds is used to illustrate space with a clear specified boundary or line. Different space is also a matter of different definitions and different utilization:

- *Rabiang Khot* is used to refer to the clear boundary that surrounds the main building of the Buddhist temple grounds to indicate the symbolic meaning of the space in Buddhist cosmology.
- *Sima* is used to refer to a boundary line specified by a symbolic indication, and more specifically a restricted area where disciplinary rules are strictly enforced and which is considered as a sacred area that obviously reflects different meanings and utilization.
- *Kamphangkeow* is used to refer to a boundary that surrounds an area to distinguish the interior space as a distinctive area in the Buddhist temple grounds.
- *Fa* and *Phanang* are used to refer to a boundary of a distinctive area that forms a room or *Hong* with clear borders, or a room for the Buddha image in particular, to indicate "*Khanthakudi*" – a room for the Lord Buddha as the master of the room.

An analysis of the implication of the terms and the conceptual and theoretical study of "sacred space" in Thai Buddhism reveals some of the contemporary characteristics of Buddhist space according to the 'ancient worldviews' which differ from current ones. It can be concluded from the study that there are three important characteristics of space in Buddhist architecture as follows:

1. Space in Buddhist architecture has a clear "area" and "boundary".
2. Space in Buddhist architecture has different meanings.
3. Space in Buddhist architecture has a hierarchical order of usage.

These three important characteristics show that space in Thai Buddhist architecture, following ancient worldviews, needs special definitions and terms to characterize particular types of space.

The last chapter of the study presents how important characteristics of space were developed into a framework for the analysis and discussion of matters related to space in current worldviews. These modern worldviews have influenced changes in the characteristics of space in Buddhist architecture and caused the loss of some unique Thai characteristics. Recommendations for further study are also provided.

Department	Architecture	Student's signature.....
Field of study	Architecture	Advisor's signature.....
Academic year	2004	

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะไม่สามารถสำเร็จลุล่วงไปได้ หากขาดซึ่งความช่วยเหลือของบุคคลและหน่วยงานต่างๆ ดังต่อไปนี้

รองศาสตราจารย์ ดร. สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ให้โอกาสและคำปรึกษาที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย แม้จะใช้ระยะเวลาในการทำงานวิจัยนี้หลายปี ท่านก็คอยเป็นห่วงเป็นใย รวมทั้งให้อิสระในการทำงานอย่างเต็มที่ ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองอยากรู้

ศาสตราจารย์ ไชแสง ศุขะวัฒน์ รองศาสตราจารย์ ดร.ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์ รองศาสตราจารย์ วิวัฒน์ เตมียพันธ์ และ อาจารย์ ประชา แสงสายัณห์ ซึ่งให้ความเมตตา สละเวลาเพื่อมาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ อีกทั้งให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์มากมาย

รองศาสตราจารย์ เลอสม สถาปิตานนท์ ให้คำแนะนำและเป็นห่วงเป็นใยผู้วิจัยเสมอมา อาจารย์ชาติรี ประภิตนนทการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งเป็นที่ปรึกษาแก่ผู้วิจัยในหลายๆ ด้าน ตั้งแต่เริ่มต้นทำวิทยานิพนธ์ และ ร่วมเดินทางไปเก็บข้อมูลยังสถานที่สำคัญหลายแห่ง

นางสาวประภาพร บำรุงไทย, นายจตุรงค์ เกตุนิล, นายนพรัตน์ สุวรรรัตน์ และ นางสาววรางคณา พุฒหอม ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดี ในการจัดทำรูปเล่ม และ ภาพประกอบ

อาจารย์นพคุณ ต่อบวงศ์ ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสารที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย

นางสาวธนรัตน์ เทพพัตตรา , นางพิมลศิริ ประจงสาร, นายยุทธศาสตร์ ธิปาณบุตร กัลยาณมิตร ผู้คอยให้ความช่วยเหลือในทุกๆ ด้าน และเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัย ฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ มาได้ด้วยดี รวมไปถึงเพื่อนๆ ร่วมเรียนในระดับปริญญาโทมาบัณฑิต และ ท่านอื่นๆ ที่ไม่อาจเอ่ยนามได้หมดในที่นี้

หน่วยงานภาครัฐ และ มหาวิทยาลัยนเรศวร ที่ให้ทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์

ห้องสมุดที่ใช้เป็นแหล่งค้นคว้าข้อมูล และเจ้าหน้าที่ทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ในการสืบค้นข้อมูล

และสุดท้ายขอกราบขอบพระคุณ นางพรทิพย์ พันทวี มารดาผู้วิจัย ที่ให้การสนับสนุนในด้านการเงินและค่าใช้จ่ายในการทำวิทยานิพนธ์ ตลอดจนเป็นแรงผลักดันเพื่อให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ประโยชน์อันใดที่วิทยานิพนธ์นี้พึงมีแก่ผู้สนใจ ข้าพเจ้าขออุทิศเพื่อเป็นกุศลบุญแด่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มณี พันทวี บิดาของผู้วิจัย ผู้ล่วงลับไปแล้วและสถิตยอยู่ในสัณฐานปรายภพ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฌ
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
ขอบเขตของการวิจัย.....	3
วิธีดำเนินการวิจัย.....	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	8
บทที่ 2 ความหมายของคำ.....	9
คำที่ใช้ในการศึกษา.....	9
1. ความหมายของคำว่า ระเบียบ.....	11
2. ความหมายของคำว่า เฉลียง.....	15
3. ความหมายของคำว่า พะไล.....	20
4. ความหมายของคำว่า ชาน.....	25
5. ความหมายของคำว่า ซาลา.....	30
6. ความหมายของคำว่า ลาน.....	33
7. ความหมายของคำว่า คด.....	37
8. ความหมายของคำว่า สี่มา.....	45
9. ความหมายของคำว่า กำแพงแก้ว.....	53
10. ความหมายของคำว่า ฝา.....	57
11. ความหมายของคำว่า ผนัง.....	63
12. ความหมายของคำว่า ห้อง.....	66

บทที่ 3 คำ และ ลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน.....	77
พื้นที่ในพุทธสถาน.....	77
1. ระเบียบ คด.....	80
ระเบียบ คด เป็นพื้นที่ล้อมรอบประธาน.....	80
พระระเบียบ มีลักษณะการวางผังบนเค้าโครงเดียวกัน.....	82
คด เป็นสิ่งปลูกสร้างซึ่งมีฐานคดเป็นข้อคอก.....	86
พระระเบียบคด คือ พระระเบียบที่มี “ฐาน” คด.....	88
ระเบียบคด เป็นพื้นที่ในคติจักรวาล.....	89
ระเบียบคด เป็น “พิหาร” เพื่อประดิษฐาน “พระเจ้านั่งเนื่อง”	95
2. สี่มา.....	100
สี่มา หมายถึง เขตแดนทำสังฆกรรมร่วมกัน.....	100
สี่มา เกิดจาก “การผูกสี่มา” และกำหนดเครื่องหมายเขต.....	102
นิมิตสี่มาหิน เพื่อให้ “เส้นสี่มา” อยู่ในบังคับ.....	106
นิมิตสี่มาน้ำ เพื่อความบริสุทธิ์.....	109
สี่มา ห้ามคาบเกี่ยวหรือทับกัน.....	111
สมมติสี่มาใหม่ ในสี่มาเดิม ต้อง “ถอนสี่มา” ก่อน.....	113
โบเสมาซ้อนหลายใบ หมายความว่า ผูกหลายฝ่าย / หลายคราว.....	114
เปลี่ยนวิหาร เป็นโบสถ์ได้ด้วยการผูกสี่มา.....	116
3. ฝาผนัง กำแพงแก้ว.....	118
ฝา (ฝา ฟ้า) ล้วนเกี่ยวเนื่องกับ “เรื่องกันเรื่องบัง”	118
ผนัง เป็นของก่อ ไม่ใช่คำว่า “ปลูก”	120
กำแพง เป็นเครื่องกันล้อมพื้นที่	120
แต่เดิมวิหาร ไม่นิยมกันผนัง.	122
การเขียนฝาผนัง เกิดจาก ฝ้าม่าน.....	122
การเขียนฝาผนังวัด เพื่อเจริญความเลื่อมใส.....	124
กำแพงแก้ว เป็นกำแพงกันล้อมสิ่งดีงาม.....	126
กำแพงแก้ว เป็นเครื่องกันล้อมพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์.....	128

4. ห้อง.....	130
ห้อง เป็นส่วนของพื้นที่.....	130
ห้อง ใช้เป็นคำระบุ “ตำแหน่ง” หรือ “ส่วน” ของพื้นที่.....	131
ห้อง เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธาน	135
ห้อง เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระโต.....	139
ห้อง เป็น “คันทกุกฎี” พื้นที่ส่วนพระพุทธรองค์.....	142
บทที่ 4 คำ: ภาพสะท้อนลักษณะไทยในพุทธสถาน.....	149
พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์: แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	150
ศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์.....	150
ความหมายของสัญลักษณ์ทางศาสนา.....	153
ความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์.....	156
ขอบเขตของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์.....	159
พื้นที่ในคติไทย.....	162
บทวิเคราะห์: ลักษณะสำคัญบางประการของพื้นที่ในพุทธสถาน.....	167
1) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน.....	167
2) พื้นที่ในพุทธสถาน มีการให้ “ความหมาย” ที่แตกต่างกัน.....	176
3) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ลำดับความสำคัญ” ในการใช้พื้นที่ และ มี “กฎ” ในการปฏิบัติต่างกัน.....	181
บทที่ 5 บทส่งท้าย	
ลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน : ภาพสะท้อนโลกทัศน์ มุมมองพื้นที่ในอดีต.....	185
พื้นที่ “สมัยใหม่” ในพุทธสถาน : ภาพสะท้อนลักษณะบางประการที่หายไป	189
จากโลกทัศน์ไตรภูมิ สู่ โลกทัศน์สมัยใหม่.....	189
พื้นที่ “สมัยใหม่” ในพุทธสถาน.....	193
คำ และ ลักษณะบางประการที่หายไป.....	195
ความเข้าใจบางประการเรื่อง “ลักษณะไทย” และข้อเสนอแนะในงานวิจัย.....	196
ปัญหาและข้อเสนอแนะบางประการ.....	199
รายการอ้างอิง.....	201
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	209

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ 2.1	สรุปความหมายคำว่า ระเบียบ แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....14
ตารางที่ 2.2	สรุปความหมายคำว่า เฉลียง แยกเป็นประเด็นต่างๆ19
ตารางที่ 2.3	สรุปความหมายคำว่า พะไล แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....24
ตารางที่ 2.4	สรุปความหมายคำว่า ชาน แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....29
ตารางที่ 2.5	สรุปความหมายคำว่า ซาลา แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....32
ตารางที่ 2.6	สรุปความหมายคำว่า ลาน แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....36
ตารางที่ 2.7	สรุปความหมายคำว่า คด แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....43
ตารางที่ 2.8	สรุปความหมายคำว่า สี่มา แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....51
ตารางที่ 2.9	สรุปความหมายคำว่า กำแพง / กำแพงแก้ว แยกเป็นประเด็นต่างๆ.56
ตารางที่ 2.10	สรุปความหมายคำว่า ฝา แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....61
ตารางที่ 2.11	สรุปความหมายคำว่า ผนัง แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....64
ตารางที่ 2.12	สรุปความหมายคำว่า ห้อง แยกเป็นประเด็นต่างๆ.....68
ตารางที่ 2.13	สรุปความหมายของคำ แยกตามประเด็นต่างๆ.....70
ตารางที่ 2.14	แสดงความหมายของคำและความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ในพุทธสถาน.....74
ตารางที่ 2.15	แสดงกลุ่มคำและลักษณะร่วมของพื้นที่.....75
ตารางที่ 2.16	แสดงการจำแนกกลุ่มคำ ตามความสำคัญและลักษณะเฉพาะของพื้นที่ในพุทธสถาน.....76
ตารางที่ 4.1	แสดงการเปรียบเทียบลักษณะสำคัญของ profane space และ sacred space ของ Eliade.....159
ตารางที่ 4.2	เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพื้นที่ในคติปัจจุบันและพื้นที่ในคติไทย.....163
ตารางที่ 4.3	ตารางแสดงลักษณะร่วมบางประการมุมมอง พื้นที่ในคติไทย และ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์...166
ตารางที่ 5.1	สรุปลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน.....188

สารบัญภาพ

ภาพประกอบ	หน้า
ภาพที่ 2.1	แผนภาพแสดงลำดับในการนำเสนอความหมายคำ โดยจำแนก พจนานุกรมเป็น 3 กลุ่ม 10
ภาพที่ 2.2	แสดงการเปรียบเทียบ ระเบียบเรียงที่มีฝา และ ระเบียบที่ไม่มีฝา..... 12
ภาพที่ 2.3	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ระเบียบ ในพจนานุกรม..... 15
ภาพที่ 2.4	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า เฉลียง ในพจนานุกรม 20
ภาพที่ 2.5	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า พะไล ในพจนานุกรม..... 25
ภาพที่ 2.6	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ชาน ในพจนานุกรม..... 30
ภาพที่ 2.7	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ซาลา ในพจนานุกรม..... 32
ภาพที่ 2.8	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ลาน ในพจนานุกรม..... 37
ภาพที่ 2.9	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า คด ในพจนานุกรม..... 45
ภาพที่ 2.10	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า สี่มา ในพจนานุกรม..... 53
ภาพที่ 2.11	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า กำแพงแก้ว ในพจนานุกรม..... 57
ภาพที่ 2.12	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ฝา ในพจนานุกรม..... 62
ภาพที่ 2.13	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ผนัง ในพจนานุกรม..... 65
ภาพที่ 2.14	ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ห้อง ในพจนานุกรม..... 69
ภาพที่ 3.1	แผนผังเขตพุทธาวาส วัดพุทธโธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา..... 79
ภาพที่ 3.2	ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงผังเขตพุทธาวาส วัดพุทธโธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา.... 79
ภาพที่ 3.3	ภาพถ่ายทางอากาศวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร..... 80
ภาพที่ 3.4	พระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร..... 80
ภาพที่ 3.5	ภาพถ่ายทางอากาศ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จ.นครศรีธรรมราช..... 81
ภาพที่ 3.6	ภายในทับเกษตร วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จ. นครศรีธรรมราช..... 81
ภาพที่ 3.7	แผนผังวัดเจติยเจ็ดแถว ศรีสะเกษ..... 83
ภาพที่ 3.8	แผนผังวัดมหาธาตุ สุโขทัย..... 83
ภาพที่ 3.9	แผนผังวัดพุทธโธสวรรย์ จ. พระนครศรีอยุธยา..... 84
ภาพที่ 3.10	ภาพถ่ายทางอากาศวัดพุทธโธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 84
ภาพที่ 3.11	แผนผังวัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา..... 84
ภาพที่ 3.12	แผนผังวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 84
ภาพที่ 3.13	ภาพถ่ายทางอากาศวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 84
ภาพที่ 3.14	ภาพถ่ายทางอากาศ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร..... 85

ภาพประกอบ	หน้า
ภาพที่ 3.15	แผนผังพระระเบียงวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร.....85
ภาพที่ 3.16	แสดงเค้าโครงลักษณะการวางผังพระระเบียง ล้อมรอบประธาน.....85
ภาพที่ 3.17	ภาพฝีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แสดงลำดับ สิ่งปลูกสร้างแวดล้อมสิ่งสำคัญอันเป็นประธาน.....86
ภาพที่ 3.18	รูปด้าน ปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา.....89
ภาพที่ 3.19	รูปตัด ปราสาทนครวัด.....89
ภาพที่ 3.20	วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....90
ภาพที่ 3.21	แผนผังวัดไชยวัฒนาราม.....90
ภาพที่ 3.22	สมุดภาพไตรภูมิโบราณ สมัยกรุงธนบุรี.....91
ภาพที่ 3.23	ภาพไตรภูมิจากสมุดภาพฉบับเมืองเหนือ.....91
ภาพที่ 3.24	การจำลองภูมิจักรวาลในลักษณะ 3 มิติ.....91
ภาพที่ 3.25	แผนผังสังฐานเขาพระสุเมรุ จากการวิเคราะห์สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี.....92
ภาพที่ 3.26	ภาพตัดแสดงความสูงของเขาพระสุเมรุ จากการวิเคราะห์สมุดภาพ ไตรภูมิสมัยธนบุรี.....93
ภาพที่ 3.27	ภาพตัดแสดงความสูงของสวรรค์ชั้นต่างๆ จากการวิเคราะห์สมุดภาพไตรภูมิ สมัยธนบุรี.....94
ภาพที่ 3.28	พระพุทธรูปในพระระเบียงวัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา.....97
ภาพที่ 3.29	พระพุทธรูปในพระระเบียงวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร.....97
ภาพที่ 3.30	ปูนปั้น “พระอดีตพุทธเจ้า” ประดับรอบเจดีย์ประธาน วัดมหาธาตุ สุโขทัย.....99
ภาพที่ 3.31	ปูนปั้น “พระอดีตพุทธเจ้า” ประดับรอบเจดีย์ประธาน วัดมหาธาตุ สุโขทัย.....99
ภาพที่ 3.32	จิตรกรรมฝาผนัง พระอดีตพุทธเจ้า.....99
ภาพที่ 3.33	แสดงทิศทางที่สัมพันธ์กับการทักษิณมิติ.....103
ภาพที่ 3.34	แสดงสังฐานสีมาในแบบต่างๆ ที่ปรากฏในหนังสือ สีมาภคา.....105
ภาพที่ 3.35	ลูกนิมิต.....107
ภาพที่ 3.36	ภาพนทีสีมา ที่ปรากฏใน หนังสือสีมาภคา.....109
ภาพที่ 3.37	โบสถ์น้ำ วัดพุทธเอ็น จังหวัดเชียงใหม่.....109
ภาพที่ 3.38	ภาพเขียนในสมุดข่อยสีมาภคา แสดงภาพ นทีปารสีมา.....110
ภาพที่ 3.39	แสดงการคาบเกี่ยวของสีมา ในสีมาภคา.....112

สารบัญภาพ (ต่อ)

ณ

ภาพประกอบ	หน้า
ภาพที่ 3.40	แสดงการสมมติสีมาทับสีมา ใน สีมาภค.....112
ภาพที่ 3.41	แผนผังเขตมหาสีมา วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ.....112
ภาพที่ 3.42	ลักษณะใบเสมาซ้อน 2 ใบ พระอุโบสถวัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา.....115
ภาพที่ 3.43	ภาพเขียนฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร.....126
ภาพที่ 3.44	ภาพลายเส้นแสดงรายละเอียดภาพเขียนฝาผนังจักรวาล วัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร.....126
ภาพที่ 3.45	กำแพงแก้ว วัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร.....127
ภาพที่ 3.46	พระอุโบสถวัดสุวรรณดาราราม จ. พระนครศรีอยุธยา.....128
ภาพที่ 3.47	ภาพร่างลายเส้น แสดงลักษณะการล้อมกำแพงแก้วในแนวเดียวกับสีมา.....129
ภาพที่ 3.48	แผนผังวิหารหลวง วัดมหาธาตุสุโขทัย ภาพร่างฝัพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.....130
ภาพที่ 3.49	แผนผังวัดมหาธาตุ สุโขทัย.....131
ภาพที่ 3.50	แผนที่เมืองสวรรคโลก ภาพร่างฝัพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์.....132
ภาพที่ 3.51	แสดงลักษณะการแบ่งห้องเขียนฝาผนัง ในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม.....133
ภาพที่ 3.52	แผนผังแสดงความสัมพันธ์ของภาพจักรวาลบนเชิงเสาศิววัดสุทัศนเทพวราราม134
ภาพที่ 3.53	เจดีย์สถานภายในถ้ำกาละ ที่อินเดีย.....135
ภาพที่ 3.54	สถูปในถ้ำภาษา ที่อินเดีย.....135
ภาพที่ 3.55	แสดงลักษณะการแบ่งพื้นที่ประดิษฐานและพื้นที่พิธีกรรมวัดเจดีย์เจ็ดยอด ศรีสัชชาลัย.....136
ภาพที่ 3.56	แสดงลักษณะการแบ่งพื้นที่ประดิษฐานและพื้นที่พิธีกรรม วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา.....136
ภาพที่ 3.57	พระวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก.....138
ภาพที่ 3.58	พระพุทธรูปชินราช ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหาร.....138
ภาพที่ 3.59	ภายในวิหารวัดพนัญเชิง จ.พระนครศรีอยุธยา.....140
ภาพที่ 3.60	พระศรีสากยมุนี ประดิษฐานภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม.....140
ภาพที่ 3.61	พระมณฑปพิตร.....141
ภาพที่ 3.62	วิหารพระมณฑปพิตร จ. พระนครศรีอยุธยา.....141
ภาพที่ 3.63	วิหารพระนอนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร.....143

สารบัญภาพ (ต่อ)

ณ

ภาพประกอบ	หน้า
ภาพที่ 3.64	143
ภาพที่ 3.65	144
ภาพที่ 3.66	144
ภาพที่ 3.67	144
ภาพที่ 3.68	144
ภาพที่ 3.69	145
ภาพที่ 3.70	145
ภาพที่ 4.1	155
ภาพที่ 4.2	161
ภาพที่ 4.3	168
ภาพที่ 4.4	168
ภาพที่ 4.5	169
ภาพที่ 4.6	169
ภาพที่ 4.7	170
ภาพที่ 4.8	171
ภาพที่ 4.9	172
ภาพที่ 4.10	172
ภาพที่ 4.11	172
ภาพที่ 4.12	173
ภาพที่ 4.13	173
ภาพที่ 4.14	173
ภาพที่ 4.15	173
ภาพที่ 4.16	173

สารบัญภาพ (ต่อ)

ณ

ภาพประกอบ	หน้า
ภาพที่ 4.17	173
ภาพที่ 4.18	173
ภาพที่ 4.19	174
ภาพที่ 4.20	175
ภาพที่ 4.21	175
ภาพที่ 4.22	175
ภาพที่ 4.23	176
ภาพที่ 4.24	177
ภาพที่ 4.25	178
ภาพที่ 4.26	178
ภาพที่ 4.27	179
ภาพที่ 4.28	180
ภาพที่ 4.29	180
ภาพที่ 4.30	181
ภาพที่ 4.31	181
ภาพที่ 4.32	182
ภาพที่ 4.33	182
ภาพที่ 4.34	182
ภาพที่ 4.35	183
ภาพที่ 4.36	183
ภาพที่ 4.37	183
ภาพที่ 4.38	184

สารบัญภาพ (ต่อ)

ณ

ภาพประกอบ

หน้า

ภาพที่ 5.1	วัดมหาธาตุ จ. สุโขทัย.....	194
ภาพที่ 5.2	พระมหาธาตุเจดีย์ วัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย.....	194
ภาพที่ 5.3	เจดีย์รูปทรงข้าวบิณฑ์ ตั้งอยู่บนเกาะกลางถนน จ. สุโขทัย.....	194

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เอกลักษณ์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย เป็นประเด็นซึ่งก่อให้เกิดกระแสความสนใจทั้งในวงวิชาชีพและวิชาการ ที่ผ่านมามีการศึกษา “ลักษณะไทย” ในทิศทางต่างๆกัน ทั้งการศึกษาเพื่อเข้าใจงานสถาปัตยกรรมไทยในอดีต และเพื่อพิจารณางานสถาปัตยกรรมในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยที่หยิบยกเรื่อง ลักษณะไทย มาเป็นประเด็นในการศึกษา โดยส่วนใหญ่ที่ผ่านมามักจะเป็นการอภิปราย ลักษณะไทย ที่เกี่ยวเนื่องกับงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ เป็นหลัก

สืบเนื่องจากหลักสูตรการศึกษาสถาปัตยกรรมในระดับอุดมศึกษา ที่เริ่มเปิดสอนในประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา (มุสตี ทิพทัส, 2539: 27) เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้แบบตะวันตก ดังนั้น สถาปนิกและนิสิต นักศึกษาส่วนใหญ่ จึงคุ้นเคยกับการมองและอธิบายลักษณะสถาปัตยกรรมผ่านคำตะวันตกเป็นหลัก เช่น DOT(จุด) LINE(เส้น) PLANE(ระนาบ) MASS(มวล) VOLUME (ปริมาตร) VOID(ช่องเปิด) FORM(รูปทรง) SPACE(ที่ว่าง) ฯลฯ ผลที่ตามมา เมื่อสถาปนิกคุ้นเคยกับการใช้คำตะวันตก คำไทยที่ช่างในอดีตเคยใช้อธิบายลักษณะสถาปัตยกรรม จึงค่อยๆหายไป และไม่ได้นำมาใช้ในปัจจุบัน เป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้ลักษณะสถาปัตยกรรมไทยและแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับคำเหล่านั้น เริ่มที่จะหายไปจากการรับรู้และความเข้าใจของคนรุ่นหลัง

จากปัญหาและข้อสังเกตดังกล่าว นำมาซึ่งความสนใจในมิติของคำที่ใช้อธิบายลักษณะสถาปัตยกรรมไทย เนื่องจากคำและภาษาเป็นสื่อความคิด (พระธรรมปิฎก, 2538: 9) การพิจารณาห้สถาปัตยกรรมผ่านมุมมองของคำไทย จึงน่าจะทำให้เข้าใจ “ความคิด” หรือ “คติไทย” ที่เกี่ยวเนื่องกับคำเหล่านั้น และ ทำให้เข้าใจ “ลักษณะไทย” ได้อีกทางหนึ่ง

งานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาลักษณะไทย ผ่านมุมมองของ “คำ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา คำที่ช่างในอดีตใช้อธิบายลักษณะสถาปัตยกรรมไทย จากข้อมูลเอกสารตำราต่างๆ ซึ่งเอกสารหลักที่ใช้ในการอ้างอิง และ วิเคราะห์เลือกคำสำคัญในการศึกษา จะพิจารณาจากลายพระหัตถ์ใน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นหลัก เนื่องด้วยพระองค์ทรงเป็นช่างหลวง ที่ได้รับการถ่ายทอดวิชาช่างตามแบบแผนประเพณีเดิม การที่พระองค์ทรงใช้ศัพท์เพื่ออธิบายลักษณะสถาปัตยกรรม จึงสะท้อนให้เห็นวิธีการใช้คำของช่างไทยโบราณได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ พระองค์ท่านยังได้ทรงตรวจสอบ ค้นคว้าเรื่องคำศัพท์และความเป็นมาของคำอยู่เสมอ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมแห่งการคิดเรียกคำศัพท์ได้อีกประการหนึ่ง (สันติ เล็กสุขุม, 2538:15) เมื่อได้คำสำคัญที่ใช้ในการศึกษาแล้ว จะทำการศึกษา

ความหมายของคำในพจนานุกรม ครอบคลุมตั้งแต่ พจนานุกรมฉบับบุกเบิก จนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เข้าใจ ความหมายของคำในบริบทต่างๆ จากนั้นจะนำคำเหล่านี้ไปใช้เป็น กรอบในการศึกษาลักษณะ สถาปัตยกรรมในประเด็นต่างๆ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ ไปใช้ในการวิเคราะห์ อภิปรายเรื่องลักษณะไทย ผ่าน มุมมองของคำเหล่านี้ ต่อไป

จากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า คำที่ใช้อธิบายลักษณะสถาปัตยกรรมไทย ในที่นี้สามารถ จำแนกได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรก จะเป็นคำที่ใช้อธิบาย รูปแบบ รายละเอียด และ ส่วนประณีต โดย คำในกลุ่มนี้ จะสื่อให้เห็น “ภาพ” ขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมต่างๆ ที่ชัดเจน ยกตัวอย่างเช่น บัว คำว่า บัวหงาย องค์ระฆัง ฐานสิงห์ ฐานปัทม์ ปล้องไฉน ซ่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ฯลฯ ส่วนคำในกลุ่ม หลัง จะไม่แสดงรายละเอียดหรือไม่สื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนเช่นคำในกลุ่มแรก แต่จะเป็นคำที่ใช้อธิบาย “พื้นที่” หรือ ส่วน บริเวณต่างๆ ในงานสถาปัตยกรรม ยกตัวอย่างเช่น คำว่า ชาน ซาลา ลาน เฉลียง ระเบียง พาไล ห้อง ฯลฯ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยให้ความสนใจและกำหนดกรอบการศึกษา เฉพาะคำในกลุ่มหลัง ที่เกี่ยวเนื่องกับพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจ ลักษณะไทย ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง กับ พื้นที่ เป็นหลัก

งานวิจัยนี้ กำหนดขอบเขตศึกษาเฉพาะคำศัพท์ที่ใช้อธิบายลักษณะสถาปัตยกรรมในพุทธสถาน เนื่องจากคำในกลุ่มนี้ นอกจากจะใช้เรียกสิ่งปลูกสร้างหรือองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการกำหนด พื้นที่ในพุทธสถานแล้ว คำเหล่านี้ยังเกี่ยวเนื่องกับ คติความเชื่อ และ แนวความคิดต่างๆ อันเป็นที่มา ของลักษณะสถาปัตยกรรม ทำให้การศึกษา “คำ” สามารถเชื่อมโยงสู่ความเข้าใจลักษณะไทยในมิติ ต่างๆ ได้มากขึ้น นอกจากนี้ สถาปัตยกรรมในพุทธสถาน ยังได้รับการยอมรับโดยทั่วไปว่า เป็นประเภท สถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ และ มักจะถูกหยิบยกมาอภิปรายหรือใช้เป็น “แม่แบบ” ในการวิเคราะห์ ลักษณะไทยอยู่เสมอ

ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษา นอกจากจะเป็นการฟื้นคำในยุคคลก่อนที่เคยใช้อธิบายลักษณะ สถาปัตยกรรมไทย นำกลับมาให้สถาปนิกหรือคนยุคปัจจุบัน ได้ศึกษาและเข้าใจลักษณะไทยจากคำ เหล่านั้น งานวิจัยนี้เป็นอีกมุมมองในการศึกษาลักษณะไทย ที่มุ่งเน้น ความเข้าใจ “ลักษณะไทยในอดีต” มากกว่าจะเป็นการค้นหา “ลักษณะไทยสมัยใหม่” เช่นการศึกษาที่ผ่านมา อีกทั้งยังเป็นการเปิดมุมมอง การวิจัยทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างออกไป โดยให้ความสำคัญกับ คำ ซึ่งเป็นสื่อแสดงความคิด ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ต่อการค้นคว้าวิจัยที่เกี่ยวข้อง และ นำไปสู่การศึกษาในประเด็นเดียวกันนี้ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษา คำ ที่ช่างในอดีตใช้อธิบายลักษณะสถาปัตยกรรมไทย เน้นเฉพาะคำที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพื้นที่ในพุทธสถาน โดยสืบค้นและศึกษาจากลายพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พจนานุกรมในอดีตจนปัจจุบัน ตลอดจน เอกสาร ตำรา ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. เพื่อวิเคราะห์ อภิปราย เรื่องลักษณะไทยในพุทธสถาน ผ่านมุมมองของคำที่ใช้ในการศึกษา

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีข้อตกลงเบื้องต้นและกำหนดขอบเขตการศึกษาไว้ดังนี้

ก. ขอบเขต คำ ที่ใช้ในการศึกษา

1. จำนวนคำที่ใช้ในการศึกษา ไม่ได้เน้นปริมาณ ในลักษณะการรวบรวมศัพท์เช่นการจัดทำพจนานุกรม แต่จะใช้คำสำคัญเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ทำความเข้าใจลักษณะไทยในมิติต่างๆ
2. ศึกษาเฉพาะ คำ ที่เกี่ยวข้องกับ พื้นที่ ในพุทธสถาน โดยเน้นเฉพาะพื้นที่ในเขตพุทธาวาส ทั้งนี้เนื่องจากเป็นพื้นที่สำคัญสำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อันประกอบไปด้วย อาคารประธานหลัก อาทิ พระเจดีย์ พระปราสาท พระมณฑป และอาคารสำคัญรองลงมา อาทิ พระอุโบสถ พระวิหาร พระระเบียง ฯลฯ ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นพื้นที่ประกอบศาสนพิธี และ สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ สถานที่ประทับแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังคำว่า พุทธาวาส (พุทธะ+อวาส) (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 27) เนื่องจากเขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่ซึ่งมีความซับซ้อน ทั้งในด้านการใช้พื้นที่และ “ความหมาย” ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น คำที่ใช้ อธิบายหรือกำหนดพื้นที่ จึงแตกต่างไปจากคำที่ใช้อธิบายพื้นที่อื่นๆ ทั่วไป การเลือกศึกษาเฉพาะคำในกลุ่มนี้ จึงทำให้เกิดความเข้าใจลักษณะไทยในพุทธสถานได้ ในหลายมิติ
3. ศึกษาเฉพาะคำศัพท์สถาปัตยกรรมไทย ในภาษาภาคกลาง
4. คำที่ใช้ในการศึกษา พิจารณาจากคำสำคัญที่ปรากฏในลายพระหัตถ์ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นหลัก เนื่องจากพระองค์ท่านทรงเป็นช่างหลวง ที่ได้รับการถ่ายทอดวิชาช่างตามแบบแผนประเพณีเดิม การที่พระองค์ทรงใช้ศัพท์เพื่ออธิบายลักษณะสถาปัตยกรรม จึงสะท้อนให้เห็นวิธีการใช้คำของช่างไทยโบราณได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ พระองค์ท่านยังได้ทรงตรวจสอบค้นคว้าเรื่องคำศัพท์และความเป็นมาของคำ อยู่เสมอ ดังปรากฏในพระอธิบายต่างๆ (สันติ เล็กสุขุม, 2538:15)

ข. ขอบเขตงานสถาปัตยกรรม ที่ใช้เป็นกรณีศึกษา

1. ประเภทงานสถาปัตยกรรม ที่ใช้เป็นกรณีศึกษา เน้นเฉพาะอาคารในเขตพุทธาวาส ที่มีการใช้พื้นที่ภายในอาคาร เป็นหลัก อาทิ พระอุโบสถ พระวิหาร พระระเบียง ฯลฯ เนื่องจากเป็นประเภทสถาปัตยกรรม ที่คนสามารถเข้าไปสัมผัสและรับรู้ลักษณะพื้นที่ในมิติต่างๆ ได้ทั้งภายนอกและภายในอาคาร ซึ่งจะแตกต่างไปจาก พระสถูปเจดีย์ หรือ พระปรางค์ ที่เน้นการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ และการรับรู้ลักษณะพื้นที่จากภายนอก เป็นหลัก
2. งานสถาปัตยกรรมที่ยกมาเป็นตัวอย่าง หรือกรณีศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อประกอบความเข้าใจในเนื้อหา โดยมีได้เจาะจงศึกษาอาคาร สถานที่ หรือ ยุคสมัยใด โดยเฉพาะ แต่จะเป็นการมองภาพรวม เพื่อเข้าใจลักษณะไทยในพุทธสถาน เป็นหลัก

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ เป็นลักษณะงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก โดยมีลำดับขั้นตอนในการศึกษาดังนี้

1. การศึกษาเบื้องต้น (Pilot Study) เป็นการสืบค้นข้อมูลและศึกษาเบื้องต้น เพื่อตรวจสอบประเด็นปัญหาและปูพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการทำวิจัย โดยแบ่งการศึกษาเป็น 2 ประเด็น
 - 1) การสำรวจการศึกษาในแนวทางเดียวกัน ที่ผ่านมามีการศึกษาและอภิปรายเรื่องลักษณะไทย โดยส่วนใหญ่มักจะเป็นการศึกษาเชิงรูปแบบ เพื่อค้นหาลักษณะไทย “ร่วมสมัย” ในงานสถาปัตยกรรมประเภทต่างๆ โดยเน้นผลลัพธ์จากข้อมูลเชิงสถิติ ที่ได้จากการสัมภาษณ์หรือสำรวจแบบสอบถาม เพื่อให้ได้มาซึ่ง “ลักษณะไทยในปัจจุบัน” ซึ่งจะแตกต่างไปจากงานวิจัยนี้ ที่มุ่งเน้นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และทฤษฎีสถาปัตยกรรม เพื่อทำความเข้าใจ “ลักษณะไทยในอดีต” เป็นหลัก

สำหรับการศึกษาและอภิปรายเรื่อง คำ โดยส่วนใหญ่ มักจะเป็นในลักษณะของการรวบรวมคำ เพื่อจัดทำพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ยังไม่มีงานวิจัยที่หยิบยก คำ มาเป็นประเด็นศึกษา มีเพียงเอกสาร ตำราทางศิลปสถาปัตยกรรมไทยบางเล่ม ที่มีการใช้คำเพื่ออธิบายลักษณะสถาปัตยกรรม หรือเพื่อประกอบความเข้าใจในเนื้อหา ซึ่งโดยส่วนใหญ่ คำที่กล่าวถึง มักเป็นกลุ่มคำที่ใช้อธิบายลักษณะ “รูปแบบ” “รายละเอียด” และ “องค์ประกอบต่างๆ” ในงานสถาปัตยกรรม อาทิเช่น ศัพท์ที่ใช้เรียกองค์ประกอบเจดีย์ ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้าง หรืองานประดับของสถาปัตยกรรมไทย เป็นต้น ส่วนกลุ่มคำที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นที่” อย่างที่ผู้วิจัยเลือกทำการศึกษานั้น ยังไม่มีการนำมาอภิปรายแต่อย่างใด

- 2) **การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง** ในขั้นตอนนี้เป็นการปริทัศน์วรรณกรรม (Literature Review) ในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับหัวข้อวิจัย เพื่อปูพื้นฐานและสร้างความเข้าใจลักษณะสถาปัตยกรรมในพุทธสถาน และคำศัพท์ต่างๆ ในเบื้องต้น โดยค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ตำรา ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง
2. **การเก็บรวบรวมข้อมูล** เป็นขั้นตอนการศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงเอกสาร จากแหล่งข้อมูลต่างๆ โดยสถานที่ซึ่งใช้เป็นหลักในการค้นคว้า ได้แก่ ห้องสมุดที่ต่างๆ ดังนี้
- สำนักวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร
 - หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล จำแนกลำดับขั้นตอนการศึกษา ได้ดังนี้

- 1) **การสืบค้นคำ** จากข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้มาซึ่งคำที่มีใช้แต่เดิมในอดีต โดยกำหนดกรอบการสืบค้น เฉพาะคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับ พื้นที่ในพุทธสถาน ซึ่งข้อมูลหลักที่ใช้ในการสืบค้นในครั้งนี้ อ้างอิงจากลายพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งปรากฏตีพิมพ์ในหนังสือต่างๆ ดังต่อไปนี้
- หนังสือชุด “ศาสน์สมเด็จพระเจ้า เล่ม 1-27” (2505) เป็นหนังสือที่รวบรวมลายพระหัตถ์ของพระองค์ ซึ่งทรงแลกเปลี่ยนข้อวิจารณ์เรื่องต่างๆ กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในระหว่าง พ.ศ. 2457 -2486
 - หนังสือชุด “บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 1-5 ” (2506) เป็นลายพระหัตถ์ที่ทรงอธิบาย ตอบข้อปัญหาที่พระยาอนุমানราชชนเขียนกราบทูลถาม
 - หนังสือชื่อ “หม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุล” (2512) เป็นลายพระหัตถ์ประทานแก่หม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
 - หนังสือชุด “จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก” (2506) และ “จดหมายระยะทางไปมณฑลราชบุรี” (2516) เป็นลายพระหัตถ์ที่ทรงบันทึกเมื่อครั้งเสด็จพระดำเนินไปยังมณฑลต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลเอกสารอื่นๆ ที่ใช้ในการสืบค้น ประกอบด้วยข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น จดหมายเหตุ บันทึก ประชุมจารึกต่างๆ ฯลฯ ซึ่งเอกสารชั้นต้นที่สำคัญ อาทิเช่น “โคลงดั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่จารขึ้นเมื่อครั้งปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการใช้คำศัพท์เมื่อครั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี โดยต้นฉบับโคลงดั้นดังกล่าวนี้ ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือชื่อ “ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” (2544) นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลอื่นๆ ที่ใช้ในการสืบค้นในลักษณะของเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) เช่น หนังสือ ตำราทางด้านสถาปัตยกรรมไทยต่างๆ เป็นต้น

- 2) **การคัดเลือกคำเพื่อใช้ในการศึกษา** หลังจากที่ได้ทำการสืบค้นคำแล้ว จะได้คำสำคัญมาจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นคำที่ปรากฏการอธิบายในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จากนั้นจะได้ทำการคัดเลือกคำ ที่สอดคล้องกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในขอบเขตการวิจัย โดยพิจารณาจาก คำที่เกี่ยวข้องกับ พื้นที่ในพุทธสถาน ทั้ง คำ ที่สะท้อนลักษณะพื้นที่ และ คำที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดขอบเขตพื้นที่ โดยคำที่ใช้ในงานวิจัยนี้ จะประกอบไปด้วยคำว่า ระเบียบ เฉลียง พระไล ชาน ซาลาลาน คด สีมา ผา ผ้าง กำแพงแก้ว ห้อง ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำคำเหล่านี้ ไปใช้เป็นกรอบในการศึกษาประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป
- 3) **การศึกษาความหมายของคำในพจนานุกรม** เพื่อให้เข้าใจความหมายของคำในบริบทต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยสืบค้นจากพจนานุกรมที่เคยได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งในที่นี้จำแนกพจนานุกรมออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่

ก. พจนานุกรมทั่วไป จะใช้พจนานุกรมหลักๆ ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ในปัจจุบัน เพื่อให้เข้าใจความหมายของคำในมุมมองปัจจุบัน ประกอบด้วย

- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542
- พจนานุกรมไทย ของ มานิต มานิตเจริญ (2543)
- พจนานุกรมของ เปลื้อง ณ นคร (2544)
- พจนานุกรมฉบับมติชน ของสำนักพิมพ์มติชน (2547)

ข. พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม จะใช้พจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ที่จัดทำขึ้นโดยสถาปนิกหรือผู้เชี่ยวชาญในสาขาสถาปัตยกรรม เพื่อให้เข้าใจความหมายของคำในมุมมองของสถาปนิกและช่างเป็นหลัก ได้แก่

- พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง ของ โชติ กัลยาณมิตร (2518)
- พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2526)
- อภิธานศัพท์เรือนไทยภาคกลาง ของ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2537)

ค. พจนานุกรมฉบับบุกเบิก (พ.ศ. 2207 – 2434) เป็นพจนานุกรมรุ่นแรกของไทย ที่มีการจัดทำขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ซึ่งการศึกษาพจนานุกรมกลุ่มนี้ เพื่อให้เข้าใจความหมายของคำ ตามความเข้าใจในอดีตเป็นหลัก ประกอบด้วย

- คำอักษฎี ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและคณะ (2333-2396)
- *A Dictionary of the Siamese Language* พ.ศ. 2389 หรือ พจนานุกรมไทย-ไทย ของเจ คาสเวล (Rev.J.Caswell) และ เจ.เฮช.แซนด์เลอร์ (J.H.Chandler)
- สัพพะ พะจะนะ พาสาไท (พจนานุกรมของปาเลอกัว) พ.ศ. 2397
- หนังสืออักขราภิธานศรับท์ของหมอปรีดเด พ.ศ.2416

4) **การศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมในพุทธสถาน** ผ่านมุมมองของคำ โดยใช้คำสำคัญเป็น “กรอบ” ในการศึกษา ทำความเข้าใจลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน ในมิติต่างๆ อาทิ แนวความคิด คติการสร้าง ลักษณะการวางผัง ฯลฯ โดยศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร จากคำอธิบายในลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ จากเอกสาร ตำรา ทางสถาปัตยกรรมไทย ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง

3. **การวิเคราะห์ข้อมูล** ในขั้นตอนนี้เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวม มาทำการจัดลำดับ เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล ตลอดจนสร้างเครื่องมือในงานวิจัย ในรูปแบบของตาราง แผนภาพ ฯลฯ เพื่อทำการวิเคราะห์ อภิปรายเรื่องลักษณะไทยในพุทธสถาน ในประเด็นต่างๆ ผ่านมุมมองของคำที่ใช้ในการศึกษา
4. **การสังเคราะห์ข้อมูล** เป็นการประมวลเนื้อหาและผลการวิเคราะห์ที่ได้จากการศึกษา มาทำการเรียบเรียง นำเสนอข้อมูลในเชิงพรรณนาและเชิงวิเคราะห์ ตามแนวทางการวิจัย สาขาประวัติศาสตร์และทฤษฎีสถาปัตยกรรม

5. การสรุปผลและข้อเสนอแนะ เป็นการเรียบเรียง สรุปสาระสำคัญ ที่ได้นำเสนอมาในงานวิจัย ตลอดจน อภิปรายเพิ่มเติมเพื่อชี้ประเด็นสำหรับการศึกษาน่าจะเกิดขึ้นต่อไป และสรุปผลเป็นข้อเสนอแนะ เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาในแนวทางเดียวกันนี้ต่อไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการฟื้นคำที่ช่างในอดีตใช้อธิบายลักษณะสถาปัตยกรรมไทย ปรากฏให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาและเข้าใจวัฒนธรรมแห่งการคิดเรียกศัพท์ ตลอดจน ลักษณะการใช้คำศัพท์ของช่างไทยโบราณ เพื่อไม่ให้คำเหล่านี้หายไปจากการรับรู้
2. เป็นการเปิดมุมมองการวิจัยทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างออกไป ทำให้เข้าใจลักษณะไทยในมิติต่างๆ จากการศึกษาคำ แสดงให้เห็นความสำคัญของ คำ ซึ่งเป็นสื่อแสดงความคิด

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ลักษณะไทย	คำว่า “ลักษณะ” มาจากคำบาลีสันสกฤตว่า “ลกขณ” ซึ่งแปลว่า คุณสมบัติจำเพาะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือคนใดคนหนึ่ง, คุณภาพ, ประเภท (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 769) ดังนั้น คำว่า “ลักษณะไทย” ในที่นี้ จึงหมายถึง คุณสมบัติเฉพาะอันสำคัญ หรือ คุณลักษณะที่บ่งบอกให้รู้สึกถึงเอกลักษณ์ไทย
พุทธสถาน	สถานที่สำคัญในทางพุทธศาสนา ซึ่งในที่นี้หมายถึง วัด
ลักษณะไทยในพุทธสถาน	คุณลักษณะเฉพาะอันสำคัญ ของวัดหรือพุทธสถานในประเทศไทย
สถาปัตยกรรมไทย	ในที่นี้หมายถึง สถาปัตยกรรมแบบประเพณีของไทย
พื้นที่	คำว่า พื้นที่ ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า “ขนาดของผิวพื้น; อาณาบริเวณ; ลักษณะของพื้นดิน..”(2546: 794) ซึ่งตามคำอธิบายดังกล่าว คำว่า พื้นที่ จะแสดงขอบเขตในลักษณะระนาบ 2 มิติ แต่ในงานวิจัยนี้ จะใช้คำว่า พื้นที่ แทนความหมายของ ขอบเขต อาณาบริเวณที่ครอบคลุมทั้งระนาบพื้นใน 2 มิติ และปริมาตรที่ว่างในลักษณะ 3 มิติ ซึ่งพ้องกับคำว่า “Space” ในภาษาอังกฤษ ที่ใช้อธิบายพื้นที่ครอบคลุมในหลายมิติเช่นกัน

บทที่ 2

ความหมายของ คำ

คำ ที่ใช้ในการศึกษา

คำ เป็นสื่อความคิด (พระธรรมปิฎก, 2538: 9) ในการปฏิสังขารของมนุษย์ มีการใช้ “คำ” เป็นเครื่องมือ ถ่ายทอดความคิด หรือ สิ่งที่อยู่ในใจให้ผู้อื่นได้รับรู้ และเข้าใจใน “สาร” ที่สื่อออกไป

การออกแบบและสร้างงานสถาปัตยกรรมไทยขึ้นมาแม้เพียงหนึ่งหลัง ล้วนแล้วแต่ต้องมีการใช้ คำศัพท์จำนวนมากมาย ทำหน้าที่สื่อแทนความหมายของสิ่งต่างๆ ซึ่งมาประกอบกันขึ้นเพื่อเป็นงานสถาปัตยกรรม คำเหล่านั้นอาจเป็นได้ทั้ง คำ ที่ใช้เรียกชื่อองค์ประกอบต่างๆ ในงานสถาปัตยกรรม เช่น รายละเอียด ส่วนประณีต วัสดุ โครงสร้าง หรือ อาจเป็นคำที่ใช้อธิบายพื้นที่หรือส่วนบริเวณต่างๆ

ช่าง หรือผู้ที่มีส่วนในการรังสรรค์งานสถาปัตยกรรมไทย จะเป็นผู้นำ คำศัพท์ต่างๆ มาใช้ในการสื่อสาร ปฏิสังขาร ระหว่างกันเพื่อสร้างงานสถาปัตยกรรมนั้นขึ้นมา คำ จึงไม่ได้ทำหน้าที่เพียง สัญลักษณ์ สื่อแทน “รูป” ลักษณะ สถาปัตยกรรม แต่คำยังเป็นเสมือนภาพสะท้อน “ความคิด” หรือ “ความหมาย” ในงานสถาปัตยกรรม ที่ผู้รังสรรค์งานสถาปัตยกรรมนั้นๆ ต้องการถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้รับรู้

ในบรรดาคำศัพท์ต่างๆ ที่ใช้ในการสื่อลักษณะสถาปัตยกรรมไทย นอกจากคำที่ใช้อธิบายรูปแบบ รายละเอียด หรือส่วนประณีต เช่น บัวคว่ำ บัวหงาย ฐานสิงห์ ปล้องไฉน องครักษ์ซัง ฯลฯ ยังมีคำอีกกลุ่มหนึ่ง ที่ไม่ได้สื่อให้เห็น “ภาพ” หรือ รูปทรง องค์ประกอบต่างๆ ที่ชัดเจน แต่คำในกลุ่มนี้จะเกี่ยวข้องกับการสื่อลักษณะ “พื้นที่” ส่วนบริเวณต่างๆ ในงานสถาปัตยกรรม หรือ เป็นคำที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดพื้นที่ ในมิติต่างๆ

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกคำสำคัญในกลุ่มนี้ มาจำนวนหนึ่ง โดยพิจารณาจากคำที่ปรากฏการอธิบายในลายพระหัตถ์ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ประกอบไปด้วยคำว่า

- ระเบียบ เฉลียง พะไล ชาน ซาลา ลาน คด สีมา กำแพงแก้ว ฝา ผนัง และ ห้อง

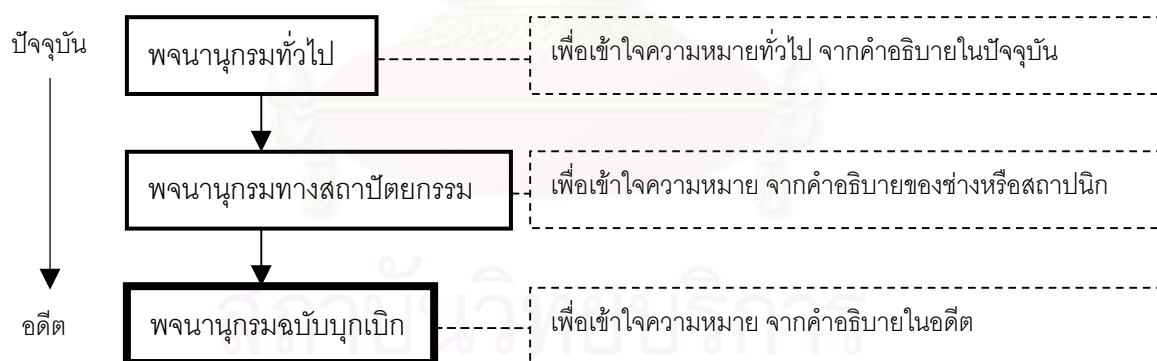
คำในกลุ่มนี้ แม้จะเป็นคำที่คุ้นเคยกันโดยทั่วไป และมีปรากฏใช้ในปัจจุบัน แต่เมื่อได้ทำการศึกษาความหมายของคำจากพจนานุกรม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จะพบว่าคำแต่ละคำ ใช้อธิบายลักษณะพื้นที่ในมิติที่แตกต่างกัน บางคำสะท้อนลักษณะร่วมกันของพื้นที่ ในขณะที่บางคำก็มีการอธิบายไม่ตรงกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเข้าใจที่ต่างกันหลายแง่มุม

เนื้อหาในบทนี้ เป็นการนำเสนอความหมายของคำในบริบทต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่า จากอดีตจนถึงปัจจุบัน มีการอธิบายคำเหล่านี้อย่างไรบ้าง โดยใช้การศึกษาจากพจนานุกรมเป็นหลัก ในที่นี้ ผู้วิจัยจำแนกพจนานุกรมที่ใช้ในการศึกษาเป็น สามกลุ่มด้วยกัน ได้แก่

- พจนานุกรมทั่วไป
- พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม
- พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ลำดับในการนำเสนอคำ ผู้วิจัยจะได้เรียงจาก คำ ที่ใช้อธิบาย “พื้นที่ทั่วไป” ไปจนถึงคำที่มีความเกี่ยวข้องกับ “พื้นที่เฉพาะสำคัญ” ในพุทธสถาน เริ่มจาก คำว่า ระเบียบ เฉลียง พระไล ชาน ซาลาลาน คด สีมา กำแพงแก้ว ฝา ผัง และ ห็อง

ในแต่ละคำ จะวางกรอบการนำเสนอความหมาย จาก “ปัจจุบัน” ย้อนไปหา “อดีต” โดยเริ่มต้นจากคำอธิบายใน พจนานุกรมทั่วไป เพื่อนำเสนอความหมายตามความคุ้นเคยหรือความเข้าใจโดยทั่วไปในปัจจุบัน จากนั้นจะนำเสนอความหมายใน พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม ที่มีการอธิบายศัพท์ในรายละเอียดเฉพาะ ตามมุมมองความเข้าใจของช่างหรือสถาปนิก และ สุดท้ายเป็นการนำเสนอความหมายใน พจนานุกรมฉบับบุกเบิก เพื่อแสดงลักษณะการอธิบายศัพท์ในสมัยก่อน ที่มีรูปแบบและวิธีการอธิบายที่แตกต่างไปจากปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นความหมายที่แตกต่าง และ สะท้อนมุมมองพื้นที่ของคนในอดีตได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 2.1 แผนภาพแสดงลำดับในการนำเสนอความหมายคำ โดยจำแนกพจนานุกรมเป็น 3 กลุ่ม

ในการนำเสนอความหมายของคำ ผู้วิจัยได้ทำการสรุปสาระสำคัญเป็นประเด็นต่างๆ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ และ เมื่อนำเสนอความหมายของแต่ละคำครบทั้งสามส่วนแล้ว จะทำการสรุปประเด็นสำคัญในตอนท้าย เปรียบเทียบเป็นตารางให้เห็นว่า ความหมายในแต่ละส่วน (จากปัจจุบัน สู่ออดีต) นั้นมี ลักษณะร่วม หรือข้อแตกต่างอย่างไร พร้อมกับนำเสนอภาพหลายเส้นเพื่อประกอบความเข้าใจ และ ในตอนท้ายของบทนี้ จะนำสาระสำคัญในความหมายของคำทั้งหมด มาทำการสรุปและเปรียบเทียบในประเด็นต่างๆ เพื่อนำไปใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาต่อไป

1. ความหมายของคำว่า ระเบียง

ก. ความหมายของ ระเบียง ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ **ระเบียง** ไว้ดังนี้

- ระเบียง** น. พื้นเรือนที่ต่อออกไปทางด้านข้าง มีหลังคาคลุม ; โรงแถวที่ล้อมรอบอุโบสถหรือวิหาร, ถ้าเป็นอารามหลวง เรียกว่า พระระเบียง. ว. เรียง, เคียง, ราย. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 935)
- ระเบียง** น. ส่วนของเรือนที่ยื่นออกไปนอกฝา ; วิหารคดที่ล้อมรอบอุโบสถหรือวิหารใหญ่. ว. เรียง, เคียง, ราย. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, 2525: 685)
- ระเบียง** น. ส่วนของเรือนที่ติดอยู่ข้างๆ ภายนอกฝา, วิหารคดที่ล้อมรอบอุโบสถหรือวิหารใหญ่. ว. เรียง, เคียง, ราย. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 , 2522:761)
- ระเบียง** น. ส่วนของอาคารที่ติดอยู่ข้างๆ ภายนอกฝา, วิหารคดที่ล้อมรอบวิหารใหญ่หรืออุโบสถ ; ว. เรียง, เคียง, ราย (มานิต มานิตเจริญ, 2543: 791)
- ระเบียง** น. ส่วนของเรือนที่ติดอยู่ข้างๆ ภายนอกฝา; วิหารคดที่ล้อมรอบอุโบสถ. ว. เรียง, เคียง, ราย. (เปลื้อง ณ นคร, 2544: 409)
- ระเบียง** น. ชานเรือนด้านแปมีหลังคา ; เรือนแถวรอบโบสถ์ วิหารหรือเจดีย์. ว. เรียง, ราย. (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 730)

ในพจนานุกรมต่างๆ จะให้ความหมายของ ระเบียง ในทำนองเดียวกัน โดยสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

- ระเบียง (คำวิเศษณ์) หมายถึง เรียง เคียง ราย
- ระเบียง (คำนาม) มีความหมาย 2 ลักษณะ คือ
 - 1) ระเบียง หมายถึง พื้นเรือน, ชานเรือน, ส่วนของเรือนหรืออาคาร ที่ต่อออกไปนอกฝา หรือ ติดอยู่ข้างๆ ภายนอกฝา
 - 2) ระเบียง เป็นชื่อเรียก โรงแถว, วิหารคด หรือเรือนแถว ที่ล้อมรอบอุโบสถวิหาร หรือเจดีย์ (หากเป็นพระอารามหลวง จะเรียกว่า “พระระเบียง”)
- ลักษณะการต่อระเบียง จะต่อออกไปทางด้านข้างอาคาร (หรือ ด้านแป)
- เฉพาะในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 และ พจนานุกรมฉบับมติชน ที่อธิบายว่า ระเบียงมีหลังคาคลุม

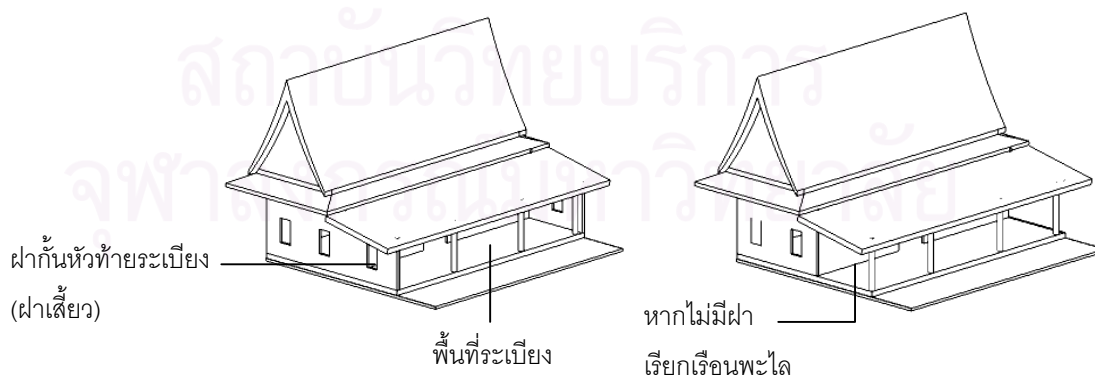
ข.ความหมายของ ระเบียบ ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม อธิบายความหมายของ ระเบียบ ไว้ว่า

- ระเบียบ** ชานยกพื้นรอบอาคารมีหลังคาคลุม (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 636)
- ระเบียบ** น. พื้นเรือนที่ต่อออกไปทางด้านข้างเรือนขนาดยาวเท่ากับตัวเรือน ลดพื้นที่ต่ำกว่าเรือนเล็กน้อย ทำหลังคาลาดเทต่อออกไปจากใต้กันสาดเรือนใหญ่ สำหรับกันแดดและฝน หัวระเบียบทั้งสองข้างกันฝาแบบที่เรียกว่า ฝาเสี้ยวบังไว้ ระเบียบนี้ ถ้าไม่กันฝาปิดที่หัวและท้ายระเบียบ เรียกว่า เรือนพะไล (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 60)
- พื้นระเบียบ** น. พื้นที่อยู่ต่อออกไปทางด้านข้างของตัวเรือน ซึ่งมีหลังคาปกบังแดดและกันฝน (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 53)

จากคำอธิบายในพจนานุกรมสถาปัตยกรรม จะเห็นได้ว่ามีความหมายที่ชี้เฉพาะมากขึ้น และไม่ได้อธิบายถึงระเบียบในความหมายของสิ่งปลูกสร้างล้อมรอบอุโบสถวิหาร เช่นพจนานุกรมทั่วไป กล่าวคือ

- ระเบียบ คือ ชานยกพื้นรอบอาคาร (พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง)
- ระเบียบ คือ พื้นเรือนที่ต่อออกไปทางด้านข้างเรือน (อภิธานศัพท์เรือนไทยภาคกลาง)
- ลักษณะสำคัญของระเบียบเรือน
 - 1) ระเบียบ มีขนาดยาวเท่ากับตัวเรือน
 - 2) พื้นระเบียบ จะลดต่ำกว่าพื้นเรือนเล็กน้อย
 - 3) ระเบียบ จะมีหลังคาคลุม โดยลาดเทต่อออกไปจากใต้กันสาดเรือนใหญ่
 - 4) หัวระเบียบทั้งสองข้าง จะมีฝักันที่หัวท้าย แบบที่เรียกว่า ฝาเสี้ยว (ซึ่งหากไม่กันฝา จะเรียกพื้นที่ส่วนนี้ว่า เรือนพะไล)

ภาพที่ 2.2 แสดงการเปรียบเทียบ ระเบียบเรือนที่มี ฝา และ ระเบียบที่ไม่มีฝา (เรียกเรือนพะไล)

ค. ความหมายของ ระเบียง ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับดั้งเดิมรุ่นแรก ได้อธิบายความหมายของ ระเบียง ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

- ระเบียง** นั้น คือ เฉลียงที่ติดกับเรือนมีหลังคาแลฝาปิดกำบังนั้นก็เรียกว่าระเบียง
(คาสเวล, 2544: 638, พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2389)
- กะเบียง** นั้นคือ พาไลเรือนที่มีหลังคาแลฝากั้นนั้นเรียกว่ากะเบียง เปนค้ำบ้านนอก
ชาวเมืองเรียกระเบียง...(คาสเวล, 2544: 63)
- ระเบียง** คือ เฉลียง,คนปลูกเรือนใหญ่ขึ้นแล้ว ยกพื้นต่อออกไปแลมุขหลังคามีฝาด้วย
นั้น. (แบรดเลย์, 2514: 454, พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2416)
- ระเบียง** Gallery. (ปาเลอกัว ,2542: 640, พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2397)

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ไม่ได้พูดถึง ระเบียง ในความหมายของสิ่งปลูกสร้างที่ใช้ล้อมอุโบสถวิหารแต่อย่างใด กล่าวแต่เพียงระเบียงเรือนที่มีหลังคาและฝากั้น ซึ่งการอธิบายลักษณะ ฝา ระเบียงนี้เป็นในทำนองเดียวกับคำอธิบายของ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2537) ที่มีการอธิบายถึง ฝาระเบียง อย่างที่เรียกว่า ฝาเสี้ยว นอกจากนี้ในพจนานุกรมดั้งเดิม ก็ไม่ได้อธิบายว่าระเบียงต้องต่อออกมาทางด้านข้างอาคารเช่นในพจนานุกรมทั่วไป กล่าวแต่เพียงว่า

- ระเบียง คือ เฉลียงที่ติดกับเรือน ซึ่งมีหลังคาและฝาปิดกำบัง
- ระเบียง (หรือ กะเบียง) คือ พาไลเรือนที่มีหลังคาและฝากั้น
- ระเบียง คือ เฉลียงที่ยกพื้นต่อออกไปจากเรือนใหญ่
- ระเบียง หมายถึง Gallery (ทางเดินมีหลังคา)

ง. สรุปสาระสำคัญของคำ ระเบียง

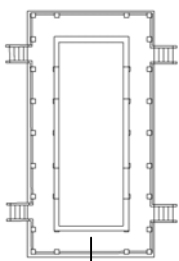
- ระเบียง (เมื่อเป็นคำวิเศษณ์) หมายถึง เรียง, เคียง, ราย
- ระเบียง (เมื่อเป็นคำนาม) มีความหมาย 2 ลักษณะ คือ
 - 1) ระเบียง หมายถึง พื้นเรือน, ส่วนของเรือนหรืออาคารที่ต่อออกไปนอกฝา ,เฉลียงยกพื้นที่ติดกับเรือน
 - 2) ระเบียง เป็นชื่อเรียก สิ่งปลูกสร้างประเภทโรงแถว ,วิหารคด หรือ เรือนแถว ที่ล้อมรอบอุโบสถ วิหาร เจดีย์ (หากเป็นพระอารามหลวง จะเรียก “พระระเบียง”)
- ลักษณะการต่อระเบียงออกมาจากอาคาร ในพจนานุกรมอธิบายไว้ 2 ลักษณะ
 - 1) ต่อออกไปทางด้านข้างอาคาร (หรือด้านแป) เช่น ระเบียงเรือน
 - 2) ต่อออกมาโดยรอบอาคารทั้งสี่ด้าน เช่น ระเบียงรอบอุโบสถ,ศาลาการเปรียญ
- ระเบียงเรือน มีลักษณะสำคัญคือ
 - 1) มีหลังคาคลุม โดยลาดเทต่อออกไปจากใต้กันสาดเรือนใหญ่
 - 2) ทำยกพื้นสูงกว่าระดับดิน

- 3) พื้นระเบียงลดต่ำกว่าพื้นเรือนเล็กน้อย
- 4) ระเบียง มักจะทำขนาดยาวเท่ากับตัวเรือน
- 5) มีฝากันที่หัวท้ายระเบียงทั้งสองข้าง เรียกฝาดีว (หากไม่กันฝาดีว จะเรียกส่วนนี้ว่า เรือนพะไล)

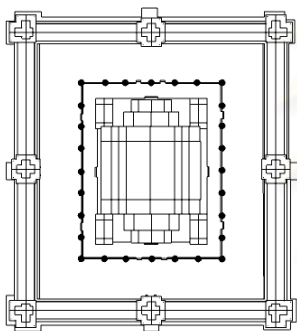
ตารางที่ 2.1 สรุปความหมายคำว่า ระเบียง แยกเป็นประเด็นต่างๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย ในหน้าที่คำนาม	<ul style="list-style-type: none"> - พื้นเรือน, ส่วนของเรือนหรืออาคารที่ต่อออกไปทางด้านข้าง หรือติดอยู่ข้างๆ ภายนอกฝา - โรงแถว, วิหารคด, เรือนแถว ที่ล้อมรอบอุโบสถ วิหาร หรือเจดีย์ (ถ้าเป็นอารามหลวง เรียกพระระเบียง) 	<ul style="list-style-type: none"> - ซานยกพื้นรอบอาคารมีหลังคาคลุม - พื้นเรือนที่ต่อออกไปทางด้านข้างเรือน 	<ul style="list-style-type: none"> - เฉลียงที่ติดกับเรือน / ต่อออกไปจากเรือนใหญ่ มีหลังคาคลุม - พาไลเรือนที่มีหลังคา - Gallery
ความหมาย ใน หน้าที่คำวิเศษณ์	<ul style="list-style-type: none"> - เรียง, เคียง, ราย 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - ต่อออกไปทางด้านข้าง (ด้านแป) - ติดอยู่ข้างๆ ภายนอกฝา - ยื่นออกไปนอกฝา 	<ul style="list-style-type: none"> - ต่อออกไปทางด้านข้างขนาดยาวเท่ากับตัวเรือน - ต่อออกไปรอบอาคาร 	<ul style="list-style-type: none"> - ติดกับเรือน - ต่อออกไปจากเรือนใหญ่ (ไม่ระบุว่าต่อด้านไหน)
หลังคา / ระนาบบน	<ul style="list-style-type: none"> - มีหลังคาคลุม 	<ul style="list-style-type: none"> - มีหลังคาคลุม - ทำหลังคาลาดเทต่อออกไปจากใต้กันสาดเรือนใหญ่ 	<ul style="list-style-type: none"> - มีหลังคาคลุม
พื้น / ระนาบล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ยกพื้น สูงกว่าระดับดิน - พื้นระเบียง ลดต่ำกว่าพื้นเรือนเล็กน้อย 	<ul style="list-style-type: none"> - ยกพื้น
เครื่องกั้น / ระนาบตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - หัวระเบียงทั้งสองข้างกันฝาดีว (เรียก ฝาดีว, หากไม่กันฝาดีวจะเรียกส่วนนี้ว่า เรือนพะไล) 	<ul style="list-style-type: none"> - มีฝากัน ปิดกำบัง (แต่ไม่ได้อธิบายว่า กันอย่างไร)

พจนานุกรมทั่วไป

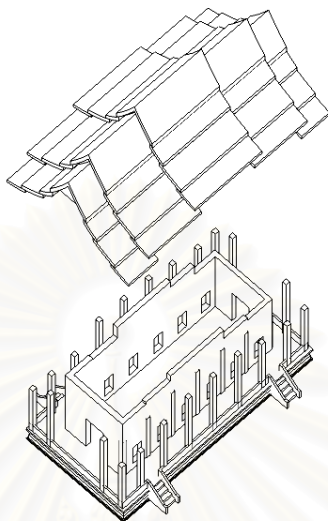

ระเบียบหมายถึงส่วนของอาคาร
ที่ต่อออกไปนอกฝา

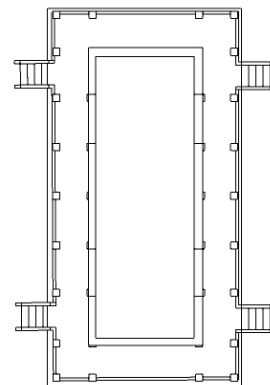
ระเบียบหมายถึง โรงแถว, วิหาร
คด, เรือนแถว ที่ล้อมรอบอุโบสถ
วิหาร หรือเจดีย์ (พระระเบียบ)

พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ระเบียบในความหมายของ ชาน
ยกพื้นรอบอาคารมีหลังคาคลุม

พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ระเบียบ หมายถึง เฉลียงที่ติด
กับเรือน / ต่อออกไปจากเรือน
ใหญ่ มีหลังคาคลุม หรือ พาไล
เรือนที่มีหลังคา

ภาพที่ 2.3 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ระเบียบ ในพจนานุกรม

2. ความหมายของคำว่า เฉลียง

ก. ความหมายของ เฉลียง ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ เฉลียง ไว้ว่า

เฉลียง

น. ส่วนของโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ที่ต่อออกมาโดยรอบหรือส่วนของ
เรือนที่ต่อออกมา ด้านหัวและท้ายเรือน สำหรับนั่งเล่น หรือ เดินติดต่อกัน
เป็นต้น. ว. เฉียง.

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 339)

- เจดีย์** น. ส่วนของโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ หรือเรือนตอนที่ถัดออกมาจากตัวห้อง สำหรับนั่งเล่นหรือเดินติดต่อกันเป็นต้น. ว. เจียง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525)
- เจดีย์** น. ระเบียง, ซีก. ว.เจียง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, 2522: 317)
- เจดีย์** น. ส่วนของบ้าน คล้ายหน้ามุขหรือระเบียง แต่อยู่ด้านข้างของบ้าน, ซีก; ว. เจียง (มานิต มานิตเจริญ, 2543: 280)
- เจดีย์** น. ระเบียง, ซีก. ว.เจียง. (เปลื้อง ณ นคร, 2544: 139)
- เจดีย์** น. ส่วนของอาคาร เช่น บ้าน ตอนที่ถัดออกมาจากตัวห้องสำหรับนั่งเล่น หรือเดินติดต่อกันเป็นต้น. ว.เจียง (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 151-152)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญเป็นได้ดังนี้

- เจดีย์ (คำวิเศษณ์) หมายถึง “เจียง”
- เจดีย์ (คำนาม) หมายถึง ระเบียง, ส่วนของอาคาร เช่น เรือน โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ฯลฯ ที่ต่อยื่นออกมา / ถัดออกมา จากตัวห้องหรือตัวเรือน
- ลักษณะการต่อเจดีย์ออกมาจากตัวอาคาร มีหลายลักษณะ ได้แก่
 - 1) ต่อออกมาโดยรอบ เช่น เจดีย์รอบโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ
 - 2) ต่อออกมาด้านหัวหรือท้ายเรือน (หรือ ด้านสกัด)
 - 3) ต่อออกมาทางด้านข้าง (มีลักษณะคล้ายหน้ามุขหรือระเบียง)
- เจดีย์ ใช้เป็นที่สำหรับนั่งเล่นหรือเดินติดต่อกัน

ข. ความหมายของ เจดีย์ ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม อธิบายความหมายของ เจดีย์ ไว้ว่า

- เจดีย์** ชานยกพื้นข้างอาคารไม่มีหลังคาคลุม (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 261)
- เจดีย์** น. พื้นของเรือน ส่วนที่ทำเป็นยกพื้นต่อออกไปทางด้านหัว หรือ ท้ายเรือน ทำหลังคาคลุมกันแดดและฝน แต่ไม่นิยมกันฝา พื้นเจดีย์มักทำลวดระดับให้ต่ำกว่าพื้นเรือนประมาณประมาณศอกหนึ่ง (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 25)
- พื้นเจดีย์** น. พื้นที่อยู่ต่อออกไปทางด้านมุขของตัวเรือน มีหลังคาปกบังแดดกันฝน (จุลทัศน์ , 2537: 25)
- เจดีย์** พื้นลดรอบอาคาร สำหรับนั่งเล่นหรือเดินติดต่อกัน เป็นต้น มีหลังคาคลุม เช่น เจดีย์โบสถ์ วิหาร หอไตร ศาลา ศาลาราย ในสมัยต่อมาบ้านที่ได้รับอิทธิพลจากยุโรปมีเจดีย์รอบ แต่ไม่ลดพื้น. (พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-ฉ, 2530: 175)

จากคำอธิบายในพจนานุกรม จะเห็นว่าไม่มีการพูดถึง เฉลียง ในหน้าที่คำวิเศษณ์ที่แปลว่า เฉียง อย่างไรก็ตาม โดยภาพรวมจะเป็นทำนองเดียวกับคำอธิบายในพจนานุกรมทั่วไป แต่มีอธิบายรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมเพิ่มเติม โดยมีสาระสำคัญดังนี้

- เฉลียง หมายถึง
 - 1) พื้นของเรือน, ส่วนที่ต่อออกไปทางหัวหรือท้ายเรือน มีหลังคาคลุม
 - 2) พื้นลดรอบอาคารมีหลังคาคลุม
 - 3) ชานยกพื้นรอบอาคารไม่มีหลังคาคลุม
- ลักษณะการต่อเฉลียงออกมาจากอาคาร มีหลายลักษณะ ได้แก่
 - 1) ต่อออกมาด้านข้างอาคาร
 - 2) ต่อด้านหัวหรือท้ายเรือน
 - 3) ต่อออกมาโดยรอบอาคารทั้งสี่ด้าน
- ลักษณะสำคัญของเฉลียง
 - 1) มีหลังคาคลุม (มีพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่องฉบับเดียว ที่บอกว่าเฉลียงไม่มีหลังคาคลุม)
 - 2) ทำยกพื้น สูงกว่าระดับดิน
 - 3) พื้นเฉลียง จะทำลดระดับต่ำกว่าพื้นเรือนหรืออาคาร (ถ้าเป็นเรือนไทย จะนิยมลดประมาณ 1 ศอก แต่ถ้าเป็นเรือนที่ได้รับอิทธิพลฝรั่ง เฉลียงรอบอาคารมักจะไม่ลดพื้น)
 - 4) ไม่นิยมกันฝา
- เฉลียง ใช้เป็นที่สำหรับนั่งเล่นหรือเดินติดต่อกัน

ค. ความหมายของ เฉลียง ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ได้ให้นิยามความหมายของ เฉลียง ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

เฉลียง นั้น คือพาไล ที่ออกมาจากเรือนใหญ่นั้น ก็เรียกว่าเฉลียง
(คาสเวล, 2544: 238)

เฉลียง คือ ที่ระเบียงด้านหนึ่งบ้าง, สองด้านบ้าง, สามด้านบ้าง, สี่ด้านบ้าง, เหมือน
โรงธรรมนั้น.(แบรดเลย์, 2514: 159)

เฉลียง Gallery, a covered walking-place contiguous to a house.
(ปาเลอกัว, 2542: 874)

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ไม่ได้พูดถึงเฉลียงในหน้าที่คำวิเศษณ์ที่แปลว่า เฉียง นอกจากนี้ยังพูดถึงแต่เฉลียงอาคารประเภทเรือนพักอาศัย โดยมีสาระสำคัญดังนี้

- เฉลียง คือ “พาไล” ที่ออกมาจากเรือนใหญ่
- เฉลียง คือ “ระเบียง” ที่ต่อออกมาจากเรือน (ไม่มีระบุด้าน)
- เฉลียง ตรงกับคำว่า “ Gallery” (ทางเดินมีหลังคา) และมีหลังคาคลุมต่อเนื่องกับเรือน
(*a covered walking-place contiguous to a house*)

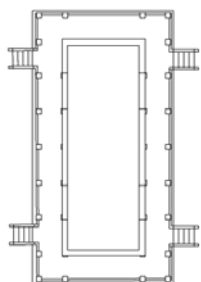
ง. สรุปสาระสำคัญของคำ เฉลียง

- เฉลียง (คำวิเศษณ์) หมายถึง เฉียง
- เฉลียง (คำนาม) หมายถึง
 - 1) พื้นเรือน, ส่วนของเรือนหรืออาคาร ที่ต่อออกมาหรือถัดออกมาจากตัวห้อง
 - 2) พื้นลรอบอาคาร , ส่วนของโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ที่ต่อออกมาโดยรอบอาคาร
 - 3) ระเบียง หรือ พาไล ที่ต่อออกมาจากเรือน
- ลักษณะการต่อเฉลียง ในพจนานุกรมอธิบายไว้ 3 ลักษณะ คือ
 - 1) ต่อออกมาโดยรอบอาคาร เช่น เฉลียงรอบโบสถ์ ศาลาการเปรียญ ฯลฯ
 - 2) ต่อออกมาด้านหัวหรือท้ายอาคาร เช่น เฉลียงเรือน
 - 3) ต่อออกมาทางด้านข้างอาคาร
- ลักษณะสำคัญของเฉลียง
 - 1) มีหลังคาคลุม (มีพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลป์เกี่ยวเนื่องฉบับเดียว ที่อธิบายว่าเฉลียงไม่มีหลังคาคลุม)
 - 2) ทำยกพื้นสูงกว่าระดับพื้นดิน
 - 3) พื้นเฉลียงมักทำลดระดับต่ำกว่าพื้นเรือน/อาคารประธาน (หากเป็นเรือนไทยจะนิยมลดประมาณ 1 ศอก ส่วนเรือนแบบฝรั่ง เฉลียงรอบอาคารจะไม่นิยมลดพื้น)
 - 4) ไม่นิยมกันฝา
- เฉลียงใช้เป็นที่สำหรับนั่งเล่นหรือเดินติดต่อกัน

ตารางที่ 2.2 สรุปความหมายคำว่า เฉลียง แยกเป็นประเด็นต่างๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย ในหน้าที่คานาม	<ul style="list-style-type: none"> - ระเบียง - ส่วนของโบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ ที่ต่อออกมาโดยรอบ - ส่วนของเรือนที่ต่อออกมาด้านหัวท้าย - เรือนตอนที่ถัดออกมาจากตัวห้อง 	<ul style="list-style-type: none"> - พื้นของเรือน ส่วนที่ต่อออกไปทางด้านหัวท้าย มีหลังคาคลุม - ชานยกพื้นข้างอาคาร ไม่มีหลังคาคลุม - พื้นลรอบอาคารมีหลังคาคลุม 	<ul style="list-style-type: none"> - Gallery - พาไลที่ออกมาจากเรือนใหญ่ - ที่ระเบียง
ความหมาย ใน หน้าที่คำวิเศษณ์	<ul style="list-style-type: none"> - เฉียง 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - ต่อออกมาโดยรอบ - ต่อออกมาด้านหัวและท้าย - ถัดออกมาจากตัวห้อง, อยู่ด้านข้าง 	<ul style="list-style-type: none"> - ต่อออกมาข้างอาคาร - ต่อออกไปทางด้านหัวและท้าย - ต่อออกมารอบอาคาร 	<ul style="list-style-type: none"> - ต่อหนึ่งด้าน - ต่อสองด้าน - ต่อสามด้าน - ต่อสี่ด้าน
หลังคา / ระนาบบน	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - เฉพาะพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะ เกี่ยวเนื่องที่ระบุว่า “ไม่มีหลังคาคลุม” ส่วนฉบับอื่นอธิบายว่ามีหลังคา 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่พูดถึงหลังคา บอกแต่เพียงว่า เฉลียงคือ พาไล หรือ ระเบียง - สัพพะ พะจะนะ พาสาไท อธิบายว่า เฉลียง คือ “a covered walking - place contiguous to a house”
พื้น / ระนาบล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ยกพื้น - พื้นเฉลียง ลดระดับต่ำกว่าพื้นเรือนประธาน 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
เครื่องกั้น / ระนาบตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่นิยมกั้นฝา 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
อื่นๆ	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้สำหรับนั่งเล่น หรือเดินติดต่อกัน 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้สำหรับนั่งเล่น หรือใช้เดินติดต่อกัน 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เป็นทางเดิน (a covered walking - place)

พจนานุกรมทั่วไป

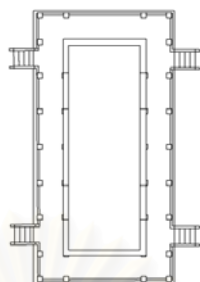

เฉลียง หมายถึง ส่วนของโบสถ์
วิหาร ศาลาการเปรียญ ที่ต่อ
ออกมาโดยรอบ

เฉลียง เป็นส่วนของที่ต่อ
ออกมาด้านหัวท้าย

พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

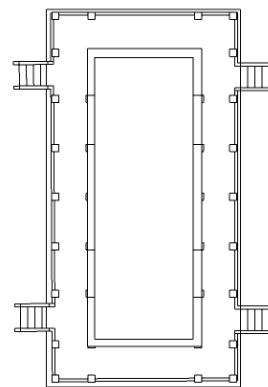

พื้นลดรอบอาคารมีหลังคาคลุม

เฉลียงเป็นส่วนที่ต่อออก
ไปทางด้านหัว ท้าย
มีหลังคาคลุม

พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

เฉลียง คือ ที่ระเบียง หรือ
พาไลที่ออกมาจากรือนใหญ่

ภาพที่ 2.4 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า เฉลียง ในพจนานุกรม

3. ความหมายของคำว่า พะไล

ก. ความหมายของ พะไล ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป อธิบายความหมายของคำ **พะไล (หรือ พาไล)** ไว้ดังนี้

พะไล

น. เรือนหรือเพิงโถง ต่อจากเรือนเดิมหรืออยู่ในบริเวณของเรือนเดิม ใช้เป็นที่
นั่งเล่นหรือประโยชน์อื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ห้องนอน, **พาไล** ก็ว่า

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2526: 778)

- พะไล** น. เฝิงที่ต่ออย่างระเบียง ยื่นออกไปทางจั่วเรือน, พะไล ก็ว่า
(มานิต มานิตเจริญ, 2543: 661)
- พะไล** น. เฝิงพื่นอย่างระเบียง แต่ยื่นออกจากตัวเรือนใช้เป็นที่นั่งเล่น ฯลฯ, พะไล ก็
ว่า.(เปลื้อง ณ นคร, 2544: 338)
- พะไล** น. พะไล, เรียกเรือนโถงที่ต่อจากเรือนเดิมทางด้านซื่อ.
พะไล น. เรือนหรือเพิงโถงที่ต่อออกจากด้านสกัดของเรือนใหญ่, พะไล ก็ว่า
(พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 619, 623)

จากคำอธิบายในพจนานุกรมทั่วไป สรุปสาระสำคัญได้ว่า

- พะไล เป็นคำนามหมายถึง
 - 1) เรือนหรือเพิงโถง ที่ต่อออกจากเรือนเดิมหรืออยู่ในบริเวณเรือนเดิม
 - 2) เฝิงพื่นหรือเพิงที่ต่ออย่างระเบียง ยื่นออกจากตัวเรือน
- ลักษณะการต่อพะไลออกมาจากเรือน ในพจนานุกรมบางฉบับอธิบายว่าพะไลเป็นเพิงที่ต่อออกไปทางด้านจั่ว (ด้านสกัด, ด้านซื่อ) ของเรือน
- พะไล มีลักษณะอย่าง เฝิง หรือ เฝิงโถง กล่าวคือ
 - 1) มีหลังคาคลุม เป็นหลังคาปีกเดี่ยวเฉียงลาดเป็นแผงรูปสี่เหลี่ยม (เหมือนหลังคาเพิง) โดยทำเสาขึ้นไปรับหลังคา
 - 2) พื้นที่มีลักษณะโล่ง ไม่มีฝาผนัง (เป็นอย่างเพิงโถง)
- พะไล ใช้เป็นที่สำหรับนั่งเล่นหรือประโยชน์อื่นๆ ไม่ใช่ห้องนอน

ข. ความหมายของ พะไล ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม อธิบายความหมายของ “พะไล” ไว้ว่า

- พะไล-พะไล** เฝิงโถงส่วนที่ต่อจากตัวเรือนก่อนจะถึงส่วนที่เป็นนอกชาน ใช้เป็นที่นั่งเล่นหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าชานเล่น (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 549)
- พะไล** น. พื้นเรือนซึ่งต่อออกจากด้านสกัดหัวหรือท้ายเรือน แล้วทำหลังคาอย่างพะหรือ พะเพิง ขึ้นแดดกันฝน แต่ไม่มีฝา ปล่อยให้โถงโถงสำหรับใช้เป็นที่นั่งเล่น หรือใช้ประโยชน์อื่นๆ พะไล ก็ว่า
(จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 52)

ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม มีการอธิบายความหมายที่ชี้เฉพาะมากขึ้น กล่าวคือ

- พะไล เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) เฝิงโถงส่วนที่ต่อจากตัวเรือนเดิม หรืออยู่ในบริเวณเรือนเดิม ก่อนถึงส่วนนอกชาน (เรียกอีกอย่างว่า ชานเล่น)

- 2) พื้นที่ต่อออกจากเรือนหรืออาคาร ทำหลังคาอย่างพะเพิง (พะเพิง คือ เพิงที่ต่อปะเข้าไปกับด้านสกัดของเรือน, เพิงพะ ก็เรียก) (ราชบัณฑิตยสถาน ,2546:777)
- ลักษณะการต่อพะไลเรือน จะต่อออกมาทางด้านสกัดหัวหรือท้ายเรือน
 - พะไล มีลักษณะอย่างเพิงโถง ไม่กั้นฝา และมีหลังคาคลุมในลักษณะหลังคาปีกเดียว (อย่างหลังคาเพิง)
 - ส่วนพะไล ใช้เป็นที่สำหรับนั่งเล่นหรือประโยชน์อื่นๆ แต่ไม่ใช่เป็นห้องนอน

ค.ความหมายของ พะไล ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ได้ให้นิยามความหมายของ “พะไล” ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

พาไล	นั่นคือประเทศที่ทำนอกฝาเรือน ที่ทำเป็นพื้นแลหลังคาติดกับเรือนใหญ่นั้น เรียกว่า พาไล (คาสเวล, 2544: 481)
พะไล	คือ เฉลียงนั้น, เหมือนคนทำพะเพิงเป็นหลังคาต่อหน้าเรือนออกไปนั้น (แบรดเลย์, 2514: 454)
พะไลรอบ	คือ เฉลียงรอบเรือนใหญ่นั้น, เหมือนพะไลรอบศาลาโรงธรรมนั้น (แบรดเลย์, 2514: 454)
เพิง, พะ, พะไล	คือ หลังคาข้างเดียว, เขาทำร้านตลาดมีหลังคาข้างเดียวซุม, เรียกเพิงนั้น. (แบรดเลย์, 2514: 459)
เพิงพะ	คือ หลังคาข้างเดียว, เขาทำไว้ข้างด้านสกัดเรือน, เรียกพื้นนั้นว่า พะ, หลังคานั้น เรียกเพิง (แบรดเลย์, 2514: 459)
เพิงพะไล	คือหลังคาเฉลียงต่อเพิงออกไปนั้น, เหมือนหลังคาเพิงพะไลเรือนเป็นต้นนั้น (แบรดเลย์, 2514: 459)
พไลย	Galery, floor. (ปาเลอกัว, 2542: 536) (สะกดตามต้นฉบับ ที่ถูกควรเป็น Gallery-ผู้วิจัย)
พไลยรอบ	Galery round a house. (ปาเลอกัว, 2542: 536)
เพิงพไล	Balcony, exterior gallery. (ปาเลอกัว, 2542: 577)

จากคำอธิบายในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก พบว่ามีการบรรจุศัพท์เพิ่มเติมจากที่มีในพจนานุกรมปัจจุบัน นั่นคือคำว่า พะไลรอบ, และ เพิงพะไล นอกจากนี้ ในพจนานุกรมบางฉบับก็มีการสะกดคำแตกต่างไปจากปัจจุบัน โดยสะกดเป็น “พไลย” หรือ “พไล” เป็นต้น ซึ่งจากคำอธิบายข้างต้น สามารถสรุปความหมายและสาระสำคัญได้ดังนี้

- พะไล คือ “ประเทศที่ทำนอกฝาเรือน” (คำว่า ประเทศ ในที่นี้หมายถึง ส่วน, บริเวณ ดังนั้น พะไล จึงหมายถึง ส่วนหรือบริเวณที่อยู่นอกฝาเรือน)

- พะไล คือ เฉลียงที่ต่อไปจากตัวเรือนหรืออาคาร
- ลักษณะการต่อพะไล มีคำอธิบายใน 2 ลักษณะคือ
 - 1) ต่อออกไปหน้าเรือน (ด้านสกัด) เช่น พะไลเรือน
 - 2) ต่อออกไปโดยรอบอาคาร เช่น ศาลาโรงธรรม
- พะไล มีลักษณะอย่างพะเพิง หรือ เพิงพะ (จากคำอธิบายที่ว่า “พะไล คือ เฉลียงนั้น, เหมือนคนทำพะเพิงเปนหลังคา”) คือเป็นลักษณะหลังคาปีกเดียว มีเสาชั้นไปรับและไม่กั้นฝา (“พะเพิง” หรือ “เพิงพะ” เป็นสิ่งปลูกสร้างที่ประกอบด้วยหลังคาปีกเดียวหรือหลังคาข้างเดียว ปะเข้าไปกับด้านสกัด ซึ่งปัจจุบันคนทั่วไปจะคุ้นเคยกับคำว่า เพิง มากกว่า)
- เพิงพะไล คือ หลังคาเฉลียงที่ต่อเพิงออกไป (ตรงกับคำ balcony - ระเบียงหรือมุข)
- ข้อสังเกตคือ ในอักขรวิธานศรียได้ให้ความหมายคำ เพิงพะ ว่า “เพิงพะ คือ หลังคาข้างเดียว, เขาทำไว้ข้างด้านสกัดเรือน, เรียกพื้นนั้นว่า พะ, หลังคานั้น เรียกเพิง (2514: 459) (คำว่า พะ ใช้เรียกพื้น ส่วนคำว่า เพิง ใช้เรียกหลังคา)
- พไลย (พะไล) ตรงกับคำว่า Gallery

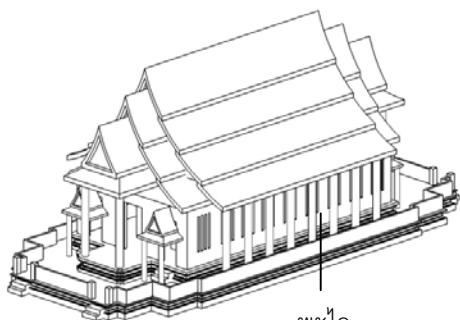
ง. สรุปสาระสำคัญของคำ พะไล

- คำว่า พะไล (พาไล) เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) เรือน, เพิงพื้น หรือเพิงโถง ที่ต่อออกจากเรือนเดิมหรืออยู่ในบริเวณเรือนเดิม
 - 2) เฉลียง หรือ พื้นที่ต่อออกจากเรือนหรืออาคาร ทำหลังคาอย่างพะเพิง
- ลักษณะการต่อพะไลจากตัวเรือน / อาคาร ในพจนานุกรมอธิบายไว้ 3 ลักษณะ
 - 1) ต่อออกไปทางด้านจั่วหรือด้านสกัดของอาคาร
 - 2) ต่อออกมาจากเรือนเดิมก่อนถึงส่วนนอกชาน (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ชานเล่น)
 - 3) ต่อออกมาโดยรอบอาคารทั้ง 4 ด้าน (คำโบราณเรียก พะไลรอบ)
- พะไล มีลักษณะเป็นอย่าง เพิง หรือ เพิงโถง กล่าวคือ
 - 1) มีหลังคาคกลม (อย่างหลังคาเพิง) คือเป็นหลังคาปีกเดียว เป็นแผงรูปสี่เหลี่ยม และทำเสาชั้นไปรับหลังคา
 - 2) เป็นพื้นที่โล่ง ไม่กั้นฝา (อย่างเพิงโถง)
- ส่วนพะไล ใช้สำหรับเป็นที่นั่งเล่น หรือ ประโยชน์อื่นๆ
- พะไล ตรงกับคำว่า Gallery (ระเบียง, ทางเดินมีหลังคา)
- เพิงพะไล คือ หลังคาเฉลียงที่ต่อเพิงออกไป (ตรงกับคำ balcony - ระเบียง,มุข)

ตาราง 2.3 สรุปความหมายคำว่า พะไล แยกเป็นประเด็นต่างๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย ในหน้าที่คำนาม	<ul style="list-style-type: none"> - เรือนหรือเพิงโถง ที่ต่อจากเรือนเดิมหรืออยู่ในบริเวณเรือนเดิม - เพิง, เพิงพื้น ที่ต่ออย่างระเบียง 	<ul style="list-style-type: none"> - เพิงโถง ส่วนที่ต่อจากเรือนเดิม หรืออยู่ในบริเวณเรือนเดิม - พื้นเรือนซึ่งต่อออกจากด้านสกัดหัวท้ายเรือน แล้วทำหลังคาอย่างพะเพิง 	<ul style="list-style-type: none"> - Gallery - ประเทศที่ทำนอกฝาเรือน ทำเป็นพื้นและหลังคาติดกับเรือนใหญ่ - เฉลียง ที่ต่อหน้าเรือน ทำหลังคาอย่างพะเพิง
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - ต่อจากเรือนเดิม หรืออยู่ในบริเวณของเรือนเดิม - ต่อยื่นออกไปทางจั่วเรือน (ด้านสกัด, ด้านช่อ) 	<ul style="list-style-type: none"> - ต่อจากตัวเรือน ก่อนถึงส่วนนอกชาน - ต่อออกจากด้านสกัดหัวหรือท้ายเรือน - ต่อจากตัวเรือนเดิม หรืออยู่ในบริเวณของเรือนเดิม 	<ul style="list-style-type: none"> - ต่อหน้าเรือนออกไป (ด้านสกัด) - ต่อโดยรอบเรือนใหญ่ หรือรอบอาคาร ใช้ศัพท์เรียกว่า “พะไลรอบ”
หลังคา / ระบายบน	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้อธิบายเรื่องหลังคา กล่าวแต่เพียงว่า พะไล มีลักษณะเป็นเรือนหรือเพิงโถง 	<ul style="list-style-type: none"> - ทำหลังคาอย่างพะเพิง / เพิงพะ 	<ul style="list-style-type: none"> - ทำหลังคาอย่างพะเพิง - หลังคาข้างเดียว
พื้น / ระบายล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ทำพื้นต่อจากตัวเรือน ก่อนถึงนอกชาน 	<ul style="list-style-type: none"> - ทำพื้นติดกับเรือนใหญ่
เครื่องกั้น / ระบายตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นเพิงโถง (ไม่กั้นฝา) 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่กั้นฝา ปล่อยให้โล่ง 	<ul style="list-style-type: none"> - ทำหลังคาอย่างพะเพิง
อื่นๆ	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เป็นที่นั่งเล่นหรือประโยชน์อื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ห้องนอน 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เป็นที่นั่งเล่นหรือใช้ประโยชน์อื่นๆ - ไม่ใช่เป็นห้องนอน 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ

พจนานุกรมทั่วไป

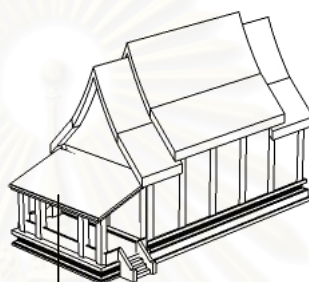
พะไล,
หลังคาพะไล

เพิง,เพิงพื้น ที่ต่ออย่าง
ระเบียง

เรือนหรือเพิงโถง ที่ต่อจากเรือน
เดิมหรืออยู่ในบริเวณเรือนเดิม

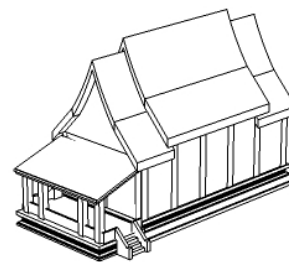
พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

เพิงโถง ส่วนที่ต่อจากเรือนเดิม
หรืออยู่ในบริเวณเรือนเดิม

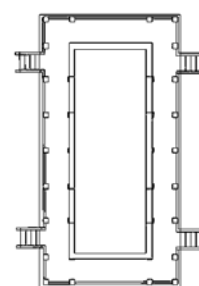

พื้นเรือนซึ่งต่อออกจากด้านสกัด
หัวท้ายเรือน แล้วทำหลังคา
อย่างพะเพิง

พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

พะไล คือ เฉลียง ที่ต่อหน้า
เรือน ทำหลังคาอย่างพะเพิง

พะไลรอบ

ภาพที่ 2.5 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า พะไล ในพจนานุกรม

4. ความหมายของคำว่า ชาน

ก.ความหมายของ ชาน ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ **ชาน** ไว้ดังนี้

ชาน

น. เรียกพื้นเรือนนอกชายคาว่า นอกชาน, พื้นที่นอกตัวเรือน ตัวเมือง หรือตัว
กำแพง เป็นต้น ออกไป เช่น ชานเมือง ชานกำแพง ชานเขื่อน. **ชานคลอง**
น. พื้นี่จากริมตลิ่งถึงเชิง ลาดคั่นคลองขนานไปกับคลอง.

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542)

ชาน

น. พื้นเรือนนอกชายคา ที่เรียกว่า นอกชาน, พื้นที่นอกตัวเรือน ตัวเมือง หรือ
ตัวกำแพงออกไป เช่น ชานกำแพง ชานชานลา.

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, 2522:335)

ชาน น. พื้นเรื่อนนอกชายคา, โดยปริยายหมายถึงบริเวณที่ยื่นล้ำหรือไกลออกไป เช่น ชานเมือง ชานกำแพง
(พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 270-271)

นอกชาน น. พื้นเรื่อนที่ยื่นพ้นชายคากระเบื้องออกมา.
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 566)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- ชาน เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) พื้นเรื่อนนอกชายคาหรือยื่นพ้นชายคาออกมา (เรียกว่า นอกชาน)
 - 2) พื้นที่นอกตัวเรื่อน ตัวเมือง ตัวกำแพงออกไป หรือ บริเวณที่ยื่นล้ำหรือไกลออกไป เช่น ชานกำแพง ชานเมือง

ข. ความหมายของ ชาน ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ได้อธิบายความหมายของ ชาน ไว้ว่า

ชาน ก. บริเวณปูพื้นที่อยู่นอกชายคาเรื่อน หรือพื้นที่ต่อดังจากตัวเรื่อนออกไป กลางแจ้งที่เรียกว่านอกชาน (ชานตามความหมายนี้ มักใช้กับอาคารที่มีขนาดเล็กหรือเรื่อน)

ข. ส่วนที่นอกลออกไปจากส่วนที่กำหนดไว้เป็นสำคัญ เช่น ชานเรื่อน ชานชาน ชานเมือง (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 281)

ชาน น. พื้นของเรื่อน ส่วนที่ทำเป็นยกพื้นต่อออกไปทางด้านข้างหน้ากระเบื้อง พื้นชานลดต่ำกว่าพื้นกระเบื้องประมาณ 1 ศอก ชานเป็นที่โล่งไม่ทำหลังคาถัน แดดหรือฝน นอกชานก็เรียก (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 27)

นอกชาน ยกพื้นไม้กลางแจ้งเป็นส่วนต่อดังจากชานเรื่อน (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 409)

ความหมายของ ชาน ในทางสถาปัตยกรรม เป็นในทำนองเดียวกับพจนานุกรมทั่วไป กล่าวคือ

- ชาน เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) พื้นที่ต่อดังจากตัวเรื่อนออกไปกลางแจ้ง หรืออยู่นอกชายคาเรื่อน (เรียก นอกชาน)
 - 2) ส่วนที่นอกลออกไปจากส่วนที่กำหนดไว้เป็นสำคัญ เช่น ชานกำแพง
- ลักษณะสำคัญของชาน คือ
 - 1) เป็นพื้นที่โล่งกลางแจ้ง ไม่มีหลังคาคลุม
 - 2) พื้นชานลดต่ำกว่าพื้นกระเบื้อง (หรือพื้นในประธาน) (ถ้าเป็นเรื่อนไทยจะลดต่ำกว่าประมาณ 1 ศอก)
 - 3) ชานเรื่อน จะทำเป็นยกพื้น (สูงกว่าระดับพื้นดิน)

นอกจากนี้ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ยังมีคำอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับ ชาน ดังนี้

- 1) **ชานแล่น** ชานที่สร้างผ่านหน้าเรือนพะไลของเรือนหมู่หรือแถวกุฏิสงฆ์
(โชติ ภัลยาณมิตร, 2518: 281)
- 2) **ชานแล่นกลาง** น. พื้นของเรือน ส่วนที่ทำเป็นยกพื้นต่อออกไปจากหน้าระเบียง
เรือนหลังหนึ่ง แล่นไปต่อกับระเบียงของเรือนอีกหลังหนึ่ง ซึ่งปลูกขนานกันหรือ
เป็นพื้นเรือนที่แล่นอยู่กลางระหว่างระเบียงของเรือนสองหลัง ซึ่งหันด้านระเบียง
เข้าหากัน (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 27)
- 3) **ชานรอบ** น. พื้นของโรง หรือ ศาลาโถง ที่ทำต่อออกไปทางด้านสกัดหัวสกัด
ท้าย และทางด้านข้างทั้งสองข้าง โดยหัวชานแล่นถึงกันทั้ง ๔ ด้าน พื้นชานมักทำ
ลาด ต่ำลงกว่าระดับพื้นในประธานคล้ายกันกับชานพัก (จุลทัศน์ , 2537: 28)
- 4) **ชานสกัดหัวเรือน** น. พื้นของเรือน ส่วนที่ทำเป็นยกพื้นต่อออกไปทางด้านสกัดหัว
หรือสกัดท้ายเรือน พื้นชานลดระดับต่ำกว่าพื้นเรือน ไม่ทำหลังคาคลุม (จุลทัศน์ ,
2537: 28)
- 5) **ชานพัก** น. พื้นของโรงหรือศาลาโถง ที่ทำต่อออกไปทางด้านข้าง ขนาดยาวเสมอ
ตัวโรงหรือศาลาพื้น ชานพักมักทำลดต่ำกว่าระดับพื้นในประธานประมาณ ๑
ศอก (จุลทัศน์ , 2537: 28)

จากความหมายศัพท์ข้างต้น แสดงให้เห็นชื่อเฉพาะที่ใช้ในการเรียกชาน โดยแต่ละคำ จะสื่อ
ลักษณะพื้นที่หรือตำแหน่งของชานที่แตกต่างกัน อาทิ

- ชานแล่น หรือ ชานแล่นกลาง ก็คือชานที่ใช้เชื่อมระหว่างเรือนที่ปลูกขนาน หรือเชื่อม
ระหว่างระเบียงเรือนสองหลังที่หันด้านระเบียงเข้าหากัน (คำว่า “แล่น” ในที่นี้หมายถึง
เชื่อมถึงกัน) (พจนานุกรมฉบับมติชน, น.789)
- ชานรอบ คือ ชานที่ทำรอบอาคาร (แล่นถึงกันทั้ง 4 ด้าน)
- ชานสกัดหัวเรือน คือ ชานที่ต่อออกไปทางด้านสกัดหัวและท้ายเรือน
- ชานพัก คือ พื้นของโรงที่ทำต่อออกไปทางด้านข้าง ขนาดยาวเสมอดังโรง

ค. ความหมายของ ชาน ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ได้ให้นิยามความหมายของ “ชาน” ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

- ชานนอก** นั่นคือนอกชานเรือนเรียกว่าชานนอก (คาสเวล, 2544: 258)
- ชาน** เป็นชื่อพื้นที่ต่อเรือนออกมาไม่มีหลังคานั้น, เหมือนอย่างนอกชานเรือนเปน
ต้น. (แบรดเลย์, 2514: 182)
- ชานบ้าน** คือพื้นแผ่นดินที่นอกรั้วบ้านออกไป, ประมาณสามวาสี่วา, ว่าที่ชานบ้าน.
(แบรดเลย์, 2514: 182)

ชานเมือง	คือที่ต่อกำแพงเมืองออกไปประมาณเส้นเศศ, อนึ่งเหมือนชานพระนครนั้น. (แบรดเลย์, 2514: 182)
ชานเรือน	คือที่ใกล้เรือนประมาณวาเศศนั้น, เป็นนอกชานนั่นเอง. (แบรดเลย์, 2514: 182)
นอกชาน	นั่นคือพื้นที่ติดกับเรือนแต่ทว่าอยู่นอกเรือนนั้นเรียกว่านอกชาน (คาสเวล, 2544: 440)
นอกชาน	คือมิใช่ในชานนั้น. เช่น นอกชานที่เขาทำเป็นพื้นที่กลางแจ้งต่อเรือนออกไป. (แบรดเลย์, 2514: 330)
ชาน	นอกชาน <i>Portico before a house.</i> (ปาเลอกัว, 2542: 878)
นอกชาน	<i>Outside gallery without roof.</i> (ปาเลอกัว, 2542: 492)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- ชาน หมายถึง พื้นที่ต่อเรือนออกมาไม่มีหลังคา, พื้นที่นอกระเบียงไม่มีหลังคา (Outside gallery without roof) ,พื้นที่กลางแจ้งต่อเรือนออกไป
- นอกชาน หรือ ชานนอก หมายถึง พื้นที่ติดกับเรือนแต่อยู่นอกเรือน, พื้นที่ซึ่งมิใช่ “ในชาน” หรือ ระเบียงก่อนเข้าเรือน (*Portico before a house*)
- ลักษณะสำคัญของชาน คือ ไม่มีหลังคา

ง. สรุปสาระสำคัญของคำ ชาน

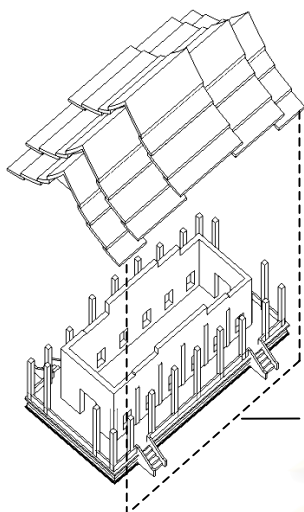
- ชาน เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) พื้นเรือนนอกชายคา , พื้นที่ต่อเรือนออกมาไม่มีหลังคา, พื้นที่ยื่นพ้นชายคาระเบียงออกมากลางแจ้ง (เรียกพื้นที่นี้ว่า นอกชาน)
 - 2) บริเวณหรือพื้นที่ซึ่งอยู่นอกออกไปจากส่วนที่กำหนดไว้เป็นสำคัญ เช่น ชานกำแพง ชานเมือง ชานพระนคร
- ชาน มีลักษณะสำคัญคือ
 - 1) เป็นพื้นที่กลางแจ้ง ไม่มีหลังคาคลุม (เพราะอยู่นอกชายคา)
 - 2) ทำยกพื้น (สูงกว่าระดับดิน)
 - 3) พื้นชานลดต่ำกว่าพื้นระเบียง (หรือพื้นในประธาน) (ถ้าเป็นเรือนไทยจะลดต่ำประมาณ 1 ศอก)
- นอกชาน (หรือ ชานนอก-คำโบราณ) คือ พื้นที่ติดกับเรือนแต่อยู่นอกเรือน (ไม่ใช่พื้นที่ “ในชาน”)

- ลักษณะการต่อชานจากตัวเรือน หรือ อาคาร ทำได้หลายลักษณะ อาทิ
 - 1) ต่อเชื่อมระหว่างเรือนสองหลัง ที่หันด้านระเบียงเข้าหากัน (เรียก ชานแล่น)
 - 2) ต่อโดยรอบอาคารทั้ง 4 ด้าน (เรียก ชานรอบ)
 - 3) ต่อกออกไปทางด้านสกัดหัวและท้ายเรือน (เรียก ชานสกัดหัวเรือน)
 - 4) ต่อกออกไปทางด้านข้าง

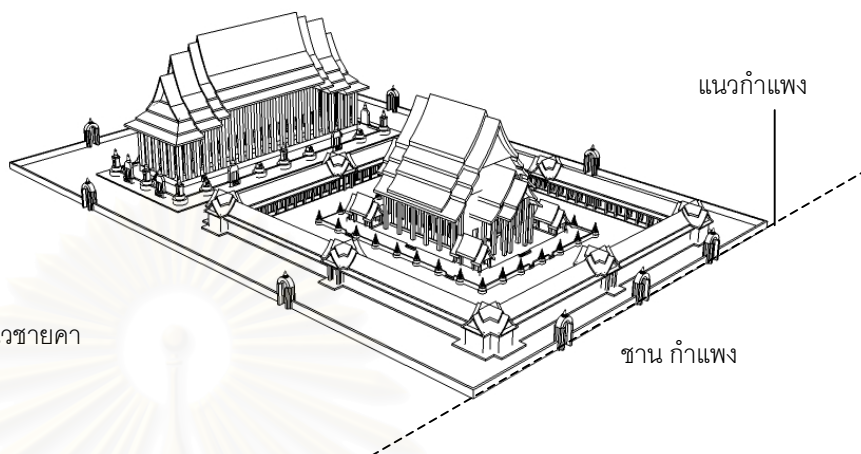
ตารางที่ 2.4 สรุปความหมายคำว่า ชาน แยกเป็นประเด็นต่างๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย ในหน้าที่คานาม	<ul style="list-style-type: none"> - พื้นเรือนนอกชายคาหรือยื่นพื้นชายคาออกมา (เรียก นอกชาน) - พื้นยื่นออกตัวเรือน ตัวเมือง ตัวกำแพง ออกไป - บริเวณที่ยื่นล้ำหรือไกลออกไป - ของเป็นกาก ; ชานอ้อย 	<ul style="list-style-type: none"> - พื้นของเรือนส่วนที่ทำเป็นยกพื้นต่อกออกไปข้างหน้าระเบียง - บริเวณปูพื้นอยู่นอกชายคาเรือน - ส่วนที่ยื่นออกไปจากส่วนที่กำหนดไว้เป็นสิ่งสำคัญ - กากของหมาก ที่เคี้ยวจนแหลกและทิ้งแล้ว; ชานหมาก 	<ul style="list-style-type: none"> - พื้นที่ตั้งกับเรือน แต่อยู่นอกชาน (เรียกนอกชาน) - พื้นต่อเรือนออกมาไม่มีหลังคา - outside gallery without roof - ชานหมาก,ชานอ้อย - พื้นยื่นออกไปจากสิ่งกำหนด เช่น ชานบ้าน, ชานเมือง
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - อยู่นอกชายคา - อยู่นอกเขตที่กำหนด, ยื่นล้ำออกไป 	<ul style="list-style-type: none"> - อยู่นอกชายคา - อยู่นอกส่วนที่กำหนดไว้เป็นสิ่งสำคัญ 	<ul style="list-style-type: none"> - อยู่นอกเรือน - นอกออกไปจากสิ่งกำหนด
หลังคา / ระนาบบน	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นที่โล่ง นอกชายคา 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นที่โล่ง กลางแจ้ง ไม่ทำหลังคา 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่มีหลังคา - without roof
พื้น / ระนาบล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ กล่าวแต่เพียงว่า เป็นพื้นเรือนที่ยื่นพื้นชายคาออกมา 	<ul style="list-style-type: none"> - ยกพื้น ต่อไปด้านหน้าระเบียง - พื้นชานลดต่ำกว่าพื้นระเบียง - ยกพื้นไม้ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ กล่าวแต่เพียงว่าเป็นพื้นที่ต่อเรือนออกมา
เครื่องกั้น / ระนาบตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นที่โล่ง 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ

พจนานุกรมทั่วไป

พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ชาน เป็นส่วนที่ยื่นพ้นชายคา
คานออกมา

ส่วนที่นอกออกไปจากส่วนที่กำหนดไว้เป็นสำคัญ เช่น
ชานกำแพง คือ ส่วนที่พื้นแนวกำแพง

ภาพที่ 2.6 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ชาน ในพจนานุกรม

5. ความหมายของคำว่า ซาลา

ก. ความหมายของ ซาลา ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ **ซาลา** ไว้ดังนี้

ซาลา น. ชานเรือน, พื้นภายนอกเรือน.

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 361)

ซาลา น. เท่ากับ 'ซวาล'; ชานเรือน, ชานของสถานที่, ส่วนที่ยื่นออกไปซาลามุข ส.,
น. หน้าต่างที่มีลูกกรงเป็นตาข่าย; มุขที่ยื่นออกไป

(มานิต มานิตเจริญ, 2543: 302)

ซาลา น. ชานเรือน, พื้นภายนอก. (เปลื้อง ณ นคร, 2544: 148)

ซาลา น. ชานเรือน, พื้นภายนอกเรือน. (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 271)

ชานชالا น.บริเวณสถานีรถไฟหรือสถานีขนส่งที่ผู้โดยสารมารอขึ้นรถ ; ที่โล่งหน้าสถานที่สำคัญ ๆ บางแห่ง เช่น ชานชالاหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท.
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 360)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- ชالا เป็นคำนาม หมายถึง ชานเรือน, พื้นภายนอกเรือน
- เมื่อนำคำว่า ชالا ประกอบกับคำว่า ชาน เป็น “ชานชالا” จะมีความหมายว่า
 - 1) สถานี,บริเวณที่โล่งที่ผู้โดยสารพักหรือรอขึ้นรถ
 - 2) ที่โล่งหน้าสถานที่สำคัญ

ข. ความหมายของ ชالا ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม ไม่มีการอธิบายถึงคำนี้

ค. ความหมายของ ชالا ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ไม่พบคำว่า ชالا มีแต่คำที่มีการสะกดใกล้เคียงกัน เช่น

ชะลา แปลว่า ชาน, เหมือนเรือนมีนอกชาน มีแต่พื้นไม่มีหลังคานั้น.

(แบรดเลย์, 2514: 172)

ฉะลา คือ ที่มีชานโดยรอบนั้น, เหมือนอย่างพระตำหนัก, มีฉะลารอบแปดต้นนั้น.

(แบรดเลย์, 2514: 159) (สะกดตามต้นฉบับ)

จากคำอธิบายในพจนานุกรมฉบับดั้งเดิม ไม่พบคำว่า “ชالا” หรือคำว่า “ชานชالا” มีเพียงคำว่า “ชะลา” ซึ่งมีความหมายเดียวกับคำว่า ชالا ในปัจจุบัน กล่าวคือ

- “ชะลา” (ชالا) แปลว่า ชาน ซึ่งมีลักษณะเหมือนนอกชาน ซึ่งมีแต่พื้นและไม่มีหลังคา (“เหมือนเรือนมีนอกชาน มีแต่พื้นไม่มีหลังคานั้น.”)
- หากเป็นชานโดยรอบอาคาร จะเรียก “ฉะลา” หรือ “ฉะลารอบ”

ง. สรุปสาระสำคัญของคำ ชالا

- ชالا เป็นคำนาม หมายถึง ชาน, ชานเรือน, พื้นภายนอกเรือน
- ชานชالا หมายถึง ที่โล่งหน้าสถานที่สำคัญ หรือ บริเวณที่โล่งที่ผู้โดยสารพักหรือรอขึ้นรถ
- ไม่พบคำว่า ชالا หรือชานชالا ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก พบเพียงคำว่า ชะลา , ฉะลา , ฉะลารอบ ซึ่งมีความหมายเดียวกันกับ ชالا ที่แปลว่า ชานเรือน

ตารางที่ 2.5 สรุปความหมายคำว่า ซาลา แยกเป็นประเด็นต่าง ๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย “ซาลา”	- ซานเรือน, ภายนอกเรือน	- ไม่พบคำนี้	- แปลว่า ซาน (สะกดว่า ซะลา, ฉะลา)
ความหมาย “ซานซาลา”	- บริเวณสถานี, ที่โล่งที่ผู้โดยสารรอขึ้นรถ - ที่โล่งหน้าสถานที่สำคัญ	- ไม่พบคำนี้	- ไม่พบคำนี้
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	- ไม่ระบุ อธิบายเพียงว่าเป็น ซานเรือน, ภายนอกเรือน, มุขที่ยื่นออกไป		- เหมือนคำว่า นอกซาน - หากเป็นซานรอบอาคาร จะเรียกว่า “ฉะลารอบ” (ซาลารอบ)
หลังคา / ระบายบน	- อยู่ภายนอกอาคาร (ไม่มีหลังคาคลุม)		- ไม่มีหลังคา
พื้น / ระบายล่าง	- ไม่ระบุ		- ไม่ระบุ
เครื่องกั้น / ระบายตั้ง	- ไม่มี (เป็นพื้นที่ภายนอก)		- ไม่มี

ภาพที่ 2.7 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ซาลา ในพจนานุกรม

6. ความหมายของคำว่า ลาน

ก. ความหมายของ ลาน ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ “ลาน” ไว้ดังนี้

- ลาน** น. บริเวณที่ว่าง, สนาม, เช่น ลานจอดรถ, ที่สำหรับนวดข้าว...
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 1007)
- ลาน** น. ที่เตียน, ที่ว่าง, สนาม, ที่สำหรับนวดข้าว...
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, 2522: 799)
- ลาน** น. พื้นที่เตียนราบเรียบ, ที่สำหรับนวดข้าว...
(พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 771)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระของคำว่า ลาน ได้ดังนี้

- ลาน หมายถึง
 - 1) บริเวณที่ว่าง, สนาม, พื้นที่เตียนราบ
 - 2) ที่สำหรับนวดข้าว
- ลาน มีลักษณะเป็น “ที่เตียน” หมายถึง เป็นที่ราบเรียบสม่ำเสมอ

ข. ความหมายของ ลาน ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ได้อธิบายความหมายของ ลาน ไว้ว่า

- ลาน** ก. ที่ว่างที่มีความเรียบสม่ำเสมอและมีอาณาเขตกว้างใช้ประโยชน์ได้ ไม่มีวัตถุอื่นบดบังพื้นที่ออกไปจากผิวดินธรรมดา เช่น ลานวัด ลานนวดข้าว
- ข. ใบไม้ประเภทปาล์ม ใช้ประโยชน์ในการเขียนหนังสือ หรือทำเครื่องจักสาน เช่น แผ่นใบลานเขียนคัมภีร์ ทำพัด ทำของเล่น เช่น ปลาตะเพียนแขวน
(โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 674)
- ลาน** น. ไม้ยืนต้นคล้ายต้นตาล ใบและก้าน ใช้เป็นเครื่องผูกมัดตัวไม้ในเรือนเครื่องผูก (อภิธานศัพท์เรือนไทยภาคกลาง, น.60)

จากคำอธิบายในพจนานุกรม จะเห็นได้ว่า นอกจากความหมายที่เกี่ยวกับพื้นที่แล้ว ลานยังเป็นชื่อเรียกไม้ยืนต้นหรือใบไม้ประเภทปาล์ม ที่ใช้ประโยชน์ในการเขียนหนังสือหรือทำเครื่องจักสานมาแต่โบราณ เช่น ใบลาน อย่างไรก็ตาม ในที่นี้จะสรุปเฉพาะความหมายที่เกี่ยวกับพื้นที่ กล่าวคือ

- ลาน เป็นที่ว่างที่มีความเรียบสม่ำเสมอ
- ลาน เป็นพื้นที่ซึ่งมีอาณาเขตกว้างใช้ประโยชน์ได้ เช่น ลานนวดข้าว, ลานวัด
- พื้นที่ลาน จะไม่มีวัตถุอื่นบดบังพื้นที่ออกไปจากผิวดินธรรมดา

ค. ความหมายของ ลานในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในหนังสือ อักษรานุกรมฉบับบุกเบิก (2514: 641) ได้อธิบายศัพท์คำว่า ลาน ไว้จำนวนมาก ดังต่อไปนี้ (ใช้ตัวสะกดตามต้นฉบับ)

ลาน	ที่กระบาน, พื้น, คือที่เปล่าเตียนเลียนโล่งไม่มีสิ่งใด รกก็ดขวางอยู่.
ลานกว้าง	พื้นกว้าง, ที่บ้านกว้าง, คือที่เป็นลานเลียนเช่นว่า, แต่กว้างออกไปมากมีเส้นหนึ่งสองเส้นเป็นต้นนั้น.
ลานกลางแจ้ง	พื้นกลางแจ้ง, กระบานกลางแจ้ง, คือที่ลานไม่มีร่มเงาอันใดปิดบัง, เป็นแต่อากาศ เปล่าโล่งอยู่นั้น.
ลานเข้า	คือ ลานเขาทำที่พื้นดินสำหรับไว้พอนเข้า, ลานนั้นเขาถากหญ้าให้หมดนั้น.
ลานนวดเข้า	คือที่ลานเช่นว่าแล้ว, ปักเสากัดลงกลางนั้น.
ลานบ้าน	คือที่ชานบ้าน, เช่น บ้านหมอบนที่เปล่านอกจากเรือนจากสวนดอกไม้เห็นว่า ลานบ้าน.
ลานโบสถ์	ที่กระบานโบสถ์, คือที่เปล่าริมโบสถ์ในอาราม, เช่นที่ใกล้โรงอุโบสถเตียนอยู่นั้น.
ลานพระ	ที่อยู่พระ, คือที่ในอารามใกล้วิหารพระ, เป็นที่ทำเน เปล่า เตียน นั้น.
ลานพระเจดีย์	พื้นพระเจดีย์, คือที่ใกล้เจดีย์เป็นที่ว่างเปล่าไม่มีต้นไม้.
ลานวิหาร	พื้นวิหาร, คือที่ใกล้วิหารเป็นที่เตียนเปล่าอยู่ไม่มีต้นไม้เป็นต้นนั้น.
ลานวัด	พื้นอาวาส, คือที่ในอารามเป็นที่ว่างเปล่าเตียนอยู่ไม่มีต้นไม้ก็ดขวางนั้น.
ลานศรีมหาโพธิ์	พื้นที่ในอารามเป็นที่ว่างเตียนเปล่าอยู่ใกล้ต้นโพธิ์ใหญ่.
ลานอุโบสถ	พื้นที่โรงอุโบสถ, คือลานที่ใกล้โบสถ์, ในอารามเป็นที่เปล่าเตียนไม่มีต้นไม้

นอกจากนี้ ในฉบับอื่นๆ ไม่ได้มีการอธิบายหรือบรรจุศัพท์ที่ประกอบคำว่า ลาน อย่างไร ในหนังสือ อักษรานุกรมฉบับบุกเบิก มีเพียง สัพพะ พะจะนะ พาสาไท พ.ศ. 2397 ซึ่งเทียบศัพท์คำว่า ลาน เป็นภาษาอังกฤษไว้ว่า

ลาน	<i>Thrashing-floor, place, uncovered place.</i> (สะกดตามต้นฉบับ ที่ถูกควรเป็น <i>Threshing- floor</i> 'ที่นวดข้าว'- ผู้วิจัย) ที่ลาน <i>Uncovered place.</i>
พระลาน	<i>Place before the doors of the place.</i>
หน้าพระลาน	<i>Place before the doors of the place.</i>

(ปลาเลอกัว, 2542: 382)

จากคำอธิบายในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก มีการบรรจุศัพท์ที่ประกอบคำว่า ลาน ไว้จำนวนมาก ซึ่งหลายต่อหลายคำก็ไม่พบเห็นในพจนานุกรมทั่วไปในปัจจุบัน ในที่นี้สามารถสรุปสาระสำคัญเป็นข้อๆ ได้ดังต่อไปนี้

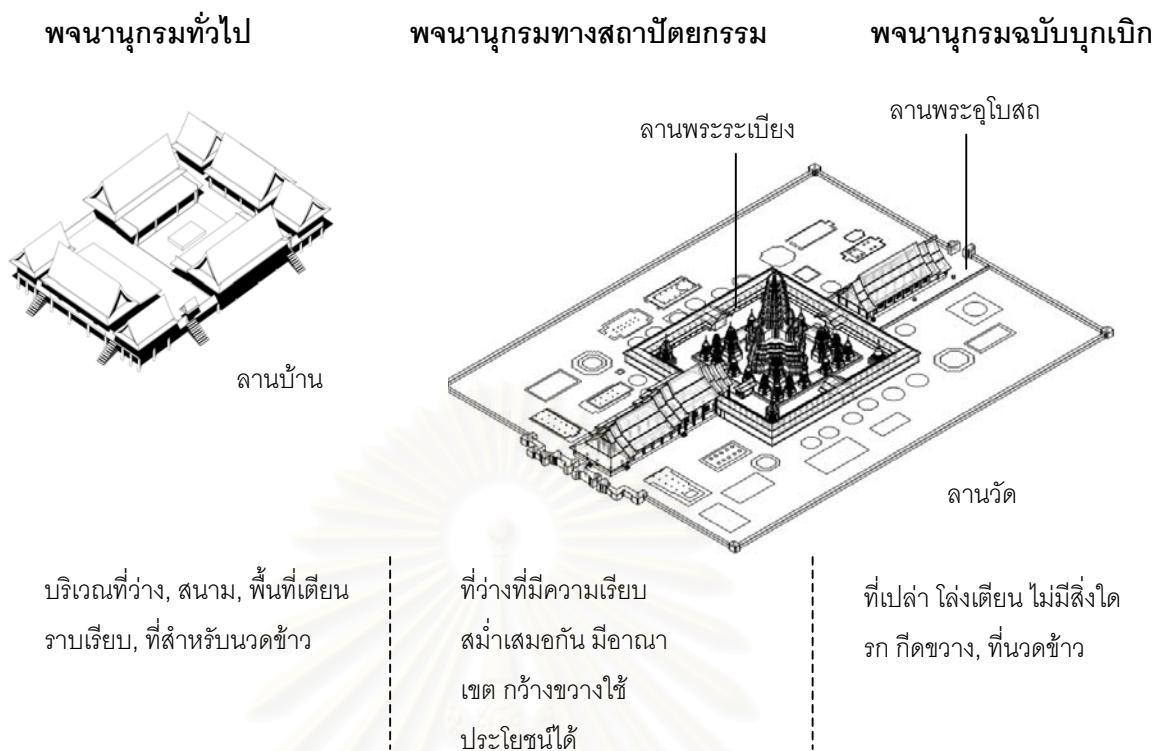
- ลาน หมายถึง
 - 1) ที่เปล่าโล่งเตียน ไม่มีสิ่งใดรกกีดขวาง , ที่โล่ง (uncovered place)
 - 2) ที่นวดข้าว (Threshing-floor)
- แต่เดิมมีคำเรียก ลาน ในลักษณะต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งแต่ละคำล้วนสื่อความหมายถึงพื้นที่ลานแต่ละส่วน ซึ่งในบรรดาคำต่างๆ มีคำจำนวนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับพุทธสถาน อาทิ
 - 1) ลานโบสถ์ คือ พื้นที่เปล่าริมโบสถ์ในอาราม
 - 2) ลานพระ คือ พื้นที่ในอารามใกล้วิหารพระ เป็นที่เปล่า เตียน
 - 3) ลานพระเจดีย์ คือ พื้นที่ว่างเปล่าใกล้เจดีย์ ไม่มีต้นไม้
 - 4) ลานวิหาร คือ พื้นที่ใกล้วิหาร เป็นที่เตียนไม่มีต้นไม้
 - 5) ลานวัด คือ พื้นที่ในอาราม เป็นที่ว่างเปล่า เตียน ไม่มีต้นไม้กีดขวาง
 - 6) ลานศรีมหาโพธิ์ คือ พื้นที่ในอาราม เป็นที่ว่างเปล่าใกล้ต้นโพธิ์
 - 7) ลานอุโบสถ คือ พื้นที่โรงอุโบสถหรือลานใกล้โบสถ์ เป็นที่เปล่าเตียนไม่มีต้นไม้

ง. สรุปสาระสำคัญของคำ ลาน

- ลาน เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) บริเวณที่ว่าง, สนาม , ที่เปล่าเตียนโล่ง,ที่โล่ง
 - 2) ที่นวดข้าว
- ลาน เป็นที่ว่างที่มีความราบเรียบสม่ำเสมอ (ที่เตียน) และไม่มีสิ่งใด รก กีดขวาง
- ลาน เป็นพื้นที่ซึ่งมีอาณาเขตกว้าง ใช้ประโยชน์ได้ เช่น ลานนวดข้าว, ลานวัด
- พื้นที่ลาน จะไม่มีวัตถุอื่นปูผิวพื้น นอกไปจากผิวดินธรรมชาติ
- ในสมัยก่อน มีคำที่ใช้เรียกลานแต่ละส่วนโดยเฉพาะ โดยคำเรียกลานนี้ มักจะอิงกับสถานที่หรือสิ่งที่สัมพันธ์กับลานนั้น เช่น ลานที่อยู่ใกล้อุโบสถ ก็ใช้คำเรียกว่า “ลานอุโบสถ” หรือหากลานอยู่ใกล้ต้นโพธิ์ ก็เรียก “ลานศรีมหาโพธิ์” เป็นต้น (ซึ่งมีคำจำนวนหนึ่งใช้เรียกลานในพุทธสถาน อาทิ ลานโบสถ์ (ลานอุโบสถ) ลานวัด ลานพระ ลานพระเจดีย์ ลานวิหาร ลานศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น)

ตารางที่ 2.6 สรุปความหมายคำว่า ลาน แยกเป็นประเด็นต่างๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย “ลาน”	<ul style="list-style-type: none"> - บริเวณที่ว่าง, สนาม, พื้นที่เตียนราบเรียบ - ที่สำหรับนวดข้าว 	<ul style="list-style-type: none"> - ที่ว่างที่มีความเรียบสม่ำเสมอ มีอาณาเขตกว้างขวางใช้ประโยชน์ได้ 	<ul style="list-style-type: none"> - ที่เปล่าโล่งเตียน ไม่มีสิ่งใดรกกีดขวาง - Uncovered place - Threshing-floor (ที่นวดข้าว)
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - อยู่ใกล้กับสถานที่หรือสิ่งที่เป็นตัวกำหนด โดยจะมีคำใช้เรียกชื่อแตกต่างกัน ในแต่ละส่วน อาทิ <ol style="list-style-type: none"> 1) ลานโบสถ์, ลานอุโบสถ 2) ลานพระ 3) ลานพระเจดีย์ 4) ลานศรีมหาโพธิ์ 5) ลานวิหาร
หลังคา / ระบายบน	<ul style="list-style-type: none"> - ที่เตียน ไม่มีหลังคาหรือสิ่งปกคลุม 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ที่เปล่าโล่ง - ไม่มีหลังคา - ไม่มีร่มเงาหรือต้นไม้ - ไม่มีสิ่งรกกีดขวาง
พื้น / ระบายล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ บอกแต่เพียงว่าเป็นพื้นที่เตียนราบเรียบ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่มีวัตถุอื่น ปูผิวพื้นนอกไปจากผิวดินธรรมดา 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ บอกแต่เพียงว่าเป็นที่เปล่า (ยกเว้นลานข้าว ที่ระบุว่าเป็นพื้นดิน ที่ตากหญ้าออกหมด)
เครื่องกั้น / ระบายตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่มี (เพราะเป็นที่เตียน) 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่มี (เพราะเป็นที่ว่าง) 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่มีสิ่งใดรกกีดขวาง
อื่นๆ	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เป็นที่นวดข้าว - ใช้ในทางกีฬา 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้ประโยชน์ต่างๆ - ใช้นวดข้าว 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้นวดข้าว (เฉพาะลานข้าว, ลานนวดข้าว)

ภาพที่ 2.8 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ลาน ในพจนานุกรม

7. ความหมายของคำว่า คด

ก. ความหมายของ คด ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ **คด** ไว้ดังนี้

คด น. สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีฐานรากหักมุมเป็นข้อคอก เช่น วิหารคด.

ว. ลักษณะที่ไม่ตรงตลอด ;ไม่ชื่อ

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542,2546: 215)

คด น. สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีฐานรากคดเป็นข้อคอก เช่น วิหารคด.

ว. ลักษณะที่ไม่ตรงตลอด

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525,2525: 165)

คด น. สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีฐานรากคดเป็นข้อคอก. ว. งอ, โกง, ไม่ตรง

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, 2522: 222)

คด ว.ตรงไม่ตลอด, งอ.

น. องค์ประกอบหรือบริเวณที่สิ่งปลูกสร้างหักคด เป็นข้อคอกล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น วิหารคด ระเบียงคด ; ก้อนหินที่มีในสัตว์หรือต้นไม้ นับถือกันว่าเป็นเครื่องราง . (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547:157)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปความหมายเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

- คด (คำวิเศษณ์) หมายถึง ลักษณะที่ไม่ตรงตลอด, ไม่ซื่อ
- คด (คำนาม) หมายถึง
 - 1) สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีสัดส่วนหักมุมคดเป็นข้อคอก เช่น วิหารคด
 - 2) องค์ประกอบหรือบริเวณที่สิ่งปลูกสร้างหักคด ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์

นอกจากคำว่า คด แล้ว ในพจนานุกรมปัจจุบัน ยังได้บรรจุคำว่า “คดซ่าง” (คดสร้าง, ส่าง, ซ่าง, ส่าซ่าง, ฯลฯ) ซึ่งหมายถึงโรงขนาดเล็ก หรือที่ยกพื้นสูงไว้สำหรับพระสงฆ์นั่งสวดพระอภิธรรมอยู่ 4 มุม เมรุ ดังคำอธิบายต่อไปนี้

คดซ่าง	น. โรงขนาดเล็กมียกพื้นข้างใน สำหรับพระสงฆ์นั่งสวดพระอภิธรรมอยู่ 4 มุม เมรุ, คดสร้าง ซ่าง สร้าง ส่าง หรือ ส่าซ่าง ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 215)
คดสร้าง	น. คดซ่าง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 215)
คดซ่าง	น. ที่ยกพื้นไว้สูงสำหรับพระสงฆ์นั่งสวดพระอภิธรรมอยู่ 4 มุม เมรุ, ซ่าง คดสร้าง หรือ ส่าซ่าง ก็เรียก, สร้าง ก็ใช้. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, 2525:165)
คดสร้าง	น. โรงขนาดเล็ก ข้างในทำยกพื้น สำหรับพระสงฆ์นั่งสวดพระอภิธรรมอยู่ ๔ มุม เมรุ, คดซ่าง ซ่าง คดสร้าง สร้าง ส่าง หรือ ส่าซ่าง ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 157)

ข. ความหมายของ คด ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม อธิบายความหมายของ คดไว้ว่า

คด	องค์ประกอบหรือบริเวณที่อาคารหักมุม 90 องศา ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร เรียกว่า คดพระระเบียง คดวิหาร เฉพาะตรงที่หักมุม 90 องศา นี้ หากเป็นเรือนยอด หรือปักฉัตร เรียกว่า “คดสร้าง” นิยมใช้ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิง. (พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-ฉ ,2530: 50)
คด	สิ่งปลูกสร้างรูปโรงหรือศาลาแวดล้อมสิ่งสำคัญที่เป็นประธาน ซึ่งมัก ได้แก่ สถูป เมรุ โบสถ์ หรือวิหาร ฯลฯ คดนี้อาจสร้างได้ทั้งเป็นรูปผังสี่เหลี่ยมและผังกลมดังเช่น ผังคดสี่เหลี่ยมผนวกกับพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ผังคดกลมล้อมพระเจดีย์และผนวกกับพระอุโบสถวัดราชพิศ

องค์ประกอบอื่นทางสถาปัตยกรรมอันอาจนำมาสร้างผนวกเข้ากับ
 คต เพื่อส่งเสริมให้สิ่งปลูกสร้างที่เป็นประธานมีความงามหรือมีความสำคัญ
 เพิ่มขึ้น ได้แก่ วิหารทิศ ประตูทิศ และซ่าง หรือลำซ่าง (บางแห่งเขียน “ล้าง”)
 (โชติ ภัลยาณมิตร, 2518: 172)

จากคำอธิบายในพจนานุกรมศัพท์สถาปัตยกรรม จะเห็นได้ว่ามีความหมายที่ชี้เฉพาะมากขึ้น
 และพบข้อสังเกตสำคัญอย่างหนึ่งคือมีการสะกดใช้คำที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

- พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง สะกดใช้คำว่า “คต” (ต สะกด) (เช่นเดียวกับคำอธิบายของ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี) โดยให้ความหมายว่า “สิ่งปลูกสร้างรูปโรงหรือศาลาแวดล้อมสิ่งสำคัญที่เป็นประธาน”
- พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง อธิบายว่า คต สามารถสร้างได้เป็นทั้งผนังสี่เหลี่ยมและผนังกลม โดยยกตัวอย่าง ผนังคตกลมวัดราชบพิธ
- ราชบัณฑิตยสถาน ใช้ คต (ต สะกด) หมายถึง องค์ประกอบหรือบริเวณที่อาคารหักมุม 90 องศา ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรียก คตพระระเบียง, คตวิหาร
- หากมีเรือนยอดหรือปัทมที่คต เฉพาะตรงบริเวณที่หักมุม 90 องศา จะเรียกองค์ประกอบนี้ว่า “คตสร้าง” (นิยมใช้ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิง)
- คต สามารถนำมาผนวกกับองค์ประกอบอื่นทางสถาปัตยกรรม เพื่อส่งเสริมให้สิ่งปลูกสร้างที่เป็นประธานมีความงามหรือมีความสำคัญเพิ่มขึ้น ได้แก่ วิหารทิศ ประตูทิศ เป็นต้น

นอกจากคำว่า “คต” หรือ “คต” แล้ว ในพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2530: 50-52) ยังได้บรรจุและอธิบายคำว่า คตพระระเบียง และ คตสร้าง ไว้โดยละเอียด ซึ่งช่วยให้เข้าใจความหมายของ คต ได้เป็นอย่างดี ดังคำอธิบายต่อไปนี้

คตพระระเบียง ชื่อเรียกมุมพระระเบียงรอบพระอุโบสถหรือพระวิหาร ตรงที่หักเหลี่ยมเป็นมุมฉากกลับมาข้างใน โบราณเรียกคตพระระเบียงนี้ว่า “มุมพระระเบียง” มีตัวอย่าง เช่น ในจารึกเรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาวัดพระเชตุพนฯ ตอนหนึ่งว่า “กระทำพระระเบียงล้อม (พระอุโบสถ) สองชั้น ผนังพระระเบียงข้างในประดับกระเบื้องปูลู ผนังหลังพระระเบียงเขียนเป็นลายแย่งมุมพระระเบียงนั้นเป็นจตุรมุขทุกชั้น” หรือเมื่อรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงโปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ มีจดหมายเหตุเรื่องการปฏิสังขรณ์กล่าวถึงพระระเบียงตรงมุขหักนี้ว่า “ทุกมุขมุมพระระเบียง 4 ทิศ เขียนเรื่องนนทุกปกรณัม” และยังจะเห็นได้จากหมายรับสั่งฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อปีพุทธศักราช 2352 เรียกมุขหักของพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามกำหนดตามทิศดังนี้ “ใช้เลิกจำนวนยกสำหรับ

เกณฑ์เป็นสารวัตร พระระเบียงด้านตะวันออก แต่มุมเหนือถึงมุมใต้” และต่อมาถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงเรียกพระระเบียงตรงที่หักมุมว่า “มุมพระระเบียง”อยู่ ซึ่งความสำคัญนี้มีปรากฏในรายงานการสถาปนาพระปฐมเจดีย์ว่า “พระระเบียงตั้งแต่พิหารกลางไปทางใต้ถึงพระที่นั่งทรงโปรย 12 ห้องนั้น หลังคาเฉลียงข้างตะวันตก จีนแสเอี้ยถือปูนทำลูกฟูกแล้วอีก 7 ห้อง เก่าใหม่ได้ 12 ห้อง แต่ยังหาได้ทำดินแดงไม่ แต่พระระเบียงต่อพระที่นั่งทรงโปรยไปถึงพิหาร มุมพระระเบียงนั้นยังหาได้ถือปูนไม่”

คำว่า “คดพระระเบียง” หรือ “พระระเบียงคด” สันนิษฐานว่า คงจะมานิยมเรียกกันเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ ได้พบหลักฐานคราวแรกในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวราราม ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปถึงพระยาราชสงคราม ลงวันที่ 4 มิถุนายน พุทธศักราช 2452 ตอนหนึ่งว่า “ทั้งพระวิหารและพระระเบียงคดในหมู่พระปรางค์นั้นชำรุดทรุดโทรมอย่างใดบ้าง ถ้าจะปฏิสังขรณ์จะสิ้นเงินสักเท่าใด” และในเวลาต่อมา ได้พบคำว่า “คด” ที่ใช้เรียกพระระเบียงตรงหักมุมนี้ในหนังสือ “สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงไว้ว่า “พระระเบียงนั้นยอมทำล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพวกโค่นบถถือสิ่งใดก็สิ่งนั้น เป็นที่พักสัปบุรุษ ซึ่งไปประชุมไหว้และทำบุญ อย่างเล็กก็เป็นคดอยู่ 4 มุม ที่ขาดกลางเป็นช่องเข้า” อาศัยความที่เรียกพระระเบียงขนาดเล็ก ซึ่งมีลักษณะหักมุมคดไป อยู่ตรง 4 มุมของเขตพุทธาวาสเช่นนี้ว่า “คด” จึงเป็นเหตุให้พวกช่างในเวลาต่อมาได้นำไปใช้เรียกพระระเบียงตรงมุมที่หักเลี้ยวไปอีกทางหนึ่งเป็นมุมฉากว่า “คดพระระเบียง” และภายหลังยังเรียกพระระเบียงที่ปลูกขึ้นล้อมปูชนียสถานอยู่โดยรอบทั้ง 4 ด้านว่า “พระระเบียงคด” อีกด้วย นับว่าเป็นการเรียกที่ผิดไปจากข้อเท็จจริง เพราะคำว่า คด หรือ คดพระระเบียง นั้น หมายถึงเฉพาะตรงมุมหักเลี้ยวอยู่ 4 มุมเท่านั้น มิได้หมายถึงพระระเบียงที่แล่นตรงด้านใดด้านหนึ่งทั้ง 4 ด้าน.

คดสร้าง

รูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมตามประเพณีนิยม ส่วนมากสร้างขึ้นเพื่อล้อมรอบพระเมรุมาศหรือพระเมรุ โดยเรียกพื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัสตรงศาลาหรือระเบียง 2 หลังมาบรรจบกันเป็นมุมฉากว่า คดสร้าง สามซ่าง สามสร้าง หรือลำสร้าง คดสร้างนี้นิยมให้ผาด้านนอกทึบและด้านในเป็นระเบียงโถง ยอดของคดสร้างอาจเป็นรูปเรือนยอดหรือปักฉัตรก็มี

คดสร้างปรากฏในหมายรับสั่งแต่สมัยกรุงธนบุรี เมื่อคราวออกพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์

ความว่า “สามซ่าง ซื่อกว้าง เฉลียงขวาง กรมพระคลังในขวา 2 ด้านกรมพระคลังพิเศษ 2 ด้าน 4 ด้านยาวข้างละ 5 เส้น 12 วา” และเมื่อคราวออกพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวong ครั้นรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีพรรณนาในโคลง ที่เป็นพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ แต่ครั้งนั้นว่า

“	ลำสร้างยลอย่างแก้ว	ปราการ
	ผนังก่อจิตรกรรมมาณ	เลิศล้ำอม
	ระยระหว่างทวาร	จัดเรศ
	รูปยักษ์โตเต็มอ้อม	แอบแจ่มรักษา ฯ”

จากคำอธิบายความหมายของคำ “คดพระระเบียง” และ “คดสร้าง” ในพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม นอกจากจะทำให้เข้าใจความหมายคำโดยละเอียดแล้ว ยังทำให้ทราบถึงประวัติและมูลเหตุที่มาของชื่อเรียกคำเหล่านี้ก็ประการหนึ่ง โดยสรุปสาระสำคัญเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

- “คดพระระเบียง” เป็นชื่อเรียกมูมพระระเบียงรอบพระอุโบสถหรือพระวิหาร เฉพาะตรงมูมที่หักเหลี่ยมเป็นมูมฉากกลับมาข้างใน (โบราณ เรียกว่า “มูมพระระเบียง”)
- คำว่า “คดพระระเบียง” หรือ “พระระเบียงคด” สันนิษฐานว่า คงจะมานิยมเรียกกันเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา (ก่อนหน้านั้นมีเพียงคำ พระระเบียง หรือ มูมพระระเบียง)
- มูลเหตุที่มีการใช้คำเรียกว่า “พระระเบียงคด” ราชบัณฑิตยสถานสันนิษฐานว่า อาศัยความที่ช่างเรียกพระระเบียงขนาดเล็ก ซึ่งมีลักษณะหักมุมคดตรง 4 มุมว่า “คด” จึงเป็นเหตุให้ช่างในเวลาต่อมานำไปใช้เรียกพระระเบียงตรงมูมที่หักเหลี่ยมว่า “คดพระระเบียง” เช่นกัน ภายหลังจึงกลายเป็นนิยมเรียกพระระเบียงโดยรอบทั้ง 4 ด้านว่า “พระระเบียงคด” ไป
- การเรียกพระระเบียงที่แล่นตรงด้านใดด้านหนึ่งทั้ง 4 ด้านว่า “ระเบียงคด” ในพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ให้ความเห็นว่า เป็นการเรียกที่ผิดไปจากข้อเท็จจริง เพราะ คำว่า คด หรือ คดพระระเบียงนั้น หมายถึง เฉพาะตรงมูมหักเหลี่ยมอยู่ 4 มุมเท่านั้น
- “คดสร้าง” เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมตามประเพณีนิยม โดยมากสร้างขึ้นเพื่อล้อมรอบพระเมรุมาศหรือพระเมรุ โดยเรียก “พื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ตรงศาลาหรือระเบียง 2 หลังมาบรรจบกันเป็นมูมฉากว่า คดสร้าง สามซ่าง สามสร้าง หรือ ลำสร้าง
- ลักษณะบางประการของ “คดสร้าง”
 - 1) นิยมให้ฝ้าด้านนอกทึบ และด้านในเป็นระเบียงโถง
 - 2) ยอดของคดสร้าง อาจเป็นรูปเรือนยอดหรือปักฉัตร
- ในหลักฐานลายลักษณ์อักษรสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ พบคำเรียกคดสร้างว่า “สามซ่าง” และ “ลำสร้าง”

ค. ความหมายของ คด ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ได้อธิบายความหมายของ คด ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

คด คือ อากาที่ไมตรงนั้น, เหมือนอย่างไม้คดบ้าง, คนคดบ้าง, คลองคดบ้าง, คือ โกงนั่นเอง. (บรรดเลขย์, 2514: 96)

คด To bend ; bent , winding (ปาเลขอแก้ว, 2542:308)

ในพจนานุกรมดั้งเดิม อธิบายคำว่า “คด” ในหน้าที่คำวิเศษณ์ หมายถึง “อากาที่ไมตรงนั้น” เช่น ไม้คด คลองคด (bent) โดยไม่ได้มีการอธิบายถึงความหมายของสิ่งปลูกสร้างที่มีฐานคดเป็นข้อศอก อย่างในพจนานุกรมปัจจุบันแต่อย่างใด

ง. สรุปสาระสำคัญของคำ คด

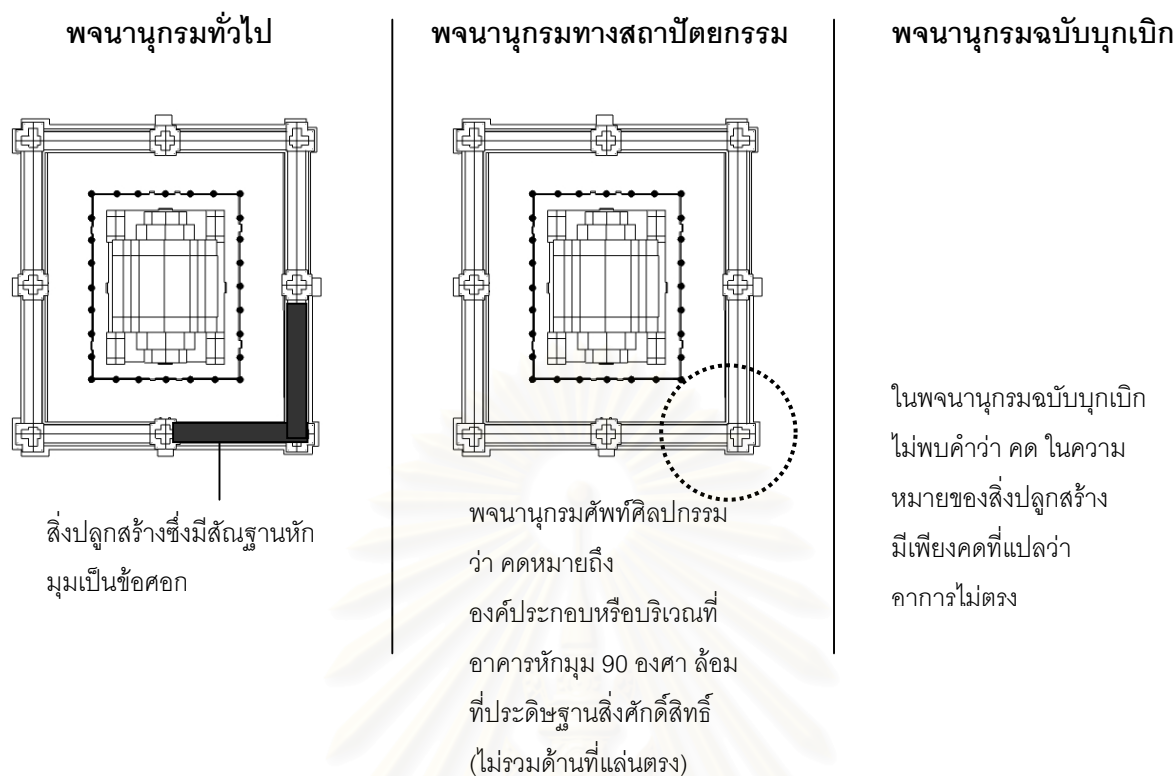
- คด (หน้าที่คำวิเศษณ์) หมายถึง ลักษณะที่ไม่ตรงตลอด
- คด (หน้าที่คำนาม) หมายถึง
 - 1) สิ่งปลูกสร้างที่มีฐานคดเป็นข้อศอก
 - 2) สิ่งปลูกสร้างรูปโรง หรือศาลาแวดล้อมสิ่งสำคัญที่เป็นประธาน
 - 3) องค์ประกอบหรือบริเวณที่สิ่งปลูกสร้างหักคด ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- คด ที่เป็นคำนามมีการสะกดใช้สองลักษณะ คือ คด (ด สะกด) และ คด (ต สะกด)
- คดพระระเบียง เป็นชื่อเรียกมุมพระระเบียงรอบพระอุโบสถวิหาร เฉพาะตรงมุมที่หักเลี้ยว เป็นมุมนาก (โบราณเรียก มุมพระระเบียง)
- คำว่า คดพระระเบียง หรือ ระเบียงคด ราชบัณฑิตยสถานสันนิษฐานว่า เพิ่งจะมานิยมเรียกกันเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา อาศัยความที่ช่างเรียกพระระเบียงขนาดเล็ก ซึ่งมีลักษณะหักมุมตรง 4 มุมว่า “คด” เป็นเหตุให้ช่างในเวลาต่อมานำไปใช้เรียกพระระเบียงตรงมุมที่หักเลี้ยวว่า “คดพระระเบียง” เช่นกัน ภายหลังจึงกลายเป็นนิยมเรียกพระระเบียงทั้ง 4 ด้านว่า พระระเบียงคด (ซึ่งราชบัณฑิตยสถาน ให้ความเห็นว่าเป็นการเรียกที่ผิดไปจากข้อเท็จจริง เพราะ คำว่าคด หรือ คดพระระเบียง หมายถึงเฉพาะตรงมุมหักคด 4 มุมเท่านั้น)
- ในพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง (2518) อธิบายว่า “คด” (ต สะกด) สามารถสร้างได้ทั้งผังสี่เหลี่ยม และผังกลม เช่น ผังคดกลมวัดราชบพิธ
- คด สามารถนำมาผมนอกกับองค์ประกอบอื่นทางสถาปัตยกรรม เพื่อส่งเสริมให้สิ่งปลูกสร้างที่เป็นประธาน มีความงามและมีความสำคัญเพิ่มขึ้น ได้แก่ วิหารทิศ ประตูทิศ ฯลฯ
- หากมีเรือนยอดหรือปัทมที่คด เฉพาะตรงบริเวณที่หักมุม 90 องศา จะเรียกองค์ประกอบนี้ว่า “คดสร้าง”
- คดสร้าง (ช่าง, สร้าง, ล้าง, ล้างช่าง) หมายถึง

- 1) สถาปัตยกรรมแบบประเพณีรูปแบบหนึ่ง สร้างขึ้นเพื่อล้อมรอบพระเมรุ โดยเรียกพื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัส ตรงศาลาหรือระเบียบ 2 หลังที่มาบรรจบกันเป็นมุมฉากว่า คดสร้าง (สามข้าง, สามสร้าง, ส้าสร้าง)
- 2) โรงขนาดเล็กมียกพื้นข้างใน สำหรับพระสงฆ์นั่งสวดพระอภิธรรมอยู่ 4 มุมเมรุ นิยมใช้ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิง
 - ลักษณะบางประการของคดสร้าง
 - 1) นิยมให้ฝ้าด้านนอกทึบ และด้านในเป็นระเบียบโถง
 - 2) ยอดของคดสร้าง นิยมทำเป็นรูปเรือนยอดหรือปักฉัตร

ตารางที่ 2.7 สรุปความหมายคำว่า คด แยกเป็นประเด็นต่างๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย "คด" ในหน้าที่ค่านาม	<ul style="list-style-type: none"> - สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นข้อศอก - องค์ประกอบหรือบริเวณที่สิ่งปลูกสร้างหักคด 	<ul style="list-style-type: none"> - องค์ประกอบหรือบริเวณที่อาคารหักมุม 90 องศา ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ - สิ่งปลูกสร้างรูปโรง หรือศาลาแวดล้อมสิ่งสำคัญที่เป็นประธาน 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
ความหมายในหน้าที่คำวิเศษณ์	<ul style="list-style-type: none"> - ลักษณะที่ไม่ตรงตลอด, ไม่ชี้ - งอ, โกง 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - อากาศที่ไม่ตรง - To bend, bent, winding (คด, โค้ง, คด)
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งสำคัญที่เป็นประธาน - อาจสร้างได้ทั้งฝั่งสี่เหลี่ยมและฝั่งกลม 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
หลังคา / ระนาบบน	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - หลังคารูปโรง - หากตรงหักมุม 90 องศา เป็นเรือนยอดหรือปักฉัตร จะเรียก "คดสร้าง" 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
พื้น / ระนาบล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
เครื่องกั้น / ระนาบตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
<p>ความหมาย “คตสร้าง,คตช่าง”</p>	<ul style="list-style-type: none"> - โรงขนาดเล็กมียกพื้น ช่างใน สำหรับพระสงฆ์ นั่งสวดพระอภิธรรมอยู่ 4 มุมเมรุ 	<ul style="list-style-type: none"> - รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบประเพณี ส่วนมากสร้างล้อมพระเมรุมาศ เรียกพื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัสตรงศาลาหรือระเบียง 2 หลังมาบรรจบกันเป็นมุมฉากว่า คตสร้าง, ล้ำสร้าง - นิยมสร้างฝาด้านนอกที่บ ด้านในเป็นระเบียงโถง ยอดของคตสร้างทำเป็นเรือนยอดหรือปักฉัตร 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่พบคำนี้
<p>ความหมายคำว่า “คตพระระเบียง”</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่พบคำนี้ 	<ul style="list-style-type: none"> - ชื่อเรียกมุมพระระเบียงรอบประธาน ตรงที่หักเหลี่ยมเป็นมุมฉากกลับมาช่างใน (โบราณเรียก “มุมพระระเบียง”) - สันนิษฐานว่า เป็นคำที่นิยมเรียกในสมัย ร.5 จากเดิมเรียกพระระเบียงขนาดเล็กว่า “คต” ช่างในเวลาต่อมาจึงนำไปใช้เรียกตรงมุมพระระเบียงว่า “คตพระระเบียง” ภายหลังจึงเรียกพระระเบียงทั้ง 4 ด้านว่า “พระระเบียงคต” - คต หรือ คตพระระเบียงหมายถึงเฉพาะตรงมุมหักเหลี่ยม 4 มุมเท่านั้น มิได้หมายถึงพระระเบียงที่แล่นตรงด้านใดด้านหนึ่ง 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่พบคำนี้

ภาพที่ 2.9 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า คด ในพจนานุกรม

8. ความหมายของคำว่า สีมา

ก. ความหมายของ สีมา ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ **สีมา** ไว้ดังนี้

สีมา น. เขต,แดน ; เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์ มักทำด้วยแผ่นหินหรือหลักหินเป็นต้น เรียกว่า ไบพัทธสีมา, ไบสีมา หรือ ไบเสมา ก็ว่า. (ป.,ส.)

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 1198)

เสมา น. สีมา, เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์ ; เรียกสิ่งที่มีลักษณะคล้ายไบสีมาที่เรียงกันอยู่บนกำแพงอย่างกำแพงเมืองว่า ไบเสมา; เครื่องประดับหรือเครื่องรางสำหรับห้อยคอ มีรูปร่างอย่างไบเสมา. (ป.,ส.สีมา).

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 1216)

สีมา น.เขต,แดน ; เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์สำหรับทำสังฆกรรม. (ป.,ส.).

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, 2525: 824)

สีมา ป.,ส.,น. เขต, แดน, จังหวัด, กำแพง, เขตกำหนดในการทำสังฆกรรม...

(มานิต มานิตเจริญ, 2543: 982)

สีมา (มค. สีมา) น. กำแพง, แดน, เขตทั่วไป เช่น เขตบ้าน เขตนา ; (ศน.) เขตพื้นที่ทำสังกรรมของสงฆ์ (เปลื้อง ณ นคร. พจนานุกรม, 2544: 512)

สีมา น. เขต, แดน ; เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์ เรียกว่า ไบพัทธสีมา, ไบสีมา หรือ ไบเสมา ก็ว่า (บ. ส.) (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 877)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปความหมายและลักษณะบางประการเป็นข้อๆได้ดังนี้

- “สีมา” เป็นคำบาลีสันสกฤต ทำหน้าที่ค่านาม หมายถึง
 - 1) เขต, แดน, เขตกำหนดในการทำสังกรรม
 - 2) เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์หรืออุโบสถ (เรียกว่า ไบสีมาหรือไบเสมา)
- คำ “เสมา” มีความหมายทำนองเดียวกับ สีมา โดยหมายถึง
 - 1) เครื่องหมายบอกเขตอุโบสถ
 - 2) สิ่งที่มีลักษณะคล้ายไบสีมาที่เรียงกันอยู่บนกำแพง (เรียกว่า ไบเสมา)
 - 3) เครื่องประดับหรือเครื่องรางสำหรับห้อยคอ มีรูปร่างอย่างไบเสมา
- นอกจากคำว่า สีมาและเสมา แล้ว ในพจนานุกรมฉบับหลวง ยังได้บรรจุศัพท์คำว่า “สีมันต์” ซึ่งเป็นคำบาลีแปลว่า เขต, แดน เช่นกัน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, น.1198)
- ในพจนานุกรมไทย และ พจนานุกรม ได้บรรจุศัพท์ที่ประกอบคำสีมา ไว้เพิ่มเติมดังนี้
 - 1) **สีมาสมุคฆาตะ** (การถอนสีมา)
 - 2) **สีมาสังกระ** (ความคับแค้นแห่งสีมา, การผูกสีมาใหม่ทับสีมาของเก่าโดยไม่ได้ถอนตามพระวินัยสงฆ์เสียก่อน)
 - 3) **สีมาสัมภท** (หมายถึง สีมาสังกระ)
 - 4) **สีมาสัมมติ** (การกำหนดเขตสีมา หรือ เขตอุโบสถ)
 - 5) **พัทธสีมา** (สีมาที่สงฆ์ทำพิธีปักเขตขึ้น)
 - 6) **อพัทธสีมา** (สีมาที่สงฆ์มิได้ปักเขตเอง)
 - 7) **ขัณฑสีมา** (สีมาขนาดเล็กซึ่งมีมหาสีมาครอบอีกทีหนึ่ง)
 - 8) **มหาสีมา** (สีมากว้างใหญ่)
 - 9) **วิสุงคามสีมา** (สีมาที่พระราชกษัตริย์ทอดออกจากแผ่นดินของพระองค์)
 - 10) **สัตตภัณฑสีมา** (สีมาที่กำหนดขึ้นในป่าดงห่างจากหมู่บ้าน ๗ ภัณฑ คือ ๔๙ วา)
 - 11) **อุทกุชเชปสีมา** (สีมาที่ทำขึ้นในน้ำเช่นลอยเรือแพเป็นสีมา)

ข. ความหมายของ สීමา ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง ได้อธิบายความหมายของ “สීමา” ไว้ว่า

สීමา น. เขตกำหนดเป็นที่ร่วมกระทำสังกรรมของสงฆ์ ตามพุทธบัญญัติ กำหนดให้มีขนาดไม่น้อยกว่าเขตหัตถบาของภิกษุ 21 รูป และให้มีขนาดไม่ใหญ่กว่า 3 โยชน์

การกำหนดเขตสීමานั้นได้มีอนุญาตให้ทำเครื่องหมายเขตด้วยนิมิต และนิมิตนั้นระบุไว้ในบาลีมี 8 ชนิดคือ

ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ น้ำ จำนวนนิมิตไม่ปรากฏแน่ชัด แต่จะต้องมีไม่น้อยกว่า 3 เพื่อความสมบูรณ์ในการครอบคลุมพื้นที่และเท่าที่ปรากฏในทางปฏิบัติทั่วไปพบว่ามีจำนวนถึง 9 แต่ในกรณีที่มีการผูกมหาสීමาก็อาจมีนิมิตตั้งแต่ 12 ถึง 16 ได้

หมายเหตุ ปัจจุบันนิยมทำนิมิตเป็นรูปศิลากกลมฝังลงในดินและทำไบเสมาปักคล้องไว้เพื่อเป็นที่หมายลูกนิมิต (ไซติ กัลยาณมิตร, 2518: 749)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- สීමา เป็นคำนาม หมายถึง เขตกำหนดเป็นที่ร่วมกระทำสังกรรมของสงฆ์
- ตามพุทธบัญญัติ กำหนดให้สීමา มีขนาดไม่น้อยกว่าเขตหัตถบาของภิกษุ 21 รูปและให้มีขนาดไม่ใหญ่กว่า 3 โยชน์
- “นิมิต” หรือ เครื่องหมายกำหนดเขตสීමา ที่ระบุไว้ในบาลีมี 8 ชนิด ได้แก่ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ น้ำ โดยจะต้องมีจำนวนไม่น้อยกว่า 3 เพื่อความสมบูรณ์ในการครอบคลุมพื้นที่ (เท่าที่ปรากฏมีจำนวนถึง 9, หากเป็นมหาสීමาอาจมี 12-16)
- ปัจจุบันนิยมทำนิมิตเป็นศิลารูปกลม (ลูกนิมิต) ฝังลงในดินแล้วทำไบเสมาปัก คล้องไว้

นอกจากคำอธิบายศัพท์ “สීමา” ยังมีคำอธิบายศัพท์อื่นๆที่เกี่ยวข้องอีกจำนวนหนึ่ง ดังนี้

สීමาสังกระ ป. การปะปนกันแห่งสීමา ดังตัวอย่างเช่น

ก. สීමาผูกไว้เดิมสงฆ์ไม่ทราบว่ามีอยู่แล้วกลับผูกขึ้นใหม่ เป็นสมมุติสීමาทับซ้ำ สังกรรมที่กระทำขึ้นในชุมนุมที่สมมุติขึ้นใหม่ ย่อมไม่มีผลและถือว่าเป็นสීමาสังกระ

ข. มีวัดตักบาบเกี่ยวระหว่างเขตสීමาสองเขต เช่นมีกิ่งไม้พาดข้ามระหว่างมหาสීමากับ ชันทสීමา สังกรรมที่กระทำขึ้นในชุมนุมของชันทสීමาย่อมไม่มีผลถือว่าเป็นสීමาสังกระ (ไซติ กัลยาณมิตร, 2518: 749)

สීමันตริก ป. แนวทางในระหว่างพื้นที่ของมหาสීමากับชันทสීමา ความกว้างมีกำหนดไว้ตั้งแต่สี่นิ้วถึงหนึ่ง ศอก หนึ่งคืบ

สีมันตริกเกิดขึ้น เพราะสงฆ์เห็นว่ามหาสีมา มีอาณาเขตกว้างใหญ่ ไม่สะดวกในการทำสังฆกรรม จึงได้มีการกำหนดขันตสสีมาซึ่งมีขนาดเล็กกว่า เข้าไว้ภายในและกำหนดช่องว่างจากสีมาที่เรียกว่าสีมันตริกขึ้นไว้เป็นเขตกัน พื้นที่ทั้งสองชนิดนั้น มีลักษณะคล้ายคลองล้อมรอบเกาะที่อยู่ในแผ่นดินผืนใหญ่ ตัวอย่างสีมันตริกอาจหาได้จากเขตสีมาวัดบวรนิเวศน์ (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 750)

นทีปารสีมา ป. สีมาที่มีอาณาเขตค่อมเอาลำน้ำไว้ในระหว่างพื้นที่ (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 405)

นทีสีมา เขตทำสังฆกรรมในน้ำ ทำขึ้นเมื่อพระสงฆ์เห็นว่าที่บนบกไม่บริสุทธิ์สามารถใช้ในการได้ หรือหาที่ทำสังฆกรรมบนบกไม่ได้ และที่ที่จะอำนวยความสะดวกได้ ในการทำสังฆกรรมมีอยู่แต่เฉพาะในบริเวณที่เป็นน้ำ จึงทำเป็นโรงปลูกบนแพ ลอยอยู่ในน้ำ กำหนดเป็นเขตทำสังฆกรรมเช่นเดียวกับโบสถ์ โรงพลอยน้ำนี้ จึงมีชื่อเรียกว่า นทีสีมา หรือมีชื่อนิยมเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า อุทูปเขป นทีสีมานี้จะต้องลอยอยู่ห่างจากฝั่งเกินช่วงที่จะวกน้ำสาตถึงได้ และจะต้องยกสะพานที่ทอดข้ามถึงกันระหว่างแพกับฝั่งออกเมื่อมีการทำสังฆกรรม

นทีสีมานี้อาจทำขึ้นใช้ได้เป็นการชั่วคราว ในสมัยเมื่อ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ยังทรงผนวชอยู่ เมื่อแรกตั้งคณะธรรมยุติกายขึ้นที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ก็ได้ทำนทีสีมาขึ้นในแม่น้ำหน้าเขตวัดใช้ในการทำสังฆกรรมบวชพระภิกษุสามเณรมาจนกระทั่งสร้างโบสถ์ผูกพัทธสีมาขึ้นบนฝั่งในบริเวณวัดแล้ว จึงได้รื้อถอนออก (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 405)

จากคำอธิบายศัพท์ข้างต้น พบว่าในพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง ได้แสดงให้เห็นรายละเอียดเกี่ยวกับศัพท์ดังกล่าว ไว้มากกว่าพจนานุกรมฉบับอื่นๆ และมีการให้ความหมายที่ชี้เฉพาะมากขึ้น โดยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- สีมาสังกะระ คือการปะปนกันแห่งสีมา อันทำให้สังฆกรรมที่เกิดขึ้นในสมมติสีมานั้น ไม่มีผล และถือว่าเป็นสีมาสังกะระ ได้แก่
 - 1) สมมติสีมาทับซ้ำ โดยไม่ทราบว่ามีอยู่แล้ว
 - 2) มีวัดตูกาบเกี่ยวระหว่างเขตสีมาสองเขต เช่น กิ่งไม้พาดข้ามระหว่างมหาสีมาและขันตสสีมา
- สีมันตริก คือ เขตกันพื้นที่หรือช่องว่างระหว่างมหาสีมา(สีมาใหญ่) และ ขันตสสีมา (สีมาขนาดเล็กซึ่งมีมหาสีมาครอบอีกทีหนึ่ง)
- นทีปารสีมา คือ สีมาที่มีอาณาเขตค่อมเอาลำน้ำไว้ในระหว่างพื้นที่

- นทีสีมา (อุทปเขป) คือ เขตทำสังฆกรรมในน้ำ นิยมทำเป็นโรงปลูกบนแพลอยน้ำ เกิดขึ้น
เนื่องเพราะเห็นว่าพื้นที่บนบกไม่บริสุทธิ์ (นทีสีมา ต้องลอยอยู่ห่างจากฝั่งเกินช่วงที่จะชักน้ำ
สาตถึงได้ และ เวลาทำสังฆกรรมต้องยกสะพานที่ทอดเชื่อมแพกับฝั่งออก)
- นทีสีมา อาจเกิดได้ชั่วคราว (เช่นที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ทำนทีสีมาขึ้นในแม่น้ำหน้า
วัด ต่อมาเมื่อสร้างโบสถ์ผูกพัทธสีมาบนฝั่งแล้ว จึงถอนออก)

ค. ความหมายของ สีมา ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ได้ให้นิยามความหมายของ “สีมา” ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

สีมา แปลว่า แดน, เช่นเมืองมีกำแพงเป็นต้นแผ่นดิน, ที่บ้านมีรั้วเป็นต้นแผ่นดิน
นั้น. (แบรดเลย์, 2514: 687)

เสมากำแพง, คือรูปใบเซมาเขาทำไว้บนปลายกำแพงนั้น. (แบรดเลย์, 2514: 691)

เสมาไชย คือรูปเซมาเขาทำด้วยหินตั้งไว้ตรงหน้าโบสถ์สำหรับหมายเขตแดนโรงอุ
โบสถ์นั้น. (แบรดเลย์, 2514: 691)

สีมา **เสมา**

สีมา *Limits of the kingdom, frontiers.—ขอบ ชั้นทะ สีมา* *Frontiers*
surrounding the kingdom. (ปาเลอกัว, 2542:737)

เสมา *Ornament suspended to the neck of little boys or little girls.*

เสมา *Superstitious stones around the pagods, limits.-ใบเสมา* *Idem,*
embrasure of walls.

ราชเสมา *Frontiers, limits of the kingdom.*

ชั้นระเสมา *Frontiers around.*

เสมาโบถ *Stones raised round a pagod. (ปาเลอกัว, 2542:730)*

จากคำอธิบายในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก สรุปความหมายและลักษณะบางประการได้ดังนี้

- สีมา (สีมา) หมายถึง
 - 1) ขอบเขต,ดินแดน, พระราชอาณาจักร (Limits of the Kingdom,frontiers)
 - 2) แดน
- เสมา หมายถึง
 - 1) วัตถุเครื่องรางซึ่งใช้แขวนที่คอเด็กเล็ก (Ornament suspended to the neck of little boys or little girls.)
 - 2) หินศักดิ์สิทธิ์รอบโบสถ์,แนวเขต (Superstitious stones around the pagods, limits.) หรือ “เสมาโบถ” (Stones raised round a pagod.)

- เสமாகำแพง คือ รูปใบเสมาที่ทำไว้บนกำแพง
- ในอักษราภิศานศรัปท์ได้อธิบายคำว่า “เสมาไชย” ซึ่งหมายถึง รูปเสมาที่ทำด้วยหิน ตั้งไว้สำหรับหมายเขตแดนโรงอุโบสถ (ซึ่งคำ “เสมาไชย” นี้ไม่พบในพจนานุกรมฉบับอื่นใด)

ง. สรุปสาระสำคัญของคำ สี่มา

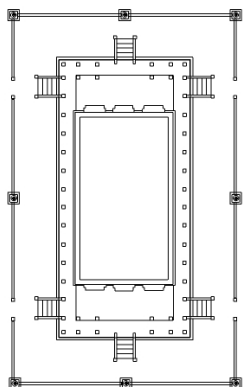
- สี่มา (เสมา, สีมันต์, สี่มา) เป็นคำบาลีสันสกฤต ทำหน้าที่ค่านาม หมายถึง
 - 1) เขต, แดน, เขตกำหนดในการทำสังฆกรรมของสงฆ์
 - 2) เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์หรืออุโบสถ (เรียก ใบสี่มา หรือ ใบเสมา)
- เสมา เป็นคำที่มีความหมายเดียวกับ สี่มา โดยหมายถึง
 - 1) เครื่องหมายบอกเขตอุโบสถ
 - 2) รูปใบเสมาที่ทำเรียงกันไว้บนกำแพง (โบราณเรียก “เสமாகำแพง”)
 - 3) เครื่องประดับหรือวัตถุเครื่องรางสำหรับห้อยคอเด็ก มีรูปร่างอย่างใบเสมา
- สี่มาสัมมติ หมายถึง การกำหนดเขตสี่มา (ซึ่งตามพุทธบัญญัติ กำหนดให้มีขนาดไม่น้อยกว่าเขตหัตถบาของภิกษุ 21 รูป และให้มีขนาดไม่ใหญ่กว่า 3 โยชน์)
- “นิมิต” หรือ เครื่องหมายกำหนดเขตสี่มา ซึ่งระบุไว้ในบาลีมี 8 ชนิด ได้แก่ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ น้ำ โดยจะต้องมีจำนวนไม่น้อยกว่า 3 เพื่อความสมบูรณ์ในการครอบคลุมพื้นที่ (เท่าที่ปรากฏมีจำนวนถึง 9 , หากเป็นมหาสี่มาอาจมีตั้งแต่ 12-16)
- สี่มาสังกะระ (สี่มาสัมเภท) คือ การปะปนกันแห่งสี่มา (ทำให้สังฆกรรมที่เกิดขึ้นในสมมติสี่มานั้นไม่มีผล) ได้แก่
 - 1) สมมติสี่มาทับซ้ำ, การผูกสี่มาใหม่ทับสี่มาของเก่า โดยไม่ได้มีการถอนสี่มาตามพระวินัยสงฆ์เสียก่อน (สี่มาสมุคฆาตะ หมายถึง การถอนสี่มา)
 - 2) การคาบเกี่ยวแห่งสี่มา, มีวัตถุคาบเกี่ยวระหว่างสี่มาสองเขต เช่น กิ่งไม้พาดข้ามระหว่างสี่มา
- พัทธสี่มา คือ สี่มาที่สงฆ์ทำพิธีปักเขตขึ้น
- อพัทธสี่มา คือ สี่มาที่สงฆ์มิได้ปักเขตเอง
- วิสุคคามสี่มา คือ สี่มาที่ได้รับพระราชทานพื้นที่จากพระมหากษัตริย์
- สีมันตริก คือ เขตกันพื้นที่หรือช่องว่างระหว่าง มหาสี่มา (สี่มาใหญ่) และ ชัณฑสี่มา (สี่มาขนาดเล็กซึ่งอยู่ในมหาสี่มา)
- นทีสี่มา (อุทกุกเขปสี่มา, อุทปเขป) คือ สี่มาที่ทำขึ้นในน้ำ นิยมทำเป็นโรงปลูกบนแพลอยน้ำ เกิดขึ้นเนื่องจากเห็นว่าพื้นที่บนบกไม่บริสุทธิ์ โดยนทีสี่มาต้องลอยอยู่ห่างฝั่งเกินช่วงที่จะชักน้ำสาตถึงได้ และเวลาทำสังฆกรรมต้องยกสะพานที่ทอดเชื่อมระหว่างแพกับฝั่งออก
- นทีปารสี่มา คือ สี่มาที่มีอาณาเขตคร่อมเอาลำน้ำไว้ในระหว่างพื้นที่

ตารางที่ 2.8 สรุปความหมายคำว่า สීමາ แยกเป็นประเด็นต่างๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย “سیم่า”	<ul style="list-style-type: none"> - เขต,แดน, เขตพื้นที่ทำสังฆกรรมของสงฆ์ - เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์สำหรับทำสังฆกรรม (เรียกโบเสมา) 	<ul style="list-style-type: none"> - เขตกำหนดเป็นที่ร่วมกระทำสังฆกรรมของสงฆ์ 	<ul style="list-style-type: none"> - แดน - ขอบเขต, ดินแดน, (Limits of the Kingdom, frontiers)
ความหมาย “เสมา”	<ul style="list-style-type: none"> - สීම่า - เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์ - สิ่งที่มีลักษณะคล้ายโบสถ์เรียงกันอยู่บนกำแพงเมือง - เครื่องประดับหรือเครื่องรางสำหรับห้อยคอ รูปร่างอย่างโบสถ์เสมา 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่พบคำนี้ 	<ul style="list-style-type: none"> - Superstitious stones around the pagods, limits - Ornament suspended to the neck of little boys or little girls. - รูปเสมาทำด้วยหินตั้งไว้หน้าโบสถ์ เพื่อหมายเขตแดนโรงอุโบสถ เรียก “เสมาโบสถ์” หรือ “เสมาไชย” - รูปโบสถ์ทำไว้บนปลายกำแพง เรียก “เสมากำแพง”
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - กำหนดให้มีขนาดไม่น้อยกว่าเขตหัตถบาตของภิกษุ 21 รูป และให้มีขนาดไม่ใหญ่กว่า 3 โยชน์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ
หลังคา / ระบายบน	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ
พื้น / ระบายล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ
เครื่องกั้น / ระบายตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - มีเพียงเครื่องหมายบอกเขต ซึ่งมักทำด้วยแผ่นหินหรือหลักหิน เรียก โบสถ์, โบสถ์, สීම่า 	<ul style="list-style-type: none"> - เครื่องหมายเขตระบุไว้ในบาลี 8 ชนิด : ภูเขา, ศิลา, ป่าไม้, ต้นไม้, จอมปลวก, หนทาง, แม่น้ำ, น้ำ - ต้องมีไม่น้อยกว่า 3 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ บอกแต่เพียงว่าเป็นแดนที่กำหนดโดย กำแพง รั้ว หินตั้ง

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
อื่น ๆ	<ul style="list-style-type: none"> - สี่มาสมุคฆาตตะ (การถอนสี่มา) - สี่มาสังกระ, สี่มาสัมภท (การคาบเกี่ยวแห่งสี่มา) - สี่มาสัมมติ (การกำหนดเขตสี่มา) - พัทธสี่มา (สี่มาที่สงฆ์ทำพิธีปักเขตขึ้น) - อพัทธสี่มา (สี่มาที่สงฆ์มิได้ปักเขตเอง) - ขัณฑสี่มา (สี่มาขนาดเล็กซึ่งมีมหาสีมาครอบอีกทีหนึ่ง) - มหาสี่มา (สี่มากว้างใหญ่) - วิสูงคามสี่มา (สี่มาที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานพื้นที่ตัดออกจากแผ่นดินของพระองค์) - สัตตัทภันตรสี่มา (สี่มาที่กำหนดขึ้นในป่าดงห่างจากหมู่บ้าน 7 อัปกันตร (49 วา) - อุทกุกเขปสี่มา (สี่มาที่สร้างขึ้นในน้ำ) 	<ul style="list-style-type: none"> - สี่มาสังกระ (การปะปนแห่งสี่มา) แบ่งเป็น <ol style="list-style-type: none"> 1) สมมติสี่มาทับสี่มาเดิม 2) มีวัดอุคาบเกี่ยวระหว่างสี่มาสองเขต - สีมันตริก (แนวทางในระหว่างพื้นที่ของมหาสีมากับขัณฑสี่มากว้าง 4 นิ้ว ถึง 1 ศอก 1 คืบ) - นทีปารสี่มา (สี่มาที่มีอาณาเขตครอบเอาลำน้ำไว้ในระหว่างพื้นที่) - นทีสี่มา (เขตทำสังฆกรรมในน้ำ) 	<ul style="list-style-type: none"> - “ราชอาณาจักร” (Frontiers, limits of the kingdom.) - “ชั้นระเสมา” (Frontiers around) - “เสมาไชย” (รูปเสมาทำด้วยหินตั้งไว้หมายเขตอุโบสถ) - “เสมากำแพง” (รูปเสมาตั้งไว้บนปลายกำแพง)

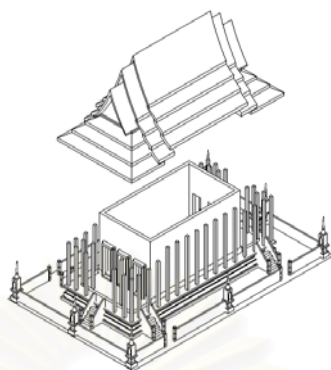
พจนานุกรมทั่วไป

พจนานุกรมทั่วไปให้ความหมาย สีม่า ใน 2 ลักษณะ

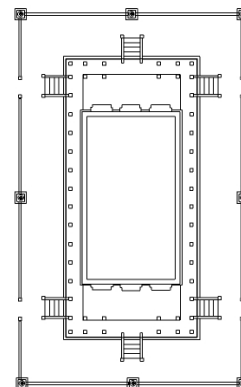
- เขต, แดน, เขตพื้นที่ทำสังกรรมของสงฆ์
- เครื่องหมายบอกเขตโบสถ์

พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรมให้ความหมาย สีม่า ว่า เขตกำหนดเป็นที่ร่วมกระทำสังกรรมของสงฆ์

พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิกให้ความหมายว่า เขต, แดน และพบคำว่า “เสมาไชย” เรียกโบสถ์ที่ล้อมโบสถ์

ภาพที่ 2.10 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า สีม่า ในพจนานุกรม

9. ความหมายของคำว่า กำแพงแก้ว

ก. ความหมายของ กำแพง / กำแพงแก้ว ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ “กำแพง” และ “กำแพงแก้ว” ไว้ดังนี้

กำแพง น. เครื่องกั้น เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยอิฐ ดิน หรือ หิน เป็นต้น. (ข. กำแพง)

กำแพงแก้ว น. กำแพงเตี้ยๆ ที่ทำล้อมโบสถ์ วิหาร หรือเจดีย์ เป็นต้น เพื่อให้ดูงาม. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546:123)

กำแพง น. เครื่องล้อม, เครื่องกั้นที่ก่อด้วยอิฐ หิน หรือดิน เป็นต้น.

กำแพงแก้ว น. กำแพงเตี้ยที่สร้างขึ้นให้งาม

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, 2522:143)

กำแพง น. เครื่องล้อมหรือเครื่องกั้นที่ก่อด้วยอิฐ หิน หรือ ดิน หรือ ไม้...

กำแพงแก้ว น. กำแพงเตี้ยที่สร้างขึ้นให้สวยงาม มักใช้กั้นรอบพระเจดีย์...

(มานิต มานิตเจริญ, 2543: 101)

- กำแพง** น. เครื่องกัน,เครื่องล้อม, อาจก่อด้วยอิฐ ดิน หรือ หิน เป็นต้น...(พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547)
- กำแพงแก้ว** น. กำแพงเตี้ย, ที่ทำล้อมรอบเขตพุทธาวาส เช่น โบสถ์ วิหาร หรือ เจดีย์ เป็นต้น.(พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปความหมายได้ดังนี้

- “กำแพง” เป็นคำนาม หมายถึง เครื่องกัน, เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยอิฐ ดิน หรือหิน (มาจากคำเขมรว่า กแพง)
- “กำแพงแก้ว” เป็นคำนาม หมายถึง กำแพงเตี้ยที่ทำล้อมรอบเขตพุทธาวาส หรือล้อมโบสถ์ วิหาร เจดีย์ เพื่อให้ดูงาม

ข. ความหมายของ กำแพง / กำแพงแก้ว ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม ได้อธิบายความหมายของ “กำแพง” และ “กำแพงแก้ว” ไว้ว่า

กำแพง เครื่องกันเขต มีความมุ่งหมายในการใช้คล้ายกับรั้ว ผิดกันที่รั้วเป็นเครื่องกันเขตที่ทำด้วยไม้ ส่วนกำแพงทำด้วยอิฐหรือหิน มีลักษณะเป็นแผงหนาในด้านตั้งใช้ปิดกันหรือแบ่งเนื้อที่ดินที่ประสงค์จะให้เป็นส่วนโดยเฉพาะ เช่น กำแพงบ้าน กำแพงวัด กำแพงเมือง ซึ่งมีขนาด ความหนา ความสูงใหญ่ ความมั่นคง ผิดกันตามลำดับความสำคัญของการใช้ป้องกันศัตรู ตามกฎมณเฑียรบาลระบุว่า บุคคลที่มีชั้นยศต่ำกว่าเจ้าฟ้า ห้ามมิให้ทำกำแพงมีใบเสมา (โชติ ภัลยาณมิตร, 2518: 98)

กำแพงแก้ว กำแพงเตี้ยใช้กันล้อมสิ่งที่ตั้งงามมีคุณค่าควรรักษา เช่น

ก. อาคารที่มีสิ่งเคารพบูชาทางพระพุทธศาสนาอันได้แก่ โบสถ์ วิหารเจดีย์ ฯลฯ

ข. อาคารอันเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์อันได้แก่ พระที่นั่งปราสาท ฯลฯ (โชติ ภัลยาณมิตร, 2518: 99)

จากคำอธิบายในพจนานุกรมสถาปัตยกรรม จะเห็นได้ว่ามีความหมายที่ชี้เฉพาะมากขึ้น โดยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- กำแพง เป็นเครื่องกันเขตเช่นเดียวกับรั้ว แต่ต่างตรงที่รั้วมักทำด้วยไม้ แต่กำแพงมักทำด้วยอิฐหรือหิน
- กำแพง มีลักษณะเป็นแผงหนา ขนาดใหญ่ มั่นคง มักใช้สำหรับกันพื้นที่เป็นส่วนเฉพาะ
- ตามกฎมณเฑียรบาล บุคคลที่มีชั้นยศต่ำกว่าเจ้าฟ้า ห้ามมิให้ทำกำแพงมีใบเสมา

- กำแพงแก้ว หมายถึง กำแพงเตี้ยซึ่งใช้กันล้อมสิ่งที่ตั้งามมีคุณค่าควรรักษา เช่น
 - 1) อาคารที่มีสิ่งเคารพบูชาทางพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์
 - 2) อาคารอันเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เช่น พระที่นั่ง

ค. ความหมายของ กำแพง/ กำแพงแก้ว ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก อธิบายความหมายของ กำแพง / กำแพงแก้ว ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

กำแพง นั่นคือสิ่งที่ก่อด้วยศิลาแลงอิฐ ทำสำหรับกันอันตรายต่างๆ นั้นเรียกว่ากำแพง
(คาสเวล, 2544: 774)

กะแพง นั่นคือสิ่งที่ทำด้วยอิฐแลงศิลาที่ก่อให้สูงเป็นหน้ากัศดารสำหรับกันสัตว์นั้น
เรียกว่ากะแพง เปนบ้านนอก ชาวเมืองเรียกกำแพง (คาสเวล, 2544: 70)

กำแพง คือ ที่ล้อมก่อด้วยอิฐเปนต้น.(แบรดเลย์, 2514: 13)

กำแพงแก้ว คือ กำแพงก่อด้วยอิฐปูนต่างๆ สำหรับล้อมที่วัดเปนต้น.
(แบรดเลย์, 2514: 13)

กำแพง Wall, walls.

กำแพงแก้ว Wall surrounding a temple. (ปาเลอกัว, 2542: 234)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- กำแพง (กะแพง) คือ ที่ล้อมก่อด้วยอิฐ, สิ่งที่ก่อด้วยอิฐและศิลา ทำสำหรับกันอันตรายต่างๆ
- กำแพงแก้ว คือ กำแพงเตี้ยก่อด้วยอิฐปูน สำหรับล้อมที่วัด (Wall surrounding a temple)
- กำแพง ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Wall

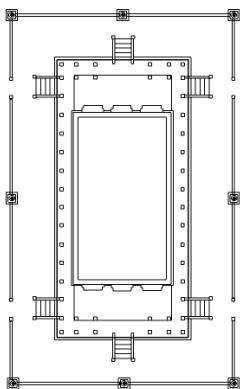
ง. สรุปสาระสำคัญของคำ กำแพง(แก้ว)

- กำแพง เป็นคำนาม (มาจากคำเขมรว่า กแพง) หมายถึง เครื่องกัน, เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยอิฐดินหรือหิน ใช้สำหรับกันพื้นที่เป็นสัดส่วนเฉพาะ หรือป้องกันอันตรายต่างๆ
- กำแพง มีลักษณะเป็นแผงหนา ขนาดใหญ่ มั่นคง (แตกต่างจากรั้ว ซึ่งเป็นเครื่องกันเขตที่ใช้ด้วยไม้)
- กำแพงแก้ว หมายถึง
 - 1) กำแพงเตี้ยๆ ที่ทำล้อมโบสถ์ วิหาร เจดีย์ หรือรอบเขตพุทธาวาส เพื่อให้ดูงาม
 - 2) กำแพงเตี้ยใช้กันล้อมสิ่งที่ตั้งามมีคุณค่าควรรักษา เช่น อาคารทางพุทธศาสนา หรือ อาคารในพระมหากษัตริย์
- คำว่า แก้ว ที่มาประกอบคำ กำแพงแก้ว นั้นโดยปริยายหมายถึงสิ่งที่เคารพนับถือยิ่ง หรือใช้ประกอบคำนาม ให้หมายความว่าสิ่งนั้นมีค่ามาก เป็นที่รัก ดีเยี่ยม เช่น นางแก้ว ม้าแก้ว (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 152)

ตารางที่ 2.9 สรุปลความหมายคำว่า กำแพง / กำแพงแก้ว แยกเป็นประเด็นต่างๆ

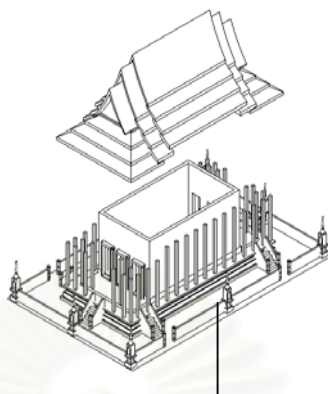
ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย “กำแพง”	- เครื่องกัน, เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยอิฐ ดิน หรือ หิน	- เครื่องกันเขต มีความ มุ่งหมายคล้ายรั้ว แต่ ผิดกันตรงที่รั้วทำด้วย ไม้ แต่กำแพงทำด้วย อิฐ หรือหิน	- สิ่งที่ก่อด้วยศิลาและอิฐ ก่อให้สูงสำหรับกัน อันตราย - ที่ล้อมก่อด้วยอิฐ - Wall
ความหมาย “กำแพงแก้ว”	- กำแพงเตี้ย ที่ทำล้อม รอบเขตพุทธาวาส หรือ ล้อมโบสถ์ วิหาร เจดีย์ เพื่อให้ดูงาม	- กำแพงเตี้ยใช้กันล้อม สิ่งที่ดีงามมีคุณค่า ควร รักษา ได้แก่ 1) อาคารที่มีสิ่งเคารพ บูชาทางพุทธศาสนา 2) อาคารที่เกี่ยวข้องกับ พระมหากษัตริย์	- กำแพงก่อด้วยอิฐปูนต่ำ ๆ สำหรับล้อมที่วัด - Wall surrounding a temple
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	- กันล้อมพื้นที่ - กันล้อม อาคาร สถานที่ สำคัญ	- กันล้อมเขต(อย่างรั้ว) - กันล้อมสิ่งดีงามมีคุณค่า	- กันล้อมพื้นที่
หลังคา / ระนาบบน	- ไม่มี	- ไม่มี	- ไม่มี
พื้น / ระนาบล่าง	- ไม่ระบุ	- ไม่ระบุ	- ไม่ระบุ
เครื่องกัน / ระนาบตั้ง	- กำแพง ก่อด้วยอิฐ ดิน หรือ หิน - กำแพงแก้ว ก่ออิฐเตี้ย ทำให้ดูงาม	- กำแพง ก่อด้วยอิฐ หิน เป็นแผงหนา มีความสูง ใหญ่ - กำแพงแก้ว เป็นกำแพง เตี้ย	- กำแพง ก่อสูงเป็นหน้า กระดาน - กำแพงแก้ว ก่อด้วยอิฐ ปูนต่ำ

พจนานุกรมทั่วไป

กำแพงแก้ว เป็น กำแพงเตี้ย
ที่ทำล้อมรอบเขตพุทธาวาส
หรือล้อมโบสถ์ วิหาร เจดีย์
เพื่อให้ดูงาม

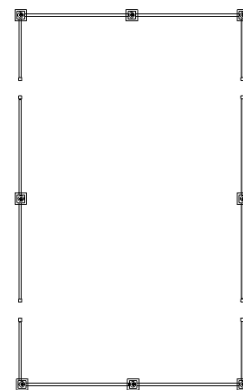
พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

กำแพงเตี้ย ใช้กันล้อมสิ่งที่ตั้งงามมี
คุณค่า ควรรักษา ได้แก่

- 1) อาคารที่มีสิ่งเคารพบูชาทาง
พุทธศาสนา
- 2) อาคารที่เกี่ยวข้องกับพระ
มหากษัตริย์

พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

กำแพงก่อด้วยอิฐปูนต่ำ ๆ
สำหรับล้อมที่วัด

ภาพที่ 2.11 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า กำแพงแก้ว ในพจนานุกรม

10. ความหมายของคำว่า ฝา

ก. ความหมายของ ฝา ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ ฝา ไว้ว่า

ฝา

น. เครื่องปิดภาชนะต่างๆ หรือสิ่งอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น ฝา
หม้อ ฝาโอ่ง ฝาท่อ; ฝา หรือเยื่อที่จับอยู่ข้างบนของเหลวเช่นน้ำมัน เป็นต้น ;
เครื่องกั้นด้านนอกหรือ เครื่องกั้นแบ่งห้องของตัวเรือนโรง เป็นต้น เช่น
ฝาบ้าน ฝาเรือน ฝาห้อง ; ส่วนที่ปิดปากหอยหรือหุ้มตัวหอยซึ่งเปิดได้, ใช้เป็น
ลักษณะนาม เช่น ขนมห่อด้วยฝานึ่ง ขนมห่อด้วย 2 ฝา.

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 748)

ฝา

น. เครื่องปิดภาชนะต่างๆ..., เครื่องกำบังหรือเครื่องกั้นของเรือน...

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493, 2522: 630)

- ฝา น. เครื่องปิดปากภาชนะต่างๆ..., เครื่องกั้นแบ่งห้อง, เครื่องกั้นหรือกำบังของ เรือน... (มานิต มานิตเจริญ, 2543: 633)
- ฝา น. สิ่งที่ใช้ครอบหรือปิด ; เครื่องปิดกั้นรอบตัวเรือนหรือกั้นแบ่งห้อง ; ... (พจนานุกรมฉบับมติชน น. 596)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- ฝา เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) เครื่องปิดหรือ สิ่งที่ใช้ครอบภาชนะต่างๆ
 - 2) เครื่องกั้นด้านนอก , เครื่องกั้นแบ่งห้อง, เครื่องกำบัง
- ลักษณะการกั้นฝา จำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ
 - 1) กั้นหรือกำบังด้านนอก
 - 2) กั้นแบ่งห้อง

ข. ความหมายของ ฝาในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ได้อธิบายความหมายของ ฝา ไว้ว่า

- ฝา ก. แผ่นแผงที่ปลูกสร้างขึ้นด้วยไม้หรือวัสดุถักสานเพื่อใช้กั้นอาณาเขตหรือ เนื้อที่ส่วนหนึ่งให้แยกต่างหากจากอีกส่วนหนึ่ง (หากก่อกด้วยอิฐเรียกว่าผนัง)
- ข. สิ่งที่ทำขึ้นเพื่อใช้ปิดหรือครอบภาชนะ เช่น ฝาม้อ ฝาไห ฯลฯ
- ค. สิ่งที่จับตัวกันเป็นฝาหรือเป็นแผ่นบนผิวของน้ำ
- ง. สิ่งที่เป็นคู่กัน เช่น ฝาแฝด (ไซติ กัลยาณมิตร, 2518: 514)
- ฝา น. สิ่งที่ทำขึ้นกั้นล้อมด้านนอก หรือกั้นแบ่งพื้นที่ภายในเรือนเป็นห้อง (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 48)

ความหมายในทางสถาปัตยกรรม เป็นในทำนองเดียวกับพจนานุกรมทั่วไป โดยมีสาระสำคัญคือ

- ฝา เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) สิ่งที่ทำขึ้นกั้นล้อมด้านนอก หรือกั้นแบ่งพื้นที่ภายในเป็นห้อง, แผ่นแผงที่สร้างขึ้นด้วยไม้ใช้สำหรับกั้นอาณาเขต หรือแบ่งส่วนเนื้อที่
 - 2) สิ่งที่ทำขึ้นเพื่อใช้ปิดหรือครอบภาชนะ
 - 3) สิ่งที่จับตัวกันเป็นฝาหรือแผ่นบนผิวน้ำ
 - 4) สิ่งที่เป็นคู่กัน
- ลักษณะการกั้นฝา จำแนกได้ 2 ลักษณะคือ
 - 1) กั้นล้อมด้านนอก
 - 2) กั้นแบ่งพื้นที่ภายในเรือนเป็นห้อง หรือ แบ่งพื้นที่เป็นส่วน

นอกจากคำว่า ฝา แล้ว ในภาษาช่างยังมีศัพท์ที่ประกอบคำว่าฝา หลายคำ ซึ่งช่วยขยายความ ลักษณะรูปแบบฝาแต่ละชนิดได้เป็นอย่างดี โดยคำหลักๆ ที่พบในพจนานุกรม อาทิ

- 1) ฝากระดาน (เป็นคำเรียกเรือนที่ปลูกด้วยไม้จริง เรียกเรือนฝากระดาน)
- 2) ฝาสายบัว (ฝาไม้กระดาน ตีตามแนวยืนและทับแนวด้วยไม้เส้นเล็กๆ ทุกรอยต่อของแผ่นฝามองดูคล้ายก้านบัว)
- 3) ฝาสำหรวด (ฝาเรือนเครื่องสับ มีโครงไม้คร่าวยืนเป็นหลัก ระหว่างไม้คร่าวแต่ละช่อง ชัดไม้แผ่นเล็กๆ ที่เรียกว่า ไม้เข็นหรือลูกเข็น วางตามขวาง ด้านหลังไม้เข็นกรูไบจากอ่อนเป็นต้นแล้วขัดด้วยเข็มไม้ไผ่อีกชั้นหนึ่ง)
- 4) ฝาเสี้ยว (แผงฝาที่ประกอบขึ้นเพื่อใช้ปิดด้านสกัดของเรือนพะไล)
- 5) ฝาหุ้มกลอง (ฝาด้านสกัดของเรือนฝากระดาน)
- 6) ฝาไหล (แผ่นไม้กระดานวางตามแนวยืน แต่ละแผ่นเว้นช่องว่างเท่าความกว้างของไม้แผ่นหนึ่งตลอดทั้งแผง ฝานี้ประกอบด้วยแผงดังกกล่าววางชิดและซ้อนขนานกันในรางซึ่งเลื่อนเปิดปิดได้)
- 7) ฝาปะกน (ฝาเรือนไม้ มีลักษณะเป็นแผงรูปสี่เหลี่ยม ใช้ไม้กระดานแผ่นเล็กๆ ปลูกสี่เหลี่ยมผืนผ้ากรูในแนวตั้งอยู่ในช่องระหว่างโครงฝาซึ่งประกอบด้วยตัวไม้ลูกตั้งตั้งเป็นแถวและตัวไม้ลูกปะกนหรือลูกนอนวางขวางอยู่ในช่องระหว่างไม้ลูกตั้งแต่ละตัวอย่างสลับหว่างกัน มีตัวไม้แม่ฝา 4 ตัวเป็นกรอบล้อมทั้ง 4 ด้าน)
- 8) ฝาขัดแตะ (ฝาเรือนที่ใช้ไม้ไผ่ หรือไม้รวดผ่าซีกวางขัดกัน โดยวิธีสอดไม้ลูกตั้งขัดกับไม้ซีกที่เป็นโครงสร้างแนวนอนสลับกันไป)

ค. ความหมายของ ฝา ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ได้ให้นิยามความหมายของ “ฝา” ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

ฝา นั้นคือสิ่งที่ปิดกำบังให้มืดชิดนั้นเรียกว่า ฝา เหมือนกับฝาเรือนเป็นต้นนั้น
(คาสเวล, 2544: 569)

ฝาผนัง นั้นคือฝาอุดติวหารที่ทำด้วยอิฐด้วยปูนนั้นเรียกว่า ฝาผนัง
(คาสเวล, 2544: 570)

ฝา คือของของเขา สำหรับบังปิดที่เรือนนั้น เพื่อจะยังมีให้ฝนสาดแดดส่องนั้น
ฝากระดาน, คือฝาเขาทำด้วยไม้จริงนั้น
ฝาจาก, คือฝาเขากรูด้วยไบจากมีฝาเรือนนั้น
ฝาแตะ, คือ ฝาเขาตีด้วยไม้ไผ่ซึ่งเป็นแตะ
ฝาผนัง คือฝาก่อด้วยอิฐถือปูนด้วยนั้น, มีฝาตึกแลฝาโบกแลอิฐนั้น

ฝาตึก คือฝาผนัง, ๗ นั้นเขาเอาอิฐก่อแต่ในดินขึ้นมาก่อวางอิฐเป็นชั้นซ้อนกันแล้วถือปูนนั้น

ฝาเรือน คือของที่เขาทำใส่ที่เรือน ,คนปลูกเรือนขึ้นแล้วกลัวอันตราย,มีฝนแลแดดนั้นทำฝาบังไว้ (แบรดเลย์, 2514: 159)

ฝา

Wall ; lid of a vase ; crust formed on any liquid. – A crust forms on the liquid.—Idem.

ฝาหุ้มกลอง The two walls at the extremities of the house.

ฝาจาก Wall made with interwoven leaves.

ฝาตะ Wall made with interwoven bamboos.

ฝากระดาน Wall constructed of boards.—House build of boards เรือนฝากระดาน

ฝาผนัง Brick-wall. –Partition of a room. (ปาเลอกัว, 2542: 133)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- ฝา หมายถึง สิ่งที่ปิดกั้นให้มิดชิด ,ของสำหรับบังปิดที่เรือนไม่ให้ฝนสาดแดดส่อง
- ในพจนานุกรมฉบับนุกเบิก มีคำประกอบ ฝา อื่นๆ ได้แก่
 - 1) ฝากระดาน, ฝากระดาน คือ ฝาที่ทำด้วยไม้จริง
 - 2) ฝาจาก คือ ฝาที่กรูด้วยใบจาก
 - 3) ฝาตะ คือ ฝาที่ตีด้วยไม้ไผ่ (ปัจจุบันเรียก ฝาขัดตะ)
 - 4) ฝาผนัง คือ ฝาที่ก่อด้วยอิฐถือปูน
 - 5) ฝาตึก คือ ฝาผนังที่ก่อวางอิฐเป็นชั้นซ้อนกันแล้วถือปูน
 - 6) ฝาหุ้มกลอง คือ ฝาด้านสกัด
 - 7) ฝาเรือน คือ ฝาที่ทำที่เรือนเพื่อบังฝนและแดด
- ฝา ในพจนานุกรมเทียบศัพท์คำภาษาอังกฤษว่า "Wall"

ง. สรุปสาระสำคัญของคำ ฝา

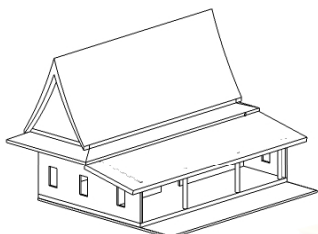
- ฝา เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) เครื่องกั้น, เครื่องกำบัง, สิ่งที่ทำขึ้นกั้นล้อมด้านนอกหรือกั้นแบ่งพื้นที่ภายใน
 - 2) เครื่องปิด, สิ่งที่ใช้ครอบภาชนะ
 - 3) สิ่งที่จับตัวกันเป็นฝาหรือเป็นแผ่นบนของเหลว
 - 4) สิ่งที่เป็นคู่กัน เช่น ฝาแฝด
- ลักษณะการกั้นฝา จำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ
 - 1) กั้นล้อมด้านนอก
 - 2) กั้นแบ่งพื้นที่ภายในเป็นห้อง หรือกั้นอาณาเขตเป็นส่วน

- ฝาเรือน ในสมัยก่อนมีลักษณะเป็นแผ่นแผง นิยมสร้างด้วยไม้หรือวัสดุถักสาน
- ในภาษาช่าง มีศัพท์ที่ประกอบคำว่า ฝา หลายคำ ซึ่งแต่ละคำล้วนสื่อลักษณะฝาแต่ละชนิด อาทิ ฝากระดาน ฝาสายบัว ฝาสำหรับหวด ฝาเสี้ยว ฝาหุ้มกลอง ฝาไหล ฝาปะกน ฝาขัดแตะ เป็นต้น
- ฝาผนัง คือ ฝาที่ก่ออิฐถือปูน
- ฝา เทียบได้กับคำว่า “Wall” ในภาษาอังกฤษ

ตารางที่ 2.10 สรุปความหมายคำว่า ฝา แยกเป็นประเด็นต่างๆ

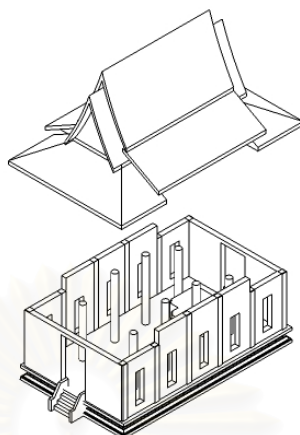
ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย “ฝา”	<ul style="list-style-type: none"> - เครื่องปิดครอบภาชนะ - ฝาหรือเยื่อที่จับอยู่ข้างบนของเหลว - ส่วนที่ปิดปากหอย - เครื่องกั้นด้านนอก - เครื่องกั้นแบ่งห้อง 	<ul style="list-style-type: none"> - สิ่งที่ทำขึ้นกั้นล้อมด้านนอก หรือกั้นแบ่งพื้นที่ภายใน - แผ่นแผงสร้างขึ้นด้วยไม้ใช้กั้นอาณาเขตหรือแบ่งพื้นที่ - สิ่งที่ทำขึ้นปิดครอบภาชนะ - สิ่งที่จับตัวกันเป็นฝาหรือแผ่นบนผิวน้ำ - สิ่งที่เป็นคูกัน 	<ul style="list-style-type: none"> - Wall - สิ่งที่เปิดก้างให้มืดซิด - ของสำหรับบังปิดที่เรือนไม่ให้ฝนสาดแดดส่อง
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - กั้นก้างด้านนอก - กั้นแบ่งพื้นที่ห้อง 	<ul style="list-style-type: none"> - กั้นล้อมด้านนอก - กั้นแบ่งพื้นที่ภายในเรือน 	<ul style="list-style-type: none"> - บังปิดที่เรือน
หลังคา / ระบายบน	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
พื้น / ระบายล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
เครื่องกั้น / ระบายตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นแผ่นแผง ทำด้วยไม้หรือวัสดุถักสาน 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
อื่นๆ		<ul style="list-style-type: none"> - ฝา มีชื่อเรียกหลายชนิดตามลักษณะต่างๆ อาทิ ฝาสายบัว, ฝาสำหรับหวด, ฝาเสี้ยว, ฝากระดาน, ฝาหุ้มกลอง, ฝาไหล, ฝาปะกน, ฝาขัดแตะ 	<ul style="list-style-type: none"> - นอกจากคำว่า ฝา ยังมีคำอื่นๆ ที่บรรจุในพจนานุกรม ได้แก่ ฝากระดาน, ฝาจาก, ฝาแตะ, ฝาผนัง, ฝาตึก

พจนานุกรมทั่วไป

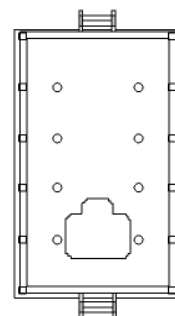
เครื่องกั้นด้านนอก
เครื่องกั้นแบ่งห้อง

พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

สิ่งที่ทำขึ้นกั้นล้อมด้านนอก หรือ
กั้นแบ่งพื้นที่ภายใน
แผ่นแผงสร้างขึ้นด้วยไม้ใช้กั้น
อาณาเขตหรือแบ่งพื้นที่

พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

สิ่งที่ปิดกำบังให้มิดชิด

ภาพที่ 2.12 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ฝา ในพจนานุกรม

11. ความหมายของคำว่า ผนัง

ก. ความหมายของ ผนัง ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ ผนัง ไว้ดังนี้

ผนัง น. ฝาที่ก่ออิฐถือปูน, ฝาที่ตีที่โอบปูน, โดยปริยายหมายถึงสิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น ผนังถ้ำ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 725)

ผนัง น. ฝาที่ก่ออิฐถือปูน. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, 2522: 617)

ผนัง น. ฝากั้นห้องที่ก่ออิฐถือปูน (มานิต มานิตเจริญ, 2543: 615)

ผนัง น. ฝาสิ่งปลูกสร้าง, พื้นผิวของฝาสิ่งปลูกสร้าง (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 579)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปความหมายเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

- ผนัง เป็นคำนาม ใช้เรียก ฝาที่ก่ออิฐถือปูน, ฝาที่ตีที่โอบปูน

- ในพจนานุกรมฉบับมติชน อธิบายคำว่าผนังแตกต่างออกไป โดยอธิบายว่า ผนังคือ ฝาหรือพื้นผิวของฝาสิ่งปลูกสร้าง

ข. ความหมายของ ผนัง ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ได้อธิบายความหมายของ “ผนัง” ไว้ว่า

ผนัง เครื่องกั้นแบ่งเขตระหว่างภายนอกกับภายในอาคารหรือแบ่งส่วนอาคารทำด้วยอิฐหรือหิน เป็นแผงทึบ (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 505)

ผนัง น. ฝาของสิ่งปลูกสร้างชนิดที่ก่ออิฐถือปูน (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 47)

ความหมายของ ผนัง ในทางสถาปัตยกรรมนั้น เป็นไปในทำนองเดียวกับคำอธิบายในพจนานุกรมทั่วไป กล่าวคือ

- ผนัง หมายถึง ฝาของสิ่งปลูกสร้างชนิดที่ก่ออิฐถือปูน
- ลักษณะการกั้นผนัง จำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ
 - 1) กั้นแบ่งเขตระหว่างภายนอกกับภายในอาคาร
 - 2) กั้นแบ่งส่วนภายในอาคาร
- ผนังมีลักษณะเป็นแผงทึบ ทำด้วยอิฐหรือหิน

ค. ความหมายของ ผนัง ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ได้ให้นิยามความหมายของ ผนัง ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

ผนัง นั้น คือฝาภูฎวิหารแผ่นดิน ที่ก่อด้วยอิฐปูนนั้นเรียกว่าฝาผนัง (คาสเวล, 2544: 499)

ฝาผนัง นั้นคือฝาภูฎวิหารที่ทำด้วยอิฐด้วยปูนนั้นเรียกว่าฝาผนัง (คาสเวล, 2544: 570)

ผะผนัง คือ ฝาก่อด้วยอิฐถือปูนนั้นเขาทำตึกฤาโบถุแผ่นดิน, เขาอิฐก่อซ้อนกันขึ้นจนได้ที่นั้น. (แบรดเลย์, 2514: 433)

พะผนัง คือฝาที่เขาก่อด้วยอิฐถือปูน, มีฝาโบถุ ฤาตำหนักเจ้าแผ่นดิน, เรียกฝาผนังนั้น. (แบรดเลย์, 2514: 452)

ผนัง Walls of building, walls.

ฝาผนัง Walls of building, walls.

ก่อผนัง To raise a wall. (ปาเลอกัว, 2542: 539)

คำอธิบายในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก จะเป็นในทำนองเดียวกับพจนานุกรมทั่วไป โดยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- ผนัง (มะผนัง, พะผนัง) หมายถึง ฝาที่ก่อด้วยอิฐถือปูน เช่น ฝาโบสถ์ ฝากุฏิวิหาร (ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก มักจะยกตัวอย่างอาคารทางพุทธศาสนา เช่น กุฏิวิหาร โบสถ์ เมื่ออธิบายคำว่า ผนัง ในขณะที่เมื่ออธิบายคำว่า ฝา มักจะยกตัวอย่างอาคารประเภท เรือน)
- พจนานุกรมเทียบศัพท์ ผนัง ว่า Walls, Walls of buildings ในภาษาอังกฤษ

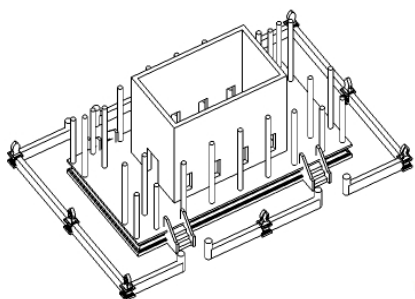
ง. สรุปสาระสำคัญของคำ ผนัง

- ผนัง เป็นคำนาม หมายถึง ฝาที่ก่ออิฐถือปูน, ฝาของสิ่งปลูกสร้างชนิดที่ก่ออิฐถือปูน
- ลักษณะการกั้นผนัง จำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ
 - 1) กั้นแบ่งเขตระหว่างภายนอกกับภายในอาคาร
 - 2) กั้นแบ่งส่วนภายในอาคาร
- ผนัง มีลักษณะเป็นแผงทึบ ทำด้วยอิฐหรือหิน

ตารางที่ 2.11 สรุปความหมายคำว่า ผนัง แยกเป็นประเด็นต่างๆ

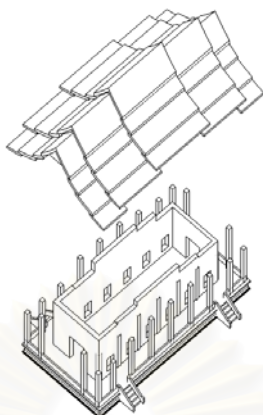
ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย “ผนัง”	<ul style="list-style-type: none"> - ฝาที่ก่ออิฐถือปูน - ฝาที่ทึบที่โอบกปูน - ฝาสิ่งปลูกสร้าง, พื้นผิวของฝาสิ่งปลูกสร้าง 	<ul style="list-style-type: none"> - เครื่องกั้นแบ่งเขตระหว่างภายนอกกับภายในอาคาร หรือแบ่งส่วนอาคาร ทำด้วยอิฐหรือหิน เป็นแผงทึบ - ฝาสิ่งปลูกสร้างชนิดก่ออิฐถือปูน 	<ul style="list-style-type: none"> - Walls of Building - ฝา “กุดดีวิหาร” (กุฏิวิหาร) ที่ทำด้วยอิฐด้วยปูน - ฝาก่อด้วยอิฐถือปูน เช่น ฝาโบสถ์ ฝาดำหนักเจ้า
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	<ul style="list-style-type: none"> - กั้นห้อง 	<ul style="list-style-type: none"> - กั้นแบ่งเขตระหว่างภายนอกกับภายในอาคาร - กั้นแบ่งส่วนอาคาร 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ได้ระบุ
หลังคา / ระบายบน	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
พื้น / ระบายล่าง	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ระบุ
เครื่องกั้น / ระบายตั้ง	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นฝาที่ทึบ ก่ออิฐถือปูน 	<ul style="list-style-type: none"> - ก่อด้วยอิฐ หรือหิน 	<ul style="list-style-type: none"> - ก่อด้วยอิฐซ้อนกัน - ก่อด้วยอิฐถือปูน

พจนานุกรมทั่วไป

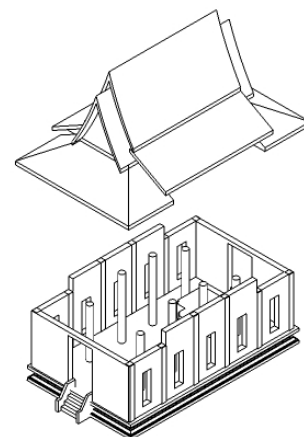
ฝาที่ก่ออิฐถือปูน

พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ฝาที่ก่ออิฐถือปูน
เครื่องกั้นแบ่งเขตระหว่างภายใน
นอกหรือแบ่งส่วนอาคาร ทำด้วย
อิฐหรือหินเป็นแผงทึบ

พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ฝาก่อด้วยอิฐถือปูน เช่น ฝา
โบสถ์ ฝากุฏิวิหาร

ภาพที่ 2.13 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ผนัง ในพจนานุกรม

12. ความหมายของคำว่า ห้อง

ก. ความหมายของ ห้อง ในพจนานุกรมทั่วไป

ในพจนานุกรมทั่วไป ได้อธิบายความหมายของคำ ห้อง ไว้ว่า

ห้อง น. ส่วนของเรือนหรือตึกเป็นต้นที่มีฝาปิดเป็นตอนๆ ; ตอน เช่น พระพุทธคุณ
เก้าห้อง ; ชั้น เช่น ห้องฟ้า. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
2542, 2546: 1278)

ห้อง น. ตอนหรือส่วนของเรือนซึ่งอยู่ในระหว่างสี่เสา , ตอน เช่น พระพุทธคุณเก้า
ห้อง; ชั้น เช่น ห้องฟ้า.(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493,
2522: 954)

ห้อง น. ส่วนของอาคารบ้านเรือน ที่กั้นเป็นตอนๆใช้เป็นทีนอน เรียก ห้องนอน , ใช้
เป็นที่รับแขก เรียกห้องรับแขก, ใช้เป็นที่เรียนหนังสือ เรียก ห้องเรียน ฯลฯ,
ส่วนที่แบ่งออกเป็นตอนๆ เช่น หัวใจมี 4 ห้อง, ตอน เช่น พระพุทธคุณเก้าห้อง
, ชั้น เช่น ห้องฟ้า (มานิต มานิตเจริญ, 2543: 1032)

- ห้อง** น. ที่กั้น เป็นส่วนของเรือนหรือตึก ฯลฯ ; ตอน ; ชั้น. (เปลื้อง ณ นคร, 2544: 536)
- ห้อง** น. บริเวณของเรือนหรือตึกเป็นต้น ที่กั้นไว้เป็นส่วนส่วนมักมีฝา กั้น ; ชั้น เช่น ห้องฟ้า. (พจนานุกรมฉบับมติชน, 2547: 921)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปสาระสำคัญ ได้ดังนี้

- ห้อง เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) ส่วนของเรือนหรืออาคารที่มีฝา กั้นเป็นตอนๆ หรือ กั้นไว้เป็นส่วน
 - 2) ตอน, ส่วนที่แบ่งเป็นตอนๆ เช่น พระพุทธคุณเก้าห้อง
 - 3) ชั้น เช่น ห้องฟ้า
 - 4) ตอนหรือส่วนของเรือนซึ่งอยู่ในระหว่างสี่เสา

ข. ความหมายของ ห้อง ในพจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

ในพจนานุกรมศัพท์เฉพาะทางสถาปัตยกรรม ได้อธิบายความหมายของ “ห้อง” ไว้ว่า

- ห้อง** ก. ส่วนใช้สอยเนื้อที่ในขอบเขตที่มีฝากั้นล้อมภายในตัวอาคาร
- ข. ระยะในระหว่างของช่วงเสาทางด้านข้างของอาคาร ใช้เป็นหน่วยกำหนดเรียกขนาดของอาคารในสมัยอดีต เช่น เรือนขนาดสามห้อง เรือนห้าห้อง โบสถ์ขนาดห้าห้อง โบสถ์ขนาดเจ็ดห้อง ฯลฯ (โชติ ภัณฑานมิตร, 2518: 795)
- ห้อง** น. ระยะกว้างระหว่างเสาเรือนแต่ละคู่ทางด้านข้างเรือน, หน่วยการวัดขนาดของเรือน เช่น เรือน 3 ห้อง เรือน 5 ห้อง เป็นต้น (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2537: 70)

จากคำอธิบายข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีความหมายที่ชี้เฉพาะมากขึ้น และแตกต่างไปจากพจนานุกรมทั่วไปที่มักจะพูดถึง ห้อง ในความหมายของส่วนอาคารที่มีฝากั้นล้อมเพียงอย่างเดียว โดยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- ห้อง เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) ส่วนใช้สอยหรือ ขอบเขตพื้นที่ซึ่งมีฝากั้นล้อมภายในอาคาร
 - 2) ระยะในระหว่างช่วงเสาทางด้านข้างอาคาร ,ระยะกว้างระหว่างเสาเรือนแต่ละคู่ทางด้านข้างเรือน
- ห้อง (ในความหมายของ ระยะในระหว่างช่วงเสา) สามารถใช้เป็นหน่วยกำหนดเรียกขนาดของอาคารในสมัยก่อนได้ เช่น เรือนสามห้อง โบสถ์ห้าห้อง เป็นต้น

ค. ความหมายของ ห้อง ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก

ในพจนานุกรมฉบับบุกเบิก ได้ให้นิยามความหมายของ ห้อง ไว้ว่า (ใช้ตัวสะกดตามต้นฉบับ)

- ห้อง** นั้นคือเรือนที่มีฝาผนังปิดกั้นเป็นต้นเรียกว่า ห้อง เหมือนคำพูดว่าเรือนนี้ชื่อห้อง (คาสเวล, 2544: 722)
- ห้อง** คือ ที่ระหว่างเสาเรือนเป็นต้น, เขากันฝาไว้ตรงเสาข้างในกับเสาข้างนี้ มีประตูบ้างไม่มีบ้าง.
- ห้องกลาง,** คือที่ระหว่างเสาเรือน เขาปลูกเป็นสามห้อง อยู่ข้างใน
- ห้องหนึ่ง ข้างนี้ห้องหนึ่ง, ห้องอยู่หว่างนั้นเรียก ห้องกลาง.
- ห้องเดียว,** คือ เรือนมีระหว่างเสาระหว่างเดียวเป็นต้น, เขาปลูกยกขึ้นห้องหนึ่งเรียกว่าห้องเดี่ยวนั้น
- ห้องใน,** คือระหว่างที่เรือนเขากันเป็นห้องใส่ฝาประจันห้องไว้สำหรับนอนนั้น.
- ห้องน้ำ,** คือ ห้องเป็นที่อาบน้ำ, ตักน้ำใส่ภาชนะตั้งไว้สำหรับอาบน้ำเป็นต้นนั้น.
- ห้องนอก,** คือห้องฝายนอกเป็นที่สำหรับรับแขกนั่งถากินเข้าเป็นต้นนั้น.
- ห้องนอน,** คือ ห้องเรือนเป็นที่สำหรับนอนนั้น.
- ห้องน้อย,** คือ ห้องแคบไม่กว้าง, เช่น เขาทำเรือนขึ้นแลทำห้องแคบไม่ใหญ่นั้น.
- ห้องบน,** คือ ห้องอยู่ที่สูง, เช่น เขาปลูกเรือนทำเป็นสองชั้นมีห้องที่ชั้นสูงนั้น.
- ห้องล่าง,** คือ ห้องชั้นต่ำ, เขาปลูกเรือนทำเป็นพื้นสองชั้นๆ ต่ำมีห้องว่าห้องล่าง.
- ห้องหับ,** ห้องว่าแล้ว, แต่หับนั้นเป็นสร้อย. (แบรดเลย์, 2514: 759)
- ห้อง** Part of a house.—เรือนสามห้อง House divided in three sets of rooms.
- ห้อง ใน** Interior apartments.—ห้องกลาง Middle apartments.
- ห้อง หับ** Rooms.—เรือนนี้เป็นห้องเป็นหับมาก This house is divided in several rooms.
- ห้อง นอน** Bed-room.
- ห้อง นอก** Antichamber. (ปาเลอกัว, 2542: 164)

จากคำอธิบายข้างต้น สรุปความหมายและข้อสังเกตบางประการได้ดังนี้

- ห้อง หมายถึง
 - 1) เรือนที่มีฝาผนังปิดกั้น
 - 2) ที่ระหว่างเสาเรือน

- นอกจากคำว่า ห้อง แล้ว ในพจนานุกรมยังได้บรรจุคำอื่นๆ ที่ประกอบกับคำ ห้อง ไว้หลายคำ โดยแต่ละคำจะสื่อความหมายในลักษณะต่างกัน อาทิ
 - 1) สื่อถึงตำแหน่ง เช่น ห้องใน ห้องนอก ห้องกลาง ห้องบน ห้องล่าง
 - 2) สื่อถึงขนาด เช่น ห้องเดี่ยว ห้องน้อย
 - 3) สื่อถึงหน้าที่ใช้สอย เช่น ห้องน้ำ ห้องนอน
- ห้อง หมายถึง “ Part of a house” (ส่วนของเรือน) และเทียบได้กับคำว่า “Room” ในภาษาอังกฤษ เช่น “ House divided in three sets of rooms.” (เรือนสามห้อง)

ง. สรุปสาระสำคัญของคำ ห้อง

จากคำอธิบายในพจนานุกรมที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถสรุปความหมายและลักษณะสำคัญบางประการของห้อง ได้ดังนี้

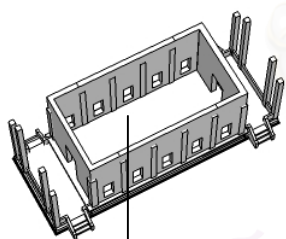
- ห้อง เป็นคำนาม หมายถึง
 - 1) ส่วนของอาคารหรือขอบเขตพื้นที่ซึ่งมีฝาผนังไว้เป็นสัดส่วน
 - 2) ตอนหรือส่วนของเรือนซึ่งอยู่ในระหว่างสี่เสา
 - 3) ระยะเวลาในระหว่างช่วงเสาแต่ละคู่ทางด้านข้างอาคาร , ที่ระหว่างเสาเรือน
 - 4) ตอน, ชั้น, ส่วนที่แบ่งเป็นตอนๆ
- ห้อง (ในความหมายของ ระยะเวลาในระหว่างช่วงเสา) สามารถใช้เป็นหน่วยกำหนดเรียกขนาดอาคารในสมัยก่อนได้ เช่น เรือนสามห้อง โบสถ์เก้าห้อง เป็นต้น
- ห้อง เทียบได้กับคำว่า “Room” ในภาษาอังกฤษ

ตารางที่ 2.12 สรุปความหมายคำว่า ห้อง แยกเป็นประเด็นต่างๆ

ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ความหมาย “ห้อง”	<ul style="list-style-type: none"> - ส่วนของเรือน หรือ อาคารที่มีฝาผนังเป็น ตอนๆ หรือกั้นไว้เป็นสัดส่วน - ตอน, ส่วนที่แบ่งเป็น ตอนๆ - ชั้น ; ห้องฟ้า - ตอน หรือ ส่วนของ เรือนซึ่งอยู่ในระหว่างสี่ เสา 	<ul style="list-style-type: none"> - ส่วนใช้สอยหรือ ขอบเขตพื้นที่ซึ่งมีฝาผนัง ล้อมภายในอาคาร - ระยะเวลาในระหว่างช่วงเสา ทางด้านข้างอาคาร - ระยะเวลาว่างระหว่างเสา เรือนแต่ละคู่ ทางด้าน ข้างเรือน (ใช้เป็นหน่วย วัดขนาดอาคาร เช่น เรือนห้าห้อง) 	<ul style="list-style-type: none"> - เรือนที่มีฝาผนังปิดกั้น - ที่ระหว่างเสาเรือน - Room

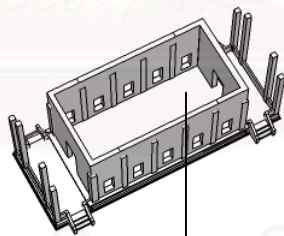
ประเด็นการอธิบาย	พจนานุกรมทั่วไป	พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม	พจนานุกรมฉบับบุกเบิก
ลักษณะการวางผัง / ตำแหน่ง	- กั้นล้อมพื้นที่	- กั้นล้อมพื้นที่	- ไม่ระบุ
หลังคา / ระบายบน	- ไม่ระบุ บอกแต่เพียงว่าเป็นส่วนของเรือนหรืออาคาร	- ไม่ระบุ บอกแต่เพียงว่าอยู่ในตัวอาคาร	- ไม่ระบุ
พื้น / ระบายล่าง	- ไม่ระบุ	- ไม่ระบุ	- ไม่ระบุ
เครื่องกั้น / ระบายตั้ง	- กั้นล้อมด้วยฝา - กำหนดพื้นที่ด้วยเสา	- กั้นล้อมด้วยฝา - ไม่มีฝากั้น แต่ใช้เสาเป็นตัวกำหนดเขต	- กั้นล้อมด้วยฝา - ไม่มีฝา แต่ใช้เสาเป็นตัวระบุห้อง
อื่นๆ	-	-	- ในพจนานุกรม บรรจุงคำที่ใช้เรียกห้อง โดยแต่ละคำสื่อลักษณะต่างกัน 1) สื่อตำแหน่ง เช่น ห้องใน, ห้องนอก 2) สื่อขนาด เช่น ห้องเดี่ยว 3) สื่อหน้าที่ใช้สอย เช่น ห้องน้ำ ห้องนอน

พจนานุกรมทั่วไป

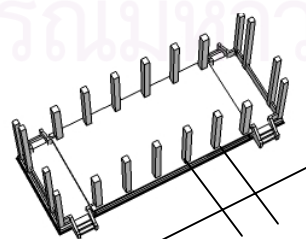

ส่วนของเรือน หรืออาคารที่มีฝากั้นเป็นตอนๆ หรือกั้นไว้เป็นสัดส่วน

พจนานุกรมทางสถาปัตยกรรม

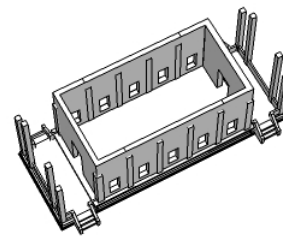

ส่วนใช้สอยหรือขอบเขตพื้นที่ซึ่งมีฝากั้นล้อมภายในอาคาร

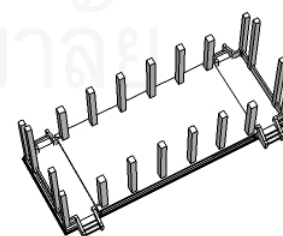

ระยะในระหว่างช่วงเสาทงด้านข้างอาคาร

พจนานุกรมฉบับบุกเบิก

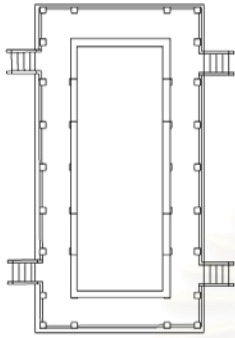
เรือนที่มีฝากั้นปิดกั้น

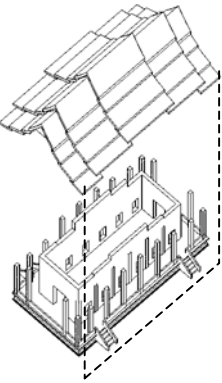
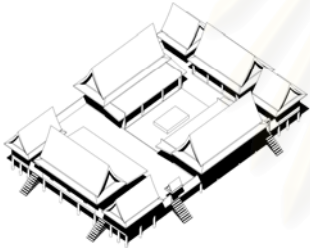
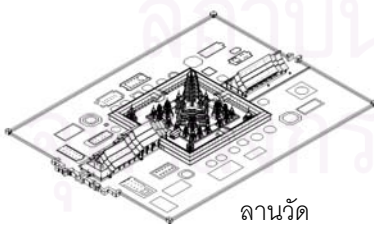

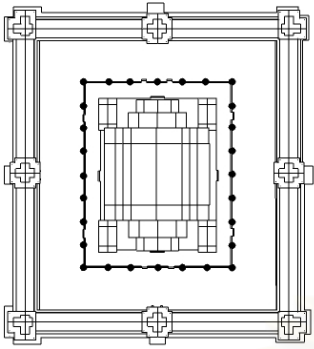
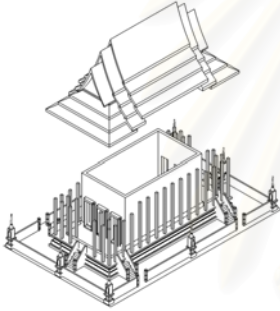
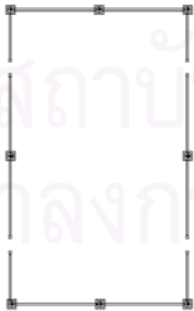
ที่ระหว่างเสาเรือน

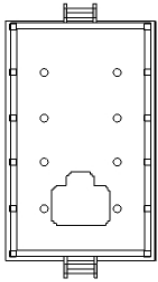
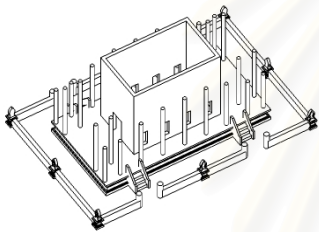
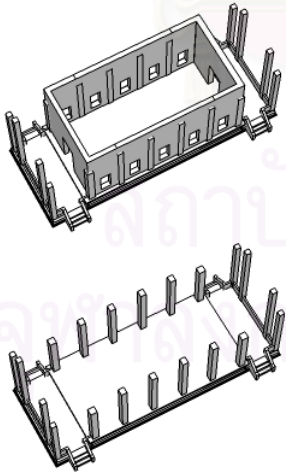
ภาพที่ 2.14 ภาพประกอบคำอธิบายความหมายของคำว่า ห้อง ในพจนานุกรม

ตาราง 2.13 สรุปความหมายของคำ แยกตามประเด็นต่างๆ

คำ และ ความหมาย	ลักษณะพื้นที่ การวางผัง	หลังคา / ระนาบบน	พื้น / ระนาบล่าง	เครื่องกั้น / ระนาบตั้ง
ระเบียง <ul style="list-style-type: none"> - ส่วนของเรือนหรืออาคารที่ต่อออกไปนอกฝา, เฉลียง พาไลที่ติดกับเรือน - โรงแถว, วิหารคด, เรือนแถวที่ล้อมรอบอุโบสถวิหารหรือเจดีย์ (พระระเบียง) 	ต่อทางด้านข้างอาคารและต่อโดยรอบอาคาร	มีหลังคาคลุมโดย ทำหลังคาลาดเทต่อจากเรือนใหญ่	ยกพื้นสูงและพื้นระเบียงลดต่ำกว่าพื้นเรือนเล็กน้อย	บางฉบับ. ระบุว่าระเบียงมีฝากำบัง หรือมีฝากั้นที่หัวท้าย เรียกฝาเสี้ยว
เฉลียง <ul style="list-style-type: none"> - พื้นเรือน, ส่วนของอาคารที่ต่อออกมาหรือถัดออกมาจากตัวห้อง - ระเบียง, พาไล ที่ต่อออกมาจากเรือน 	ต่อได้ในหลายลักษณะ ทั้งรอบอาคาร (เฉลียงรอบ) ต่อด้านหัวและท้าย และ ต่อออกมาด้านข้าง, ถัดจากตัวห้อง	พจนานุกรมส่วนใหญ่ว่ามีหลังคาคลุม (มีบางฉบับว่าไม่มีหลังคา)	ยกพื้นสูง และพื้นเฉลียงลดระดับต่ำกว่าพื้นเรือนประมาณ	ไม่นิยมกันฝา
พะไล <ul style="list-style-type: none"> - เรือนหรือเพิงโถง ที่ต่อจากเรือนเดิมหรืออยู่ในบริเวณเรือนเดิม - เพิงพื้นที่ต่ออย่างระเบียง - พื้นเรือนที่ต่อออกจากด้านสกัดหัวท้ายเรือน, เฉลียงที่ต่อหน้าเรือน 	ต่อจากเรือนเดิมหรือในบริเวณเดิม ต่อยื่นออกไปทางจั่ว (ด้านสกัด), หากต่อโดยรอบ(เรียก "พะไลรอบ")	ทำหลังคาอย่างพะเพิง	พื้นพะไลติดกับตัวเรือนก่อนถึงส่วนที่เป็นนอกชาน	ไม่กันฝาบปล่อยให้โถงโถง

และ ความหมาย	ลักษณะพื้นที่ การวางผัง	หลังคา / ระนาบบน	พื้น / ระนาบล่าง	เครื่องกั้น / ระนาบตั้ง
<p>ชาน</p> <ul style="list-style-type: none"> - พื้นที่นอกชายคาที่ยื่นพ้นชายคาออกมา - ส่วนที่นอกออกไปจากส่วนที่กำหนดไว้ เป็นสำคัญ 	<p>อยู่นอกชายคา หรือ อยู่นอก แนวเขตที่กำหนดไว้ (เช่น ชาน กำแพง)</p>	<p>เป็นที่โล่ง กลางแจ้ง ไม่มี หลังคาคลุม (เพราะอยู่นอก ชายคา)</p>	<p>ขึ้นอยู่กับพื้นที่ (ถ้าเป็นนอก ชานจะลดต่ำกว่าพื้น ระเบียง)</p>	<p>เป็นที่โล่ง ไม่กั้นฝา</p>
<p>ชานา</p> <ul style="list-style-type: none"> - ชานเรือน, พื้นภายนอกเรือน - ถ้าเป็นที่โล่งหน้าสถานที่สำคัญ เรียก “ชานชานา” 	<p>เหมือนคำว่า ชาน แต่ถ้าเป็นชาน รอบอาคาร แต่ เดิมจะเรียก “ชานารอบ”</p>	<p>ไม่มีหลังคา คลุม (เพราะอยู่นอก อาคาร)</p>	<p>ไม่ระบุ (โดยปริยาย เป็นพื้นระดับ เดียวกับ ส่วน ที่กำหนดไว้ เป็นสำคัญ)</p>	<p>เป็นพื้นที่โล่ง ไม่กั้นฝา</p>
<p>ลาน</p> <p>ลานวัด</p> <ul style="list-style-type: none"> - บริเวณที่ว่าง, ที่เปล่า,โล่งเตียน ไม่มีสิ่งใด รกเก็ดขวาง มีอาณาเขตกว้างขวาง ใช้ ประโยชน์ได้ - ที่สำหรับนัดข่าว 	<p>อิงกับสถานที่ หรือสิ่งกำหนด (แต่เดิมจะมี คำใช้เรียกชื่อ ลานแตกต่างกันไป)</p>	<p>ไม่มีสิ่งปก คลุม ไม่มีรั้ว เสาหรือต้นไม้</p>	<p>พจนานุกรม บางฉบับว่า ไม่มีวัตถุขึ้นปู ผิวพื้นนอก จากผิวดิน ธรรมดา</p>	<p>เป็นพื้นที่โล่ง กลางแจ้ง</p>

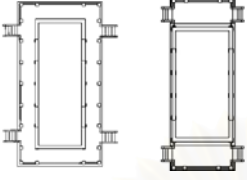
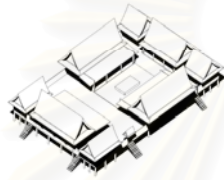
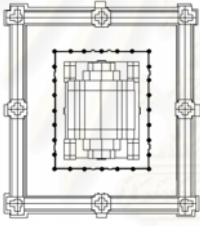
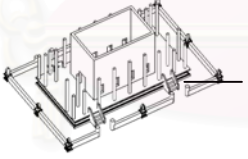
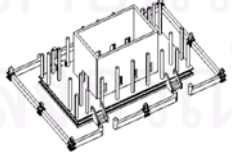
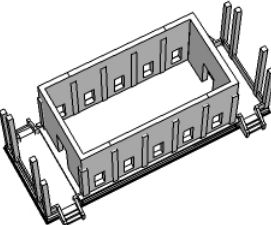
คำ และ ความหมาย	ลักษณะพื้นที่ การวางผัง	หลังคา / ระนาบบน	พื้น / ระนาบล่าง	เครื่องกั้น / ระนาบตั้ง
<p>คด</p> <ul style="list-style-type: none"> - สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีสี่เหลี่ยมคอกหมูข้อคอก - องค์ประกอบหรือบริเวณที่อาคารหักมุม 90 องศา ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 	<p>ล้อมรอบสิ่ง สำคัญอันเป็น ประธาน</p>	<p>มีบางฉบับ อธิบายว่าคดมี หลังคารูปโรง หรือเป็นเรือน แถวยาว</p>	<p>ไม่ระบุ (แต่ส่วนใหญ่ จะยกพื้นสูง กว่าระดับภาย นอก)</p>	<p>ไม่ระบุ (โดยส่วนใหญ่ ทำฝา ผนังกันเพียง ด้านเดียว)</p>
<p>สีมา</p> <ul style="list-style-type: none"> - เขต,แดน, เขตพื้นที่ทำสังฆกรรมของสงฆ์ - เครื่องหมายบอกเขตอุโบสถสำหรับทำสังฆกรรม (เรียก ไบเสมา) 	<p>การวางผัง สอดคล้อง ตามพุทธ บัญญัติ อาทิ ห้ามสมมติ สีมาคาบเกี่ยว หรือทับกัน เป็นต้น</p>	<p>ไม่ระบุ (ขึ้นอยู่กับ กำหนดสีมา)</p>	<p>ไม่ระบุ (โดยปริยาย เป็นระดับพื้น เดียวกันกับ ภายนอกสีมา)</p>	<p>มีเพียงเครื่อง หมายเขต ซึ่ง มักทำด้วย แผ่นหินหรือ หลักหิน</p>
<p>กำแพงแก้ว</p> <ul style="list-style-type: none"> - “กำแพง” หมายถึง เครื่องกั้น,เครื่องล้อมที่ก่อด้วยอิฐ ดินหรือหิน - “กำแพงแก้ว” เป็นกำแพงเตี้ย ใช้กันล้อมสิ่งที่ดีงามมีคุณค่า ควรรักษา 	<p>กันล้อมเขต พุทธาวาส และ อาคาร สำคัญ</p>	<p>ไม่มี (เพราะเป็น กำแพงกัน ล้อมพื้นที่ภาย นอก)</p>	<p>ไม่ระบุ (ขึ้นอยู่กับ กำหนดพื้นที่)</p>	<p>ก่ออิฐถือปูน ก่อเตี้ย</p>

คำ และ ความหมาย	ลักษณะพื้นที่ การวางผัง	หลังคา / ระนาบบน	พื้น / ระนาบล่าง	เครื่องกั้น / ระนาบตั้ง
<p>ฝา</p> <ul style="list-style-type: none"> - เครื่องกั้น, สิ่งที่ทำขึ้นกั้นล้อมด้านนอกหรือกั้นแบ่งพื้นที่ภายใน - สิ่งที่ปิดกั้นให้มืดสนิท 	<p>กั้นกำบังด้านนอกและกั้นแบ่งพื้นที่ห้องภายในอาคาร</p>	<p>ไม่ระบุ (โดยปริยาย มีหลังคาคลุมเนื่องจากอยู่ในอาคาร)</p>	<p>ไม่ระบุ</p>	<p>พจนานุกรมบางฉบับอธิบายว่าฝาเป็นแผ่นแผงทำด้วยไม้หรือวัสดุถักสาน</p>
<p>ผนัง</p> <ul style="list-style-type: none"> - ฝาที่ก่ออิฐถือปูน - เครื่องกั้นแบ่งเขตภายนอกกับภายในอาคาร ทำด้วยอิฐ หรือหิน เป็นแผงทึบ 	<p>กั้นกำบังด้านนอกอาคารและกั้นแบ่งส่วนพื้นที่ภายในอาคาร</p>	<p>ไม่ระบุ (โดยปริยาย มีหลังคาคลุมเนื่องจากอยู่ในอาคาร)</p>	<p>ไม่ระบุ</p>	<p>มีลักษณะเป็นฝาที่ปกก่ออิฐถือปูน</p>
<p>ห้อง</p> <ul style="list-style-type: none"> - ส่วนของเรือนหรืออาคารที่มีฝากั้นเป็นตอนๆ หรือกั้นล้อมไว้เป็นสัดส่วน - ระยะระหว่างช่องเสาทงด้านข้างอาคาร 	<p>ห้องที่กำหนดด้วยฝา จะมีลักษณะเป็นพื้นที่ปิดล้อม แต่ห้องที่กำหนดด้วยเสาจะมีโปร่ง</p>	<p>ไม่ระบุ (โดยปริยาย หากเป็นส่วนพื้นที่ซึ่งอยู่ในอาคาร จะมีหลังคาคลุม)</p>	<p>ไม่ระบุ (โดยปริยาย เป็นพื้นระดับเดียวกันกับพื้นภายในอาคาร)</p>	<p>กำหนดขอบเขตพื้นที่ห้อง ด้วย ฝากั้นล้อม หรือช่องเสา</p>

ตารางที่ 2.14 แสดงความหมายของคำและความเกี่ยวเนื่องกับพื้นที่ในพุทธสถาน

คำ	ความหมายที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในพุทธสถาน	ลักษณะการนำไปใช้อธิบายพื้นที่
ระเบียง	<ul style="list-style-type: none"> - ส่วนของอาคารที่ต่อออกไปนอกฝา - โถงแถว, เรือนแถวที่ล้อมรอบอุโบสถวิหารหรือเจดีย์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เรียกพื้นที่ส่วนต่อออกไปจากอาคาร อาทิ พระอุโบสถ พระวิหาร (หากทำรอบอาคาร มักเรียก ระเบียงรอบ) - ใช้เรียกสิ่งปลูกสร้างแวดล้อมประธาน (พระระเบียง)
เจดีย์	<ul style="list-style-type: none"> - ส่วนของอาคารที่ต่อออกมาหรือถัดออกมาจากตัวห้อง 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เรียกส่วนต่อยื่นออกจากอาคาร อาทิ พระอุโบสถ พระวิหาร (ปัจจุบันนิยมเรียกเฉพาะในส่วนที่ต่อด้านหัวท้าย)
พะไล	<ul style="list-style-type: none"> - เพิงพื้นที่ต่ออย่างระเบียง - พื้นที่ส่วนที่ต่อโดยรอบอาคาร (พะไลรอบ) 	<ul style="list-style-type: none"> - นิยมใช้เรียกพื้นที่หรือหลังคาส่วนต่อยื่นออกไปทางด้านข้างอาคาร เช่น พระอุโบสถ วิหาร มีเสาลอยขึ้นมารับ
ชาน	<ul style="list-style-type: none"> - พื้นที่ส่วนที่พ้นชายคาออกมา หรือส่วนที่นอกลอกออกไปจากแนวกำหนด 	<ul style="list-style-type: none"> - มักใช้เรียกพื้นที่ภายนอกอาคาร ที่อยู่ไม่ไกลจากส่วนที่กำหนดไว้เป็นสำคัญ เช่น ชานโบสถ์ ชานพระระเบียง
ชालา	<ul style="list-style-type: none"> - ชาน, ที่โล่งหน้าสถานที่สำคัญ (เรียก “ชานชาลา”) 	<ul style="list-style-type: none"> - มักใช้เรียกพื้นที่ภายนอกอาคาร เช่นเดียวกับคำว่า ชาน เช่น ชาลาวัด ชาลาหน้าวิหาร
ลาน	<ul style="list-style-type: none"> - บริเวณที่ว่าง, ที่เปล่า, โล่งเตียน ไม่มีสิ่งใดรกกีดขวาง 	<ul style="list-style-type: none"> - มักใช้เรียกพื้นที่โล่งภายนอกอาคาร โดยอิงกับสถานที่หรือสิ่งกำหนด ซึ่งมีคำใช้เรียกชื่อลานแตกต่างกันไป เช่น ลานพระเจดีย์ ลานพระอุโบสถ ลานวิหาร
คด	<ul style="list-style-type: none"> - สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีสัดส่วนหักมุมเป็นข้อคอก - องค์ประกอบหรือบริเวณที่อาคารหักมุม 90 องศา ล้อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เรียกสิ่งปลูกสร้างแวดล้อมประธาน ในพุทธสถาน และมักใช้คู่กับคำว่าพระระเบียง ว่า พระระเบียงคด - ใช้เรียกองค์ประกอบเฉพาะบริเวณตรงมุมพระระเบียงว่า คดพระระเบียง
สีมา	<ul style="list-style-type: none"> - เขต, แดน, เขตพื้นที่ทำสังฆกรรมของสงฆ์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เรียกเขตพื้นที่เฉพาะ ในการทำสังฆกรรมของสงฆ์
กำแพง(แก้ว)	<ul style="list-style-type: none"> - กำแพงเตี้ย ใช้กันล้อมสิ่งที่ดีงามมีคุณค่า ควรรักษา 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เรียกเครื่องกันล้อมเขตพุทธาวาสหรือกันล้อมภายนอกอาคารสำคัญ
ฝา ผนัง	<ul style="list-style-type: none"> - เครื่องกันพื้นที่ 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เรียกเครื่องกันพื้นที่ภายในอาคารต่างๆ
ห้อง	<ul style="list-style-type: none"> - ส่วนของอาคารที่มีฝักัน - ส่วน ของพื้นที่ - ระยะเวลาว่างช่วงเสาทงด้านข้างอาคาร 	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เรียกพื้นที่ปิดล้อมภายในอาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมหรือประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา เช่น พระวิหาร - ใช้เป็นหน่วยวัดอาคาร เช่น โบสถ์เก้าห้อง

ตารางที่ 2.15 แสดงกลุ่มคำและลักษณะร่วมของพื้นที่

กลุ่มคำ	ลักษณะพื้นที่ โดยสังเขป	การกำหนดพื้นที่		
		ระนาบบน	ระนาบพื้น	ระนาบตั้ง
ระเบียง เจดีย์ พะไล	เป็นพื้นที่ต่อจากอาคาร มีหลังคาคลุม 	มีหลังคาคลุม	นิยมยกพื้นสูง กว่าระดับดิน	ไม่นิยมกันฝ้า
ชาน ชาลา ลาน	เป็นพื้นที่ภายนอกอาคาร ไม่มีหลังคาคลุม 	ไม่มี หลังคา	ขึ้นอยู่กับพื้นที่ หรือแนวเขตที่ ใช้อ้างอิง	เป็นที่โล่ง ไม่มี การกันฝ้า
ระเบียง คด	เป็นพื้นที่ล้อมรอบประธาน 	มีหลังคา	นิยมยกพื้นสูง กว่าภายนอก	ทำฝ้าผนังกัน เพียงด้านเดียว
สีมา	เป็นพื้นที่สมมติ (โดยเครื่องหมายเขต) 	ไม่มี	ขึ้นอยู่กับ สถานที่ แต่ โดยทั่วไปเป็น พื้นระดับเดียว กับภายนอก	มีเพียงนิมิต หรือโบสถ์มา (ยกเว้นกรณีทำ กำแพงแก้ว ตามแนวสีมา)
ฝา ผนัง กำแพงแก้ว	เป็นเครื่องกันกำหนดพื้นที่ 	ฝาผนังจะ ประกอบด้วย หลังคา แต่ กำแพงจะกัน พื้นที่ภายนอก	ขึ้นอยู่กับ สถานที่	โดยความ หมายของคำ สื่อถึงระนาบ ตั้งอยู่แล้ว
ห้อง	เป็น "ส่วน" พื้นที่ซึ่งมีขอบเขตชัดเจน 	มีหลังคาคลุม	นิยมยกพื้นสูง กว่าภายนอก	นิยมกันฝาผนัง ปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน

จากตารางสรุปความหมายคำในประเด็นต่างๆ พบว่าแต่ละคำจะมีลักษณะร่วมบางประการ ซึ่งหากพิจารณาจากการกำหนดพื้นที่ จะสามารถจำแนกกลุ่มคำได้เป็น 6 กลุ่มหลัก ที่มีลักษณะพื้นที่ในทำนองเดียวกัน ดังตารางที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาลักษณะพื้นที่จากความสำคัญและลักษณะเฉพาะของพื้นที่ในพุทธสถาน จะสามารถแบ่งกลุ่มคำได้เป็น 2 ลักษณะคือ คำที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทั่วไป และ คำที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่เฉพาะในพุทธสถาน สรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.16 แสดงการจำแนกกลุ่มคำ ตามความสำคัญและลักษณะเฉพาะของพื้นที่ในพุทธสถาน

ประเภทคำ	คำ	ความเกี่ยวข้องกับพื้นที่
คำ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทั่วไป	ระเบียง เฉลียง พะไล	เป็นคำที่ใช้เรียกพื้นที่ส่วนต่อออกไปจากอาคาร ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่เปิด เชื่อมต่อกับภายนอก
	ชาน ชานลา ลาน	เป็นคำเรียกพื้นที่ภายนอกอาคาร ที่ไม่ได้แสดงขอบเขตชัดเจน
คำ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่เฉพาะสำคัญในพุทธสถาน	ระเบียง คด	เกี่ยวข้องกับการกำหนดพื้นที่เฉพาะในพุทธสถาน แสดงขอบเขตพื้นที่ที่ชัดเจน ในลักษณะปิดล้อม รอบประธานสำคัญ
	สีมา	เป็นพื้นที่เฉพาะที่ถูกกำหนด ขึ้นเพื่อใช้ในการสังฆกรรม ซึ่งในการกำหนดพื้นที่จะต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับในพระวินัยอย่างเคร่งครัด
	กำแพงแก้ว	เกี่ยวข้องกับการกั้นล้อมพื้นที่สำคัญในพุทธสถาน ทั้งการกั้นล้อมเขตพุทธาวาส อันประกอบไปด้วยกลุ่มอาคารสำคัญ อาทิ พระเจดีย์ พระวิหาร และกั้นล้อมเฉพาะอาคารสำคัญ อาทิ พระอุโบสถ
	ฝาผนัง	เกี่ยวข้องกับการกำหนดพื้นที่เฉพาะสำคัญ โดยเฉพาะพื้นที่ซึ่งใช้ในการประกอบพิธีกรรม ที่จะต้องมีการประดิษฐานพระพุทธรูป เพื่อสื่อแทนความหมายพระพุทธรองค์ผู้ทรงเป็นประธานในพื้นที่
	ห้อง	เกี่ยวข้องพื้นที่เฉพาะ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ตลอดจนเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

บทที่ 3

คำ และ ลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน

เนื้อหาบทนี้ เป็นการศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมในพุทธสถาน ผ่านมุมมองของคำ เพื่อทำความเข้าใจว่า คำ เกี่ยวเนื่องกับงานสถาปัตยกรรมในมิติใดบ้าง และสะท้อนลักษณะพื้นที่ในพุทธสถานอย่างไร โดยอาศัยข้อมูลหลักในการอ้างอิง จากลายพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และข้อมูลประกอบอื่นๆ จากเอกสาร ตำรา ทางสถาปัตยกรรมไทย

สำหรับคำ ที่จะนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษา อภิปราย ในบทนี้ จะเน้นเฉพาะคำที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่เฉพาะสำคัญในพุทธสถาน ตามที่ได้สรุปไว้ในตอนท้ายของบทที่ 2 ในตารางแสดงการจำแนกกลุ่มคำ โดยคำที่ใช้ในการศึกษา จะประกอบไปด้วย คำว่า ระเบียบ คด สี่มา กำแพงแก้ว ฝาผนัง ห้อง

พื้นที่ในพุทธสถาน

แต่เดิมเมื่อครั้งพุทธกาล ยังไม่มีการสร้างอาคารให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ พระพุทธองค์ทรงกำหนดสถานที่ สำหรับใช้เป็นที่อาศัยพื้นฐานสุดคือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้ แล้วให้จาริกออกไป ณ ที่ต่างๆ เพื่อบำเพ็ญวิปัสสนาญาณและเผยแผ่พระธรรมคำสอน ภายหลังต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ พร้อมด้วยสาวกเริ่มออกเผยแผ่พระศาสนาตามที่ต่างๆ จึงปรากฏผู้เลื่อมใสศรัทธา ให้การอุปถัมภ์และพากันบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมากมาย โดยพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งนครราชคฤห์ ทรงถวาย “เวฬุวัน” ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวก เป็นมูลเหตุให้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสามารถรับอารามที่เหล่าทายกถวายได้

“เวฬุวัน” ซึ่งเป็นพระอารามแห่งแรกนั้น เป็นสถานที่อันควรแก่การเป็นที่ประทับแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามที่พระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชดำริไว้ว่า

“...พระผู้มีพระภาคพึงประทับอยู่ ณ ที่ไหนดีหนอ ซึ่งจะเป็นสถานที่ไม่ไกล ไม่ไกลจากบ้านนัก สะดวกด้วยการคมนาคม ควรที่ประชาชนผู้ต้องประสงค์จะเข้าไปเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงบ เสียงไม้กึกก้อง ปราศจากลมแต่ชนที่เดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ และ ควรเป็นที่หลีกเลี่ยงตามสมณวิสัย...” (พระวินัยปิฎก เล่มที่ 4 มหาวรรค [63])

อารามในสมัยแรกนั้น มีลักษณะเป็นส่วน ที่ยังไม่มีการปลูกสร้างใด พระสงฆ์ยังคงพำนักอยู่ตาม โคนไม้ ซอกเขา ถ้ำ ที่แจ้ง ลอมฟาง ต่อมาจึงมีผู้ประสงค์จะสร้างวิหารเพื่อถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ พุทธ องค์กรจึงทรงบัญญัติพุทธธานุญาติเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร ปราสาทหรือเรือนชั้น เรือนมุงแถบเดียว เรือน ไล่น และถ้ำ ให้เป็นอาคารที่พักอาศัย โดยวิหารในสมัยแรกนั้น มักมีลักษณะที่บ ไม่นิยมทำช่องหน้าต่าง มีแต่เพียงช่องเปิดที่ผนังเป็นประตู ซึ่งพระพุทธองค์ทรงกำหนดรูปแบบห้องวิหาร ไว้ 3 อย่างคือ ห้องสี่ เหลี่ยมจัตุรัส ห้องยาว และ ห้องคล้ายตึกไล่น นอกจากนี้ยังทรงอนุญาตให้มีการเขียนภาพในวิหารได้ (ทงศักดิ์ รัตนสุคนธ์, 2543: 5-7)

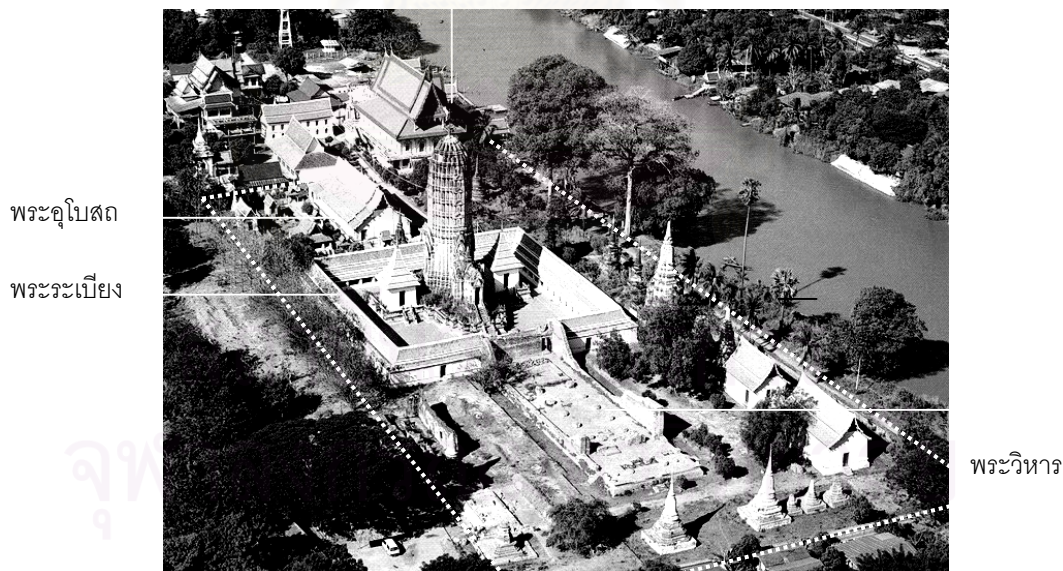
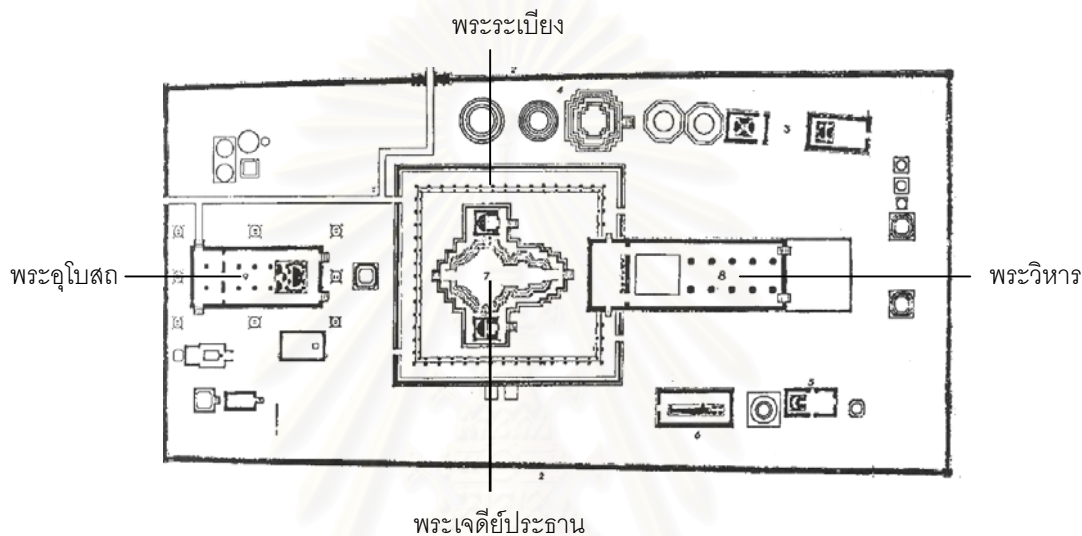
จวบจนสมัยหลังพุทธกาล เมื่อมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้น ณ ที่ต่างๆ เพื่อเป็นที่เคารพบูชา สำหรับพุทธศาสนิกชน จึงทำให้พื้นที่บริเวณเหล่านั้น เกิดเป็นที่ชุมนุมของเหล่าพระสงฆ์และคฤหัสถ์ ภายหลังจึงเกิดมีพระภิกษุพำนักเพื่อบำรุงรักษาสังเวชนียสถานเหล่านั้น โดยมีผู้มีจิตศรัทธาสร้างที่พักกุฏิ สงฆ์ถวาย ต่อมา สถานที่แห่งนั้นจึงพัฒนาเป็น “พุทธสถาน” อย่างถาวร จนในเวลาว่างเลยผ่านไป การสร้างวัด ได้กลายเป็นประเพณีนิยมในทุกพื้นที่ซึ่งมีการนับถือพุทธศาสนา เพื่อใช้สำหรับเป็นที่ระลึก ถึงพระพุทธองค์และประกอบพิธีกรรมทางศาสนาบนพื้นที่นั้น โดยจำแนก พุทธสถานเป็นฝ่าย อรัญวาสี และคามวาสี ตามวัตรปฏิบัติของพระภิกษุที่แบ่งเป็น 2 ฝ่าย (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 11-14)

ในพุทธสถาน นิยมแบ่งพื้นที่เป็น 3 ส่วนใหญ่ คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์ เขตพุทธาวาส เป็นส่วนสำคัญที่สุดซึ่งถูกกำหนดเป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรม ทางศาสนา และเป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ที่เสมือนมีพระพุทธองค์สถิตย์อยู่เพื่อเป็นประธาน ณ พื้นที่นั้นดังที่ สมคิด จิระทัศนกุล (2544: 27) อธิบายว่า

“เขตพุทธาวาส หมายถึง ขอบเขตบริเวณส่วนที่สำคัญที่สุดของวัด ที่ถูกกำหนดไว้ให้ เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ด้วยเหตุที่เป็นสถานที่ซึ่งต้องมีพระ สถูปเจดีย์หรืออาคารประกอบศาสนพิธี ที่ภายในต้องมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ด้วยเสมอ เขตแดนแห่งนี้จึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง เพราะคำว่า พุทธาวาส มีความหมายโดยตรงอยู่แล้วว่าเป็น สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า (พุทธาวาส= พุทธะ+อาวาส) แนวความคิดในการใช้คำเพื่อให้มีความหมายเช่นนี้ ก็เพราะ ต้องการให้พื้นที่ดังกล่าว เป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ที่เสมือนมีพระพุทธองค์สถิตย์อยู่เพื่อเป็น ประธาน ณ ที่นั้น...”

เขตพุทธาวาส มักจะประกอบด้วยสถาปัตยกรรมหลักที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ โดยมีพระ เจดีย์ พระปราสาท พระมณฑป ถือเป็นกลุ่มองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในฐานะหลักประธาน ซึ่งมักอยู่ใน ตำแหน่งศูนย์กลาง รองลงมาคือกลุ่มอาคารพระอุโบสถและพระวิหาร ซึ่งมักใช้ประกอบคู่กับประธาน

เสมอ ทั้งนี้เพราะอาคารทั้ง 2 ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จึงต้องอิงร่วมกับพระเจดีย์ เพื่อสื่อความหมายโดยนัยว่า ศาสนพิธีหรือสังฆกรรมทั้งปวงที่จะบังเกิดขึ้นจะมีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นองค์ประธานในพิธีกรรมเหล่านั้นทุกครั้ง เหตุนี้พระอุโบสถหรือ พระวิหาร จึงมักวางทางด้านหน้า ศูนย์กลางประธานในลักษณะแนวแกนตั้ง เพื่อเวลาประกอบพิธีกรรม จะได้หันหน้าไปยังพระพุทธรองค์ นอกจากนี้ยังมีอาคารประเภทอื่นๆ อาทิ พระระเบียง ที่ปรากฏร่วมในผังในลักษณะอาคารรอง ซึ่งสร้างให้ผังมีความสมบูรณ์ ทั้งในแง่ประโยชน์ใช้สอยและความหมายเชิงสัญลักษณ์ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 28-29)

ภาพที่ 3.1 (บน) แผนผังเขตพุทธาวาส วัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 3.2 (ล่าง) ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงผังเขตพุทธาวาส วัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา (ที่มาภาพบน : พิริยะ ไกรฤกษ์, 2545: 121)

(ที่มาภาพล่าง: กรมศิลปากร, 2538: 25)

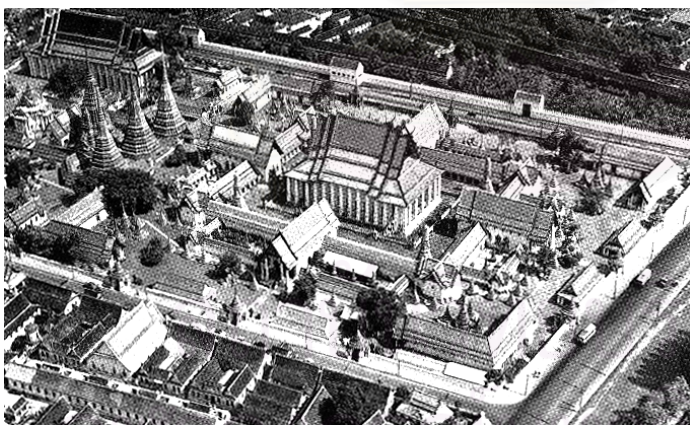
1. ระเบียบ คด

ในพจนานุกรม อธิบายความหมายของคำว่า ระเบียบ และคำว่า คด ไว้ทำนองเดียวกัน โดยทั้งสองคำต่างเป็นชื่อที่ใช้เรียกสิ่งปลูกสร้างแวดล้อมประธาน ในการศึกษาความหมายและคำอธิบายที่เกี่ยวข้อง พบว่าคำ ระเบียบ คด นี้มีประเด็นที่น่าสนใจหลายประการ ที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ ระเบียบ คด นั้นแตกต่างออกไปจากพื้นที่อื่นๆ เนื้อหาในส่วนนี้ จะได้นำเสนอสาระสำคัญ โดยจำแนกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

ระเบียบ คด เป็นพื้นที่ล้อมรอบประธาน

คำว่า ระเบียบ หรือ พระระเบียบ เป็นคำโบราณ ใช้เรียก “ประเภท” ของสิ่งปลูกสร้างแวดล้อมประธานในพุทธสถาน จากหลักฐานลายลักษณ์ ที่ปรากฏใน “โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” พระนิพนธ์ในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (2544: 360) ได้มีการใช้คำเรียกว่า “พระระเบียบ” (สะกดตามต้นฉบับ) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คำ พระระเบียบ นี้เป็นคำที่มีใช้มาแต่เดิม ดังนี้

สถูปสามงามระเบียบล้อม	<u>พระระเบียบ</u>
รายรูปพระยืนเรียง	รอบตั้ง
ละฐานละสามเคียง	ชนาบ้นบ อเนกนา
ร้อยกับสามสิบทั้ง	เศษห้าองค์ประมวญฯ

ภาพที่ 3.3 (ซ้าย) ภาพถ่ายทางอากาศวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.4 (ขวา) พระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

(ที่มาภาพซ้าย : กรมศิลปากร, 2535: 1, สมุดภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม)

(ที่มาภาพขวา : Karl Dohring , 2000: 335)

คำว่า “พระระเบียบ” ใช้เรียกสิ่งปลูกสร้างที่ล้อมรอบสิ่งสำคัญอันเป็นประธาน อาทิ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ โดยสมเด็จพระ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงจำแนกลักษณะพระระเบียบเป็น 3 ชั้น ได้แก่ อย่างเล็ก อย่างกลาง และ อย่างใหญ่ ดังพระอธิบายต่อไปนี้

“...พระระเบียงนั้นย่อมทำล่อมที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพวกไดนับถือสิ่งใดก็สิ่งนั้น เป็นที่พักสัปปุรุษซึ่งไปประชุมไหว้และทำบุญ อย่างเล็กก็เป็นคดอยู่ ๔ มุม ที่ขาดกลางเป็นช่องเข้า อย่างกลางตรงช่องที่ขาดนั้นทำเป็นโรงประตูแขกเข้า อย่างที่ภาษาฮินดูเรียกว่า “โคปุระ” อย่างใหญ่ “โคปุระ” นั้นทำเป็นวิหารซึ่งเรียกว่าวิหารทิศ หรือเรียกว่า “ธรรมศาลา” อะไรก็สุดแต่ จะเรียกไปต่างๆ ตามใจ หมดย่อมเป็นที่พักหรือที่ประชุมผู้ไปไหว้ไปทำบุญทั้งสิ้น...” (สะกดตามต้นฉบับ) (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 204, เล่ม 18)

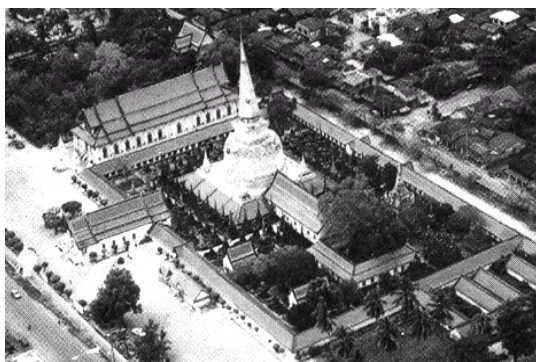
จากพระอธิบาย พระองค์ทรงใช้คำเรียกพระระเบียงอย่างเล็กที่เปิดเป็นช่องตรงกลางว่า “คด” ดังประโยคที่ว่า “อย่างเล็กก็เป็นคดอยู่ 4 มุม ที่ขาดกลางเป็นช่องเข้า” ส่วนอย่างกลาง จะมีโรงประตูแทรกเข้าตรงกลางหว่างคด ซึ่งมีคำเรียกพื้นที่ตรงนั้นว่า โคปุระ และสุดท้าย อย่างใหญ่ พื้นที่หรืออาคารที่แทรกตรงกลาง ก็จะมีขนาดใหญ่ขึ้นและมีคำเรียกต่างออกไป เช่น วิหารทิศ หรือ ธรรมศาลา เป็นต้น

ในบางท้องถิ่น ก็มีการใช้คำเรียก พระระเบียง ต่างออกไป เช่น คำว่า “ทับเกษตร” ดังพระอธิบายของสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ต่อไปนี้

“เกษตร ท่านทราบแล้วว่า คำเดียวกับ เขตต์ เปนคำพูดตัดมาจากทับเกษตร ซึ่งชาวปักชีได้เขาใช้เรียกพระระเบียง อาจเหมือนกับทางพายัพ และอีสานก็ได้ ไม่ทราบแน่ชัดว่าทางนั้นเขาเรียกอย่างไร เพราะยังไม่เคยไป แต่สังเกตได้อยู่ว่า ลางคำที่ใช้กันทางปักชีได้ขึ้นไป ตรงกับทางพายัพ อีสานก็มี คำว่า ทับ หมายความว่า ที่อยู่หรือที่อาศัย เช่น ทับกวาง ก็เป็นที่อยู่ของหมู่กวาง...ทับเกษตร ก็หมายถึง เรือนซึ่งเปนขอบเขตต์ ตรงกับพระระเบียงคด และอะไรต่างๆ บรรดาที่เป็นเรือนล้อมคั่นเขตต์” (2506: 277,บันทึกเรื่องความรู้ฯ เล่ม 3)

“...เรือนที่ล้อมเปนเขตต์จึงเรียกว่า คด ซึ่งตรงกับคำว่า ทับเกษตร (2506: 277, เล่ม 3)

“...ที่พักคนมาเพื่อสิ่งซึ่งเป็นประธานนั้น ลางที่ก็เรียก พระระเบียง ทางนครศรีธรรมราชเรียกว่า พระห้อง นั้นเพราะทำพระพุทธรูปขึ้นประจำไว้ทุกๆห้อง” (2506: 80, บันทึกเรื่องความรู้ฯ เล่ม 2)

ภายในทับเกษตร

ภาพที่ 3.5 (ซ้าย) ภาพถ่ายทางอากาศ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จ.นครศรีธรรมราช

ภาพที่ 3.6 (ขวา) ภายในทับเกษตร วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จ. นครศรีธรรมราช

(ที่มาภาพซ้าย: พิริยะ ไกรฤกษ์, 2545: 119 / ที่มาภาพขวา: บัญชา พงษ์พานิช , 2547: 42)

จากพระอธิบายข้างต้น จะเห็นว่าทางภาคใต้ มีศัพท์เรียกอาคารแวดล้อมประธานอย่างพระ
ระเบียงว่า “ทับเกษตร” ซึ่งมาจากคำว่า ทับ ที่แปลว่า ที่อยู่อาศัย และคำว่า เกษตร ซึ่งแปลว่า เขต คำว่า
ทับเกษตร ในที่นี้จึงหมายถึง เรือนซึ่งเป็นขอบเขตหรือเรือนที่ล้อมกันเขต นอกจากนั้นยังมีศัพท์คำว่า
“พระห้อง” ซึ่งเป็นศัพท์ที่ทางนครศรีธรรมราช ใช้เรียกพระระเบียงเช่นกัน โดยพระองค์ทรงสันนิษฐานว่า
เหตุที่เรียกว่า พระห้อง นั้นเพราะมีการประดิษฐานพระพุทธรูปประจำไว้ทุกห้อง โดยรอบองค์ประธาน

พระระเบียง มีลักษณะการวางผังบนเค้าโครงเดียวกัน

พระระเบียงในพุทธสถาน มีลักษณะคล้ายกัน คือ เป็นอาคารหลังคาทรงจั่วภายใต้ผังเรือนรูป
ยาว นิยมมีประตูทางเข้าด้านละช่อง ชும்ทางเข้าทำเป็นอาคารอย่างจัตุรมุข ประดับช่อฟ้า ใบระกา หาง
หงส์ ก่อนทำเป็นมุขลดอีกชั้น โดยมุขลดข้างนั้น จะใช้เป็นตัวหลังคาของพระระเบียงที่ชักรยาวออกไป
ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปเรียงรายรอบประธาน โดยมีผนังด้านหนึ่งที่ปิดด้านหนึ่งโล่ง (สมคิด
จิระทัศน์กุล, 2544: 110)

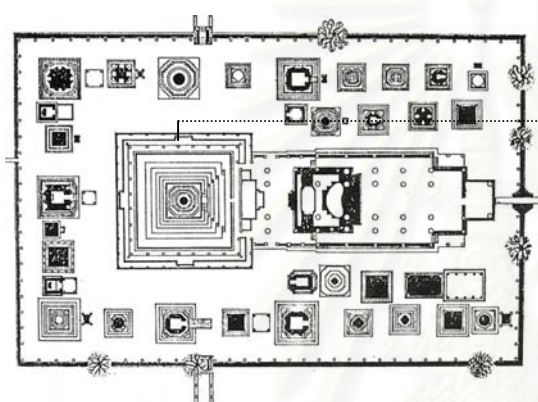
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายว่า แต่เดิมพุทธสถานจะมีเพียงพระธาตุ
เจดีย์ถือเป็นประธานสำคัญในผัง ส่วนพระระเบียงและวิหารทิศนั้นถูกสร้างขึ้นภายหลังเพื่อเป็นที่ให้ผู้มา
นมัสการพระธาตุนั้นได้มาพัก เดิมวิหารทิศจะไม่กั้นฝา เพื่อให้คนที่นั่งอยู่ภายในได้มองเห็นพระธาตุได้
ภายหลังเมื่อมีการประดิษฐานพระพุทธรูป ก็สามารถสักการะพระพุทธรูปและพระธาตุเจดีย์ไปพร้อมกัน
ได้ แต่ต่อมาในชั้นหลังเมื่อมีการกั้นฝาผนัง วิหารหรือศาลาทิศนั้นจึงกลายเป็นวิหารพระพุทธรูปไป
โดยปริยาย ดังพระอธิบายว่า

“...อันพระธาตุเจดีย์นั้นเป็นของสำคัญเก่าแก่มาทีเดียว พระพุทธรูปนั้นเป็นของเกิด
ภายหลัง อันพระระเบียงกับวิหารทิศนั้น เขาทำสำหรับพระธาตุเจดีย์ เป็นที่คนมานมัสการพระ
ธาตุพัก เพื่อไม่ต้องให้มาตากแดดหัวแดง เดิมวิหารทิศนั้นคงโปร่งเป็นศาลา คนมานั่งในศาลา
เห็นพระธาตุได้ ภายหลังได้พระพุทธรูปมา ก็เอาตั้งไว้ในศาลาสุดทางพระเจดีย์ ใหว่ที่เดียวก็ได้
ทั้งพระพุทธรูปและสถูปเจดีย์สะดวกมาก แล้วมาเกิดกั้นฝาศาลาให้เป็นวิหารพระพุทธรูปขึ้น นี่สิ
กันเอาพระเจดีย์ให้ออกไปนอกทางเสียลิบลับ วัดเล็กๆ ที่มีวิหารอยู่เบื้องหน้าพระเจดีย์อยู่ข้าง
หลัง ก็มาแต่ศาลาที่พักมัสการพระเจดีย์นั่นเองแต่เป็นพระเจดีย์เล็กน้อย ไม่มีคนมานมัสการมาก
พอถึงแก่จะทำสี่ทิศทั้งประกอบด้วยพระระเบียง วิหารพระศรีสังฆมุนีที่สุโขทัย ซึ่งอยู่หน้าพระ
ธาตุเดิมก็โปร่ง เห็นได้จากเสาก่อด้วยแลง ฝาก่อด้วยอิฐ แสดงอยู่ในตัวว่าก่ออุดเข้าที่หลัง แต่
ที่ว้านั้นเป็นคิดโดยประมาทการซึ่งเปนมามาแต่ก่อน หาได้ตั้งจะว่าวิหารพระชินราชทำดั่งนั้นไม่
วิหารพระชินราชเป็นของใหม่ ทำไปตามเคยเท่านั้นเอง”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2512: 48-49)

ลักษณะการวางผังพระระเบียง มีการเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละยุคสมัย โดยมีเค้าโครงหลักร่วมกัน คือ มีประธานอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลาง และซีกพระระเบียงล้อมในลักษณะสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือ สี่เหลี่ยมจัตุรัส หากจะมีข้อแตกต่างกันบ้าง ก็เป็นในเรื่อง ขนาด สัดส่วน และ อาคารที่มาประกอบกับพระระเบียง อาทิ

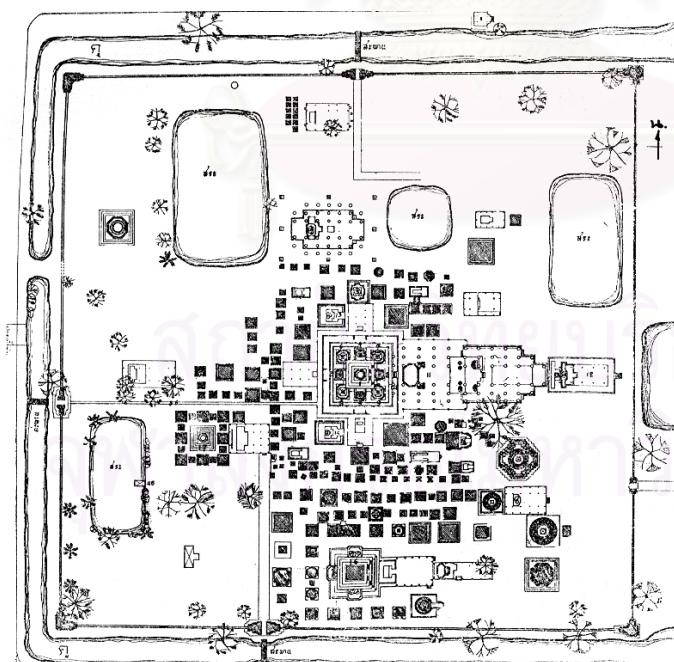
พระระเบียงแบบสุโขทัย นิยมซีกล้อมประธาน โดยทำเป็นวงบรรจบต่อท้ายพระวิหารซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้า และที่สำคัญคือ พระระเบียงในสมัยนี้จะนิยมสร้างล้อมชิดองค์ประธาน ซึ่งทำให้พื้นที่ระหว่างพระระเบียงกับองค์ประธาน มีเพียงเล็กน้อย ต่อมาในช่วงปลายสมัย ได้มีการนำพระวิหารทิศเข้ามาประกอบ ทำให้ผังพุทธสถานเป็นหน่วยเดียวกันกับองค์ประธานมากขึ้น (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 108)

พระระเบียงสมัยสุโขทัย นิยม
สร้างล้อมชิดองค์ประธาน

ภาพที่ 3.7

แผนผังวัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชชาลัย
(ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, 2545: 69)

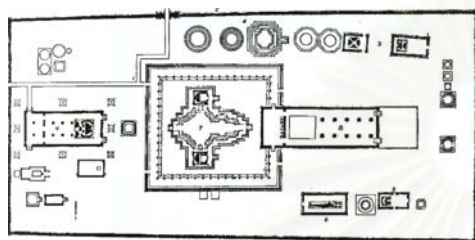

พระระเบียงวัดมหาธาตุสุโขทัย มี
การซีกเชื่อมวิหารทิศ ทำให้ผัง
พุทธสถานเป็นหน่วยเดียวกัน

ภาพที่ 3.8 แผนผังวัดมหาธาตุ สุโขทัย

(ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, 2540: 51)

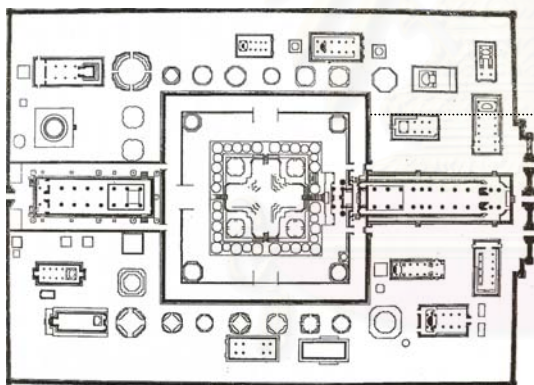
พระระเบียงแบบอยุธยา จะถูกขยายวงกว้างขึ้น อันเนื่องมาจากคตินิยมสร้างประธานขนาดใหญ่ ทำให้มีพื้นที่ระหว่างพระระเบียงและองค์ประธานมากขึ้น โดยในตอนต้นสมัย ไม่นิยมมีพระวิหารทิศ แต่จะชักรั้วล้อมต่อท้ายพระวิหารหลวง และมีพระอุโบสถตั้งวางบนแนวแกนเดียวกัน (บางแห่งก็ชักรั้วพระระเบียงเชื่อมท้ายพระอุโบสถ) จนมาถึงสมัยอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลาย พระระเบียงจะปรากฏแบบแผนที่ชัดเจน โดยไม่ได้มีการเชื่อมต่อท้ายวิหารหลวง หรือพระวิหารทิศ แต่จะทำเป็นวงล้อมและมีอาคารยอดประสาทประจำทรงทิศทั้ง 8 ซึ่งเรียกกันว่าเมรุทิศ เหมือนอย่างผังปราสาทขอม (สมคิด จิระทัศนกุล , 2544: 108-109)

ภาพที่ 3.9 แผนผังวัดพุทไธสวรรย์
จ. พระนครศรีอยุธยา
(ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, 2545: 121)

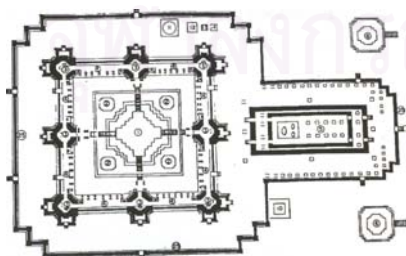
ภาพที่ 3.10 ภาพถ่ายทางอากาศวัดพุทไธสวรรย์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ที่มา : กรมศิลปากร, 2538: 25)

ภาพที่ 3.11 แผนผังวัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา
(ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, 2545: 133)

ผังพระระเบียง สมัยอยุธยา จะขยายวงกว้างขึ้นเนื่องด้วยคตินิยมสร้างประธานขนาดใหญ่ มีการชักรั้วเชื่อมพระวิหารหลวงในตำแหน่งด้านหน้า

ผังพระระเบียง วัดไชยวัฒนาราม ไม่มีการชักรั้วเชื่อมวิหาร แต่มีอาคารมาประกอบประจำทรงทิศทั้ง 8 อย่างปราสาทเขมร นักวิชาการเรียก “เมรุทิศ”

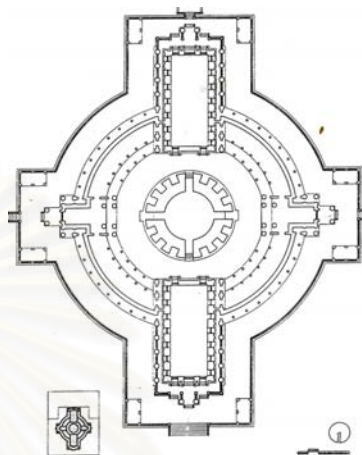

ภาพที่ 3.12 แผนผังวัดไชยวัฒนาราม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, 2545: 191)

ภาพที่ 3.13 ภาพถ่ายทางอากาศวัดไชยวัฒนาราม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ที่มา : กรมศิลปากร, 2538: 89)

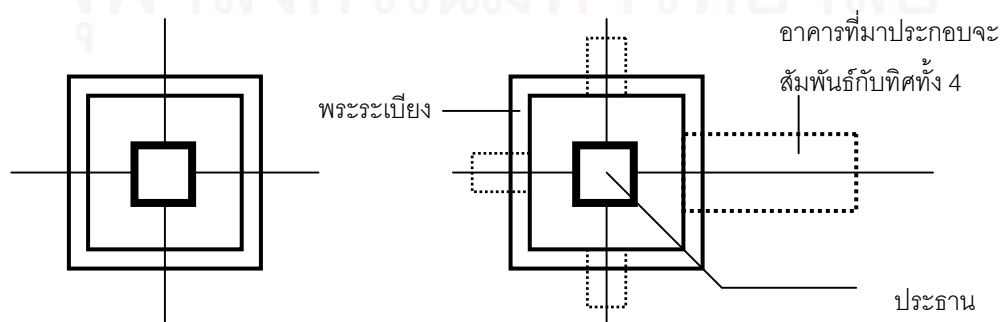
ส่วนพระระเบียงแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการคลี่คลายในหลายลักษณะ ทั้งการขยายวงพระระเบียงกว้างขึ้น โดยมีได้ชักล้อมอาคารประธานเพียงอย่างเดียว แต่มีการทำพระระเบียงล้อมกลุ่มอาคารเขตวัด หรือพื้นที่เปิดโล่ง นอกจากนี้ที่พิเศษสุดคือ มีการทำพระระเบียงรูปวงกลมเป็นครั้งแรก โดยมีวิหารทิศเข้ามาประกอบรวมในผังพระระเบียงอีกครั้งหนึ่ง (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 109)

ภาพที่ 3.14 ภาพถ่ายทางอากาศ
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
(ที่มา: กรมศิลปากร, 2539: 62)

ภาพที่ 3.15 แผนผังพระระเบียงวัดราชบพิธ
สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
(ที่มา: สุดจิต (เศวตจินดา) สนั่นไหว, 2541: 98)

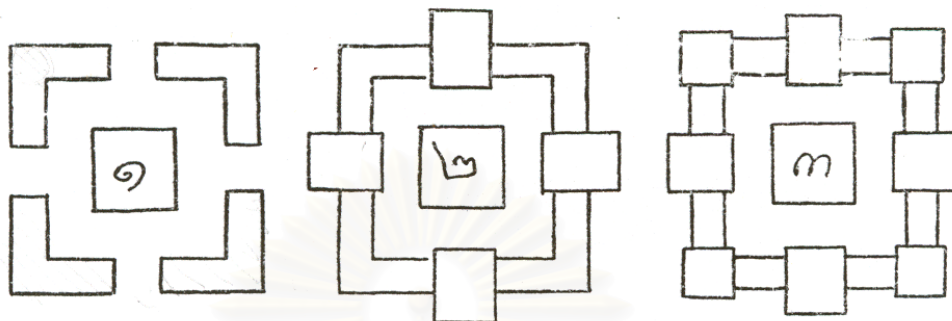
จากลักษณะการวางผังพระระเบียง ตามที่ได้กล่าวมา จะเห็นวามเคาครงหลกๆ รวมกัน คอ มประธานอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลาง และมีลักษณะผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบประธานในแบบสมมาตร โดยอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างอื่นที่มาประกอบผัง มักจะวางตำแหน่งและแนวอาคารตามแนวแกนหลักที่สัมพันธ์กับทิศทั้ง 4 เสมอ นอกจากนี้ พระระเบียงนิยมยกพื้นสูงกว่าระดับพื้นภายนอก และมักจะก่อผนังทึบโดยมีช่องทางเข้าเพียง 4 ช่อง ส่งผลให้พื้นที่ภายในขอบเขตพระระเบียง มีลักษณะปิดล้อม เป็นสัดส่วนชัดเจน แตกต่างจากพื้นที่ภายนอก และด้วยความสูงของตัวเรือนและผนัง จึงทำให้พระระเบียงนั้นกันบังสายตาและสิ่งรบกวนจากภายนอกได้เป็นอย่างดี โดยทำหน้าที่ไม่แตกต่างจากกำแพง ที่กันล้อมเพื่อแสดงแนวเขต แต่ต่างกันตรงที่ กำแพง นั้นมีลักษณะเป็นแผงทึบตัน แต่พระระเบียงนั้นมีพื้นที่และปริมาตร

ภาพที่ 3.16 แสดงเค้าโครงลักษณะการวางผังพระระเบียง ล้อมรอบประธาน

คด เป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีฐานคดเป็นข้อคอก

สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายลักษณะสิ่งปลูกสร้างแวดล้อมสิ่งสำคัญอันเป็นประธาน ซึ่งจากพระอธิบาย คด จะใช้เป็นคำเรียก สิ่งปลูกสร้างที่มีฐานคดหักมุม วางอยู่ 4 มุม ถ้าหากมีอะไรแทรกอยู่ระหว่างคด ก็จะมีชื่อกำหนดเรียกองค์ประกอบนั้นต่างออกไป ดังพระอธิบายต่อไปนี้

ภาพที่ 3.17 ภาพฝีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แสดงลำดับสิ่งปลูกสร้างแวดล้อมสิ่งสำคัญอันเป็นประธาน

(ที่มา : สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 80, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 2)

“สิ่งปลูกสร้างแวดล้อมสิ่งสำคัญอันเป็นประธาน จัดได้เป็นสามชั้น คือ อย่างน้อย อย่างกลาง และอย่างมาก ดังที่เขียนมาให้ดูนี้

เลข ๑ เป็นอย่างน้อย มีแต่คดสี่มุม เป็นที่พักคนมาเพื่อสิ่งซึ่งเป็นประธานนั้น ลางที่ก็เรียก พระระเบียง ทางนครศรีธรรมราชเรียกว่า พระห้อง นั้นเพราะทำพระพุทธรูปขึ้นประจำไว้ ทุกๆห้อง ซึ่งในกรุงเทพฯ นี้ก็มีอยู่ทุกมุม

เลข ๒ เป็นอย่างกลาง คือปลูกศาลาแซกลงในระหว่างคด ถ้าประธานเป็นพระสถูป ก็เรียกกันว่า วิหารทิศ ที่ประธานเป็นเทวสถาน ในเมืองเราไม่มี มีแต่ในเมืองเขมร เขมรเขาจะเรียกอะไรไม่ทราบ แต่ฝรั่งเรียก โคปุระ เอาค่า สลกฤตมาเรียก และวิหารทิศนั้น ไม่จำเป็นจะต้องมีทั้งสี่ทิศ ที่พระธาตุนครศรีธรรมราชก็มีแต่ด้านหน้าทิศเดียว เรียกว่า ธรรมศาลา เห็นจะใช้เป็นที่สำหรับมีเทศน์

เลข ๓ เป็นอย่างมาก อย่างใหญ่ ในเมืองเรามีทำขึ้นหน้าขึ้นตากันอยู่ที่เมรุ ที่ชื่อว่า เมรุ นั้น ฉันเข้าใจว่าเพราะมีสิ่งแวดล้อมฐานดุจเขาพระสุเมรุ มีเขาสัตตบริพันธ์ล้อม สิ่งที ล้อมเมรุนั้น คด ก็เรียก คด หอที่ประจำมุมนั้นเรียกว่า ส้าง บ้าง ส้าง บ้าง ที่เขียน ช่าง หรือ ช้าง นั้น ออกจากทางสระของตนเอง ฉันคิดว่า ส้าง ออกจาก ช้าง ซึ่งมีที่เด็งควด ในพระ ราชพงศาวดาร ตอนเกิดกบฏในกรุงธนก็มีว่า พระยาสรรคขึ้นนั่งช้าง คำว่า ส้าง คิดว่า ส้าง ส้าง ข้า อันเป็นคำเดียวกัน หมายความว่า ช้างหลายช้าง สิ่งที่ถูกปลูกอยู่กลางหว่างคด ถ้าเป็นเมรุแล้ว เขาเรียกว่า เมรุทิศ หรือ เมรุประตู่ ที่เป็นเทวสถานในเมืองเราไม่มี ในเมืองเขมรมีมาก ถ้าเป็น สถานใหญ่ สิ่งทีแวดล้อมทำถึงสองชั้น สามชั้น ก็มี...”

(สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 80, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 2)

จากพระอธิบายข้างต้น พระองค์ทรงใช้คำว่า คด เรียกแทนสิ่งปลูกสร้างอย่างแรก ซึ่งมีเพียงอาคารฐานคดหักมุม ไม่รวมองค์ประกอบตรงกลางที่ปลูกแทรกระหว่างคด เพราะ “สิ่งที่ปลูกสูงอยู่กลางหว่างคด” พระองค์จะทรงใช้คำอื่นเรียกอย่างเช่น วิหารทิศ เมรุทิศ ส้าง เป็นต้น ดังนั้น คด ในพระอธิบายจึงหมายถึงเฉพาะ สิ่งปลูกสร้างที่มีฐานคดเท่านั้น

ภายหลังต่อมา พระยาอนุমানราชชน ได้นำพระอธิบายเรื่องคดของพระองค์ท่าน ไปสรุปความเพื่อจัดปทานุกรมในศัพท์คำว่า คด โดยให้คำแปลว่า ‘สิ่งที่ปลูกสร้างแวดล้อมสิ่งสำคัญอันเป็นประธานอยู่ตรงด้านมุมที่หักคดเป็นมุมฉาก’ ทุลถวายความเห็นไปยังพระองค์ท่าน ดังความต่อไปนี้

“...เรื่องคดข้าง ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจทราบซึ่งในพระอธิบาย พระเดชพระคุณล้นเกล้าฯ เมื่อก่อนหน้านี้ แม้ข้าพระพุทธเจ้าจะได้พบรูปสิ่งปลูกสร้างของโบราณก็มักผ่านไป เพราะไม่มีความรู้...ในคราวทำปทานุกรม ถึงคำว่า คด ก็ไม่มีกรรมการชำระปทานุกรมคนใดทราบลงไปได้ชัดว่า คดคืออะไร เกรงรูปถ่ายวิหารคดวัดพระเชตุพนมมาตุ ก็ไม่เข้าใจ เพราะไม่เฉลียวถึง คดเป็นข้อศอกไม้ คงค้างคำว่า คดไว้ ข้าพระพุทธเจ้าได้จดจำอธิบายเรื่อง คด จากข้อความที่ทรงอธิบายไว้สำหรับลงในปทานุกรม คำ คด ว่า ‘สิ่งที่ปลูกสร้างแวดล้อมสิ่งสำคัญอันเป็นประธาน อยู่ตรงด้านมุมที่หักคดเป็นมุมฉาก’ ...”

(พระยาอนุমানราชชน, 2506: 83, บันทึกเรื่องความรู้ฯ เล่ม 2)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเห็นขัดข้องในคำแปลดังกล่าว โดยทรงพระดำริตอบกลับไปว่า

“...คด ท่านเขียนคำอธิบายในปทานุกรมไปให้ เห็นว่าจะขัดข้องอยู่บ้าง เช่นคำว่า แวดล้อม เปนทางทำให้เข้าใจว่าล้อมอยู่โดยรอบ แต่ที่จริงไม่รอบก็มี แม้ว่าสิ่งซึ่งเป็นประธานติดฝากอยู่กับสิ่งอื่น หรือ ตั้งอยู่ชิดใกล้กับสิ่งอื่น อาจมีคดแต่สองคด ครึ่งซีกเท่านั้นก็ได้ จึงคิดว่าอธิบายว่า ‘สิ่งที่ปลูกสร้างล้อมสิ่งสำคัญอันเป็นประธาน มีฐานหักคดเป็นมุมฉาก’ ดังนี้จะดีกว่า หนึ่งที่มีคำต่อข้างหน้าอีกก็มี เช่น วิหารคด ทิมคด ทิมดาบคด เป็นต้น แล้วแต่กรณีจะพึงมีมา แต่ว่าคงมีลักษณะหักคดเป็นมุมฉากทั้งนั้น...” (2506: 84, บันทึกเรื่องความรู้ฯ เล่ม 2)

“...ไม่ว่าจะแปลคำอันใด หากกล่าวละเอียดมากก็มักแคบเข้า ประเดี๋ยวก็ตาย...คด ถ้าจะแปลเพียงว่า สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีฐานคดเป็นข้อศอก เท่านั้นจะพอกระมัง ถ้าพูดไปจนกระทั่งว่าล้อมว่าล้อม ถ้าไปถูกเขารื้ออะไรเสียหายหมดเหลือแต่คดอยู่คนเดียว คำแปลจะเลยตายเสีย...” (2506: 122, บันทึกเรื่องความรู้ฯ เล่ม 2)

พระองค์ท่าน ทรงเห็นว่า ไม่ควรใช้คำ แวดล้อม เพราะจะทำให้เข้าใจว่าคดนั้นล้อมอยู่โดยรอบ ซึ่งที่จริงไม่รอบก็มี บางแห่งคดอาจมีแค่สองคด หรือครึ่งซีกเท่านั้นก็ได้ ดังนั้นเพื่อมิให้ความหมายละเอียดมากเกินไปจนทำให้แคบ พระองค์จึงทรงสรุปเพียงว่า คด คือ “สิ่งปลูกสร้างซึ่งมีฐานคดเป็นข้อศอก”

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ จากที่ทรงพระดำริว่า คตที่มีสองคต จะเป็นลักษณะครึ่งซีก ซึ่งการที่พระองค์ทรงระบุจำนวนคต นั้นแสดงให้เห็นว่าพื้นที่คต นั้นมีขอบเขตในแต่ละส่วนที่ชัดเจน โดยไม่รวมพื้นที่ตรงกลางที่มีอาคารอื่นมาประกอบ ดังนั้นหากพระระเบียงมีลักษณะเป็นครึ่งซีก ก็จะมีจำนวนคต 2 คต แต่ถ้าทำล้อมประธานก็จะมี 4 คต เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากในสมัยก่อน เวลาพูดถึง คต ก็จะมีการระบุจำนวนประกอบด้วยเสมอ อาทิ “คตสี่มุมมั่นอ้า ออกกกลช” (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2544: 338) “สี่คตวิหารสถูปยี่เบื้อง บูรพ์ชา รุกฤา” (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2544:333) “ทกทกประตูปอ ภาคสี่ คตนา” (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2544: 334) เป็นต้น

จากที่กล่าวมา หากอ้างจากพระอธิบาย คำว่าคต จะแสดงสัญญาณ ของสิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะหักมุมเป็นข้อศอก แต่ไม่รวมพื้นที่ตรงกลาง หรือ อาคารที่เข้ามาแทรก ทั้งนี้เพราะพื้นที่หรืออาคารนั้นก็จะมีคำเรียกชื่อต่างหาก เช่น วิหารทิศ เมรุทิศ (ไม่เรียกว่า คต) และอาคารที่เข้ามาแทรกนั้น โดยส่วนใหญ่ก็มีสัญญาณตรง จึงเข้าไม่ได้กับคำว่า คต

พระระเบียงคต คือ พระระเบียงที่มี ‘สัญญาณ’ คต

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายลักษณะการประกอบนามของคำว่าคตไว้ว่า “อนึ่งที่มีคำต่อข้างหน้าอีกก็มี เช่น วิหารคต ทิมคต ทิมดาบคต เป็นต้น แล้วแต่กรณีจะพึงมีมา แต่ว่าคตมีลักษณะหักคตเป็นมุมฉากทั้งนั้น...” (2506: 84, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 2)

จากพระอธิบาย คำว่า คต หากเติมต่อท้ายคำนาม จะทำหน้าที่เป็นคำวิเศษณ์เพื่อขยายนามนั้นว่า มีลักษณะสัญญาณหักคตเป็นมุมฉาก ยกตัวอย่างเช่น คำว่า วิหารคต ก็หมายถึง วิหารที่มีสัญญาณคต ในทำนองเดียวกัน เมื่อนำคำว่า คต ไปเติมต่อท้ายคำพระระเบียง เป็น พระระเบียงคต คตในที่นี้ จึงทำหน้าที่เป็นคำวิเศษณ์ เพื่อขยายความว่า พระระเบียงดังกล่าวมีลักษณะรูปทรงสัญญาณหักคต

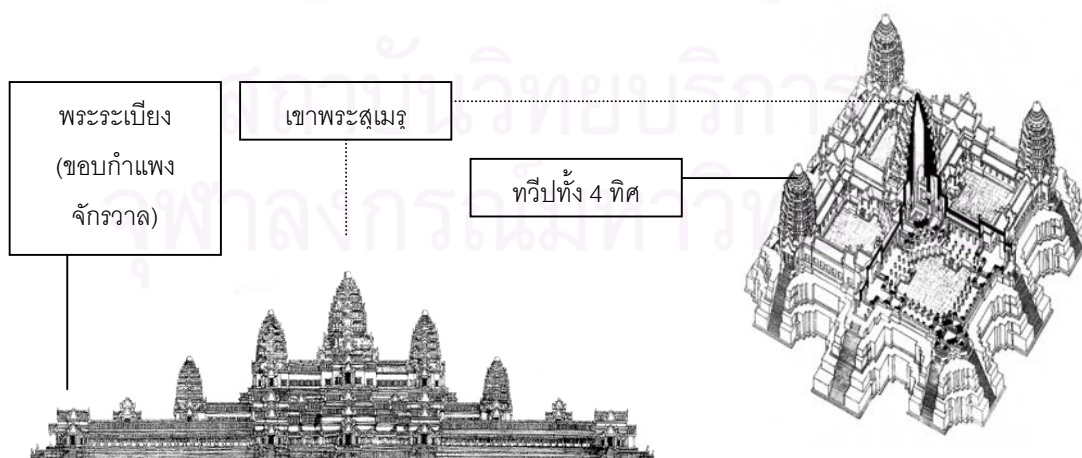
ส่วนการที่มีการใช้คำเรียกพระระเบียงที่มีสัญญาณกลมว่า พระระเบียงคต นั้น หากอ้างจากพระอธิบายที่ว่า คต หมายถึง สิ่งปลูกสร้างที่มีสัญญาณคตเป็นข้อศอก การเรียกพระระเบียงกลมว่า “คต” หรือ “พระระเบียงคต” จึงขัดแย้งกับพระอธิบายดังกล่าว เพราะสัญญาณพระระเบียงไม่ได้หักเป็นข้อศอกแต่อย่างใด แต่หากตีความอีกมุมหนึ่งโดยอ้างจากความหมายในพจนานุกรมของคำว่าคต ที่แปลว่า “อาคารที่ไม่ตรง” “ลักษณะที่ไม่ตรงตลอด” “โก่ง” “งอ” พระระเบียงสัญญาณกลมนั้น ก็พอจะเข้าได้กับความหมายในทางวิเศษณ์นี้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม ลักษณะพระระเบียงสัญญาณกลมเช่นนี้ มีปรากฏในหลักฐานลายลักษณ์ โดยมีการใช้คำเรียกว่า “พระระเบียงกลม” ดังปรากฏในจดหมายเหตุอันเกี่ยวเนื่องกับการสถาปนาพระปฐมเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม เมื่อปี พ.ศ. 2403 ว่า “...แล้วชักระเบียงกลมล้อมรอบถึงกันทั้งสี่ด้าน จดจารึกกถาธรรม ยกไว้ทห้อง” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2469 อ้างถึงใน เนตรนภิศ นาควัชระ และคณะ, 2525: 194)

ระเบียงคด เป็นพื้นที่ในคติจักรวาล

ระเบียงคด ทำหน้าที่เป็นแนวเขตที่แยกพื้นที่ภายในออกจากภายนอก พื้นที่ซึ่งถูกกำหนดโดยระเบียงคด จะมีลักษณะปิดล้อมตัดขาดจากพื้นที่ภายนอกอย่างชัดเจน และช่องประตูแต่ละด้านเท่านั้นที่เป็นทางเชื่อมระหว่างภายนอกและภายในระเบียงคด โดยช่องทางเข้าจะวางตัวอิงอยู่กับแนวแกนประธานหลักทั้ง 2 แกน ซึ่งมีจุดตัดหรือตำแหน่งประธานอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลาง ซึ่งลักษณะการวางผังพระระเบียงโดยมาก มักจะมีเค้าโครงหลักร่วมกันในลักษณะนี้ทั้งสิ้น จะมีแตกต่างไปบ้าง ก็ในรายละเอียด เช่น ขนาด สัดส่วน และอาคารที่มาประกอบหรือเชื่อมกับพระระเบียง

นักวิชาการส่วนใหญ่มักให้คำอธิบายว่า พระระเบียงในงานสถาปัตยกรรมไทยได้รับอิทธิพลทั้งแนวความคิดและแบบอย่างจากศิลปะสถาปัตยกรรมขอม ซึ่งนิยมสร้างล้อมเทวสถาน โดยเฉพาะปราสาท ซึ่งลักษณะการล้อมนั้นมีแบบแผนเป็นวงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ด้านตรงกึ่งกลางจะทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าที่เรียกกันในสมัยนี้ว่า โคปุระ โดยนักวิชาการเชื่อกันว่า แนวคิดในการทำพระระเบียงอย่างขอมนี้เป็นไปบนพื้นฐานในเรื่องการจำลองย่อส่วนแผนผังของภูมิจักรวาล เพื่อสื่อความหมายถึง “ขอบกำแพงที่เป็นเขตสุดแดนของจักรวาล” (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 107)

งานสถาปัตยกรรมขอมนั้น เกิดขึ้นจากการจำลองจักรวาลตามความเชื่อในศาสนาฮินดู โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยภูเขาวงแหวนอีก 6 ชั้น แต่ละชั้นกันด้วยมหาสมุทร เฉพาะชั้นนอกสุดเลยภูเขาวงแหวนวงสุดท้าย มีมหาสมุทรใหญ่ชื่อสี่ทันดร คั่นอยู่ก่อนจะถึงขอบภูเขาวงแหวนใหญ่อีกวง ซึ่งเป็นกำแพงชั้นนอกสุดของจักรวาล ท่ามกลางมหาสมุทร จะปรากฏทวีปทั้ง 4 ทิศ ทิศใต้คือชมพูทวีป อันเป็นที่อยู่ของมนุษย์ เขาพระสุเมรุ จะเป็นที่ตั้งถิตยของเหล่าเทพเทวดา จากโครงสร้างจักรวาลนี้ เมื่อสร้างเป็นเทวสถานอย่างขอม ปราสาทปราสาทที่อยู่ตรงกลางจะสื่อความหมายถึงเขาพระสุเมรุ ปราสาทปราสาทขนาดเล็กทั้ง 4 หมายถึงทวีปทั้ง 4 และ ระเบียงคดที่ล้อมรอบ ก็หมายถึง ขอบกำแพงแห่งจักรวาล โดยมีพื้นที่ภายในเขตระเบียงคดจะสื่อความหมายถึงมหาสมุทร (สมคิด, 2544: 45-46)

ภาพที่ 3.18 (ซ้าย) รูปด้าน ปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

(ที่มา ภาพซ้าย : Michael Freeman, 1999: 55)

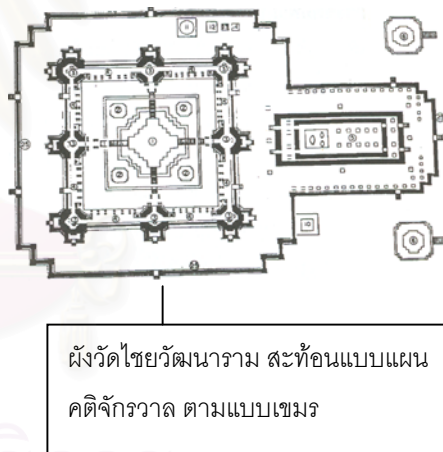
(ที่มา ภาพขวา : Michael Freeman, 1999: 53)

ภาพที่ 3.19 (ขวา) รูปตัด ปราสาทนครวัด

ภายหลังต่อมาเมื่อพุทธศาสนายานได้เข้าไปมีบทบาทในอารยธรรมเขมรราวพุทธศตวรรษที่ 17 เทวสถานจึงได้เปลี่ยนบทบาทมาเป็นพุทธสถาน แต่ก็ยังคงไว้ซึ่งพื้นฐานโลกทัศน์จักรวาลบนโครงสร้างเดียวกัน กล่าวคือ จักรวาลในทางพุทธศาสนา จะมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง มีพระอินทร์ประทับอยู่ในชั้นดาวดึงส์ ล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์เป็นรูปวงแหวน 7 ชั้น ประจําอยู่ทั้ง 4 ทิศ โดยทิศใต้เป็นที่อยู่ของมนุษย์ เรียก ชมพูทวีป (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 47)

พุทธสถานในประเทศไทย รับเอาแบบแผนคติการจำลองจักรวาล ตามแบบอย่างสถาปัตยกรรมขอมมาใช้เช่นกัน โดยหลักใหญ่จะตั้งอยู่บนโครงสร้างเดียวกัน คือ มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง และมีเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบ ซึ่งสมเด็จพระยานวิศรานุวัตติวงศ์ ทรงอธิบายถึงวัดไชยวัฒนารามว่าเป็นพุทธสถานที่มีแบบแผนการวางผังตามอย่างปราสาทเขมร และทรงอธิบายว่า คติที่ทำล้อมรอบนั้น ก็เพื่อสื่อสัญลักษณ์เขาสัตตบริภัณฑ์ ดังพระอธิบายว่า

“วัดไชยวัฒนาราม ที่ว่าทำอย่างเมรุหรือว่าทำอย่างปราสาทเขมร ก็ถูกต้องทั้งสองอย่าง เมรุก็ทำอย่างปราสาทเขมร ปราสาทเขมรก็ทำอย่างเมรุ เหตุที่ได้ชื่อว่าเมรุก็เพราะมีลักษณะอย่างเขาพระเมรุ คือมีสิ่งซึ่งเป็นประธานอยู่กลางได้แก่เขาพระเมรุ แล้วมีคดล้อมรอบ ได้แก่เขาสัตตบริภัณฑ์...” (2505: 197-198, เล่ม 14)

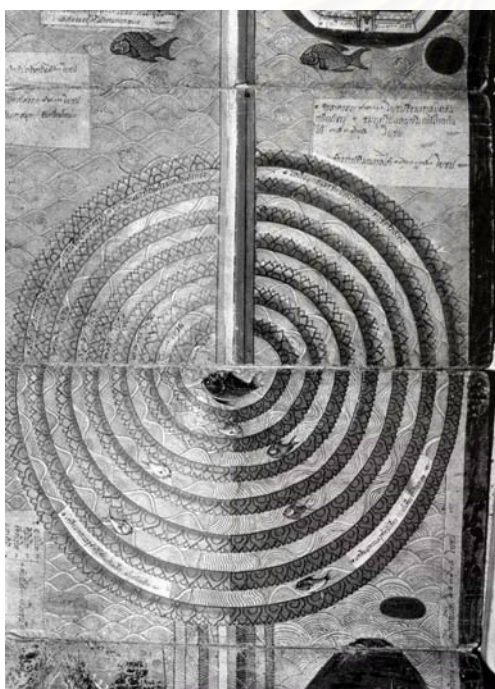
ผังวัดไชยวัฒนาราม สะท้อนแบบแผนคติจักรวาล ตามแบบเขมร

ภาพที่ 3.20 (ซ้าย) วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ที่มา ภาพซ้าย: Karl Dohring, 2000: 185)

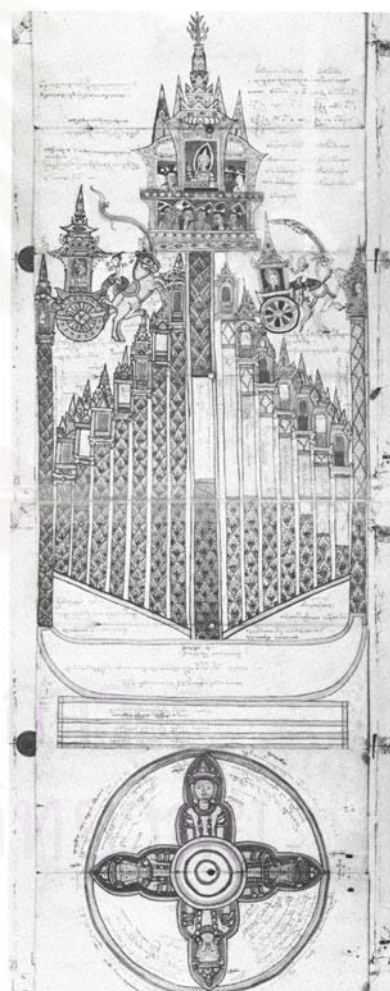
ภาพที่ 3.21 (ขวา) แผนผังวัดไชยวัฒนาราม (ที่มาภาพขวา: พิริยะ ไกรฤกษ์, 2544: 191)

นอกจากกระเบื้องคด จะมีความหมายเชิงสัญลักษณ์แล้ว อีกนัยหนึ่ง กระเบื้องคด ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ผังมีความสมบูรณ์ และรวมผังให้เป็นหน่วยเดียวกัน ตามที่ สมคิด จิระทัศนกุล (2544: 91) ได้อธิบายว่า “การสร้างพระกระเบื้องคด...นอกจากจะเป็นการสร้างให้เกิดพื้นที่ว่างที่สงบนิ่งภายในเขตพระกระเบื้อง อันเสริมให้รู้สึกถึงความเป็นเขตแดนที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังทำให้กลุ่มอาคารทั้ง 4 รวมทั้งอาคารหลักประธานของวัด ถูกหลอมรวมเป็นเสมือนหนึ่งหน่วยเดียวกันอีกด้วย”

แนวคิดหรือคติในการจำลองภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรมไทย มีรากฐานจากคัมภีร์โลกศาสตร์ หลายฉบับ ที่ว่าด้วยการอธิบายโลกและภพภูมิแห่งจักรวาล โดยคัมภีร์ที่ได้รับการอ้างอิงว่ามีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมไทย คือ “ไตรภูมิพระร่วง” หรือ “เตภูมิกถา” ที่เชื่อว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยแห่งอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งได้อธิบายโลกและจักรวาลว่า มีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง โดยมีเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้ง 7 วงรอบ มีมหาสมุทรคั่นระหว่างภูเขา เรียก มหานทีสี่พันตรพันออกไปจะเป็นทวีปทั้ง 4 ได้แก่ อุตตรกุททวีป นพพิเวททวีป อมรโคยานทวีป และ ชมพูทวีปซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์ในทางทิศใต้ ส่วนบนยอดเขาพระสุเมรุจะเป็นที่สถิตยของพระอินทร์และเทพยดาอื่นๆ ได้เขาพระสุเมรุเป็นเมืองอสุรและนรก และได้เขาลงไปอีกจะมีปลาอานนท์รองรับเขาพระสุเมรุอยู่ข้างใต้ ซึ่งกรอบการอธิบายนี้ถูกถ่ายทอดผ่านสัญลักษณ์ปรากฏให้เห็นในงานสถาปัตยกรรม โดยพระระเบียงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่นักวิชาการ อธิบายว่าเป็นการจำลองขอบกำแพงแห่งจักรวาล

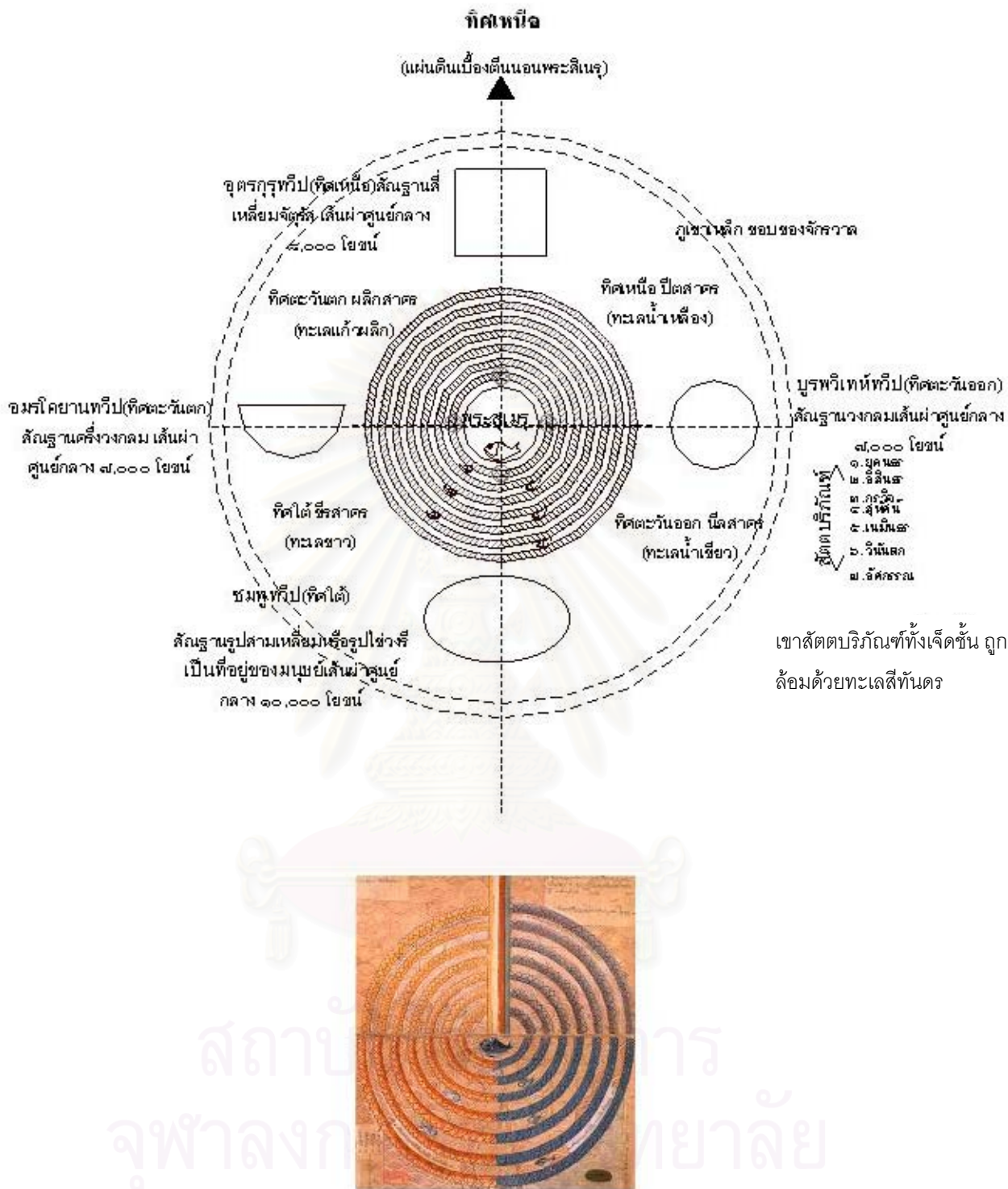
ภาพที่ 3.22 สมุดภาพไตรภูมิโบราณ สมัยกรุงธนบุรี
(ที่มา : ลักษณะไทย, 2525: 168)

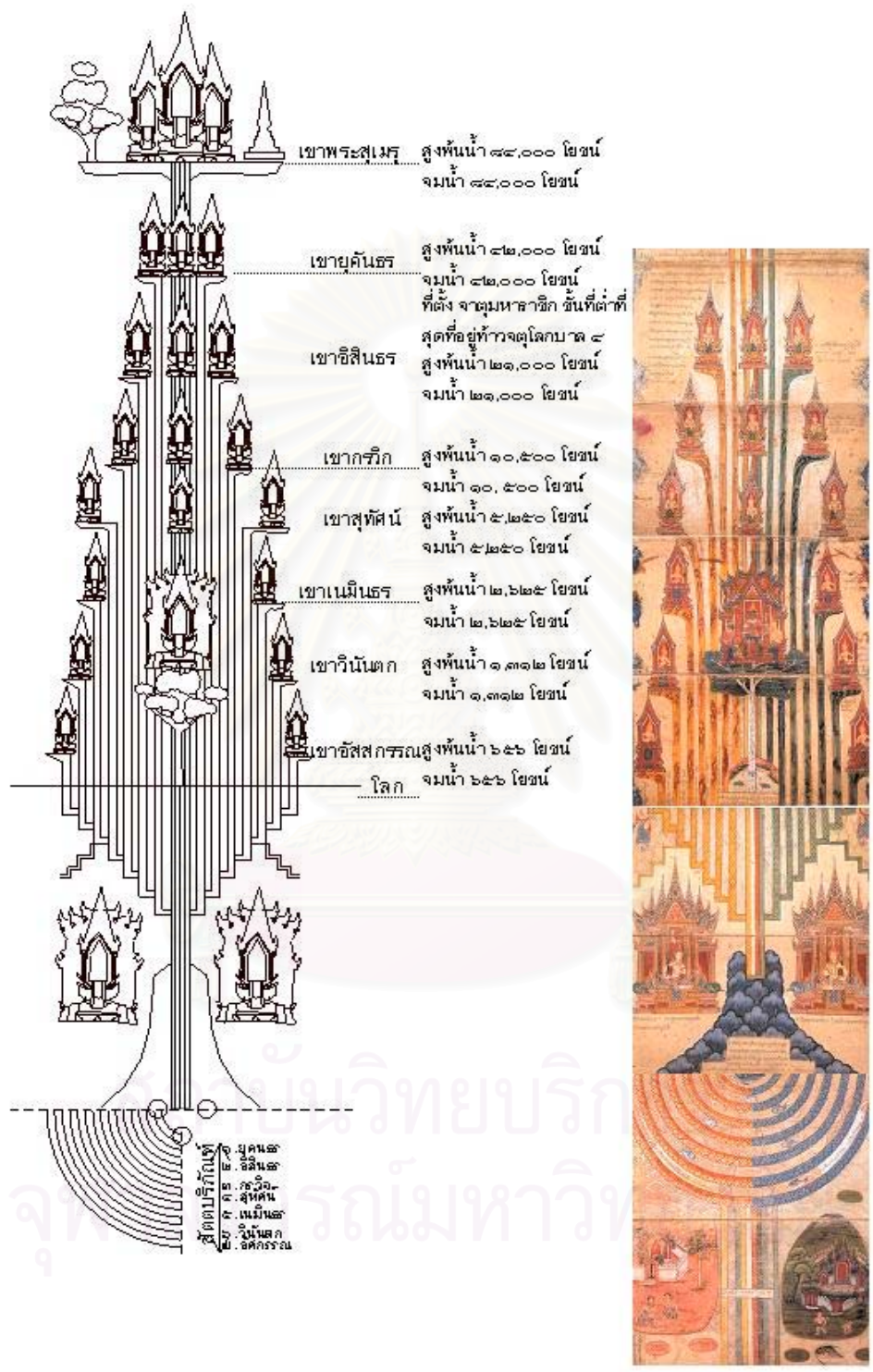
ภาพที่ 3.23 (บน) ภาพไตรภูมิจากสมุดภาพฉบับเมืองเหนือ
(ที่มา : ลักษณะไทย, 2525: 318)

ภาพที่ 3.24 (ล่าง) การจำลองภูมิจักรวาลในลักษณะ 3 มิติ
(ที่มา : ธวัชชัย องค์วุฒิมิเวทย์, วิไลรัตน์ ยั่งรอด, 2548: 80)

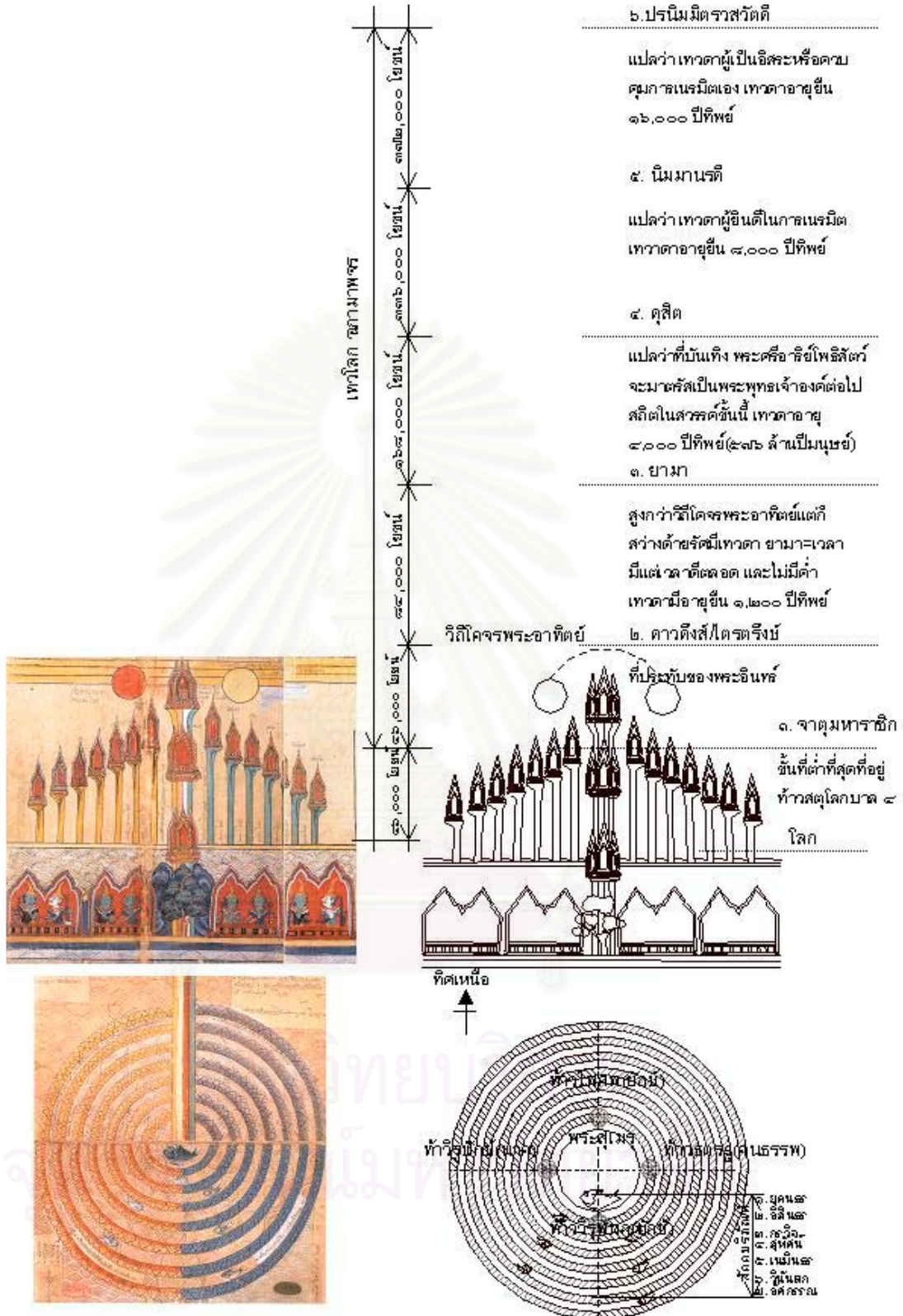

ภาพที่ 3.25 แผนผังสัณฐานเขาพระสุเมรุ จากการวิเคราะห์สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี (ที่มาเฉพาะภาพไตรภูมิ : กรมศิลปากร, 2545: 39)

ภาพที่ 3.26 ภาพตัดแสดงความสูงของเขาพระสุเมรุ จากการวิเคราะห์สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี (ที่มาเฉพาะภาพไตรภูมิ : กรมศิลปากร, 2545: 37-41)

ภาพที่ 3.27 ภาพตัดแสดงความสูงของสวรรค์ชั้นต่างๆ จากการวิเคราะห์สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี (ที่มาเฉพาะภาพไตรภูมิ : กรมศิลปากร, 2545: 39,43)

ระเบียงคด เป็น 'พิหาร' เพื่อประดิษฐาน 'พระเจ้านั่งเนือง'

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของระเบียงคด ที่สะท้อนลักษณะพื้นที่ในคติความเชื่อ คือ การที่ภายในพระระเบียงมีการประดิษฐานพระพุทธรูปเรียงรายตามแนวพระระเบียงทั้ง 4 ทิศ ซึ่งเป็นคตินิยมที่มีมาตั้งแต่อดีต ดังปรากฏความตอนหนึ่งในบันทึกของชาวต่างชาติ เมื่อครั้งเดินทางมายังราชธานีกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้พรรณนาให้เห็นภาพของพระระเบียงในพุทธสถานที่มีพระพุทธรูปตั้งเรียงรายแน่นในความมืด ดังนี้

“...เจดีย์นั้นตั้งอยู่ใกล้อุโบสถและรายรอบพื้นที่ตั้งพระอุโบสถกับเจดีย์นั้นนอกจากจะพูนขึ้นสูงกว่าลานวัดแล้ว ยังล้อมรอบด้วยกำแพงสี่ด้าน แต่จากกำแพงนี้ไปถึงแถวกุฏิยังมีพื้นที่ว่างกว้างขวางเป็นลานวัด กำแพงนี้ล่างที่ก็เป็นกำแพงเกลี้ยงๆ ใช้ล้อมอาณาบริเวณที่ตั้งพระอุโบสถกับเจดีย์ไว้เท่านั้น แต่ล่างที่ตามแนวกำแพงก็สร้างเป็นระเบียงโดยรอบมุ่งหลังคารูปลักษณะเหมือน กุฏิมีด (Cloitre) ตามสำนักนางชีของเรา และบนฐานที่ยกขึ้นติดกับกำแพงตามแนวพระระเบียงขนาดสูงพอเอื้อมมือถึง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมากมายอยู่อย่างแน่นขนัด...” (ลาลูแบร์, สันต์ ท. โกมลบุตร แปล, 2510: 505-506)

มูลเหตุในการประดิษฐานพระพุทธรูปนี้ มีคำอธิบายที่แตกต่างกันหลายมุมมอง โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานว่า การตั้งพระพุทธรูปภายในพระระเบียง เกิดจากการเชิญพระพุทธรูปเก่าชำรุดจากที่อื่นมาปฏิสังขรณ์ ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า การนำพระพุทธรูปมาตั้งไว้ตามพระระเบียงนั้น ไม่เป็นการเหมาะสมกับสถานที่ ดังพระดำริว่า

“การที่มีพระพุทธรูปในวัดหนึ่งน้อยองค์นั้น เข้าใจว่าเดิมเป็นเช่นนั้นหมดด้วยกัน สร้างขึ้นจำเพาะที่ ส่วนที่มีพระพุทธรูปตั้งยัดเยียดนั้น เข้าใจว่านำมาที่หลัง เกิดแต่ใญ่บุญ เห็นพระพุทธรูปตั้งอยู่ที่วัดร้างที่ไหน ก็นำมารวมไว้ในวัดที่ยังดี จะเห็นได้ที่พระระเบียง ซึ่งเดิมเขาทำสำหรับไว้ให้คนพักเมื่อมาบูชา ที่หลังเชิญพระพุทธรูปจากวัดร้างมาตั้งเสียเต็มหมด” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 94-95, เล่ม 10)

“...ที่เอาพระพุทธรูปตั้งในพระระเบียง ก็เป็นการเก็บเอาพระพุทธรูปเก่าๆ มาปฏิสังขรณ์แล้ว ไม่มีที่จะตั้งก็ตั้งไว้ในพระระเบียงอันไม่เป็นที่ควรตั้งด้วยซ้ำ เคยได้ยินพวกคริสตังติเตียน เขาว่าพระที่นับถือควรจะต้องไว้แต่บนที่บูชา ที่เอามาตั้งไว้ตามหนทางนั้นผิดเกล้ากระหม่อมก็เห็นพ้องด้วยคำติเตียนอันนั้นเป็นอย่างที่สุด แล้วมาได้สังเกตเห็นเรือนผู้ดีสมัยใหม่ เอาพระพุทธรูปเก่าๆ ตั้งไว้ตามหัวกะได เห็นเป็นเอาอย่างฝรั่งโดยไม่มีความคิด ฝรั่งเขาไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา เขาก็ทำเช่นนั้น แล้วเราผู้นับถือพระพุทธศาสนาจำเขามาทำบ้าง เห็นเป็นผิดที่สุด” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 204-205, เล่ม 18)

นักวิชาการในชั้นหลังได้วิเคราะห์ในเรื่องนี้ว่า พระวินิจฉัยเรื่องการปฏิสังขรณ์น่าจะเป็นคดีที่เกิดขึ้น มีแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดโพธารามเดิม ขึ้นเป็นวัดพระเชตุพน ในครั้งนั้นทรงให้ข้าราชการบริพารออกไปเชิญพระพุทธรูปมากรที่ตกอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ มาปฏิสังขรณ์แล้วจัดตั้งไว้ในพระระเบียงที่สถาปนาขึ้นใหม่ในวัด (เนตรนภิศ นาควัชระ และ คณะ, 2525: 199) ดังปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรในจารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ ๑ (สะกดตามต้นฉบับ) ดังนี้

“...แลในพระอุโบสถพระวิหารพระระเบียงนั้นเชิญพระพุทธรูปติมารอันหล่อด้วยทองเหลืองทองสำฤท ขำรอดปรักหักพังอยู่ณะเมืองพระพิศณุโลกเมืองสวรรคโลกเมืองศุโขไทยเมืองลพบุรี เมืองกรุงเก่าวัดศาลาสีหน้าใหญ่น้อยพันสองร้อยสี่สิบแปดพระองค์ลงมา ให้ช่างหล่อต่อพระสอพระเศียรพระหัตถ์พระบาทแปลงพระกัณฑ์พระองค์ให้งาม...แล้วจัดพระพุทธรูปใส่ใน **พระระเบียง** ขึ้นในชั้นนอกแลพระวิหารคต เปนพระพุทธรูปมาแต่หัวเมือง ขำรอดปติสังขรณ์ขึ้นใหม่หกร้อยแปดสิบเก้าพระองค์พระพุทธรูปทำด้วยอิฐปูนสำหรับอารามขำรอดอยู่ร้อยแปดสิบสามพระองค์ เข้ากันเปนพระพุทธรูปแลพระอรหรรตต์แปดร้อยเจดสิบสองพระองค์ลงรักปิดทองสำเร็จ...” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2544: 52-53)

คดีการตั้งพระพุทธรูปในพระระเบียงอันเนื่องจากการปฏิสังขรณ์นี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรง - ราชานุภาพ ทรงให้ความเห็นว่า น่าจะเป็นเฉพาะกรณีและเหตุการณ์ในสมัยหนึ่งเท่านั้น ตามที่พระองค์ทรงอธิบายว่า

“...ต่อไปถึงมูลที่ตั้งพระพุทธรูปรายในพระระเบียง ซึ่งบางคนเห็นว่าน่าจะเป็นคดีเก็บพระหักพังมาบูรณะปฏิสังขรณ์แล้วไม่มีที่รักษา จึงเอาไปฝากตั้งไว้ตามพระระเบียง อาจจะเป็นความจริงได้แต่เฉพาะในกรณีบางเรื่อง แต่มีใ้เหตุผลเหตุ ๓ ประการเพื่อคนพิศุษา และเจริญความเลื่อมใส เช่นเดียวกับพวกถือศาสนาพราหมณ์ จำหลักรูปภาพเรื่องมหาภารตะและเรื่องราวเกียรติ ไว้พระระเบียงนั่นเอง...”

(สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 179, เล่ม 18)

การตั้งพระพุทธรูปภายในพระระเบียงตามพระวินิจฉัยของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นไปเพื่อให้คนมาพักได้บูชาและ “เจริญความเลื่อมใส” เช่นเดียวกับการจำหลักรูปภาพตามฝาผนัง ส่วนการนำพระพุทธรูปจากที่อื่นมาตั้งไว้ในพระระเบียง เป็นเฉพาะในบางกรณี ทั้งนี้สังเกตได้จากกรณีที่พุทธสถานหลายแห่ง ไม่ว่าจะในสมัยสุโขทัยหรืออยุธยา พระพุทธรูปที่รายในพระระเบียงต่างมีพุทธลักษณะแบบเดียวกัน เรียงรายซ้ำกันราวกับจงใจสร้างขึ้นมาจำนวนมาก เพื่อสื่อคติหรือแนวคิดบางอย่าง ทั้งนี้เพราะหากเป็นการเก็บมาจากที่อื่นจริง พระพุทธรูปที่ตั้งอยู่ในพระระเบียงก็ไม่น่าจะมีพุทธลักษณะซ้ำหรือเหมือนกันหมดเช่นนี้

ภาพที่ 3.28 (ซ้าย) พระพุทธรูปในพระระเบียงวัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา
(ที่มา: กรมศิลปากร, 2538: 93)

ภาพที่ 3.29 (ขวา) พระพุทธรูปในพระระเบียงวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
(ที่มา: Karl Dohring, 2000: 278)

ในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา มีใจความสำคัญตอนหนึ่งที่พรรณนาให้เห็นภาพพระพุทธรูปที่เรียงรายในพระระเบียง ว่า

... อุตถายาศยั้งฟ้า	ลงดิน แลฤๅ
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดีย์ลอออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสรรมฯ
พรายพรายพระธาตุเจ้า	จयर จนนทร แจ่มแฮ
ไทรยโลกยเลงคือโคม	ค้ำเช่า
พิหารรเบียงบวร	รุจิเรข เรืองแฮ
ทุกแห่งห้องพระเจ้า	น่งเนืองฯ

(ตำรา ณ เมืองใต้, 2502 อ้างถึงใน เนตรนภิศ นาควัชร และคณะ, 2525: 202)

จากโคลงบทข้างต้น คำสำคัญอยู่ที่ประโยคที่ว่า “ทุกแห่งห้องพระเจ้า น่งเนืองฯ” คำว่า “พระเจ้าน่งเนือง” ในที่นี้ นักวิชาการอธิบายว่า มาจากคำว่า “พระเจ้านั่งเนือง” ซึ่ง “น่ง” ในที่นี้มาจากคำว่า “นั่ง” (เนตรนภิศ นาควัชรและคณะ, 2525: 200) ส่วนคำว่า เนือง มีความหมายว่า เสมอ, บ่อย ๆ ซึ่งพ้องกับคำว่า เนือง ที่มีความหมายคล้ายกัน ใน สัพพะ พะจะนะ พาสาไท (2542: 499) อธิบายศัพท์คำว่า เนือง หมายถึง “Continual” ซึ่งแปลว่า บ่อยๆ, ติดต่อกัน, ตลอดไป, เรื่อยไป, ไม่ขาดสาย ส่วนใน อักษรวิธานศัพท์ ให้ความหมายคำว่า เนือง ไว้ว่า “เนือง ,ติดต่อกัน, คือ คนยืนถานั่งเรียงต่อกันมา”

จากความหมายของคำที่กล่าวมา สะท้อนให้เห็นว่า พระเจ้านั่งเฝ้า ในที่นี้ก็คือ พระพุทธรูปที่ประทับนั่ง เรียงต่อๆ กันหลายองค์ นั่นเอง

ข้อสังเกตสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การใช้คำเรียกพระระเบียงว่า “พิหารระเบียง” ซึ่งคำว่า “พิหาร” นั้นมาจากคำบาลีว่า “วิหาร” ตามความหมายเดิมแปลว่า “ที่อยู่” ของพระภิกษุสงฆ์ หรือที่เข้าใจกันในปัจจุบันว่า “กุฏิ” (ถ้าหากเป็นที่อยู่หรือที่ประทับของพระพุทธองค์จะใช้คำเรียกว่า “คันธกุฏิ”) ซึ่งจากการใช้คำเรียกพระระเบียงว่า “พิหารระเบียง” นี้ จึงเป็นไปได้เพื่อเจตนาให้พื้นที่ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป “พระเจ้านั่งเฝ้า”

ใน โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน มีการอธิบายถึงพระนั่งเฝ้าไว้เช่นเดียวกัน ความว่า

ฐานพระนั่งเฝ้าห้อม	หนรอบ ระเบียงฤา
ชั้นนอกชั้นในวาง	แหวได้
ฐานพระทศวิหารกอบ	การยใหม่ สิ้นนา
บันกุดันลายไล้พร้อม	เพริศทองฯ

(สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2544: 326)

ภาพของ “พระเจ้านั่งเฝ้า” ที่ปรากฏในโคลงต้นที่จารขึ้นในสมัยอยุธยา สะท้อนภาพพระอารามเมื่อครั้งบ้านเมืองดี โดยมีแบบอย่างทางพุทธศิลป์ถูกสร้างขึ้น เฉพาะในกาลสมัยนั้น เป็นประจักษ์พยาน ให้เห็นว่า การตั้งพระพุทธรูปภายในพระระเบียง ไม่ได้เกิดจากมูลเหตุเนื่องในการปฏิสังขรณ์ แต่เกิดขึ้นจากความตั้งใจ ในการประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งเฝ้าต่อกันไปจำนวนมหาศาล (เนตรนภิศ นาควัชระและคณะ, 2525: 200)

นักวิชาการ ตั้งข้อสันนิษฐานว่า มูลเหตุในการตั้งพระพุทธรูปลักษณะนี้ ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายมหายาน ฝ่ายสุขาวดี ซึ่งเชื่อว่า พระพุทธเจ้านั้นมิได้มีเพียงพระมหาสมณโคดมที่ได้มาตรัสรู้ในโลกนี้เพียงพระองค์เดียว แต่ยังมีพระพุทธเจ้าอีกจำนวนมากมายที่ได้มาตรัสรู้ในที่อื่น โดยอุปมาเท่าจำนวนเมล็ดทรายในคางคานที่ ดังความตอนหนึ่งใน อมิตายุสสุตร ว่า

“...ศาริปุตฺร ตถาคตได้แสดงพระธรรมเทศนาสรรเสริญคุณวิเศษแห่งพระอมิตายุสสุตฺตเจ้าอยู่บัดนี้ฉันใด ยังมีพระพุทธอื่นๆ ในบุรีมโลกธาตุ เช่น พระพุทธอกโษภย พระพุทธเมรุทวช พระพุทธเมรุปรภาส พระพุทธมัญชุโฆษ กับทั้งพระพุทธอื่นๆ อีกเป็นอนเนก เท่าจำนวนเมล็ดทรายในคางคานที่ ทั้งนี้ต่างองค์ก็ต่างเผยแผ่สัทธิธรรมไปในสรรพบุรีมโลกธาตุ...”

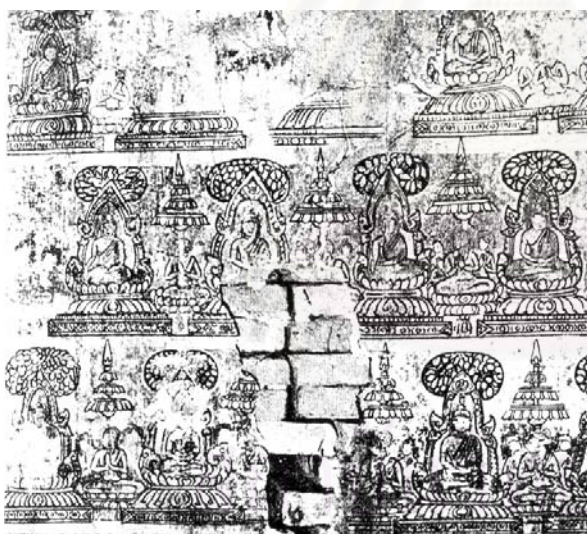
(สุตฺตปิฎก, 2494 อ้างถึงใน เนตรนภิศ นาควัชระและคณะ, 2525: 201-202)

ลักษณะการถ่ายถอดคติสัญลักษณ์ พระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ซึ่งมีจำนวนมากมายอย่างนี้ ไม่ได้มีปรากฏในพระระเบียงแต่เพียงประการเดียว ในพระสถูปเจดีย์หลายแห่งได้มีการทำพระพุทธรูปปูนปั้นในลักษณะนูนต่ำหรือนูนสูง ประดับรายรอบเจดีย์ประธานจำนวนหลายองค์ เช่นเดียวกับในภาพ

เขียนฝาผนังในพระวิหารบางแห่ง ก็ได้มีการเขียนภาพพระพุทธรูป โดยมิพุทธลักษณะซ้ำๆกันประดับอยู่บนผนังภายในอย่างนี้เช่นกัน ซึ่งคตินิยมในลักษณะนี้ นักวิชาการบางท่านให้คำอธิบายว่า เกิดจากมูลเหตุเพื่อจำลอง “พระอดีตพุทธเจ้า” (สันติ เล็กสุขุม, 2540: 69) ซึ่งมีระบุไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์ ที่เล่าเรื่องย้อนอดีตไปสี่สหัสวรรษกาล ว่าด้วยเรื่องพระพุทธรูปทั้งหลาย เสด็จมาตรัสรู้บนโลกนี้ ก่อนพระพุทธรูปเจ้าศากยโคดม หรือพระพุทธรูปของเรา (จึงเรียกพระนามพุทธรูปในอดีตว่า พระอดีตพุทธเจ้า, ส่วนพระพุทธรูปในอนาคต คือ พระศรีอารย) (สันติ เล็กสุขุม, 2540: 99)

ภาพที่ 3.30, 3.31 (ซ้ายและขวา) ปูนปั้น “พระอดีตพุทธเจ้า” ประดับรอบเจดีย์ประธาน วัดมหาธาตุ สุโขทัย

ภาพที่ 3.32 จิตรกรรมฝาผนัง พระอดีตพุทธเจ้า
(ที่มา : เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539: 31)

การใช้คำเรียกว่า พินหาระเบียง สะท้อนความเข้าใจของคนในอดีตได้เป็นอย่างดีว่า พระระเบียงไม่ใช่เพียงสิ่งปลูกสร้างที่ทำหน้าที่กั้นล้อมอาณาเขตหรือเป็นที่ให้คฤหัสถ์มาพักเท่านั้น แต่พระระเบียงมีเจตนาอย่างเดียวกับพระวิหาร โดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา เพื่อสื่อความหมายว่า พระพุทธองค์ ทรงประทับอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ จะแตกต่างจากวิหารไปบ้างก็ตรงที่ ‘พินหาระเบียง’ นั้นไม่ได้มีพระพุทธรูปประทับอยู่เป็นประธานเพียงพระองค์เดียว หากแต่พระระเบียงถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับของพระพุทธรูปหลายพระองค์ ซึ่งมีพุทธลักษณะและมีพระอิริยาบถเดียวกัน “นั่งเนือง” เรียงรายต่อกันจำนวนมหาศาลใน “พินหาระเบียง” แห่งนี้แน่นอน

2. สิวา

สิวา ตามคำอธิบายในพจนานุกรม มีความหมาย 2 นัยยะ นัยยะแรกหมายถึง เขต แดน เขต กำหนดในการทำสังฆกรรม ส่วนอีกนัยหนึ่ง หมายถึง เครื่องหมายบอกเขตอุโบสถ (หรือที่เรียกกันว่า เสมา) สิวา ไม่เพียงสะท้อนความเป็นพื้นที่สมมติในการทำสังฆกรรม ซึ่งปรากฏให้เห็นจาก โบเสมา ซึ่งเป็นตัวกำหนดแนวเขต วางอยู่ตามตำแหน่งต่างๆ รอบพระอุโบสถ อีกนัยหนึ่ง สิวายังบ่งบอกความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับพุทธบัญญัติหลายประการ

เนื้อหาในส่วนนี้ เป็นการวิเคราะห์คำว่า สิวา และ ลักษณะพื้นที่ซึ่งสะท้อนผ่านคำว่า สิวา โดยจำแนกเป็นประเด็นย่อยต่างๆ ดังต่อไปนี้

สิวา หมายถึง เขตแดนทำสังฆกรรมร่วมกัน

สิวา เป็นคำบาลีสันสกฤต ซึ่งในพจนานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (2513: 836) ให้ความหมาย สิวา ไว้ว่า

สิวา แดน, พื้นเป็นที่ผูก (ผ) ; เขตแดน (ชิน. ๒๒๖/ ๖๗) ; [เขตชุมนุม, เขตร่วมสังวาส (คือทำสังฆกรรมร่วมกัน) (วินัยมุข ๑/๖ และ ๒/ ๙๕)] . ส. สิวา.

Sima (f.) a boundary, limit, a consecrated area for the performance of Sanghakamma. Skt. Sima.

สมเด็จพระญาณวิเศษญาณวุดติวงศ์ ทรงให้นิยามสิวา ว่า “สิวาก็หมายความว่าเขต เขตก็ควรมีอะไรเป็นที่หมาย ถ้าไม่ได้สิ่งที่มีอยู่ประจำที่เป็นเครื่องหมาย ก็ต้องปักหลักหมาย” (สมเด็จพระญาณวิเศษญาณวุดติวงศ์, 2505: 244, เล่ม 19)

สมเด็จพระญาณวิเศษญาณวุดติวงศ์ ทรงอธิบายมูลเหตุแห่งสิวา ว่า เนื่องจากเมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระสงฆ์สาวกแยกย้ายกันไปเที่ยวสั่งสอนพระพุทธศาสนา เป็นหลายพวกหลายหมู่ ครั้นเมื่อพระสงฆ์จะประชุมกันทำสังฆกรรม เพื่อให้เกิดความสะดวกในการเรียกรวมประชุม พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติให้พระสงฆ์กำหนดเขต คือ สิวา ให้เป็นที่เข้าใจกัน เมื่อจะทำสังฆกรรมครั้งใด ก็ให้พระภิกษุซึ่งอยู่ในเขตสิวาเดียวกัน ไปประชุมทำสังฆกรรมร่วมกัน ดังพระอธิบายต่อไปนี้

“มูลเหตุของสิวา เกิดขึ้นด้วยการที่พระสงฆ์จะประชุมกันทำสังฆกรรมเพราะพระพุทธรู้ว่าสาวกแยกย้ายกันไปเป็นหลายพวกหลายหมู่ จะเรียกรวมกันอย่างไรให้สะดวก พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติให้พระสงฆ์กำหนดเขต คือ สิวา ให้รู้กันไว้เสีย จะทำสังฆกรรมเมื่อใด ก็ให้พระภิกษุซึ่งอยู่ในเขตสิวาเดียวกันไปรวมกันทำสังฆกรรมด้วยกัน...”

(สมเด็จพระญาณวิเศษญาณวุดติวงศ์, 2505: 238-239, เล่ม 18)

“...ในเรื่องสีมา ...เมื่อฟังสมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) ท่านถวายเทศน์ในงานนั้น อ่างมุล เหตุเดิมว่า เมื่อพระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระสงฆ์สาวกแยกกันไปเที่ยวสั่งสอนพระพุทธศาสนา และ ประทานพระบรมพุทธานุญาตให้พระสงฆ์ให้อุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรม ทรงบัญญัติว่าพระสงฆ์หมู่ใดไปอยู่ ณ ที่ใด เมื่อจะทำสังฆกรรมต้องมาพร้อมกันหมด พระสงฆ์แยกกันไปหลายตำบลหนทาง จึงต้องกำหนดเขตสีมาด้วยตำบลบ้านหรือเครื่องหมายเขตอย่างอื่น โดยรอบให้เป็นที่เข้าใจกัน บรรดาพระสงฆ์ซึ่งอยู่ในเขตสีมาอันหนึ่งต้องประชุมทำสังฆกรรมพร้อมกัน ได้ยินอธิบายดังนี้ก็เข้าใจหลักของสีมาและเหตุที่จำเป็นที่ต้องมีสีมา...”

(สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, 2505: 71-73, เล่ม 8)

สีมา เป็นเขตกำหนดเป็นที่ร่วมทำสังฆกรรมของสงฆ์ โดยมีเครื่องหมายเขตเป็นตัวกำหนดให้รับรู้ร่วมกันว่านี่คือ สีมา สังฆกรรม หมายถึง กิจที่พระสงฆ์ตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปร่วมกันทำภายในเขตสีมา โดยจำแนกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่

- 1) **อปโลกนกรรม** ได้แก่ กรรมที่ทำเพียงบอกในที่ประชุมสงฆ์ ไม่ต้องตั้งญัตติหรือสวดอนุสาวนา เช่น การแจ้งลงพรหมทัณฑ์แก่พระภิกษุ
- 2) **ญัตติกรรม** ได้แก่ กรรมที่ทำเพียงตั้งญัตติ โดยไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น การลงอุโบสถ การปวารณา
- 3) **ญัตติหุติกรรม** ได้แก่ กรรมที่ทำโดยตั้งญัตติ แล้วสวดอนุสาวนาหนึ่ง เช่น การสมมติสีมา การรับผ้ากฐิน
- 4) **ญัตติจตุตถกรรม** ได้แก่ กรรมที่ทำด้วยการตั้งญัตติแล้วอนุสาวนา 3 หน เช่น การอุปสมบท ฯลฯ

เขตสีมาเป็นพื้นที่ต้องห้าม สำหรับพระภิกษุสงฆ์ทุกรูป ไม่ว่า จะพำนักหรือสังกัดในพระอารามนั้นหรือไม่ หากมีการทำสังฆกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นภายในเขตสีมานี้ พระภิกษุทุกรูปที่อยู่หรือก้าวล้ำเข้ามาภายในเขตดังกล่าว จะต้องเข้าร่วมทำสังฆกรรมนั้นด้วยในทันที หากพระภิกษุสงฆ์รูปใดไม่พร้อมที่จะร่วมในการทำสังฆกรรมต้องพึงระวังมิให้ล่วงล้ำเขตเข้าไป มิฉะนั้นจะเป็นมูลเหตุทำให้สังฆกรรมเป็นโมฆะ การที่พระพุทธองค์กำหนดเขตสีมา ก็เพื่อให้เกิดเป็นกฎระเบียบสำหรับพระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติร่วมกันในการทำสังฆกรรมอย่างพร้อมเพรียง และเพื่อให้เกิดขอบเขต ขนาดและที่ตั้งของพื้นที่ที่ชัดเจน ในการทำสังฆกรรม (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 77)

การกำหนดสีมา หรือ สมมติสีมา นอกจากจะเป็นการประกาศเขตสังฆกรรมให้พระภิกษุทราบโดยทั่วกันแล้ว โดยทางอ้อมก็เป็นการป้องกันไม่ให้พระภิกษุไปทำสังฆกรรมในที่ซึ่งมีเจ้าของ อันเป็นเหตุให้สังฆกรรมนั้นเป็นโมฆะได้ ดังพระอธิบายของสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนีว่า

“เรื่องโบสถ์เรื่องสีมานั้น ให้เห็นเป็นเรื่อง “เบียดเบียนแดง” พระพุทธประสงค์จะมีเพียงว่า อย่าให้ไปทำสังกรรมในที่ซึ่งมีเจ้าของหวงแหน เช่นในบ้าน ในนาของเขาเป็นต้น ซึ่งเขาอาจไล่ให้ไปเสียจนกรรมต้องแตกเท่านั้น ตามที่วานี้โดยเข้าใจว่า ที่ในป่าจะไปตั้งสังกรรมที่ไหนก็ได้ เพราะไม่มีเจ้าของหวงแหน ไม่มีใครจะมาไล่ให้เกิดอันตรายได้”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 228-229, เล่ม 18)

สีมา เกิดจาก ‘การผูกสีมา’ และกำหนดเครื่องหมายเขต

สีมา เป็นพื้นที่สมมติ ซึ่งรับรู้ร่วมกัน ในการกำหนดเขตสีมาหรือสมมติสีมาขึ้นนั้น จะต้องมีการ “ผูกสีมา” หรือ การบอกในสมาคมให้ทราบโดยทั่วกันว่า เขตที่ประชุมทำสังกรรมมีแค่นั้น และมีอะไรเป็นนิมิตหรือเครื่องหมาย ตามที่สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมฯ อธิบายว่า

“การผูกสีมาแปลว่าอะไร แปลว่าบอกกันในสมาคม ว่าวงที่ประชุมทำสังกรรมแห่งนี้แค่นั้น มีสิ่งนั้นเป็นนิมิต คือเครื่องหมาย” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 106, เล่ม 8) “การผูกสีมา ก็คือประกาศในสมาคมให้ทราบทั่วกันว่า แค่นั้นเป็นเขตที่ทำสังกรรม มีสิ่งนั้นเป็นเครื่องหมาย ...เห็นด้วยเกล้าว่า ความจำนงในการผูกสีมาเดิมจะเป็นดังนี้ แต่พระสงฆ์ภายหลังแปลความไปเสียตามที่ผูกใจในทางปลุกเสกให้ขลัง กลายเป็นพิธีพิถิปถันเอียงไปเป็นถอนเสียดฝั่งอาคารภรณ์ เพื่อป้องกันอุบัติวิญญู สวัสดิมงคล ความตั้งใจดีแต่เจ้าใจผิดเลยดีมีอยู่มาก...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 108, เล่ม 8)

ในการกำหนดสีมา ในหนังสือ สีมาถา สมุดข่อยวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งเป็นตำราเกี่ยวกับการผูกสีมาสมัยโบราณ ที่สมเด็จพระวันรัต (แดง สีลวฑฺฒโน) ได้รจนาไว้ ได้กล่าวไว้ว่า การกำหนดสีมา จะต้อง “พึงกำหนดนิมิตก่อน” หรือที่เรียกว่า ทักนิมิต ดังความต่อไปนี้

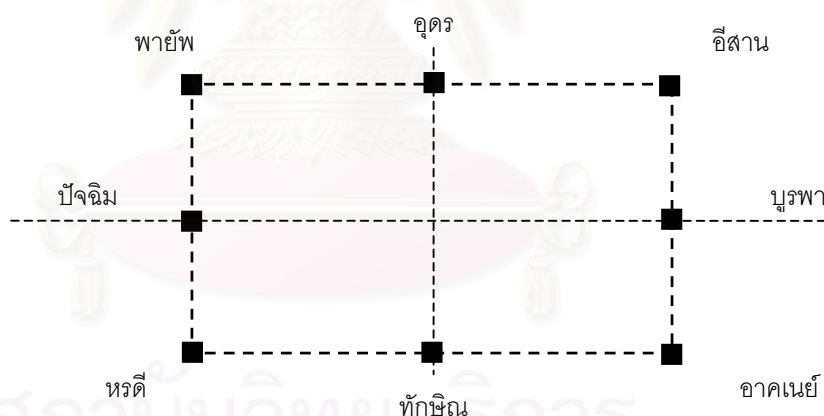
“พระวินัยธรพึงทักว่า ‘ในทิศบูรพา อะไรเป็นนิมิต?’ เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งตอบว่า ‘ภูเขา เจ้าข้า’ พระวินัยธรพึงระบุนีกว่า ‘ภูเขานั้น เป็นนิมิต’ พึงกำหนดนิมิตก่อนอย่างนี้. แต่จะกำหนดอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายจะทำภูเขานั้นเป็นนิมิต, จักทำภูเขานั้นเป็นนิมิต, ทำภูเขานั้นเป็นนิมิตแล้ว, ภูเขานั้นจึงเป็นนิมิต, เป็นนิมิตแล้ว จักเป็นนิมิต’ ดังนี้ใช้ไม่ได้. แม้ในนิมิตทั้งหลายมีศิลาเป็นต้น มีนัยเหมือนกัน, ก็พระวินัยธรทักนิมิตไปโดยลำดับอย่างนี้ว่า ‘ในทิศบูรพา, ในทิศน้อยแห่งทิศบูรพา (ทิศอาคเนย์), ในทิศทักษิณ, ในทิศน้อยแห่งทิศทักษิณ (ทิศหรดี), ในทิศปัจฉิม, ในทิศน้อยแห่งทิศปัจฉิม (ทิศพายัพ), ในทิศอุดร, ในทิศน้อยแห่งทิศอุดร (ทิศอีสาน), อะไรเป็นนิมิต?’ เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งตอบว่า ‘น้ำ เจ้าข้า’ เมื่อพระวินัยธรระบุนีกว่า ‘น้ำนั้น เป็นนิมิต’ แล้ว อย่าหยุดในทิศนี้ พึงทักซ้ำอีกว่า ‘ในทิศบูรพา อะไรเป็นนิมิต?’ เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งตอบว่า ‘ภูเขา เจ้าข้า’ พึงระบุนีกว่า ‘ภูเขานั้น เป็นนิมิต’ พึงกำหนดนิมิตที่ได้กำหนดไว้ที่แรกอย่างนี้แล้ว จึงค่อยหยุด.”

(สมเด็จพระวันรัต, 2540: 28)

ในการกำหนดนิมิตจะต้องทักนิมิตให้เชื่อมถึงกัน ครบวง โดยปกติจะเป็นการทักตามทิศทั้ง 8 ทิศ ถ้าทักไม่ครบวงจะเรียกว่า “ชัณชนิมิต” (นิมิตไม่เชื่อมถึงกัน) ซึ่งจะทำให้สีมาวิบัติ จากนั้นถึงสมมติสีมาด้วยกรรมวาจาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นลำดับไป ดังความใน สีมากถา ว่า

“จริงอยู่ ด้วยการกำหนดอย่างนี้ นิมิตกับนิมิตจึงจัดว่าเชื่อมถึงกัน. ครั้งกำหนดนิมิตอย่างนี้แล้ว ต่อจากนั้น พึงสมมติสีมาด้วยกรรมวาจาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นลำดับไป. ในเวลาจบกรรมวาจา พื้นที่ภายในนิมิตทั้งหลาย ย่อมเป็นสีมา, ตัวนิมิตทั้งหลาย เป็นภายนอกสีมา. นิมิตทั้งหลายในสีมานั้น แม้กำหนดครั้งเดียว ก็เป็นอันกำหนดไว้ดีแล้ว. แต่ในอันธกถอรรถกถาแก้ว่า “เมื่อจะผูกมณฑลสีมา ต้องกำหนดนิมิต ๓ ครั้ง.” บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ได้ จะตอบอย่างนี้ว่า “ภูเข่า เจ้าข้า, ศิลา เจ้าข้า ฯลฯ น้ำ เจ้าข้า” ได้ทั้งนั้น” (สมเด็จพะวันรัต, 2540: 29)

“นิมิตที่ไม่เชื่อมถึงกัน เรียกชื่อว่า ชัณชนิมิต. ภิกษุจะยืนกำหนดนิมิตในทิศบูรพาแล้ว จึงกำหนดนิมิตในทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม และทิศอุดรเป็นลำดับเรื่อยไป แล้วย้อนกลับมากำหนดนิมิตที่กำหนดไว้ทีแรกในทิศบูรพา ย่อมควร, สีมาที่กำหนดนิมิตด้วยประการดังกล่าวนี้ จัดเป็นอชัณชนิมิต แต่ถ้าหาก (ทัก) มาตามลำดับแล้ว กำหนดนิมิตในทิศอุดร (และ) หยุดอยู่ในทิศอุดรนั้นแล จัดเป็นชัณชนิมิต” (สมเด็จพะวันรัต, 2540: 149)

ภาพที่ 3.33 แสดงทิศทางที่สัมพันธ์กับการทักนิมิต

นอกจากนี้ ในการผูกสีมา จะต้องผูกในที่อันสงัด ไม่ควรผูกตรงกลางวัดอันเป็นที่ชุมนุมชน ตามที่ สีมากถา อธิบายไว้ว่า “ก็เมื่อจะผูกชัณชนิมิตนั้น ต้องรู้จักข้อควรปฏิบัติ. ถ้าจะผูกในวัดที่ทายกสร้างให้ประดิษฐานวัตถุทั้งปวง มีต้นโพธิ์ เจดีย์ และหอฉัน เป็นต้น เสริจแล้ว อย่าผูกตรงกลางวัด อันเป็นสถานที่ชุมนุมของชนหมู่มาก พึงผูกในที่อันสงัดที่อยู่ท้ายวัด.” (สมเด็จพะวันรัต, 2540: 65)

ในการสมมติสีมา สมเด็จพระญาณวิเศษ วัดตองโขบ ทรงอธิบายว่า ในพระบาลีนั้น ห้ามไม่ให้สมมติสีมาคับแคบจนอยู่ในนั้น 21 คนไม่ได้ และไม่ให้สมมติสีมากว้างใหญ่เกิน 3 โยชน์ขึ้นไป ซึ่งแต่โบราณ วัดแต่ละวัดไม่จำเป็นต้องมีสีมาทุกวัด พระสงฆ์ในละแวกเดียวกัน อาจมาประชุมรวมทำสังฆกรรมที่ไหนก็ได้ ภายในสีมาที่รับรู้ร่วมกัน ดังพระอธิบายว่า

“...จะกราบทูลแต่ความที่กล่าวไว้ในพระบาลี อันเป็นคำเก่าและเป็นหลักของเรื่องสีมานี้มีอยู่ว่า ห้ามไม่ให้สงฆ์สมมติสีมาคับแคบ จนอยู่ในนั้น ๒๑ คนไม่ได้ และไม่ให้สมมติสีมากว้างใหญ่เกิน ๓ โยชน์ไป และให้สงฆ์ซึ่งอยู่ในสีมานั้นประชุมกันทำสังฆกรรม...พิจารณาความในพระบาลี หาใช้วัดหนึ่งมีสีมาล้อมโบสถ์จำเพาะวัดเดี๋ยวนี้ไม่ ...ตามพระบาลีที่ว่าไว้ดูเป็นประสงค์ให้พระสงฆ์ ซึ่งอยู่ในระแวกเดียวกันมารวมทำสังฆกรรมด้วยกัน ที่จะเป็นที่ไหนก็ได้ภายในสีมาแล้วแต่จะบอกนัดกัน แต่สีมาซึ่งกำหนดอย่างใหญ่ไว้ ๓ โยชน์นั้น เป็นการพ้นวิสัยที่จะบอกนัดและมาประชุมกันได้สะดวก”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 145-146, เล่ม 19)

ในการกำหนดเขตสีมา พระองค์ท่าน ได้ทรงจำแนกเครื่องหมายกำหนดเขต เป็น 2 ลักษณะ คือ “หมายด้วยของเป็นเอง” (เครื่องหมายที่เป็นตามธรรมชาติ) และ “หมายด้วยของทำขึ้น” (เครื่องหมายที่ทำขึ้นเอง) ดังพระอธิบายต่อไปนี้

“อันเครื่องหมายนั้นมีสองประเภท คือหมายด้วยของเป็นเอง เช่น ต้นไม้ใหญ่ ห้วยหนองแม่น้ำเป็นต้นประเภทหนึ่ง คือ หมายด้วยของทำขึ้น เช่น บ่อคูเป็นต้น และก้อนหินเป็นที่สุดอีกประการหนึ่ง” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 106-107, เล่ม 8)

“สีมานั้น ท่านให้สงฆ์สมมติเอา ภูเขา หิน ป่าไม้ ต้นไม้ แม่น้ำ บ่อ สระ หนอง เป็นต้น เป็น นิมิตแห่งสีมา ดูก็กลมเกลียวกับที่ที่ให้สมมติสีมากว้างใหญ่นับด้วยโยชน์”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 162, เล่ม 19)

“มีพระพุทธบัญญัติขยายความพิสดารต่อมา ถึงลักษณะที่จะกำหนดเขตสีมาให้มีที่หมายเป็นสำคัญ เช่น พระสงฆ์ที่อยู่บนเกาะหรือในถ้ำน้ำล้อมรอบ จะเอาทางน้ำเป็นเครื่องหมายเขตก็ได้ หรือจะเอาเขตปกครองฝ่ายอาณาจักร เช่น บ้านเมือง เป็นกำหนดสีมา หรือแม้ที่สุดจะเอาสิ่งซึ่งโดยธรรมชาติ เช่น ศิลาและต้นไม้ อันเป็นของมันคงเป็นเขตสีมาก็ได้”

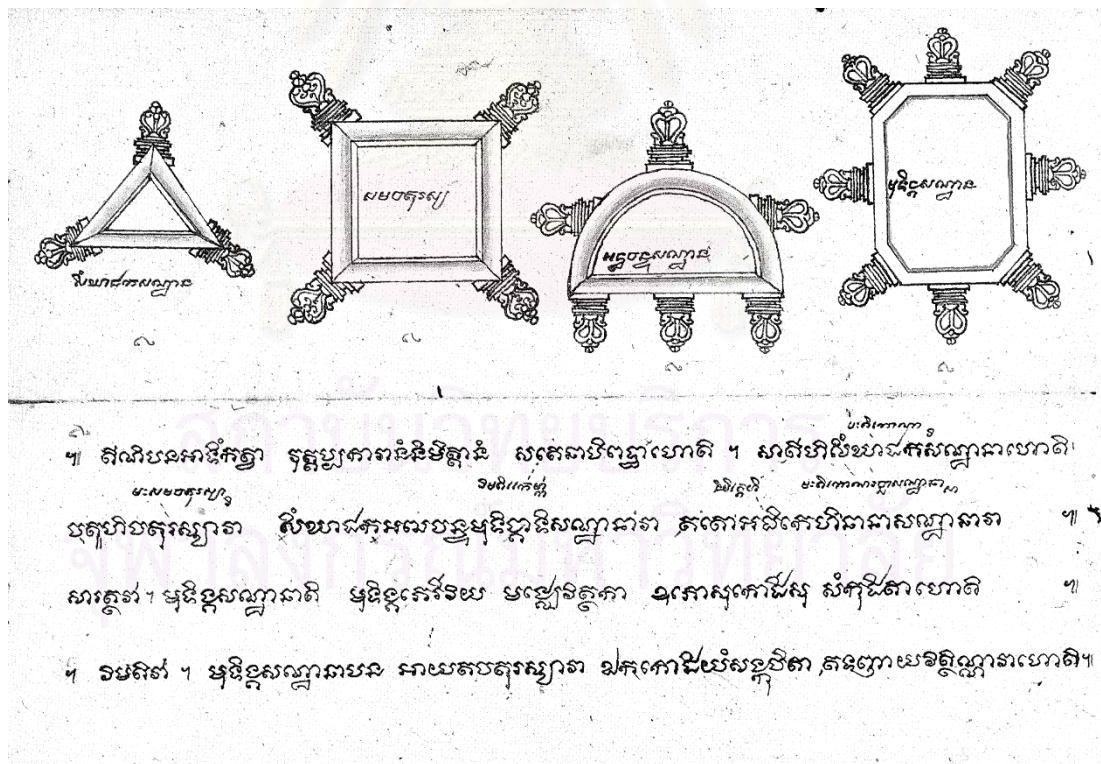
(สมเด็จพระญาณวิเศษ วัดตองโขบ, 2505: 238-239, เล่ม 18)

ในสมัยโบราณครั้งพุทธกาล การทำสังฆกรรมแรกเริ่มนั้นต้องการเพียงแต่พื้นที่โล่งที่มีกาหนดขอบเขตที่ชัดเจน และขอบเขตดังกล่าวก็กำหนดให้มีขนาดเล็กสุด สำหรับพระภิกษุสงฆ์จำนวน 10 รูป ขึ้นไปกระทำสังฆกรรมได้ (เช่นการบวชอุปสมบท)รวมทั้งเครื่องหมายกำหนดเขต ก็มีระบุไว้ในพระบาลีมี 8 ชนิด โดยศิลา(หิน) และ น้ำ เป็น 2 อย่างในจำนวนทั้งหมด ที่ถือเป็นเครื่องหมายกำหนดเขตที่สำคัญ จวบจนปัจจุบัน (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 79)

การกำหนดพื้นที่สีมา แต่เดิมนั้นไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวว่าต้องมีลักษณะผังพื้นแบบใด เนื่องจาก มุ่งเน้นสาระของพิธีกรรมเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม มีข้อแม้ว่าการกำหนดตำแหน่งจะต้องมีอย่างน้อย 3 จุด ขึ้นไปจึงจะทำให้เกิดเป็นพื้นที่ได้ ต่อมาในภายหลัง การกำหนดตำแหน่งสีมา จึงถูกวางเป็นแบบแผนชัดเจนขึ้น โดยนิยามวางลงตำแหน่งทิศทั้ง 8 ล้อมเป็นพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีลักษณะผังขอบเขตสีมา สอดคล้องกับผังพระอุโบสถ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 78-90)

ใน สีมากถา ได้ยกตัวอย่างสัณฐานของสีมา ไว้หลายลักษณะดังความต่อไปนี้

“ก็สีมาที่ผูกด้วยนิมิตมีประการดังกล่าวแล้ว ตั้งแต่สามขึ้นไปถึงร้อยนิมิต ย่อมเป็นอันผูกสีมานั้น ที่ผูกด้วยนิมิต ๓ มีสัณฐานดังฝักกระจับ, ที่ผูกด้วยนิมิต ๔ เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสบ้าง มีสัณฐานดังฝักกระจับ พระจันทร์ครึ่งเสี้ยว และตะโพนเป็นต้นบ้าง, ที่ผูกด้วยนิมิตมากกว่านั้น มีสัณฐานต่างๆกันบ้าง. (ฎีกาสารตตที่ปนี แก้วว่า) คำว่า มีสัณฐานดังตะโพน หมายความว่า (สีมานั้น) ตรงกลางกว้างที่สุด ทั้ง ๒ ข้างแคบเข้าเหมือนกลองตะโพนฯ (ฎีกาวิมตวิโนทนี แก้วว่า) ก็สีมาที่มีสัณฐาน (รูปทรง) เหมือนตะโพนหรือมีรูปทรงกว้าง ๔ เหลี่ยม ตรงที่สุดจะแคบ แต่ส่วนอื่นจะกว้าง.” (สมเด็จพระวันรัต, 2540: 61)

ภาพที่ 3.34 แสดงสัณฐานสีมาในแบบต่างๆ ที่ปรากฏในหนังสือ สีมากถา (ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, 2540: 60)

สีมา ที่สงฆ์เป็นผู้กำหนดเองนี้จะเรียกว่า “พัทธสีมา” แต่ถ้าสีมานั้นได้รับพระราชทาน อุทิศถวาย ที่ดิน หรืออนุญาตจากพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อตัดแยกผืนดินออกจากทางโลก เพื่อใช้ในทางธรรม จะใช้คำ เรียกว่า “วิสุคามสีมา” ในส่วนของพัทธสีมา ส่วนใหญ่ใช้ล้อมเฉพาะพระอุโบสถ จวบจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงกำหนดให้มีสีมาอีกลักษณะหนึ่งเรียก “มหาสีมา” หมายถึง สีมาขนาดใหญ่ที่กำหนดล้อมสีมาเล็ก (พัทธสีมา, ชัณฑสีมา) อีกชั้นหนึ่ง โดยมีการกำหนดพื้นที่คั่นระหว่างสีมาทั้ง 2 ไม่ให้คาบเกี่ยวกัน ซึ่งเรียกพื้นที่นี้ว่า “สีมันตริก” มูลเหตุของมหาสีมานั้น เพื่อให้ทุกพื้นที่ภายในเขตมหาสีมาสามารถเลือกทำสังฆกรรมได้โดยสะดวก ดังพระดำริของสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความว่า “...เพราะทรงแก้ไขเรื่องทำสังฆกรรมให้สะดวกได้ด้วยผูกเป็นมหาสีมาทั้งวัดมกุฏกษัตริยราชวรมหาวิหาร และวัดราชประดิษฐ” (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 146, เล่ม 18)

นิมิตสีมาหิน เพื่อให้ ‘เส้นสีมา’ อยู่ในบังคับ

มูลเหตุที่มีการนิยมใช้หินหรือศิลาเป็นนิมิตสีมานั้น สมเด็จพระ ยานวิศิษฐานุวัตติวงศ์ ทรงอธิบายว่า เพราะเดิมนิมิตที่มีอยู่ในธรรมชาติ แนวเขตสีมา (หรือที่พระองค์ใช้คำเรียกว่า “เส้นสีมา”) มักจะโย้เย้ ไม่อยู่ในบังคับ เข้าใจได้ยาก ต่อมาจึงนิยมทำนิมิตหรือหมายกำหนดเขตขึ้นเอง โดยนิยมยกหินมาวาง เพราะทำได้ง่าย ดังพระอธิบายว่า

“อันเครื่องหมายนั้นมีสองประเภท คือหมายด้วยของเป็นเอง เช่น ต้นไม้ใหญ่ ห้วยหนองแม่น้ำเป็นต้นประเภทหนึ่ง คือ หมายด้วยของทำขึ้น เช่น บ่อคูเป็นต้น และก้อนหินเป็นที่สุดอีกประการหนึ่ง ...นิมิตสิ่งที่เป็นเองเป็นสิ่งที่ไม่พอใจกัน เพราะว่าเส้นสีมาจะโย้เย้ไม่อยู่ในบังคับทำให้เข้าใจยาก จึงพอใจกันแต่ในนิมิตที่ทำขึ้น อันจะทำได้ให้อยู่ในบังคับ บรรดาสิ่งซึ่งจะทำขึ้นนั้น อะไรก็ไม่ง่ายเท่ายกก้อนหินมาวางเป็นเครื่องหมาย เพราะเหตุฉะนั้นเราจึงชอบทำนิมิตหินกันเป็นเครื่องหมายสีมา “

(สมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์, 2505: 106-107, เล่ม 8)

นอกจากนี้ พระองค์ทรงอธิบายอีกว่า แต่เดิมก้อนหินสีมามีขนาดใหญ่ เกินกว่าจะเคลื่อนย้ายได้โดยง่าย ต่อมาจึงมีการตกแต่งเป็นรูปอย่างใบเสมา เพื่อความงดงาม และมีการลดขนาดลง จนคลี่คลายมาเป็นการฝังลูกนิมิตไว้ใต้หินใบเสมา ดังพระอธิบายว่า

“ก้อนหินสีมานั้น จะต้องเป็นก้อนใหญ่ อันมีน้ำหนักเกินกว่ากำลังบุรุษคนเดียวจะผลักเคลื่อนที่ไปเสียได้ ภายหลังเมื่อเจริญศรัทธา ก้อนหินเครื่องหมายนั้นก็ตกแต่งให้เกลี้ยงเกลาเป็นรูปอันงดงามขึ้น จะเห็นได้ตามวัดเก่าๆ เช่นวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์บวรณะในกรุงเก่า หินใบเสมาแต่ละอันทำใหญ่โตเกินกว่ากำลังบุรุษคนเดียวจะยกได้ทั้งนั้น แต่ภายหลังเรียวลง ทำหินเสมาเล็กลงจนกระทั่งบุรุษคนเดียวอาจยกหนีบรักแร้เอาไปทางไหนก็ได้ จึงได้เกิดมีการฝังลูกนิมิตไว้ใต้หินใบเสมาอีกทีหนึ่ง โดยเจตนาว่า ถึงหินใบเสมาจะหาย ก็ยังชูดหาเขตได้ที่ลูกนิมิต ซึ่งได้ฝังไว้ใต้นั้น (สมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์, 2505: 106-107, เล่ม 8)

“ข้อที่กำหนดว่า ให้ถือเอาหินเป็นนิมิตสีมานั้น เข้าใจว่าหินโดยธรรมดาซึ่งติดอยู่กับที่ เช่น หินลาด เป็นต้น ... คิดดูถึงที่ทำกันอยู่ทุกวันนี้ ก้อนหินนั้นแต่งให้กลมเสียด้วยเรียกว่า “ลูกนิมิต” แต่ที่แต่งให้กลมนั้นได้แต่งาม ไม่ได้ความเย็นง เพราะคนอาจลึงให้พันที่ไปเสียได้โดยง่าย คงมีท่านอาจารย์คนหนึ่งเห็นความบกพร่องในข้อนั้น จึงบัญญัติให้เอาฝิ่งดินเสีย แต่ความหมายในบัญญัติของท่านคงไม่ได้หมายให้ฝิ่งดินเสียจนมิด หมายแต่เพียงไม่ให้คนกลิ้งเคลื่อนที่ไปเสียได้เท่านั้น แต่ที่หลังเลยฝิ่งดินเสียมิดจนไม่แลเห็นเป็นเครื่องหมาย ต้องปักใบเสมาไว้เบื้อบบนอีกชั้นหนึ่ง” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 19 .น162-163)

ภาพที่ 3.35 ลูกนิมิต

(ที่มา: โชติ ภัคยานมิตร, 2525: 382)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านได้รจนารถึงเรื่องลูกนิมิตไว้ว่า

“วัดโบราณที่เมืองกำแพงเพชร และที่เมืองสุโขทัย ใช้ใบสีมาใหญ่มากปักอยู่ที่พื้นดิน ข้าพเจ้าได้ขุดดูที่วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย ได้ใบสีมาลงไปไม่พบลูกนิมิต ได้ความว่า ใช้ใบสีมานั้นเองเป็นนิมิต ถูกตามแบบเก่า พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้า ศิลานิมิตนั้น ควรจะให้เป็นของแน่นอยู่กับที่ก่อนอย่าให้จมมิดดินลงไป ต้องเปิดเผยให้เห็นได้ในเวลาทักษิณิมิต ถ้าใช้ต้นไม้เป็นนิมิต ต้องเลือกต้นไม้เข้าลักษณะขนาดโต ไม่อาจย้ายไปปลูก ณ ที่อื่น ถ้าใช้สระน้ำหรือบ่อน้ำเป็นนิมิต ควรเลือกเอกสระหรือบ่อน้ำเป็นที่ใช้น้ำอยู่โดยปกติ นิมิตเหล่านี้จัดไว้ตามทิศ ไม่จำเป็นต้องครบ ๘ ทิศ เป็นแต่มีจำนวนพอจะชักแนวให้เป็นอย่างปรารถนา ใช้กันมา ๘ เป็นพื้น มติของข้าพเจ้าว่า มหาสีมาควรมีนิมิตเต็ม ๘ สีมาเล็กควรมีอยู่เพียง ๔ อยู่ที่มุม...”

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส อ้างถึงใน น. ณ ปากน้ำ, 2540: 16)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอ้างถึงพระราชวินิจฉัยของสมเด็จพระยาวชิรญาณ ซึ่งทรงตั้งข้อสังเกตว่า คติการฝังลูกนิมิตไว้ใต้ใบเสมาน่าจะเป็นคติที่เกิดขึ้นในชั้นหลัง ทั้งนี้เพราะเมื่อครั้งพระองค์ เสด็จไปทอดพระเนตร การขุดตรวจสีมาวัดร้างที่เมืองสวรรคโลก หรือ เมื่อครั้งทรงยกใบเสมาใหญ่ที่พิษณุโลก ก็ไม่ปรากฏพบลูกนิมิตแต่อย่างใด ดังพระอธิบายว่า

“สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยไข้ ได้เคยไปทรงยกใบเสมาใหญ่ที่ พิษณุโลกขึ้นดูถูกนิมิตได้นั้นก็ไม่พบ แปลว่าเขาใช้หินใบเสมาใหญ่นั้นเองเป็นนิมิตสีมา เดียวนี้ ยังซ้ำ มีลูกนิมิตกลางเสียด้วย คิดเหตุก็ไม่เห็นมีคนพยายามแปลเหตุ แต่ก็ฟังไม่เห็นด้วยเลย” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 162-163, เล่ม 19)

“สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เคยตรัสบอกหม่อมฉันว่า เมื่อเสด็จขึ้นไปเมืองสวรรคโลก เคยลองขุดตรวจสีมาวัดร้างแห่งหนึ่ง ไม่พบศิลาลูกนิมิต ท่านทรงสันนิษฐานว่า วิธีผูกสีมาใน สมัยนั้นชะรอยจะเอาหินใบสีมานั้นเองเป็นนิมิต จึงนึกว่าถ้าเช่นนั้น ก็คงต้องเอาใบสีมาตั้งเสีย ก่อน แล้วจึงทำพิธีผูกโบสถ์” (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยไข้, 2505: 71, เล่ม 8)

ส่วนในเรื่องการตกแต่งสีมาหินเป็นอย่างไรใบเสมา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงตั้งข้อสังเกตว่า น่าจะเป็นการจำมาจากต่างประเทศ และทรงเห็นว่า ไม่จำเป็นต้องทำเป็นรูปอย่างใบ เสมาก็ได้ อาจทำเป็นหลักปักเขต อย่างถิ่นพ่ายพ หรือเป็นหินก้อนก็ได้ โดยพระองค์กล่าวว่า ที่ทำ เป็นรูปใบเสมาก็เพราะคำ สีมา กับ เสมา นั้นพ้องกัน ดังพระอธิบายว่า

“หินหมายสีมาทำไมจึงตกแต่ง เป็นรูปบนโตเอวคอดเหมือนกันหมด ข้อนี้ยังตรงไม่เห็น แต่รูปเช่นนั้นไม่ใช่แต่เครื่องหมายสีมาอุโบสถอย่างเดียว เจ็ดก็รูปนั้น เครื่องหมายผูกคอดก็ รูปนั้น ใบบังบนกำแพงก็รูปนั้น...น่าสงสัยว่าการหยักรูปใบเสมานั้น จะเป็นประเพณีที่เราจำมาจากต่างประเทศ แต่จะเป็นแบบของชาติโดยังว่าลงไปไม่ได้”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 106-107, เล่ม 8)

“หิน รูปใบเสมาก็เหลว ที่แท้ไม่จำเป็นต้องเป็นรูปใบเสมา เป็นหลักอย่างที่เคยทอดพระ เนตรเห็นที่พ่ายพามากก็ได้ หรือแม้แต่เป็นหินก้อนก็ได้ มีลูกนิมิตเป็นพยานอยู่ ที่สุดต้นไม้ก็ได้ สุดแต่ให้เข้าใจกันว่ามีเขตเพียงนั้น เท่านั้นก็พอ ที่ทำเป็นรูปใบเสมาก็เพราะชื่อ สีมา กับ เสมา เป็นคำเดียวกัน จึงเอาใบเสมาซึ่งพ้องชื่อมายัดโครมเข้าให้”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 228-229, เล่ม 18)

“ใบเสมาหินที่ปักเป็นเขตไว้รอบโบสถ์ ก็มาแต่เสาระเนียดล้อมเขตเมืองซึ่งหยักปลาย เป็นรูปโคนหมากรุกเพื่อให้งาม ครั้นก่อนเป็นกำแพงอิฐ ที่หยักปลายเสา ก็เปลี่ยนเป็นเหลี่ยม เรียกชื่อว่าใบเสมา ที่เอามาล้อมโบสถ์คือปักหลักหมายเขตนั่นเอง หลักจะเป็นไม้หรือหินก็คง เป็นเสมาเครื่องหมายเขตได้”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 224, เล่ม 19)

นิมิตสีมาน้ำ เพื่อความบริสุทธิ์

นอกจากการใช้ศิลาหรือหิน เป็นเครื่องหมายกำหนดเขตสีมาแล้วนั้น ในพุทธบัญญัติ ได้ทรงพุทธานุญาตให้ใช้น้ำเป็นเครื่องหมายกำหนดเขตได้อีกประการ โดยจะเรียกสีมาที่อาศัยน้ำเป็นสิ่งกำหนดเขตหรือเขตทำสังกรรมในน้ำนี้ว่า นทีสีมา, (หรือ อุทกเขปสีมา , อุทกุกเขปสีมา)

ในพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง อธิบายว่า “นทีสีมา” ทำขึ้นเนื่องจากเพราะพระสงฆ์เห็นว่าที่บนบกไม่บริสุทธิ์ ไม่สามารถใช้งานได้หรือ หาที่ทำสังกรรมบนบกไม่ได้ ที่ที่จะอำนวยความสะดวกในการทำสังกรรม มีอยู่แต่เฉพาะในบริเวณที่เป็นน้ำ จึงทำเป็นโรงปลูกบนแพลอยอยู่ในน้ำ กำหนดเป็นเขตทำสังกรรมเช่นเดียวกับโบสถ์ โดยนทีสีมา จะต้องลอยอยู่ห่างจากฝั่งเกินช่วงที่จะว่ายน้ำสาธถึงได้ และจะต้องยกสะพานที่ทอดข้ามถึงกันระหว่างแพกับฝั่งออก เมื่อมีการทำสังกรรม ซึ่งสีมากถา ได้อธิบายเรื่องการว่ายน้ำสาธนี้ไว้ว่า “สถานที่ใดกำหนดด้วยรั้วน้ำสาธโดยรอบของบุรุษปานกลาง. ถามว่า “อันบุรุษปานกลาง ฟังรั้วน้ำสาธอย่างไร? “ตอบว่า “นักเลงสะบ้าขัดลูกสะบ้าไม้ ฉันไค, บุรุษปานกลาง มีเรี่ยวแรง ใช้มือรั้วน้ำหรือกำทรายขัดไป ด้วยแรงทั้งหมด ฉันนั้น, น้ำหรือทรายที่ขัดไปอย่างนั้น ตกลง ณ ส่วน (พื้นที่)ใด, ส่วน(พื้นที่) นี้ เป็นอุทกุกเขปหนึ่ง...” (สมเด็จพะวันรัต, 2540: 109) ส่วนน้ำที่เป็นหมายกำหนดแดนนั้น ในพระธรรมวินัยบัญญัติไว้ 3 ลักษณะ คือ นที (แม่น้ำที่มีกระแสน้ำไหล ไม่ขังนิ่ง), สมุทฺร (ทะเลน้ำเค็ม) และ ชาตสระ (ที่ซึ่งมีน้ำขังตามธรรมชาติ เช่น หนอง บึง) (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 78)

ภาพที่ 3.36 (ซ้าย) ภาพนทีสีมา ที่ปรากฏใน หนังสือสีมากถา (ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, 2540: 116)

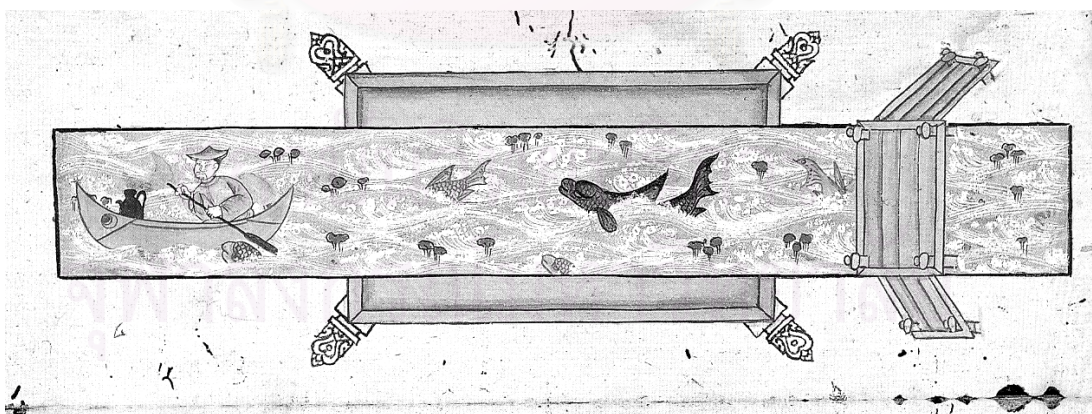
ภาพที่ 3.37 (ขวา) โบสถ์น้ำ วัดพุทธเอ็น จังหวัดเชียงใหม่ (ที่มา : ลักษณะไทย, 2525: 232)

สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า โบสถ์นทีสีมา เป็นคติที่มีมาแต่โบราณ โดยนิยมทำเป็นโบสถ์แพลอยอยู่กลางน้ำ สมัยก่อนวัดที่สร้างโบสถ์บนบกจะมีเพียงบางวัด (เห็นได้จากการใช้ชื่อเรียกวัดที่มีโบสถ์ว่า “วัดโบสถ์” ส่วนคติในการทำโบสถ์แพหรือนทีสีมานั้น พระองค์ทรงสันนิษฐานว่าเป็นคติซึ่งพระที่ไปบวชจากลังกานำเข้ามา ดังปรากฏความในจารึกกัลยาณีของพระเจ้าหงสาวดีธรรมเจดีย์ ซึ่งเป็นเรื่องราวการอุปสมบท พระเถระมอญในนทีสีมากถาแม่น้ำกัลยาณี (อันเป็นที่มาของการขนานนามสีมาในลักษณะนี้ว่า กัลยาณีสีมา) ดังพระอธิบายต่อไปนี้

“โบสถ์ที่สีมาไทยเราก็ใช้มาแต่โบราณ ทุกวันนี้วัดตามบ้านนอกก็ยังทำแพจอดหน้าวัดแทนโบสถ์มีอยู่มาก วัดในเมืองไทยแต่โบราณ ก็จะมีโบสถ์สร้างบนบกแต่บางวัด ข้อนี้ชื่อที่เรียกกันว่า “วัดโบสถ์” ส่อให้เห็นว่าไม่มีโบสถ์ทุกวัด “ (สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ, 2505: 71, เล่ม 8)

“เรื่องโบสถ์แพนั้น เห็นจะเป็นคติซึ่งพวกพระที่ไปวชลังกาพาเข้ามา เพราะที่ในเมืองลังกาตั้งแต่ต้องย้ายราชธานีหนีข้าศึกลงมาตั้งทางข้างใต้ชอบใช้ที่สีมา มีปรากฏมาแต่ในจารึกกัลยาณีของพระเจ้าหงสาวดีธรรมเจดีย์ (ร่วมสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองกรุงศรีอยุธยา) ว่าเมื่อให้พระเถระมอญออกไปวชแปลงเป็นลังกาวงศ์ พระเจ้าภูเวงพาหุตั้งเมืองชัยวัฒน์เป็นราชธานี อยู่ใกล้เมืองโคลัมโบเดี๋ยวนี้ โปรดฯ ให้ผูกเรือขนานทอดทำเป็นโบสถ์อุปสมบท พระเถระมอญในนทีสีมาที่กลางแม่น้ำกัลยาณี เพราะฉะนั้นจึงขนานนามโบสถ์ซึ่งพระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงสร้างใหม่ว่า กัลยาณีสีมา เลยมาเป็นชื่อของศิลาจารึกด้วย แท้ที่จริงเห็นจะเป็นเพราะไม่มีโบสถ์หรือมีแต่ไม่ได้ผูกพัทธสีมาอันปราศจากความรังเกียจ จึงให้ทำสังฆกรรมในนทีสีมาให้สิ้นสงสัย...” (สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ, 2505: 163, เล่ม 18)

นอกจากนทีสีมาแล้ว ยังมีกำหนดสีมาที่เกี่ยวข้องกับน้ำ อีกประการหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “นทีปารสีมา” ซึ่งเป็นสีมาที่มีอาณาเขตคร่อมเอาลำน้ำไว้ในระหว่างพื้นที่ หรือสมมติคร่อมฝั่งแม่น้ำทั้ง 2 ฝั่งไว้ โดยมีแนวของลำแม่น้ำไหลผ่านระหว่างกลาง ซึ่งสีมาลักษณะนี้ ตามพระธรรมวินัย กำหนดไว้ว่า ต้องเป็นพื้นที่ซึ่งมีเรือแล่นผ่านไปมา เหตุผลของการสมมติสีมาแบบนี้ เพื่อยังประโยชน์ให้แก่พระภิกษุสงฆ์ทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำให้สามารถทำสังฆกรรมพร้อมกันในเวลาเดียวกันได้ โดยไม่ต้องข้ามลำแม่น้ำนั้นมาอีกฝั่งหนึ่ง (สมคิด จิระทัตสกุล, 2544: 79)

ภาพที่ 3.38 ภาพเขียนในสมุดข่อยสีมากถา แสดงภาพ นทีปารสีมา

(ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, 2540: 96)

สีมา ห้ามคาบเกี่ยวหรือทับกัน

ข้อสำคัญในการสมมติสีมา ในพระวินัยได้ระบุชัดเจนไว้ว่า ห้ามไม่ให้ สมมติสีมาคาบเกี่ยวสีมา หรือที่เรียกว่า “สีมาสังกะระ” ดังความในพระวินัยปิฎกที่ว่า

“ [๑๖๕] ก็โดยสมัยนั้นแล พระฉัพพัคคีย์สมมติสีมาคาบเกี่ยวสีมา. ภิกษุทั้งหลาย กราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สีมาอันภิกษุเหล่าใดสมมติไว้ก่อนแล้ว กรรมนั้นของภิกษุเหล่านั้นเป็นกรรม ไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ สีมาอันภิกษุเหล่าใดสมมติแล้วในภายหลัง กรรมนั้นของภิกษุเหล่านั้นไม่เป็นกรรม กำเริบ ไม่ควรแก่ฐานะ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสมมติสีมาคาบเกี่ยวสีมา รูปใดสมมติคาบเกี่ยว ต้อง อาบัติทุกกฏ” (วิ. มหา. 4 อุโบสถขันธกะ)

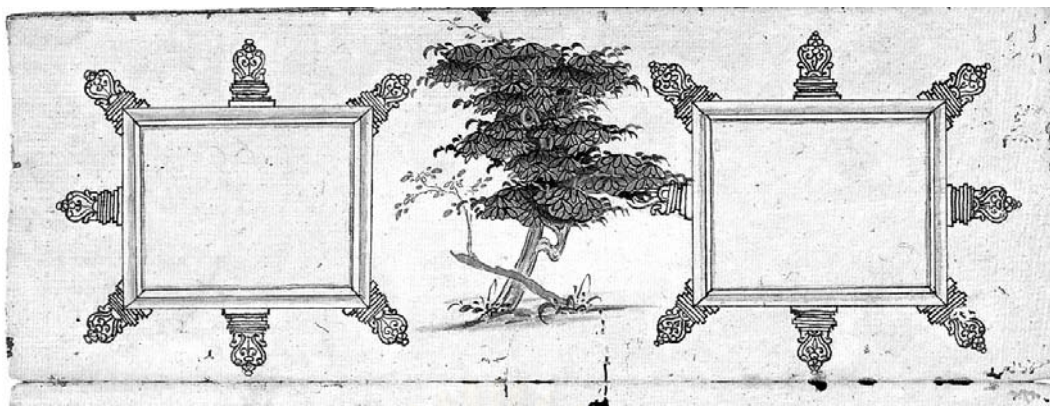
สีมาสังกะระ หรือ การปะปนกันแห่งสีมา นั้นเกิดจากการสมมติสีมาคาบเกี่ยวกัน หรือ มีวัตถุประสงค์เกี่ยวระหว่างเขตสีมาสองเขต เช่น มีกิ่งไม้พาดข้ามระหว่าง มหาสีมา กับ ชันชสีมา สังฆกรรมที่สร้างขึ้น ในชุกชุมของชันชสีมา ย่อมไม่มีผลถือว่าเป็น สีมาสังกะระ (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 749)

สมเด็จพระญาณวิเศษญาณวุดติวงศ์ ทรงอธิบายเรื่อง สังกรสีมา โดยยกตัวอย่างต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ วัดหนึ่งแล้วทอดกิ่งเข้าอีกวัดหนึ่ง แล้วย้ายมาจรดดินจนตั้งต้นใหม่ขึ้น จะต้องฟันต้นใหม่นั้นทิ้งเพื่อไม่ให้ สีมาสองวัดคาบเกี่ยวกัน ดังพระอธิบายว่า “ ‘สังกรสีมา’ นั้นว่าถึงต้นไม้ มีต้นไทรเป็นต้น ขึ้นอยู่วัดหนึ่ง แล้วทอดกิ่งเข้ามาอีกวัดหนึ่ง รากย่อยลงมาจรดดินจนตั้งเป็นต้นขึ้น ท่านให้ฟันต้นใหม่นั้นเสีย เพื่อมิให้มี สองวัดเกี่ยวกัน...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 218, เล่ม 19)

ในสีมาถา ได้มีการกล่าวถึงสีมาสังกะระ ที่เกิดจากการคาบเกี่ยวกันของต้นไม้ไว้เช่นกัน ดังคำอธิบายต่อไปนี้

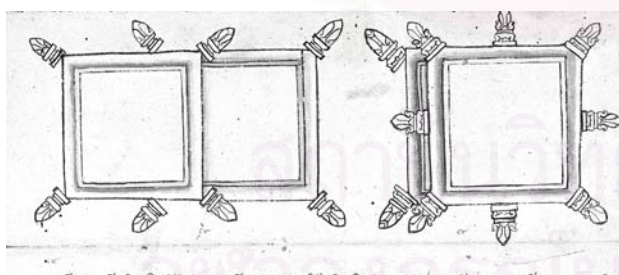
“ ข้อว่า สีมาย สีมี สมภินทนต์ติ มีความว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ผูกสีมาของตนคาบ เกี่ยวพัทธสีมาของภิกษุเหล่าอื่น. ถ้าทิศตะวันออกแห่งวัดเก่า มีต้นไม้ ๒ ต้น คือมะม่วงต้น ๑ หัว้าต้น ๑ มีคาบเกี่ยวกัน, ในต้นมะม่วงและต้นหัว้านั้น ต้นหัว้าอยู่ทางทิศตะวันตกของ ต้นมะม่วง และวัดมีสีมาเป็นแดนที่ภิกษุกันเอาต้นหัว้าไว้ข้างใน กำหนดต้นมะม่วงเป็นนิมิต ผูกไว้. หากภายหลังภิกษุทั้งหลาย จะผูกสีมา ทำวัดในทิศตะวันออกแห่งวัดนั้น จึงกันเอาต้นมะม่วง นั้นไว้ภายใน กำหนดต้นหัว้าเป็นนิมิตผูกไซ้ สีมากับสีมาย่อมคาบเกี่ยวกัน. พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ได้กระทำอย่างนี้, เพราะเหตุนั้น พระอุบาลีเถระ จึงกล่าวว่า สีมาย สีมี สมภินทนต์ติ แปลว่า “เสื่อสีมาด้วยสีมา.” (สมเด็จพระวันรัต, 2540: 139)

“อนึ่ง ถึงต้นไม้ต้นเดียวจะเป็นนิมิตแห่ง ๒ สีมาได้, แต่ต้นไม้หนึ่ง เมื่อโตขึ้น ย่อมทำสีมา ให้สังกะระกัน, เพราะฉะนั้น ไม่ควรทำ.” (สมเด็จพระวันรัต, 2540: 143)

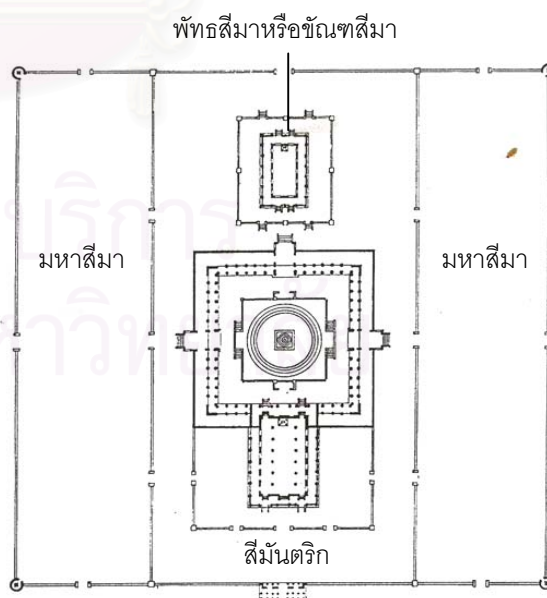

ภาพที่ 3.39 แสดงการคาบเกี่ยวของสีมา ในสีมาถา
(ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, 2540: 142)

นอกจากนี้ สีมาสังกระ ยังเกิดจากการผูก “สีมาทับสีมา” เช่น สีมาผูกไว้เดิม สงฆ์ไม่ทราบว่ามีอยู่ แล้ว กลับผูกขึ้นใหม่ เป็นสมมติสีมาทับสีมาเก่า สังฆกรรมที่กระทำขึ้นในชุมชนที่สมมติขึ้นใหม่ย่อมไม่มีผลและถือว่าเป็นสีมาสังกระ (โชติ กัลยาณมิตร, 2518: 749) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสมมติสีมาทับสีมา รูปใดสมมติทับ ต้องอาบัติทุกกฏ.” (วิ. มหา. 4 อุโบสถขันธกะ) และด้วยเหตุที่พุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้สีมาคาบเกี่ยวหรือทับกันนี้ ในการสมมติ มหาสีมา ซึ่งเป็นการสมมติสีมาขนาดเล็ก (ขันตสีมา) เข้าไว้ภายในสีมาขนาดใหญ่ (มหาสีมา) ในพุทธบัญญัติจึง ให้เว้น “สีมันตริก” ไว้หรือ กำหนดช่องว่างไว้เป็นเขตกันระหว่างสีมาทั้งสอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เวาอนุญาตให้ภิกษุผู้จะสมมติสีมา เว้นสีมันตริกไว้ แล้วสมมติสีมา” (วิ. มหา. 4 อุโบสถขันธกะ)

ภาพที่ 3.40 แสดงการสมมติสีมาทับสีมา ใน สีมาถา
(ที่มา: น. ณ ปากน้ำ, 2540: 140)

ภาพที่ 3.41 แผนผังเขตมหาสีมา วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ
(ที่มาเฉพาะผัง สมคิด จิระทัศนกุล, 2547: 50)

สมมติสีมาใหม่ ในสีมาเดิมต้อง ‘ถอนสีมา’ ก่อน

ในการสมมติสีมาใหม่ในสีมาเดิม จะต้องทำการ “ถอนสีมา” คือ การประกาศลบล้างสีมาเก่า สมมติสีมาใหม่ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงให้ความเห็นว่า การถอนสีมา ควรถอนแต่แห่งที่เคยผูกสีมาไว้ก่อน ไม่ใช่ถอนตามเคยเป็นพิธี ดังพระอธิบายว่า

“เรื่องการถอนสีมา นั้นเดิมหมายถึงลบล้างสีมาของเก่าสมมติสีมาใหม่ ที่หลังกลายเป็นว่า ใครผูกสีมาไว้แต่ครั้งไหนจนไม่มีใครรู้และไม่เห็นซากอะไรแล้ว หรือไม่มีใครผูกไว้ก่อนเลยก็ต้องถอน ถ้าไม่ถอนก็ผูกสีมาใหม่ไม่ขึ้น ข้อนี้ก็กลายเป็นทำตามเคยเป็นพิธีไปเท่านั้นเอง” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 164, เล่ม 19)

“...การถอนสีมาเห็นไม่จำเป็นจะต้องถอนเสมอไป ควรถอนแต่แห่งที่ผูกสีมาไว้ก่อนแล้ว แต่จะผูกใหม่แก่รั้วให้แคบเข้าหรือขยายให้ใหญ่ออกไป คือประกาศถอนสีมาเดิม แล้วประกาศผูกสีมาใหม่เท่านั้นเอง...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 8, เล่ม 8)

การถอนสีมานี้ สมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า มูลเหตุเดิมมาจากเมื่อพระสงฆ์ย้ายถิ่นที่ไปตั้งสอนพระศาสนา จำต้องบอกพระสงฆ์ในคณะเดียวกันและคณะอื่นที่เขตสีมาติดต่อกันให้รู้ โดยการประกาศถอนสีมา อันเป็นการแก้ตามความและพยัญชนะในพระบาลี ดังพระอธิบายต่อไปนี้

“ข้อถอนสีมา ก็คิดดูเห็นมูลเดิมได้ง่ายๆ คือ เมื่อพระสงฆ์ย้ายถิ่นที่ไปตั้งสอนพระศาสนา ต้องบอกพระสงฆ์ในคณะเดียวกันและคณะอื่นที่เขตสีมาติดต่อกันให้รู้เท่านั้นเอง กล่าวกันว่า พระบาลีมีทั้ง “อตถ” คือความและพยัญชนะ คือคำกริยาที่ทำวินัยกรรม มักถือเอาพยัญชนะ เป็นหลัก จึงแปลความไปได้ต่างๆ เช่นตรัสยกเป็นอุทาหรณ์มาว่า เขตสีมาอันหมายด้วย “ก้อนหิน” ตามอตถ หมายความว่า ก้อนหินที่ติดตรึงอยู่กับแผ่นดินโดยธรรมชาติ กลายเป็นก้อนหินกลมๆ อันคนอาจจะย้ายเอาไปฝังหรือตั้งไว้ที่ไหนได้ตามใจ ล้วนเป็นด้วยเอาพยัญชนะแก้อตถทั้งนั้น...” (สมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 171, เล่ม 19)

ในสีมากฎา ได้อธิบายเหตุผลของการถอนสีมาเป็น 2 ประการ โดยกล่าวไว้ว่า “...ภิกษุทั้งหลาย ย่อมถอนสีมาด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เพื่อจะทำสีมาที่เล็กโดยปกติให้ใหญ่ขึ้นอีก เพื่อการขยายอาวาสออกไปบ้าง เพื่อจะร่นสีมาที่ใหญ่โดยปกติให้เล็กลงอีก เพื่อประโยชน์แก่การให้โอกาส (พื้นที่) วัด แก่ภิกษุเหล่าอื่นบ้าง. ...” (สมเด็จพระวันรัต, 2540: 105)

ในการทำสังฆกรรม มีขึ้นเพื่อเป็นการสืบทอดรักษาพระศาสนา จึงถือเป็นสิ่งสะอาดบริสุทธิ์ พิธีกรรมที่พึงเกิดขึ้นจึงต้องกระทำอย่างถูกต้องตามขนบพิธีในพระธรรมวินัย สถานที่ใช้จึงต้องสะอาดบริสุทธิ์ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 78-79) หากมีการผูกสีมาทับสีมาเก่า พื้นที่นั้นย่อมไม่บริสุทธิ์ ดังนั้นจึงต้องมีการ ‘ลบ’ และ ‘ล้าง’ สีมาเก่า หรือ การประกาศ ‘ถอนสีมา’ ต่อสมาคม เพื่อให้รับรู้ทั่วกันเสียก่อน

โบเสมาซ้อนหลายใบ หมายความว่า ผูกหลายฝ่าย / หลายคราว

ส่วนการที่สีมาในแห่งเดียวกันหรือพื้นที่เดียวกัน แต่มีเครื่องหมายเขต หรือ มีโบเสมาซ้อนกัน 2 ใบ หรือมากกว่านั้น สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี (วาสนโก) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหานิกาย กรุงเทพมหานคร ได้ทรงอธิบายว่า เกิดจากการผูกพัทธสีมาต่างคราวในที่เดียวกัน เนื่องจากพระสงฆ์แต่ละนิกายก็จะผูกพัทธสีมาของตน นิกายไหนก็ผูกปักโบเสมาของนิกายนั้นเป็นสำคัญ เมื่อผูกหลายคราว จึงมีโบเสมาซ้อนกันหลายชั้น ซึ่งบางแห่งอาจมีถึง 3-4 ชั้น ดังพระอธิบายว่า

“จะทูลบรณเฑาะว์ เรื่องโบเสมาโบสถ์ เป็นอนุสนธิต่อกับเรื่องโบสถ์ที่ได้ทูลไปในจดหมาย เสร็จฉบับก่อน นานมาแล้ว หม่อมฉันอ่านหนังสือเรื่องเมืองไทย ที่มองสิเออ เดอลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแต่งไว้ ในตอนพรรณนาว่าด้วยวัด เขาบอกอธิบายว่า ถ้าเป็นวัดหลวงมีโบเสมาหินซ้อน ๒ ใบ ถ้าเป็นวัดราษฎร์ มีโบเสมาหินแต่ใบเดียว หม่อมฉันสงสัยไปพิจารณาดูโบเสมาวัดหลวง เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน และวัดสุทัศน์ ก็เป็น ๒ ใบซ้อนกันทุกวัด วัดราษฎร์นั้นได้เห็นก็เป็นเสมาใบเดียวจริงเหมือนเช่นว่า แต่ก็ยังคิดไม่เห็นว่าเป็นเหตุใดจึงทำให้ผิดกันเช่นนั้น ต่อมาหม่อมฉันขึ้นไปเที่ยวเมืองสวรรคโลกสุโขทัย เจ้าพระยาสุรประดิษฐ์ (พร จารุจินดา) เป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ในเวลานั้น พาหม่อมฉันไปดูวัดเขารังแรงที่เมืองสัชชนาลัย วัดนั้นมีโบสถ์ขนาดย่อมๆ เจ้าพระยาสุรประดิษฐ์ให้หม่อมฉันดูว่า วัดนี้มีโบเสมาซ้อนกัน ๓ ใบ แปลกกับวัดอื่น พอหม่อมฉันเห็นก็นึกขึ้นในขณะนั้นว่าที่โบสถ์มีโบเสมาใบเดียวหรือหลายใบซ้อนกัน เห็นจะเป็นด้วยพระสงฆ์ต่างนิกายผูกพัทธสีมา นิกายไหนผูกก็ปักโบเสมาของนิกายนั้นไว้เป็นสำคัญ เพราะผูกหลายคราว โบเสมาจึงมีซ้อนกันเป็นหลายชั้น ต่อมาหม่อมฉันขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ ไปพิจารณาดูสีมาโบสถ์ที่นั่น เขาทำเป็นสลักหินไม่ทำเป็นโบเสมาเช่นที่เมืองสวรรคโลก สุโขทัย แต่โบสถ์ต่างวัด มีหลักเสมาขนาดต่างกัน ปักเรียงซ้อนถึง ๓ ชั้น ๔ ชั้นก็มี ก็แน่ใจว่า โบสถ์ที่มีโบเสมาซ้อน เป็นเพราะพระต่างนิกายผูกพัทธสีมาต่างคราวกัน” (สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี (วาสนโก) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2505: 167-168, เล่ม 18)

“โบสถ์ที่มีโบเสมากว่า ๒ ใบขึ้นไป...ก็คงเป็นเพราะมีพระสงฆ์นิกายอื่นมาจากลังกา เมื่อภายหลัง...มารังเกียจพัทธสีมา นิกายอื่นผูกไว้แต่ก่อน เจ้าของวัดก็ให้ผูกซ้ำใหม่และปักเสมาเพิ่มขึ้นทุกครั้ง จึงมีเสมาซ้อนกันมากเช่นนั้น...”

(สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี (วาสนโก) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2505: 169-170, เล่ม 18)

อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงสันนิษฐานเพิ่มเติมในอีกมุมมอง โดยเกี่ยวข้องกับมูลเหตุที่วัดหลวง มักจะทำโบเสมาซ้อนกัน 2 ใบ พระองค์ทรงอธิบายว่า เกิดจากการที่พระสงฆ์แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ พระสงฆ์คามวาสี และ อรัญวาสี เนื่องจากทั้ง 2 ฝ่าย ถิ่นวัตรปฏิบัติต่างกัน เป็นมูลของนิกายต่างกัน ถ้าโบสถ์วัดเป็นของนิกายใด นิกายนั้นก็จะผูกพัทธสีมาของตน เมื่อพระเจ้าแผ่นดินจะทรงสร้างพระอุโบสถวัดหลวง เพื่อมิให้สีมาเป็นที่รังเกียจแก่นิกายหรือฝ่ายใด จึงทรงอาราธนาพระสงฆ์ให้ผูกพัทธสีมาทั้ง 2 นิกาย ในคราวเดียวกัน เป็นโบเสมาซ้อนกัน 2 ใบ ดังพระอธิบายว่า

“ที่นี้จะทูลวินิจฉัยเหตุที่โบสถ์วัดหลวงทำไบเสมาซ้อน ๒ ไบ มาจนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ในทำเนียบพระสงฆ์เรียกเป็น ๒ ฝ่ายมาแต่โบราณ คือ พระสงฆ์คามวาสี แปลว่า อยู่ในละแวกบ้าน ฝ่าย ๑ พระสงฆ์อรัญวาสี แปลว่า อยู่ชานป่า ฝ่าย ๑ วินิจฉัยความว่า พระสงฆ์คามวาสีสั่งวรคันถุระ จึงอยู่ในบ้านเมืองอันเหมาะแก่การะ ส่วนพระสงฆ์อรัญวาสีสั่งวรวิปัสณาธุระอันต้องอาศัยที่สงัด จึงออกไปอยู่ตามชานป่า ข้อที่ถือวัตรปฏิบัติต่างกันนั้น เป็นมูลของนิกายต่างกัน โบสถ์วัดของนิกายไหน นิกายนั้นก็ผูกพัทธสีมา มีไบเสมาชั้นเดียวเป็นสำคัญเหมือนกันทั้ง ๒ นิกาย แต่โบสถ์ของพระสงฆ์คามวาสี มักอยู่ในบ้านเมือง โบสถ์ของพระสงฆ์อรัญวาสีก็อยู่ในที่อรัญญิก ใครบวชในนิกายไหน ก็ไปทำอุปัชฌายกรรมในโบสถ์ของนิกายนั้น มีเรื่องตัวอย่างอยู่ในศิลาจารึก เมื่อพระมหาธรรมราชา พระยาสิทธิ ละคราชสมบัติออกทรงผนวช ทรงบรรพชาในพระราชมนเฑียรแล้วเสด็จไปอุปสมบทที่วัดป่ามะม่วงในอรัญญิก อันเป็นที่สถิตของพระมหาสวามีสังฆราชซึ่งมาจากเมืองลังกา การที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จทรงผนวชคงเป็นปัจจัยให้คนนิยมเอาอย่าง เป็นธรรมดาอย่างไรก็ดี เมื่อมีคนนิยมบวชกันแพร่หลายก็เกิดการสร้างโบสถ์มากขึ้น ความยากลำบากด้วยเรื่องสีมาก็เกิดขึ้น เพราะพระอรัญวาสีรังเกียจสีมา โบสถ์ฝ่ายคามวาสี พระคามวาสีก็รังเกียจสีมาโบสถ์ฝ่ายอรัญวาสีเช่นเดียวกัน พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างโบสถ์วัดหลวงจึงทรงอาราธนาพระสงฆ์ให้ผูกพัทธสีมาทั้ง ๒ นิกาย มิให้เป็นที่รังเกียจแก่นิกายใด โบสถ์วัดหลวงจึงมีไบเสมาปักซ้อนเป็น ๒ ชั้นด้วยประการฉะนี้ แต่วัดราชวรียังคงทำอย่างเดิม จึงมีไบเสมาไบเดียวเลยเป็นแบบต่อมาจนในสมัยเมื่อพระสงฆ์คามวาสีและอรัญวาสีเป็นนิกายเดียวกันแล้ว

(สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2505: 169-170, เล่ม 18)

ภาพที่ 3.42 ลักษณะไบเสมาซ้อน 2 ไบ พระอุโบสถวัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา
(ที่มา: มหาธาตุ, 2534: 109)

เปลี่ยนวิหาร เป็นโบสถ์ได้ด้วยการผูกสีมา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า ในการกำหนดเขตสีมา แต่โบราณนั้นมักทำกันเพียงบางวัด โบสถ์ที่สร้างในยุคแรกก็มักจะมีความเล็กโดยไม่ได้เป็นอาคารสำคัญในผังพุทธสถาน เนื่องจากแต่เดิม “คนโบราณสร้างวัดให้ลูกเล่น” วัดในอดีตเป็นที่รักษาอัฐิธาตุของวงศ์สกุล พระภิกษุในวัดมีจำนวนน้อย เมื่อเวลาจะทำสังฆกรรม จะไปรวมกันทำที่วัดซึ่งมีโบสถ์อยู่ใกล้ ดังพระอธิบายว่า

“ในลายพระหัตถ์เวยวฉบับก่อนตรัสถามว่า การสร้างโบสถ์เป็นประธานของวัดจะเกิดขึ้นแต่เมื่อใด จะพูดอธิบายตามที่หม่อมฉันได้เคยพิจารณาดูวัดโบราณ ซึ่งสร้างตั้งแต่ไทยเรารับคติอย่างหินยานจากลังกามาถือแล้ว ทั้งที่ในเขตกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา แบบที่สร้างวัดแปลงมาเป็นชั้นๆ วัดที่สร้างยุคแรก มีแต่พระสถูปเจดีย์กับวิหารเป็นประธาน น้อยวัดที่จะมีโบสถ์ โบสถ์ที่สร้างในยุคนั้นก็เป็นอย่างเล็กๆ ขนาดพอจุพระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้สัก ๑๐ รูป และมักไปสร้างไว้ข้างนอกหรือตอนมุมกำแพงข้างในบริเวณพระเจดีย์วิหาร จะชี้ตัวอย่างได้ในเวลานี้ เช่น วัดพระฝางในแขวงจังหวัดอุดรดิตรดิถีเป็นต้น

คิดว่าเพราะเหตุใดวัดในยุคนั้นก็สร้างแต่พระเจดีย์กับวิหารก็พอเห็นเหตุได้ว่า ข้อสำคัญของการสร้างวัดเนื่องด้วยตั้งวงศ์สกุลอย่างมีคำพูดกันมาแต่ก่อนว่า “คนโบราณสร้างวัดให้ลูกเล่น” ที่จริงนั่นคือ เมื่อผู้ใดสามารถตั้งวงศ์สกุลได้ ก็สร้างวัดไว้เป็นที่รักษาอัฐิธาตุของวงศ์สกุล มีพระสถูปเจดีย์ประจุพระบรมธาตุหรือศาสนวัตถุสิ่งอื่นเป็นสรณะไว้เบื้องบน และบรรจุอัฐิธาตุของผู้เป็นต้นสกุลหรือทำกรูสำหรับประจุอัฐิธาตุสมาชิกในสกุลไว้ ณ เบื้องต่ำของพระเจดีย์นั้น ส่วนวิหารนั้นเป็นที่สำหรับญาติวงศ์ไปทำบุญ เพราะวัดที่ประสงค์ของการสร้างวัดไม่เกี่ยวแก่กิจของพระสงฆ์ ผู้สร้างโดยมากจึงเห็น ไม่จำเป็นจะต้องสร้างโบสถ์ มีแต่บางคนซึ่งอยู่ในที่เป็นศาสนูปถัมภกหรือเป็นผู้มีกำลังและมีศรัทธามากจึงสร้างโบสถ์ในที่ลับ ที่สร้างโบสถ์ขนาดเล็กๆ ก็เป็นเครื่องหมาย อันแสดงว่าในสมัยนั้น พระภิกษุสงฆ์ยังมีน้อย อยู่เพียงวัดละ ๒ องค์ ๑ องค์ ถึงเวลาจะทำสังฆกรรมไปรวมกันทำที่วัด มีโบสถ์อันอยู่ใกล้ก็พอแก่การ” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 141-143, เล่ม 18)

ส่วนสาเหตุที่มีโบสถ์มากขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากความเจริญของพระศาสนาและเริ่มมีคนบวชมากขึ้น ทำให้มีจำนวนพระภิกษุสงฆ์เพิ่มขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีโบสถ์มากขึ้นและขนาดใหญ่พอแก่การทำสังฆกรรม

“พิเคราะห์ดูเหตุที่จะมีโบสถ์มากขึ้น คงเป็นเพราะความเจริญของพระศาสนา พาให้มีจำนวนพระภิกษุสงฆ์มากขึ้น ขนาดโบสถ์ที่สร้างไว้เล็กไปไม่พอพระจะนั่งทำสังฆกรรม และมีโบสถ์น้อยแห่งอยู่ไกลๆ กันลำบากแก่พระสงฆ์ ที่จะไปรวมกันทำสังฆกรรม ข้อนี้เป็นมูลเหตุที่จะสร้างโบสถ์มากขึ้น...การที่มีคนบวชมากขึ้นนั่นเอง เป็นมูลเหตุที่ต้องมีเสนาสน์ตามวัดมากขึ้นให้พอพระอยู่ และต้องมีโบสถ์มากขึ้นและขนาดใหญ่ขึ้นให้พอพระทำสังฆกรรมได้สะดวก ตลอด

ไปจนสร้างโบสถ์ขึ้นในวัดในพระราชวัง เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ และวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย สำหรับประชาชนหลวง โบสถ์จึงเป็นสิ่งสำคัญขึ้นด้วยประการฉะนี้”

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 141-143, เล่ม 18)

ในการสร้างโบสถ์ให้พอกับจำนวนพระสงฆ์ที่เพิ่มขึ้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าแต่โบราณมีทำกัน 3 อย่าง อย่างแรกคือ รื้อโบสถ์เดิมแล้วสร้างใหม่ให้ใหญ่โต อย่างที่สองสร้างโบสถ์เพิ่มขึ้นใหม่ในพระเจดีย์วิหาร และอย่างที่สามคือ การผูกสีมาวิหารเดิมแปลงเป็นโบสถ์ ซึ่งทำให้วิหารเดิมที่อยู่หน้าพระเจดีย์ถูกปรับเปลี่ยนเป็นโบสถ์ นำมาสู่แบบอย่างการสร้างโบสถ์เป็นประธานของวัดในภายหลัง

“ได้พิจารณาคุณลักษณะที่ทำโบสถ์ให้พอกับจำนวนพระมาก สันนิษฐานว่าแต่โบราณทำกัน ๓ อย่าง คือ อย่างที่ ๑ รื้อโบสถ์เดิมสร้างใหม่ให้ใหญ่โต ตัวอย่างมีอยู่ที่วัดพุทธไสยาสน์พระนครศรีอยุธยาแห่ง ๑ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองลพบุรีแห่ง ๑ วัดพระพุทธชินราช ณ เมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ และวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชด้วยอีกแห่ง ๑ ล้วนมีโบสถ์ใหญ่แต่อยู่นอกบริเวณพระเจดีย์วิหารทั้ง ๔ แห่ง อย่างที่ ๒ สร้างโบสถ์เพิ่มขึ้นใหม่ในพระเจดีย์วิหาร ตัวอย่างมีที่วัดพระศรีสรรเพชญ์พระนครศรีอยุธยาแห่ง ๑ และเข้าใจว่า ที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยอีกแห่ง ๑ อย่างที่ ๓ ผูกสีมาวิหารเดิมแปลงเป็นโบสถ์ สังเกตดูวัดชั้นเก่าบางวัด มีโบสถ์อยู่หน้าพระเจดีย์แทนวิหาร ยกตัวอย่างดังเช่นวัดมเหยงคณ์และวัดกุฎีดาวที่กรุงศรีอยุธยาเป็นต้น และ มีบางวัดที่ในเมืองสุโขทัยและเมืองสัชชนาลัย ชวนให้เห็นว่า เมื่อแรกสร้างคงสร้างเป็นวิหารตามแบบเดิม ต่อภายหลังมา เมื่อใครจะให้มีโบสถ์ขึ้นในวัดนั้น จึงแปลงวิหารเดิมเป็นโบสถ์ เพราะสะดวกกว่าสร้างโบสถ์ใหม่ และคงเป็นต้นแบบอย่างของการที่สร้างวัด มีโบสถ์เป็นประธานที่วิหารอย่างเดิม ถ้าหากจะสร้างวิหารด้วยก็ไปสร้างทางข้างด้านหลังพระเจดีย์”

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 145, เล่ม 18)

จากพระอธิบายข้างต้น มีการผูกสีมาอีกอย่างหนึ่งที่แตกต่างออกไป นั่นคือ การผูกวิหารเดิมแปลงเป็นพระอุโบสถ ซึ่งการผูกสีมาในลักษณะนี้ เป็นการสร้างความหมายใหม่ให้พื้นที่เดิมเปลี่ยนเป็นพื้นที่สังฆกรรม การสมมติสีมาบนที่อาคารเดิมนั้น จำเป็นที่จะต้องผูกสีมาหรือประกาศให้รับรู้ทั่วกัน เช่นเดียวกับการผูกสีมาบนที่เปล่า ที่สำคัญคือ ต้องมีการปักเครื่องหมายเขตหรือนิมติสีมา เพื่อสื่อให้พระภิกษุสงฆ์และฆราวาสรับรู้ได้ว่าเป็นคือ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประชุมทำสังฆกรรม

3. ผา, ผนัง, กำแพงแก้ว

ผา (ผ่า ผ้า ฟ้า) ล้วนเกี่ยวเนื่องกับ 'เรื่องกันเรื่องบัง'

ในหนังสือชุดบันทึกเรื่องความรู้ และศาสนสมเด็จ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงตั้งข้อสังเกตว่า คำว่า ผา ซึ่งมีเสียงตัว ฟ นั้น น่าจะเป็นคำที่รับมาจากภาษาอื่น เพราะภาษาของชาว ตะวันออกแต่เดิมไม่มีเสียงพยัญชนะ ฟ ตัว ฟ ที่ใช้กันในชั้นหลัง เป็นการขีดหางตัว ฟ เดิมเข้าที่หลัง เพื่อ ประสมตัวหนังสือให้เป็นตัว ฟ ดังพระอธิบายว่า

“...ตัว ฟ นั้น มีชาติที่ออกเสียงได้และมีตัวหนังสือใช้อยู่บ่อยนัก พวกเราชาวตะวันออก ตั้งแต่นั้นหนังสือและภาษามคธสันสกฤต ซึ่งเป็นรากเง่าของชาวตะวันออกมาทีเดียว ไม่มีเสียง ฟ พยัญชนะ ฟ กันมาเลย เห็นได้ว่า มีมาภายหลัง พม่าใช้ พวา แทน ฟ้า เขมร ใช้ หวา แทน ฟ้า ไทยเดิมใช้ พญา เพี้ย พระ แทน ฟ้า จะว่าเสียง ฟ มาแต่จีนก็ไม่เชิง จีนเองก็ไม่มีตัว ฟ จีนหลวงมี ฟ จีนแต่จิวไม่มี ฟ ใช้ ฮ แทน เช่น ฟกเกี้ยน ฮกเกี้ยน เป็นตัวอย่าง ทางฝรั่งเช่นกรีก เดิมก็ไม่มีตัว F ใช้ Ph แทน ...” (สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 106-107, เล่ม 6)

“...เพี้ย พญา พระยา ฉันทก็คิดว่าคือ ฟ้า เจ้าพระยา ก็ เจ้าฟ้า เหตุด้วยหนังสือของเรา ไม่ใช่ของเรา เดิมไม่มีตัว ฟ แล้วขีดหางตัว ฟ เดิมเข้าที่หลัง จึงเป็นการเรียบร้อยไปได้ ในการ ผสมตัวหนังสือให้เป็นตัว ฟ ไม่ใช่ปนแต่บ้านเรา ทางพม่า เขมรก็ปนเหมือนกัน พม่า ผสม พยา เป็น ฟ้า ทางเขมรผสม หวา (อ่านเป็นเสียงควบ ไม่ใช่หน้า) เป็นฟ้า...บรรดาหนังสือที่ใกล้ บ้านเราล้วนไม่มีตัว ฟ ด้วยกันทั้งนั้น ตลอดจนถึงกรีกซึ่งไกลมากก็ใช้ ph เป็นตัว ฟ จนทำให้เกิดสงสัยว่า ตัว ฟ มาแต่ไหน ...” (สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 47, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5)

พระยาอนุমানราชชน เห็นด้วยในพระวินิจฉัยของพระองค์ท่าน และเห็นว่า คำว่า ฟ้า นั้นเป็น เสียง ฟ ที่ไม่มีใช้มาก่อน ดังนั้นคำที่มีความหมายว่า ฟ้า จึงแตกออกไปเป็น พระยา พญา เพี้ย พระ ซึ่ง เป็นการผสมเสียงตัว ฟ) หรือ แม้แต่ในหลักศิลาจารึกสุโขทัย ก็ยังเขียนฟ้า เป็น ผ่า ก็มี ดังคำอธิบายว่า

“ที่ทรงเห็นว่า เพี้ย พญา พระยา ฟ้า จะเป็นคำเดียวกัน ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องตาม กระแสพระดำริทุกประการ ฝรั่งเขียน เจ้าฟ้าไทยใหญ่ ก็เขียนเป็น sawbwa ซึ่งเขาคงเอาเสียง มาจากพม่า ที่ไม่มีเสียง ฟ ใช้ ที่มีผู้เห็นกันว่า พระ จะมาจาก วร เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเพราะ เหตุผลเป็นที่เสียงมาใกล้กัน และความในคำ วระ ก็แปลได้ความดีเลยอนุโลมให้รวมกัน คำ พระ ที่เพี้ยนไปจาก ฟ้า จึงหายไป เรื่องเสียง ฟ ในไทยใหญ่ อาหมก็ไม่มีใช้ เสียงเพี้ยนเป็น ม ว และ ผ ฟ ไป ในศิลาจารึกพระร่วงเขียนเป็น ผ่า ก็มี ฟ้า ก็มี เป็นคำซึ่งยังเขียนไม่อยู่ที่” (พระยา อนุমানราชชน. 2506: 54, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5)

“พระ ทรงคิดว่าตั้งใจจะผสมตัวให้เป็น ฟ้า เทียบคำ เจ้าพระขวัญ ข้าพระพุทธเจ้าเห็น พ้องในกระแสพระดำริทุกประการ ในคำไทยโบราณมีคำว่า พระหาม หรือ พระฮาม แปลว่า เวลาเข้ามีดจวนจะสว่าง รุ่งฟ้า คำนี้ทางพายัพใช้ว่า ฟ้าฮ่อม ข้าพระพุทธเจ้าลองค้นเสียง ฟ ใน ภาษาต่างๆ ได้ความจากหนังสือเล่มหนึ่งว่า สังกฤต ทมิฬ มงโกเลียน ตาดกลางพวก พะม่า มอญ ไม่มีเสียง ฟ...ถ้าเป็นคำมีเสียง ฟ ในชาวอื่น ก็จะเป็น ฮ ฮว และ พ...ข้าพระพุทธเจ้ายัง รวนเรใจในข้อที่เสียงไทยเดิมมี ฟ หรือไม่ ถ้าจะดูตัวอย่างที่กราบทูลมาข้างต้น นำหนักไปข้างไม่มีเสียง ฟ มาแต่เดิม เพราะไทยถิ่นอื่นส่วนมากไม่มีเสียง ฟ” (พระยาอนุমানราชชน. 2506: 70, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5)

นอกจากนี้ สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานอีกว่า คำว่า ฝ้า ซึ่งใช้เรียก ฝ้า เพดาน ก็มาจากคำว่า ฟ้า และ คำว่า ฝ้า ที่ใช้เรียก ฝ้าโถ่งฝ้าอ่าง ก็หมายถึง ฟ้า เช่นกัน ดังพระอธิบายว่า

“...เสียง ฟ นั้นทางชวาก็ไม่มี ใช้ตัว ผ หรือ พ (ป) แทน ถ้าท่านสืบได้ความว่าภาษาใด มี ฟ ใช้บ้างก็จะเปนประโยชน์ไม่น้อย คำว่า ฝ้า ซึ่งใช้เรียก ฝ้าเพดาน ฉันทก็เคยคิดว่า คือ ฟ้า นั้นเอง ฝ้าโถ่งฝ้าอ่าง ก็เห็นจะหมายถึง ฟ้า นั้นเอง มาติดแห่งแก่แต่ ฝ้าเรือน ว่า ทำไมจึงเรียก ฝ้า ส่วนผนังนั้นเรียกแต่ผนังก่ออิฐ ที่จริงคำ ผนัง ก็มาแต่ ผัง คำผังก็มีมาแต่ก่อน ทำฝ้าก่อด้วยอิฐแล้ว ควรที่ฝ้าเรือนจะเรียกว่า ผนัง หากแต่เรียก ฝ้า นั้นผิดไปที่ เรียกผนังอิฐ ว่า กำแพง นั้นผิดแน่” (สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 78-79, บันทึกเรื่อง ความรู้ เล่ม 5)

จากพระดำริที่ทรงเห็นว่า ฟ้าและ ฝ้า จะเป็นคำเดียวกัน พระยาอนุমানราชชน ให้ความเห็น สนับสนุนพระวินิจฉัยดังกล่าวว่า ทั้งคำ ฝ้า ฝ้า ฝ้า ฟ้า และ ฝ้า เป็นคำที่มีเสียงใกล้เคียงกัน สอดคล้องกับการ แปลงเสียงคำ ตามหลักนิรุกติศาสตร์ เพื่อสร้างคำออกขึ้นจากคำที่เป็นตัวตั้ง และที่สำคัญ คำกลุ่มนี้ต่างมีความหมายในทางเดียวกัน คือ “เป็นเรื่องกันเรื่องบัง” จึงเป็นมูลเหตุที่สนับสนุนได้ว่า ฝ้า และ ฝ้า อาจเป็น คำเดียวกัน หากเพี้ยนเสียงไป ดังที่ท่านอธิบายไว้ว่า

“ที่ทรงเห็นว่า ฟ้าและฝ้า จะเป็นคำเดียวกัน ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริ ด้วย มีคำอยู่หลายคำ คือ ฝ้า ฝ้า ฝ้า ฟ้า ฝ้า ซึ่งมีเสียงใกล้เคียงกัน และความหมายก็ไปในทาง เดียวกัน เป็นเรื่องกันเรื่องบังทั้งนั้น ในอนันตวิภาค กล่าวไว้ว่า ฟ้า กับ ฝ้า เป็นคำเดียวกัน ในตำรานิรุกติศาสตร์ให้กำหนดไว้ว่า คำซึ่งมีเสียงคล้ายคลึงกัน ความหมายก็ย่อมใกล้เคียงกัน ส่วน มากเนื่องมาแต่คำใดคำหนึ่งก่อน แล้วก็แปลงเสียงคำนั้นให้เพี้ยนออกไป เพื่อให้มีคำออกขึ้น สำหรับใช้กับสิ่งซึ่งมีความหมายในลักษณะเดียวกัน ในภาษาใช้คำโดดอย่างภาษาจีน ภาษา ไทย มีคำพวกที่เสียงและความหมายคล้ายคลึงกันอยู่มาก...เป็นเรื่องน่าคิดว่าคำในภาษาไทย จะเกิดมีคำใช้ขึ้นมาก ก็ด้วยแปลงเสียงของคำใดคำหนึ่งเป็นตัวตั้ง แล้วแจกลูกออกไป...” (พระยาอนุমানราชชน. 2506: 86-87, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5)

“ในภาษาไทยถิ่นต่างๆ เรียกเมฆฝนว่า ฝ้าฝน หรือ ฝ้าฝน ทั้งนี้ หมายความว่า ฝ้า ที่เกิดจากฝนปิดบัง เมื่อมาเนื้ถึงคำว่า ฟ้าฝน ซึ่งเป็นคำคู่ของฟ้าหรือฝน ความก็แน่นขึ้นในเรื่องที่ว่า ฟ้า กับ ฝ้า จะเป็นคำเดียวกัน...ทางพายัพและอีสาน ก็ใช้ ฝ้า ในความที่หมายถึง ม่าน ส่วน ฝ้า ไม่มีใช้ ฝ้า กับ ฝ้า อาจเป็นคำเดียวกันหากเพี้ยนเสียงไป ...”

(พระยาอนุมานราชธน. 2506: 87-88, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5)

จากที่พระยาอนุมานราชธน ได้อธิบายโดยใช้หลักนิรุกติศาสตร์มาสนับสนุน สมเด็จพระยานวิศรานุวัตติวงศ์ จึงทรงเห็นพ้องกับคำอธิบายนั้น และ ยอมรับว่า คำว่า ฝ้า ในฝ้าเรือน ตรงกับคำว่า ฟ้า เพราะสอดคล้องกับคำว่า ฝ้า ที่ใช้เป็นเครื่องกันเรือนเช่นกัน ดังพระอธิบายว่า “ฉันยอมแล้วว่า ฝ้า เรือน ตรงกับคำ ฟ้า นั้นเอง เพราะมีคำ ฝ้า เป็นประธานอยู่ บรรดาเรือนโรงทั้งปวงก็ทำไปรงๆก่อน แล้วเอาม่านหรือฝ้ากันเปนฝ้าเข้าที่หลัง...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวิศรานุวัตติวงศ์, 2506: 91-92, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5)

ผนัง เป็นของก่อ ไม่ใช่คำว่าปลูก

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวิศรานุวัตติวงศ์ ทรงอธิบายว่า อาคารประเภทที่เป็นของก่อจะใช้คำว่า ปลูก ไม่ได้เด็ดขาด เพราะคำว่าปลูกจะใช้ได้กับอาคารที่สร้างขึ้นใหม่และต้องเป็นอาคารไม้เท่านั้น ดังพระอธิบายว่า

“...ในพระราชพงศาวดาร หน้า ๒๓๕ มีว่า “ครั้นมาถึงตำบลนางธรณี จึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปโดยทางชลมารค พร้อมด้วยขบวนพยุหะแห่งมาตราบเท่าถึงพระนคร แล้วให้ปลูกโรง รับเสด็จพระพุทธปฏิมากร พระแก้วพระบาง อัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ โรงริมพระอุโบสถวัดแจ้ง ภายในพระราชวัง “ คำว่า “ปลูก” จำเป็นต้องเป็นโรงที่สร้างขึ้นใหม่ และต้องเป็นไม้ พระวิหารเป็นของเก่าแลเป็นของก่อ จะเข้าในคำ “ปลูก” ไม่ได้เป็นอันขาด...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวิศรานุวัตติวงศ์, 2505: 42, เล่ม 1)

นอกจากนี้ พระองค์ท่านทรงสันนิษฐานว่า คำว่า ผนัง นั้นมาจากคำว่า ผนัง ดังพระอธิบายว่า “...ส่วนผนังนั้นเรียกแต่ผนังก่ออิฐ **ที่จริงคำ ผนัง ก็มาแต่ ผนัง** คำผนังก็มีมาแต่ก่อนทำฝ้าก่อด้วยอิฐแล้ว” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวิศรานุวัตติวงศ์, 2506: 78-79, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5)

จากพระอธิบาย เมื่อพิจารณาวิธีการก่อผนัง จะเห็นว่า ในการก่อผนังนั้นจะต้องเริ่มจากพื้นหรือ ผนัง อาคาร โดยก่ออิฐซ้อนขึ้นไปทีละชั้น ซึ่งสอดคล้องกับพระอธิบายข้างต้นที่ว่า ผนัง นั้นมาจากผนัง

กำแพง เป็นเครื่องกันล้อมพื้นที่

กำแพง ในคำอธิบายในพจนานุกรม หมายถึง เครื่องกัน เครื่องล้อมที่ก่อด้วยอิฐ ดิน หรือ หิน มีความมุ่งหมายในการใช้คล้ายกับรั้ว แต่ผิดกันที่รั้วนั้นนิยมทำด้วยไม้ ส่วนกำแพงจะทําเป็นแผงหนาเพื่อ

กันล้อม แบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วนเฉพาะ และ ปิดกันไม่ให้เข้าสู่พื้นที่ ด้วยเหตุนี้ กำแพง จึงมักจะมี ความ หนา สูงใหญ่ และ มั่นคง

ศัพท์ พจนานุกรม พจนานุกรม ไทย เทียบศัพท์กำแพงว่า Wall เช่นเดียวกับคำว่า ฝา, ผนัง อย่างไรก็ตาม จากพระอริยาบของ สมเด็จพระญาณวิเศษ ที่ทรงพระดำริว่า “เรียกผนังว่ากำแพงผิดแน่” แสดงให้เห็นว่า แท้ที่จริงคำว่า ผนัง กับ กำแพง นั้นต่างกัน

พระยาอนุমানราชชน ได้กราบทูลพระองค์ท่านว่า เหตุที่คนคิดว่า ผนัง กับ กำแพง นั้นมีความหมายเดียวกัน เพราะ ภาษาอังกฤษเรียก Wall ทั้งคู่ ซึ่งทำให้คนก็เข้าใจว่า ผนังนั้นหมายถึงด้านใน กำแพงนั้นคือด้านนอก เพราะตีความจากภาษาอังกฤษ ดังคำอธิบายว่า

“เมื่อคราวสอบไล่ชั้นทุนหลวงไปศึกษาวิชาต่างประเทศ ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามผู้ เข้าสอบ ถึงคำว่า บ้าน กับ เรือน ผนัง กับ กำแพง ผิดกันอย่างไร ก็ปรากฏว่า มีผู้รู้เรื่องผนังกับ กำแพงผิดกันอย่างไรน้อยเต็มที ลางคนตอบว่าด้านในเป็นผนังและด้านนอกเป็นกำแพง ที่เป็น เช่นนี้ คงเพราะภาษาอังกฤษเป็นเหตุ ด้วยภาษาอังกฤษเรียก wall ทั้งสองอย่าง ส่วนคำว่า บ้าน กับ เรือน มีผู้รู้มากกว่าผนังกับกำแพง แต่ก็รู้ไม่หมดทุกคน ..” (พระยาอนุমানราชชน, 2506: 223-224, บันทึกเรื่องความรู้ฯ เล่ม 2)

สมเด็จพระญาณวิเศษ ทรงอธิบายว่าคำว่า กำแพง นั้นมาจากภาษาเขมร ว่า กู แพง (อ่านว่า กมแปง) ใช้เรียกเฉพาะ เครื่องกันเขตที่ไม่มีเชิงเทิน แต่ถ้ามีเชิงเทินหรือมีคู ในคำเขมร จะ เรียก บันทาย (บันเตีย) ดังพระอธิบายว่า

“เรียก ผนัง ว่ากำแพง ท่านจะเห็นว่าเพราะฝรั่งเรียก wall เหมือนกันก็ตามที แต่เรือน กับบ้าน นั้นฝรั่งเขาแยก เรือนเรียกว่า house บ้านเรียกว่า home...กำแพง ทางเขมร เขามีคำ มากออกไปกว่าเรา กำแพงที่มีเชิงเทินมีคู เขาเขียน บันทาย อ่านว่า บันเตีย ถ้าไม่มีคูและเชิง เทิน พบเขาเขียนว่า กำแพง แต่เขาจะอ่านอย่างไร ไม่เคยได้ยิน ที่เรียกต่างกันไป เห็นจะเป็น ด้วยกำแพงเข้าไปผสมกับเชิงเทินเข้าภายหลัง เห็นเมืองเก่ามากมีแต่ดินกองปนกัน แต่ก่อนจะมี ไม่ปักกันดินปนอย่างค้ำยก็ปนได้ ผนัง เรียกอะไรยังไม่เคยพบ” (สมเด็จพระญาณวิเศษ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 226, บันทึกเรื่องความรู้ฯ เล่ม 2)

“ฉันจะบอกที่ถูกต้องแก่ท่าน ฉันค้นคำกำแพง ในพจนานุกรมเขมร พบเขียนตัวขอมเป็น กู แพง เขียนตัวโรมันบอกเสียงอ่านไว้เป็น กมแปง” (สมเด็จพระญาณวิเศษ เจ้าฟ้ากรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 236, บันทึกเรื่องความรู้ฯ เล่ม 2)

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า คำ ปราบการ ที่เข้าใจว่าหมายถึง กำแพง นั้น แท้ ที่จริงมาจากภาษาบาลี ซึ่งมีความหมายเพียงว่า วงล้อมรอบ ซึ่งจะเป็นกำแพง, รั้ว หรือ ม่านก็ได้ ดังพระ อธิบายว่า

“คำว่า “ปรากฏ” ในภาษาบาลี มีความหมายแต่เพียงว่า วงล้อมรอบ จะเป็นกำแพงก็ได้ รั้วก็ได้ ที่สุดจนมันก็ได้ เช่นตัวอย่างว่า “สาณิ ปรากฏสยณ” เพียงนอนมีม่านวงล้อมรอบ คำว่า “กำแพง” ในภาษาเขมรมีเหมือนกัน แต่เขาใช้เรียกแต่จำเพาะกำแพงกันเขตที่ไม่มีเชิงเทิน ถ้ามีเชิงเทินเป็นที่ต่อผู้ศัตรู เขาเรียกไปเสียอีกอย่างหนึ่งว่า “บันทาย” “(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 88, เล่ม 8)

แต่เดิมวิหาร ไม่นิยมกันผนัง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายว่า แต่เดิมวิหารมักไม่มีการกันฝา มูลเหตุที่เริ่มมีการทำฝาผนัง เกิดขึ้นเมื่อมีการประดิษฐานพระพุทธรูปและเครื่องบูชา จึงต้องทำฝาผนังเพื่อป้องกันความปลอดภัยในทรัพย์สิน ดังพระอธิบายว่า

“วิหารต่างๆ เข้าใจว่าเดิมที่ใช้เป็นที่บูชาพระบรมธาตุ เพราะเช่นนั้นพระเจดีย์จึงทำไว้หลังวิหารเสมอ เดิมทีวิหารคงไม่มีฝา ไม่มีพระพุทธรูป ครั้นเมื่อทำพระพุทธรูปตั้งขึ้นในวิหารแล้ว ก็ต้องมีเครื่องบูชา เครื่องบูชานั้นมีค่า จึงต้องทำฝาวิหาร มีหน้าต่างประตูปิดเพื่อกันโจร...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 324-325, เล่ม 16)

“วิหารจะมีฝาหรือโปร่งนั้นดูเป็นไม่สำคัญ จะว่าเพราะมีฝาจึงเอามหรรษกันที่ไปไว้มากก็ได้ แต่อย่างไรก็ดี คิดว่าแต่ก่อนขโมยของพระคงน้อยกว่าเดี๋ยวนี้มาก” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 280, เล่ม 23)

นักวิชาการในปัจจุบัน ให้คำอธิบายว่า การที่อาคารพุทธสถานสมัยก่อนไม่นิยมก่อผนังอาคารหรืออาจก่อเพียงบางส่วนที่บริเวณห้องทำอาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูป เพื่อเป็นการเอื้อแก่คฤหัสถ์ผู้ไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปในพื้นที่เฉพาะบางอย่างอาทิ พระอุโบสถ ให้สามารถมองเห็นและร่วมเจริญศรัทธาได้จากภายนอกอาคาร ได้อีกทางหนึ่ง

การเขียนฝาผนัง เกิดจาก ฝ้าม่าน

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายว่า ที่มีการเขียนภาพบนผนังนั้นเกิดจากฝ้าม่าน เหตุเพราะสมัยก่อนอาคารบ้านเรือน มีการใช้ฝ้าม่านเป็นสิ่งหุ้มและกันบัง โดยฝ้าม่านนั้นจะมีการตกแต่งเป็นทั้งปักลวดลายและเขียนเป็นภาพเรื่อง ภายหลังต่อมาเมื่ออาคารมีการก่อผนัง จึงจำลองลักษณะการตกแต่งดังกล่าว ให้ปรากฏบนผนังเช่นกัน โดยพระองค์ทรงยกตัวอย่าง ฝ้าม่านที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และม่านเทวดาที่ใช้กันในงานพระบรมศพ ครั้งสมัยอยุธยา ก็มีการปักเป็นลวดลายและเป็นภาพเรื่อง ดังพระอธิบายต่อไปนี้

“...ข้อที่เธอเดาว่าเขียนผนังมาแต่ฝ้าม่านนั้นถูกทีเดียว ฝาก็ลายผ้า เสาก็ลายผ้า บานหน้าต่างก็ลายผ้า แปลว่าแต่ก่อนนี้ใช้ผ้าหุ้มและกันบังทั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

ทรงทราบดี เมื่อทรงมีงานขึ้นเรือนต้น ทรงแต่งเรือนด้วยผ้าลายต่างๆทั้งนั้น แต่เธอคิดเห็นแต่ ม่านซึ่งเป็นลาย ม่านเป็นรูปภาพเธอคิดไม่เห็น เพราะเขาเล็กไม่ทำกันมาเสียนานแล้ว จึงนึกว่า เป็นของคิดขึ้นใหม่ในภายหลัง แท้จริงม่านเก่า เขาก็เป็นรูปภาพก็มี “

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ , 2512: 53)

“จะแนะให้เห็นเช่นม่านนางวัลทอง(สะกดตามต้นฉบับ ที่ถูกควรเป็น วันทอง – ผู้วิจัย) ในเรื่อง ขุนช้างขุนแผนมีว่า “ปักเป็นพระลอดิลกโลก ถึงกาหลงทรงโคกกรรแสงให้” และยังมี เรื่องสมเด็จพระบรมศกก็มีว่า ยี่ม่านเทวดาที่วัดพระศรีสรรเพชญ์มากันพระเมรุ ม่านปักเป็นรูปภาพเขาเอาผ้ามาฉีกเป็นรูปภาพตรึงลง แล้วปักใหม่สีต่างๆ ตามแนวที่ตัดเส้น พะม่ายังทำ มากเธอควรจะได้เห็นแม้การเขียนผนังเป็นภาพเรื่อง แต่ก่อนเขาก็เขียนเป็นลายปักผ้าม่าน คือตี ตารางวางดวงเป็นระยะ เช่น จะเขียนเรื่องพระรามตามกวางในดวงหนึ่ง เขาทำเป็นรูปพระราม เดินอยู่บนเกาะดิน มีต้นไม้ทรงดอกแฉอดล้อม แล้วอีกดวงหนึ่งถัดไปตรงหน้า เขาทำเป็นรูปกวาง เดินอยู่บนเกาะดิน มีต้นไม้ทรงดอกแฉอดล้อมเหมือนกัน จึงสำเร็จเป็นลายภาพเรื่อง ถ้าเป็นรูป ใหญ่ เช่น พลับพลาปราสาท ก็เอาสี่ดวงเป็นดวงเดียว เพราะมันเป็นลาย เขาทำไว้แต่พอเป็นที่ หัว จึงจดชื่อ ช่างภายหลังไม่เข้าใจก็หัวเราะเยาะ ตีว่ายืนในปราสาทไม่ได้ ส่วนพื้นที่ดวงภาพ เรื่องตั้งอยู่นั้น เขาทาสีเหลือง สีแดง สีเขียว แสดงว่าเป็นพื้นผ้า จะชี้ตัวอย่างที่เธอจะพึงเห็นได้ อยู่ที่แถวเทพชุมนุมซึ่งเขาเขียนไว้ตามโบสถ์ พื้นยังทาสีให้เห็นเป็นผ้าอยู่ แล้วอย่าได้หลง ตัว เทวดานั่งประนมมือนั้น เป็นดวงอยู่ในทรงกระจิ่งตั้ง ส่วนตาลบัตรฉากซึ่งตั้งคั่นรูปเทวดาอยู่นั้น อยู่ในทรงกระจิ่งฉาก เมื่อไม่รู้หลักก็พาให้เขียนเหลวไหล เลอะเทอะไปเป็นรูปเรื่องจริงๆ เช่น เขียนพระกระเบียงวัดพระแก้วฉะนั้น...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ , 2512: 53-54)

“ที่คิดว่าการเขียนผ้าทำแทนการซึ่งม่านนั้นคิดถูกแล้ว เพราะปรากฏการเขียนที่พุททาม ซึ่งเก่าที่สุดนั้นมีแต่รูปภาพกับลายดุมม่าน ยังซ้ำมีขอบรอบให้เห็นเป็นผ้าม่านปรากฏอยู่ด้วย”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 23, เล่ม 8)

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2522) ได้อธิบายไว้ในทำนองเดียวกันกับพระองค์ท่านว่า ความนิยมในการเขียนฝาผนังนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทีหลัง เพราะแต่เดิมในอดีต ฝาผนังอาคารสถานนั้น หากเป็นฝาไม้ก็ไม่นิยมทาสีทับ หากเป็นฝาผนังก่ออิฐถือปูนก็มักทำแต่ทาสีน้ำปูนให้เป็นสีขาวนวล แต่ครั้งพอถึงโอกาสมีงานเป็นพิธีการ จึงเริ่มมีการตกแต่งให้เป็นที่ “เจริญตา” โดยมุ่งหมายในด้านความสวยงามพึงพอใจ และสร้างบรรยากาศพิเศษ จึงเป็นที่มาของการนำม่านมาตกแต่ง เพื่อเป็นการแก้ปัญหาความว่างเปล่าของฝาผนังขนาดใหญ่ บังมิให้เห็นความไม่เรียบร้อยของผนัง นอกจากนี้ ความสวยงามของผ้าม่าน ยังเป็นการสร้างบรรยากาศในสถานที่แห่งนั้นให้มีคุณค่า ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงเกิดมีคตินิยมในการใช้ผ้า ม่านแขวนตกแต่งเป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการตกแต่งด้วยผ้ามานั้นเป็นสิ่งที่ไม่ได้ทำกันเป็นประจำ ตลอดจน ผ้ามานั้นมิได้เป็นวัสดุที่คงทนถาวรและยังยากแก่การดูแลรักษา ด้วยเหตุที่ผู้มีความประทับใจกับความงามบนผืนมาน จึงแก้ปัญหาด้วยการจำลองผ้ามานที่สวยงามนั้น แล้วถ่ายแบบลงบนฝาผนังเป็นการถาวร (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2522: 96) ดังปรากฏเป็นหลักฐานพยานตามลวดลายที่มีปรากฏบนฝาผนัง ตามเหลี่ยมเสา ท้องซื่อ ตลอดจนพื้นที่ภายในอาคารต่างๆ ซึ่งเป็นการถ่ายแบบมาจากลวดลายผ้ามาน ดังคำอธิบายว่า

“...อนึ่ง ยังมีหลักฐานยืนยันแสดงให้เห็นได้ว่าลวดลายที่มีเขียนบนฝาผนังนั้นเป็นการเขียนจำลองถ่ายแบบมาแต่ผ้ามานที่เคยได้ใช้ซึ่งหรือหุ้มอยู่แต่เดิม กล่าวคือ ในส่วนพื้นที่ตรงปลายผนังต่อกับฝาเพดาน ช่างเขียนรุ่นเก่าเขาจะเขียนเป็นสายระยางซึ่งตึงแล้วเขียนห้วงผูกหัวม่านสอดแขวนเข้ากับสายระยางเป็นอย่างซึ่งแขวนม่านจริงๆ และในตอนถัดลงมาแต่ปลายฝาผนัง จึงเขียนเป็นอย่างซึ่งม่านมีดอกดวงในพื้นที่...” (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2522: 89)

นอกจากนั้น จุลทัศน์ (2522: 96) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ภาพเขียนฝาผนังในสมัยสุโขทัย หรือ สมัยอยุธยา ตอนต้น มักนิยมวาดเส้นเป็นหลัก การระบายสีในตัวรูปภาพมีน้อยหรือบางทีก็ไม่มีระบายสีเลย ซึ่งการเขียนในลักษณะดังกล่าว มีความคล้ายคลึงกันกับการปักเดินเส้นไหมเป็นรูปภาพ อีกทั้งเนื้อหาในรูปภาพจิตรกรรมในโบสถ์รุ่นเก่าๆ เช่น วัดกุฎีดาว วัดมเหยงค์ วัดศาลาปูน ที่อยุธยา มักมีรูปเขียนภาพเทพชุมนุม คือรูปเทพยดานั่งประนมมือเรียงเป็นแถว เป็นหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่า แต่เดิมคงเป็นม่านปักเป็นรูปเทพดาจริงๆ

การเขียนฝาผนังวัด เพื่อเจริญความเลื่อมใส

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า การเขียนฝาผนังในวัดนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อจูงใจคนให้เจริญความเลื่อมใสในพระศาสนา นิยมเขียนเป็นภาพเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และด้วยถือเป็นส่วนหนึ่งในเจตนาที่สร้างวัด ดังพระดำริว่า

“...การเขียนฝาผนังวัดและวังคูมีหลักโบราณต่างกัน การเขียนในวัดเพื่อจะจูงใจคนให้เจริญความเลื่อมใสในพระศาสนา ย่อมเขียนเรื่องเนื่องด้วยพุทธประวัติ หรือว่าอีกอย่าง ๑ ว่า การเขียนฝาผนังโบสถ์วิหารเป็นส่วนหนึ่งในเจตนาที่สร้างวัด วัดจึงมีภาพเขียนฝาผนังโดยมาก ไม่เล็กว่าวัดหลวงหรือวัดราชบูรณ อย่างว่า ถ้าพอสามารถจะเขียนได้เป็นต้องเขียน ส่วนการเขียนฝาเรือนนั้น เขียนแทนผ้ามาน ดังเช่นพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เขียนลายทรงข้าวบิณฑ์และมหาปราสาทเมืองพม่าก็ฝาเป็นลายทำนองเดียวกัน เพราะฉะนั้นที่เอาลายมานไปเขียนฝาผนังวัดและเอาลายรูปภาพเรื่องมาเขียนฝาผนังพระราชมณเฑียรคูมิดหลักเดิม เป็นของคิดขึ้นต่อภายหลัง ขอให้ทรงพิจารณาเถิด” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 205, เล่ม 22)

สมเด็จพระญาณวิเศษ วัดตองปุระ อธิการบดีแห่งวัดตองปุระ ทรงอธิบายเพิ่มเติมว่า การเขียนฝาผนังวัดหลายแห่ง มีการเขียนเรื่องในคติไตรภูมิ อาทิ การเขียนภาพเขาพระสุเมรุ เขาสัตตบริภัณฑ์ หรือพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ ดังพระอธิบายว่า

“ การเขียนวัดเป็นรูปอันไม่เกี่ยวกับพระเจ้านั้น เช่นที่วัดยมกรุงเก่าเป็นต้น ยังก่อนก็มีอีก เช่น เขียนเขาพระเมรุกับเขาสัตตบริภัณฑ์ นั้นก็เกี่ยวไปแต่ในทางไตรภูมิ ไม่เกี่ยวกับพระเจ้าเลย ไปเห็นที่วิหารบนเขารูปช้างที่แขวงเมืองพิศตรเข้าขอบใจเต็มที ...เขาเหยียดเอาปางลงกะได้ สวรรค์เข้าประกอบกับรูปเขาพระเมรุ อันเป็นทางไตรภูมิได้ ให้รู้สึกว่าเขาฉลาดเต็มที่ ทางเทวดาซึ่งมานั่งฟังพระเจ้าเทศน์ก็นั่งในวิมาน วิมานที่นั่นไม่ใช่สามช่อง เห็นได้ว่าทำออกจากกليبัวชัดๆ เป็นลายไม่ใช่เรือน” (สมเด็จพระญาณวิเศษ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 255-256, เล่ม 22)

“พระดำรัสเรื่องเขียนไตรภูมิโลกสันฐานไว้ที่ผนังโบสถ์ ทำให้นึกขึ้นได้ถึงที่ได้เห็นมาแห่งหนึ่ง จะเป็นวัดเขารูปช้างกึ่งทางไปพิศตร หรือที่วัดไหน ก็จำได้ไม่แม่นยำแล้ว เขาเขียนผสมดีเต็มที่ คือทางด้านอุดหลัง เขียนไตรภูมิโลกสันฐานตามเคย แต่เอาพระเจ้าลงบันไดจากสวรรค์ไปทับเข้าที่เขาสุเมรุ ต้องยกมือไหว้จำไว้เป็นครู แต่ยังไม่ทำตามนั้นที่ไหนเลย” (สมเด็จพระญาณวิเศษ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 342-343, เล่ม 11)

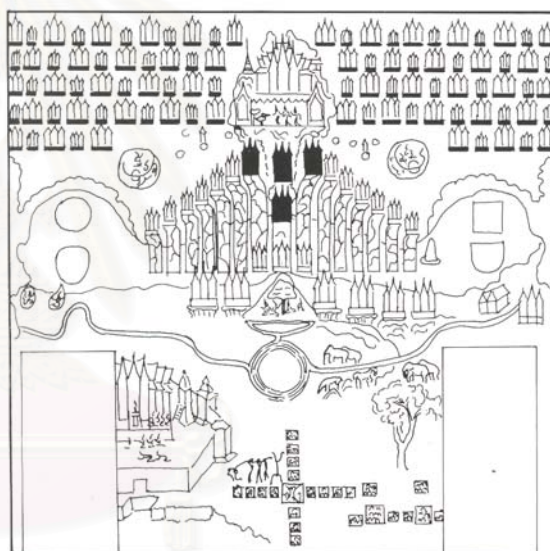
สมเด็จพระญาณวิเศษ ทรงให้ความเห็นว่า ภาพไตรภูมิโลกสันฐานที่เขียนบนฝาผนังวัดนั้น แท้จริงเป็นเรื่องที่เก็บความมาจากพระบาลี จึงนับเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนาเช่นกัน ดังพระอธิบายว่า

“เรื่องเขียนฝาผนังวัดนั้น หม่อมฉันคิดเห็นยังมีสาขาที่ดีที่จะพูดต่อไป จะพูดย้อนหลังก่อนว่า ไตรภูมิโลกสันฐานนั้น เป็นเรื่องที่เก็บความมาจากพระบาลี จึงนับเข้าในทางพระศาสนา รูปภาพวัดยมก็เขียนกระบวนเสด็จพยุหยาตราภูมิจึงนับเนื่องในพระศาสนาเหมือนกัน สาขาที่ดีที่จะพูดนั้น คือ ช่างเขียนแต่ก่อนมีแต่ ๒ จำพวก คือ ช่างหลวงจำพวก ๑ พระช่างเขียนจำพวก ๑ ช่างหลวงสำหรับราชการ พระช่างเขียนน่าจะถือกันว่าสำหรับการกุศล เช่น เขียนผนังวัดและเขียนตู้ใส่พระธรรมเป็นต้น อ่างการกุศลคุ่มละเมียดสิกขาบทที่ห้ามมิให้พระภิกษุประกอบจิตกรรม อีกข้อ ๑ อยากจะพิเคราะห์ตามตัวอย่างที่ฟังรู้ได้ ว่าการเขียนผนังนอกจากวัดเขียนแทนที่ผู้มานั่งนั้น” (สมเด็จพระญาณวิเศษ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 4, เล่ม 23)

นอกจากนี้ พระองค์ทรงอธิบายให้เห็นลักษณะสำคัญของภาพเขียนฝาผนังในวัดว่า รูปภาพเรื่องราวที่ปรากฏบนผนัง จะเป็นลักษณะของ “ภาพสมมติ” หรือ Symbol สำหรับผู้รู้เรื่อง ซึ่งคนที่ดูรูปภาพ จะต้องรู้เรื่องนั้นก่อน จึงจะดูภาพเข้าใจ ดังพระอธิบายต่อไปนี้

"...เรื่องรูปภาพพงศาวดารนั้น หม่อมฉันนึกถึงคำฝรั่งกล่าวอย่างหนึ่งดูชอบกล เขาว่ารูปภาพพงศาวดารนั้นเป็นภาพสมมติ Symbol สำหรับผู้รู้เรื่องแล้ว เห็นเข้าก็รู้ว่ารูปใคร...รูปภาพต่างๆ ที่เขียนกันในเมืองเรา เช่น เรื่องรามเกียรติ์ที่เขียนพระระเบียง หรือ เรื่องชาดกที่เขียนในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม คนดูก็ต้องรู้เรื่องก่อนแล้วไปดูรูปภาพจึงเข้าใจ ใช่ว่าเท่านั้น รูปคนหรือรูปวัตถุต่างๆ ที่เขียนในรูปภาพเหล่านั้น ก็เป็นแต่เขียนตามสมมติ ตามความคิดนั้นเหมือนกัน..." (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 30-31, เล่ม 19)

การเขียนภาพฝาผนังวัด เป็นการเปลี่ยนหน้าที่ของ ผนัง จากเดิมซึ่งมีความหมายเป็นเพียงเครื่องกั้นกำหนดขอบเขต ให้กลายเป็น 'พื้นที่' สำหรับถ่ายทอดเรื่องราว คิดต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นเจตนาที่จะทำให้พื้นที่ภายใน แตกต่างไปจากพื้นที่ภายนอก เพื่อจรรโลงจิตใจผู้ที่ได้เข้ามาภายในอาคาร ให้เกิดการเจริญเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จากเรื่องราวที่ปรากฏบนผืนผนัง นั้น

- ภาพที่ 3.43 (ซ้าย) ภาพเขียนฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
 ภาพที่ 3.44 (ขวา) ภาพลายเส้นแสดงรายละเอียดภาพเขียนฝาผนังจักรวาล วัดสระเกศฯ กรุงเทพฯ
 (ที่มาภาพซ้าย ผู้วิจัย)
 (ที่มาภาพขวา เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539: 115)

กำแพงแก้ว เป็นกำแพงกันล้อมสิ่งดีงาม

ในพจนานุกรมปัจจุบัน อธิบายความหมายกำแพงแก้วว่า เป็นกำแพงเตี้ยๆ ที่ทำขึ้นล้อมรอบเขตพุทธาวาส หรือล้อมโบสถ์ วิหาร เจดีย์ เพื่อให้ดูงาม หรือ เป็นกำแพงเตี้ยใช้กันล้อมสิ่งที่ดีงาม มีคุณค่าควรรักษา เช่น อาคารที่มีสิ่งเคารพบูชาทางพระพุทธศาสนา และ อาคารอันเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

จากการตรวจสอบเอกสารโบราณ พบว่า นอกจากคำ กำแพงแก้ว แล้ว ยังมีศัพท์เรียกอย่างอื่น อีก ยกตัวอย่างเช่น ปราการรัตน์ , ปราการมณี, ปราการแก้ว กระแพงรัตน์, ปราการกำแพงรัตน ฯลฯ ซึ่ง คำเหล่านี้ต่างมีความหมายว่ากำแพงแก้วทั้งสิ้น

จากคำอธิบายในพจนานุกรม แม้คำกำแพงแก้ว จะมีคำว่า กำแพง ประกอบอยู่ในคำ แต่กำแพง แก้วนั้นก็ไม่ได้มีลักษณะเช่นเดียวกับกำแพง ที่เห็นได้ชัดคือ กำแพงแก้วนั้นจะพังก่อนกำแพง ผนังก่ออิฐ สูงประมาณ 0.80-1.20 ม. ซึ่งด้วยความเตี้ยเช่นนี้ จึงได้มีการประดิษฐ์ประสงค์ใช้ ปิดกันล้อม หรือ ป้องกันอันตราย อย่าง กำแพง แต่กำแพงแก้วเป็นกำแพงที่สร้างขึ้นให้ดูงาม ดังจะเห็นได้จาก การตกแต่ง รายละเอียดกำแพงแก้ว โดยก่อเป็นกำแพงทำปูนปั้นให้มีลวดบัว เหมือนอย่างฐานบัว คือ ทำเป็นแบบ บัวคว่ำบัวหงาย ส่วนบนนิยมทำทับหลังเป็นบัวหลังเจียด ที่ส่วนท้องผนังมีการตกแต่งด้วยงานประณีต ศิลป์ เป็นต้น (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 101)

สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายว่า กำแพงแก้ว เป็นกำแพงเตี้ยที่สร้างขึ้นเพื่อ ให้ งาม เพราะคำว่า แก้ว หมายความว่าดีว่างาม ดังพระอธิบายว่า

“กำแพงแก้ว เคยใช้เรียกกำแพงเตี้ย ซึ่งใช้ล้อมอะไรทุกอย่าง มีโบสถ์ เป็นต้น สันนิษฐานคำว่า แก้ว ก็หมายความว่าดีว่างาม เช่น ช้างแก้ว ม้าแก้ว เป็นต้น กำแพงแก้วก็ หมายความว่ากำแพงทำขึ้นสำหรับให้งาม ไม่ป้องกันศัตรูได้ เพราะเป็นกำแพงเตี้ย” (สะกดตาม ต้นฉบับ) (สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 4, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 1)

คำว่า แก้ว โดยปริยายหมายถึงสิ่งที่เคารพนับถือยิ่ง ใช้ประกอบคำนามให้หมายความว่าสิ่งนั้น มีค่ามาก เป็นที่รัก หรือดีเยี่ยม เช่น แก้วสามประการ นางแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ลูกแก้ว..(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546:152) ดังนั้น เมื่อนำคำว่าแก้วไปประกอบคำกำแพง จึงแสดง ให้เห็นความพิเศษของกำแพงแก้ว ซึ่งเป็นกำแพงซึ่งกันล้อมสิ่งที่มีค่าควรแก่การเคารพ แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ซึ่งถูกกำหนดหรือถูกกันล้อมโดยกำแพงแก้ว นั้นแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ

ภาพที่ 3.45 กำแพงแก้ว วัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร (ที่มา Karl Dohring, 2000: 339)

กำแพงแก้ว เป็นเครื่องกั้นล้อมพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

มูลเหตุในการสร้างกำแพงแก้วเพื่อกั้นล้อมสิ่งดีงามนั้น นักวิชาการอธิบายไว้ 2 นัยยะ

นัยยะแรก เป็นมูลเหตุมาจากคติไตรภูมิ ซึ่งได้มีการพรรณนาภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่สถิตย์ของพระอินทร์ ซึ่งจากจินตภาพดังกล่าวพรรณนา ในการสร้างงานสถาปัตยกรรม จึงได้มีการจำลองในเชิงเปรียบเทียบโยงความงามบนสวรรค์เช่นนี้ ปรากฏในพุทธสถานที่อุปมาสมมติตั้งเมืองไตรตรึงษ์บนสวรรค์ ในคติไตรภูมิ สถาปัตยกรรมในวัดจึงถูกบรรจุตกแต่งอย่างงดงามวิจิตร กำแพงแก้วจึงเป็นส่วนหนึ่งของการจำลอง กำแพงแก้วที่ล้อมปราสาทปราสาทของพระอินทร์นั่นเอง ดังในบทพรรณนาที่ถอดความโดยเสฐียรโกเศศ ว่า

“...เมืองของพระอินทร์โดยกว้างคณาได้ 8,000,000 วา มีปราสาทปราสาทแก้วและมีกำแพงแก้ว มีประตูทองประดับด้วยแก้วทั้ง 7 ประการ เมื่อเผยประตูจะได้ยินเสียงเป็นดนตรีอย่างไพเราะกลางนครไตรตรึงษ์หรือเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีไพชยนต์วิมานหรือปราสาทเป็นที่ประทับของพระอินทร์ตั้งอยู่ท่ามกลางพิภพดาวดึงส์ โดยสูงได้ 25,600,000 วา ประดับด้วยสัตว์พิภพวิมาน คือแก้ว 7 ประการงามน่างามหนา...” (เสฐียรโกเศศ, 2544: 70)

ส่วนมูลเหตุอีกนัยหนึ่ง เป็นความเชื่อในเรื่องสวรรค์เช่นกัน แต่เป็นความเชื่อในคติพุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน ซึ่งเชื่อว่าแดนสุขาวดี ซึ่งเป็นแดนสวรรค์ทางทิศตะวันตก เป็นที่ประทับของพระอมิตาภะ ผู้เป็นส่วนหนึ่งของพระสัมโพธิกายแห่งพระพุทธเจ้า เป็นดินแดนในอุดมคติของมนุษย์ที่ปรารถนาจะไปได้ถึง เนื่องด้วยเป็นสถานที่แห่งเดียวที่มนุษย์ผู้ไม่อาจไปถึงนิพพานได้จะสามารถอยู่ได้อย่างมีความสุข เพราะเป็นแดนบริสุทธิ์ที่มีแต่ความรื่นรมย์ไม่มีทุกข์ เหล่าเทพบุตรหรือเทพธิดา ผู้จะบังเกิดขึ้นในดอกบัวสามารถเติบโตและดำรงอยู่ได้ด้วยทิพยโอสถจากพระธรรมเทศนาแห่งองค์พระอมิตาภะพุทธเจ้าเพียงอย่างเดียว (สมคิด103) ดังนั้น แนวคิดในการใช้กำแพงแก้วตามนัยยะนี้ จึงเป็นการจำลองภาพภูมิแห่งแดนสุขาวดี ดังในพระอธิบายของสมเด็จพระญาณวิเศษญาณวฑฺฒฒณฺสวโร ความว่า “...ที่เรียกกำแพงโบสถ์ว่า กำแพงแก้วก็ดี เอากระดิ่งขึ้นแขวนหลังคาโบสถ์ก็ดี ล้วนแต่จะสมมุติให้โบสถ์เป็นสุขาวดีทั้งนั้น...”

ภาพที่ 3.46

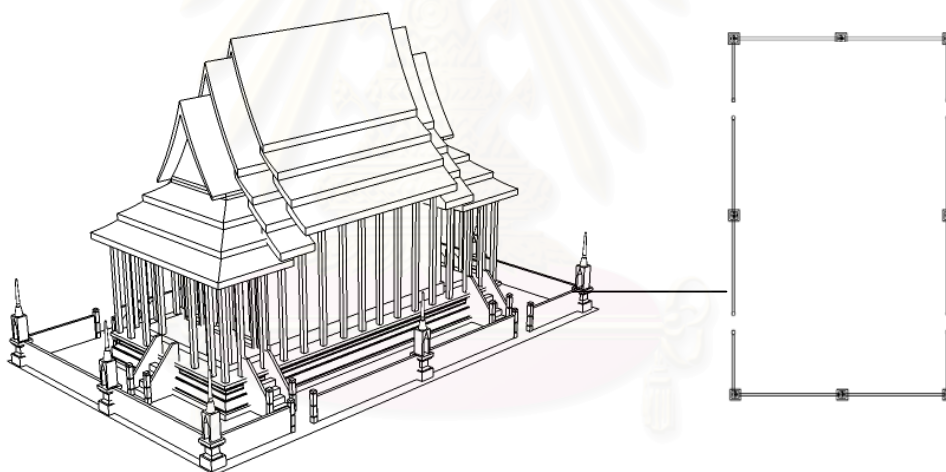
พระอุโบสถวัดสุวรรณดาราราม

จ. พระนครศรีอยุธยา

(ที่มา: กรมศิลปากร, 2538: 108)

กำแพงแก้ว ทำหน้าที่ล้อมรอบสิ่งมีคุณค่า เป็นเหมือนเครื่องหมายเขตที่บ่งบอกว่า ภายในพื้นที่นั้นมีความสำคัญ และศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสมคิด จิระทัศนกุล ได้กล่าวถึงการกั้นล้อมกำแพงแก้วว่าเป็น กลวิธีอย่างหนึ่งในการออกแบบงานสถาปัตยกรรมไทย ดังคำอธิบายต่อไปนี้

“การใช้กำแพงแก้วล้อมรอบเขตหรืออาคารนั้น ถือเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งในการออกแบบงานสถาปัตยกรรมไทย ด้วยเสมือนหนึ่งเป็นสิ่งกำหนดขอบเขตหรือการปรับเปลี่ยนระดับหรือแบ่งแยกลำดับความสำคัญแห่งอาคาร ดังนั้น เมื่อช่างไทยนำเอากำแพงแก้วไปล้อมพระอุโบสถ พระวิหาร พระมณฑป หรือ พระเจดีย์ซึ่งถือเป็นสิ่งสูงสุดในเขตพุทธสถาน นอกจากจะเสริมองค์อาคารเหล่านั้นให้มีความสำคัญสง่างามยิ่งขึ้นแล้ว ยังทำให้พื้นที่บริเวณอันเป็นที่วางนับแต่ก้าวแรกของเขตกำแพงแก้วเข้าไปมีความสงบและศักดิ์สิทธิ์ด้วย เหตุนี้เมื่อจะมีการนำกำแพงแก้วไปล้อมพระอุโบสถแล้ว ก็มักจะนำไปประสานเชื่อมต่อกันเป็นเขตแนวเดียวกับตัวสีมารอบพระอุโบสถ ซึ่งยิ่งทำให้เขตพัทธสีมาแห่งนั้นดูเป็นเขตแดนต้องห้ามที่กำหนดให้ใช้เฉพาะสำหรับการทำสังฆกรรมแห่งหมู่สงฆ์จริงๆ เท่านั้น” (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 103)

ภาพที่ 3.47 ภาพร่างลายเส้น แสดงลักษณะการล้อมกำแพงแก้วในแนวเดียวกับสีมา

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่า กำแพงแก้วนั้น มีลักษณะเป็นเครื่องหมายบอกเขต ในทำนองเดียวกับไบเสมา แต่ต่างตรงที่ สีมานั้นเป็นพื้นที่สมมติตามพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นเขตแดนต้องห้ามเฉพาะสำหรับการทำสังฆกรรม แต่กำแพงแก้วเป็นกำแพงในคติความเชื่อเพื่อสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่า สิ่งที่กำลังล้อมอยู่มีความสำคัญ การนำกำแพงแก้วไปล้อมพระอุโบสถ ก่อนถึงแนวเขตสีมา จึงเป็นการเน้นความชัดเจนของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ให้ปรากฏชัดขึ้น เพื่อให้ผู้ที่ก้าวเข้าสู่พื้นที่ได้ตระหนักรู้ว่าภายในเขตกำแพงแก้วที่กั้นล้อมนั้น แตกต่างไปจากพื้นที่ภายนอก เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ควรแก่การเคารพ ดังความหมายของคำว่า “แก้ว” นั่นเอง

4. ห้อง

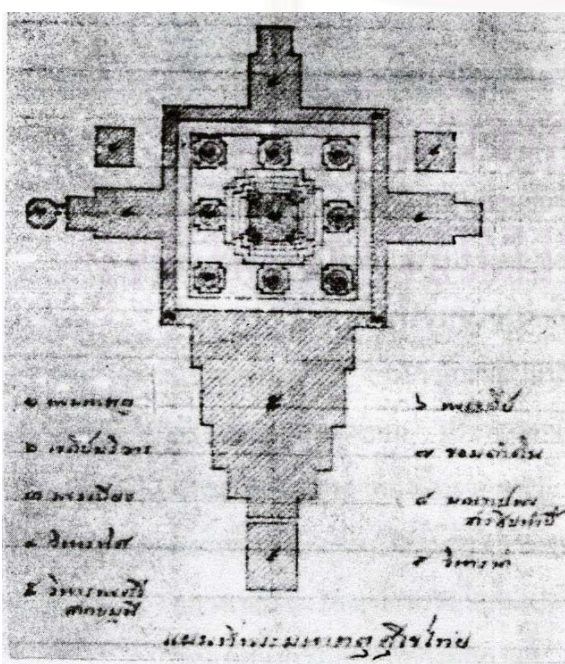
ห้อง เป็นส่วนของพื้นที่

ห้อง นอกจากจะหมายถึง ส่วนของอาคารที่มีฝาปิดเป็นตอนๆ แล้ว ห้อง ยังมีความหมายว่า ที่ระหว่างเสาเรือน หรือ ระยะในระหว่างของช่วงเสาทางด้านข้างของอาคาร ซึ่งห้องในความหมายนี้ ตรงกับคำอธิบายของพระยาอนุมานราชชน ซึ่งกล่าวว่า ห้อง แม้ไม่ปิดฝา ก็เรียกว่าห้องได้ ที่เข้าใจว่าห้อง ต้องกันเป็นส่วนนั้นเป็นความเข้าใจในปัจจุบันเท่านั้น

“ (ห้อง) หมายความว่า ... ที่ซึ่งอยู่ในระหว่างสองเสาของเรือน ความหมายหลังแสดงว่า ห้องเรือนไม่ต้องกันฝา ก็เรียกว่าห้องได้ ในปทานุกรมว่า ห้อง คือที่กันเป็นส่วนของเรือนหรือตึก คงแปลเอาตามความหมายที่เข้าใจกันในปัจจุบัน (พระยาอนุมานราชชน, 2506: 132-133, บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5)

ห้องในความหมายว่า ระยะในระหว่างช่วงเสาด้านข้างอาคาร ในสมัยก่อนคำนี้มักถูกใช้เป็นหน่วยกำหนดเรียกขนาดอาคาร เช่น เรือนสามห้อง, โบสถ์ห้าห้อง ซึ่งในการใช้คำว่า ห้อง เพื่ออธิบายขนาดอาคารนั้น จะพิจารณาจากเสาด้านข้าง (ด้านแป) เป็นหลัก ดังตัวอย่างพระอธิบายของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงอธิบายลักษณะวิหารหลวง วัดมหาธาตุ ที่สุโขทัย ดังต่อไปนี้

“...ด้านหน้าตะวันออกเป็นวิหารใหญ่ พังเหลือแต่เสา ก่อด้วยศิลาแดง เปนเสาสิบแถว ๔ ห้อง แปดแถว ๔ ห้อง หกแถว ๓ ห้อง สี่แถว ๒ ห้อง สองแถวห้อง ๑ ที่ทำลดกันดังนี้ก็เป็นความจำเป็น ด้วยวิหารกว้างหนัก ต้องลดแก้หน้าให้เล็กจึงจะดูทรงงามได้” (จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก, 2506: 84)

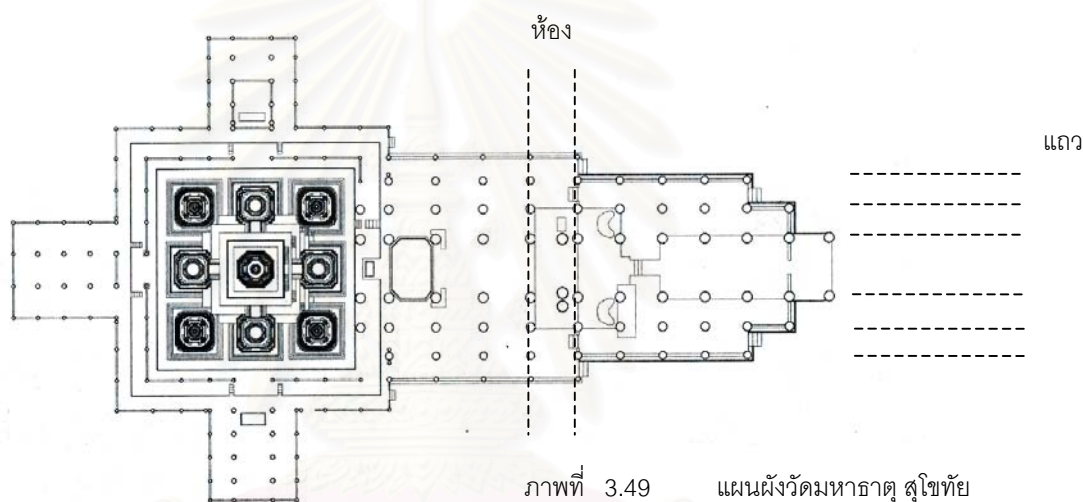
บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 3.48 แผนผังวิหารหลวง วัดมหาธาตุสุโขทัย
ภาพร่างฝีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

(ที่มา: สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 83)

พระองค์ทรงอธิบายขอบเขตพื้นที่โดยอ้างอิงจากตำแหน่ง “เสา” โดยคำว่า ห้อง จะใช้เป็นหน่วยวัดความยาวทางด้านข้าง (ด้านแป) แต่ถ้าเป็นด้านกว้าง (ด้านสกัด) พระองค์จะทรงใช้คำว่า “แถว” ซึ่งจากพระอธิบาย จะเห็นว่า พื้นที่วิหารแต่ละตอนจะลดลงไปเรื่อยๆ โดยส่วนที่มีความกว้างขนาดเสาสีบแถวมี 4 ห้อง และค่อยๆ ลดความกว้างลงเป็น 8 แถว 6 แถว 4 แถว 2 แถว ตามลำดับ

การที่คำว่า ห้อง สามารถใช้เป็นหน่วยวัดขนาดอาคารได้นั้น เหตุผลหนึ่งเพราะลักษณะการกำหนดพื้นที่โดย เสา นั้นเป็นระบบพิกัด ที่มีระยะและสัดส่วนชัดเจน ประกอบกับผังอาคารในสมัยก่อนมักมีลักษณะแบบสมมาตร เข้าใจง่าย เมื่อมองเห็น เสา ก็รับรู้ความเป็นห้องได้โดยง่าย นอกจากนี้การใช้คำว่า ห้อง เพื่ออธิบายขนาดอาคาร ยังช่วยให้คาดคะเน ความใหญ่โตของอาคารได้อีกประการหนึ่ง เช่นเมื่อพูดถึงเรือนไทย 9 ห้องก็จะทราบโดยทันทีว่าเรือนนั้นมีขนาดใหญ่กว่าปกติ เป็นต้น

ภาพที่ 3.49 แผนผังวัดมหาธาตุ สุโขทัย
(ที่มา เฉพาะแผนผัง: วิโรจน์ ชีวสุทธาวร, 2547: 77)

ห้อง ใช้เป็นคำระบุ 'ตำแหน่ง' หรือ 'ส่วน' ของพื้นที่

นอกจากคำ ห้อง จะใช้เป็นหน่วยวัดขนาดได้แล้ว คำว่า ห้อง ยังใช้เป็นการระบุตำแหน่งของส่วนพื้นที่ แต่ละพื้นที่ได้ด้วย ยกตัวอย่างจากลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า “ได้ไปที่วัดมหาธาตุ มีพระวิหารหลวงหลังหนึ่ง 9 ห้อง พระประธานหน้าตักกว้าง 6 ศอก ตั้งอยู่ห้องที่ 3 ...” (2505: 65, เล่ม 2) ซึ่งจากพระอธิบายนี้ นอกจากจะบอกได้ว่าวิหารมีขนาดใหญ่ 9 ห้อง ยังบอกได้ว่า พื้นที่ประดิษฐานนั้นอยู่ตำแหน่งห้องที่ 3 เป็นต้น

นอกจากคำว่า ห้อง จะใช้ระบุตำแหน่งพื้นที่ภายในอาคาร บางกรณี ก็มีการใช้คำว่า ห้อง เพื่ออธิบายตำแหน่งหรือส่วนของพื้นที่ในลักษณะอื่นๆ ยกตัวอย่างเช่น ในพระอธิบายลักษณะภูมิสถานเมืองสวรรคโลกของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า “เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระองค์ทรงใช้คำว่า ห้อง อธิบายตำแหน่งพื้นที่ในผังเมือง ซึ่งห้อง ในที่นี้ หมายถึง พื้นที่ระหว่างกำแพง (มีกำแพงเป็นตัวกำหนดส่วนของพื้นที่) ดังพระอธิบายว่า

“ที่นี่จะกล่าวถึงภูมิฐานแห่งเมืองสวรรค์โลก ...สังเกตเห็นกำแพงเมืองแบ่งเป็นสามห้อง มี ทำนองเช่นเขียนไว้ในแผนที่นี้...กำแพงห้องที่ 1 ข้างเหนือน้ำ ชาวเมืองเขาเรียกกำแพงชั้นใน กำแพง ห้องที่ 2 ซึ่งอยู่กลางเขาเรียกกำแพงชั้นกลาง ห้องที่ 3 ซึ่งอยู่ท้ายน้ำ เขาเรียกกำแพงชั้นนอก...”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 67,จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก)

ภาพที่ 3.50

แผนที่เมืองสวรรค์โลก ภาพร่างฝีพระหัตถ์
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

(ที่มา :

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
, 2506: 67, จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก)

แม้แต่ในการเขียนฝาผนังสมัยก่อน มีการใช้คำว่า ห้อง เพื่ออธิบายตำแหน่งของภาพในแต่ละส่วน โดยแม่กองหรือนายช่างใหญ่ จะเป็นผู้กำหนดและแบ่งเรื่องราวที่เขียนเป็นส่วนต่างๆ ตามแต่ละ “ห้องเขียน” ดังพระอธิบายต่อไปนี้

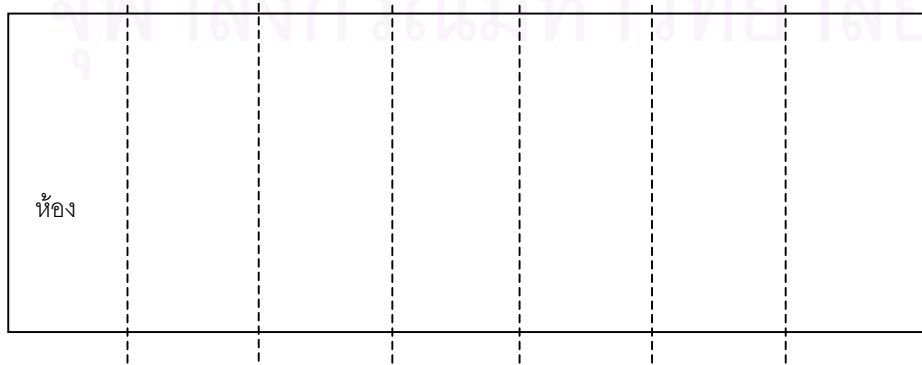
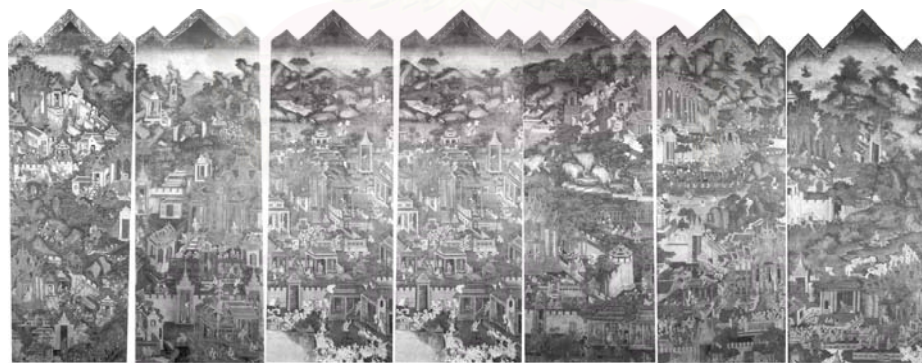
ในการเขียนเรื่องรามเกียรติ์ที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น เป็นการที่ต้องจัดผิดแผกกว่าการเขียนแห่งอื่น เช่น เขียนโบสถ์แห่งใดแห่งหนึ่ง เปรียบว่าเขียนเรื่องทศชาติ เป็นต้น ก็มีแต่แม่กองกะว่าห้องนั้นเขียนเรื่องพระเตมีย์ ห้องนั้นเขียนเรื่องพระชนก แล้วช่างผู้ซึ่งรับเขียนห้องนั้นก็ร่างเองเขียนเองตามชอบใจ จะเลือกเขียนปางไหนในเรื่องนั้น หรือจะประกอบกันสองปาง สามปางก็ได้ แล้วแต่จะมีที่เขียนมากน้อย เหตุที่ปล่อยให้ทำเช่นนั้นได้ ก็เพราะห้องหนึ่งก็เรื่องหนึ่ง มีหน้าต่างคั่น ผนังไม่ต่อกัน และเรื่องก็ไม่ต่อกัน ส่วนเรื่องรามเกียรติ์ที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น จะปล่อยให้ช่างผู้รับเขียนห้องร่างเองเขียนเองตามใจไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องเดียวเขียนผนังผืนเดียวยาวนานนับด้วยร้อยห้อง...”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 188, เล่ม 2)

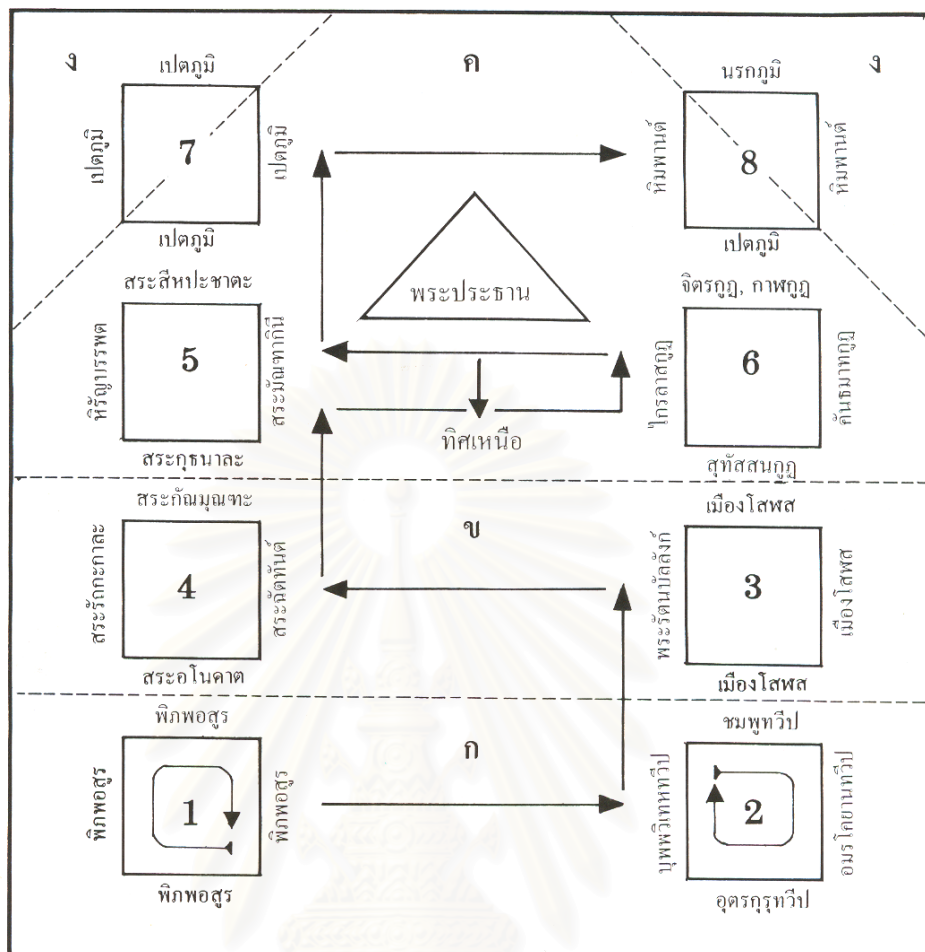
จากพระอธิบายข้างต้น คำว่าห้องถูกใช้เพื่อระบุส่วนของพื้นที่บนผืนผนัง โดยอ้างอิงหรือรับรู้ ความเป็นห้องจากหน้าต่างคั่น ดังพระอธิบายว่า “ห้องหนึ่งก็เรื่องหนึ่ง มีหน้าต่างคั่น ผนังไม่ต่อกัน และ เรื่องก็ไม่ต่อกัน” โดยในการเขียนผนังในแต่ละห้องเขียนนั้น แม่กองจะเป็นผู้กำหนดเรื่องว่าห้องใด เขียนเรื่องใด “ห้องหนึ่งก็เรื่องหนึ่ง” ซึ่งนายช่างใหญ่จะเป็นผู้ร่างหรือ “วางแผนที่” ห้องต่างๆเหล่านี้ โดยในการร่าง ไม่จำเป็นต้องแสดงรายละเอียดชัดเจน ทั้งนี้เพราะ “ช่างรับเขียนห้อง” จะเป็นผู้ประดิษฐ์ พลิกแพลงด้วยตนเอง ดังพระอธิบายว่า

“...การที่นายช่างใหญ่ให้ช่างเขียนนั้น หาได้ร่างให้อย่างเป็นรูปชัดเจนไม่ ฤกเวลา อารมณ์ดี ก็ร่างปรากฏเป็นรูปพอดูได้ ถ้าฤกเวลาอารมณ์ไม่ดีก็ไม่เป็นรูป เช่น แม่น้ำก็ขีดลงสอง เส้นหมายว่าเป็นฝั่ง แล้วจดหนังสือไว้ว่า “แม่น้ำ” เขียนวงกลมๆเป็นกลุ่มเรียงไปเป็นแถวหมาย ว่าเป็นศิระชะ แล้วจดหนังสือไว้ว่า “พลยักษ์” เท่านั้น อากการร่างเช่นนี้อาจทอดพระเนตรเห็น ได้ในสมุดร่างเล่มนี้ก็มีทำอยู่เหมือนกัน ช่างผู้รับเขียนห้องจำเป็นจะต้องเขียนตามแต่เฉพาะแผนที่ เท่านั้น ไม่จำเป็นต้องเขียนรูปตามที่ผู้ร่างๆให้ ใครจะเขียนพลิกแพลงไปอย่างไรก็ได้ไม่ห้าม ตามแต่ผู้เขียนจะชอบทำ แบบร่างเทียบกับที่เขียนจริงจะเหมือนกันไม่ได้ นอกจากกระเบียบที่วาง แผนที่” (สมเด็จพระยานวิศวานุวัตติวงศ์ . สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 2 น.195-196)

การที่ ห้อง ในภาพเขียนบนฝาผนัง ถูกวางแผนที่ว่าเรื่องใดอยู่ห้องใด จึงทำให้ผู้ชมสามารถ ลำดับเรื่องราวที่ต่อเนื่องกันไปตลอดทั้งผืนผนังได้ รับรู้ได้ว่า ส่วนพื้นที่ใดหมายถึงอะไร ทำให้คนทั่วไปรับ รู้และเข้าใจเรื่องราวบนฝาผนัง ได้โดยง่ายกว่าการอ่านในอรรถกถาหรือจารึก

ภาพที่ 3.51 แสดงลักษณะการแบ่งห้องเขียนฝาผนัง ในพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม (ที่มา เฉพาะภาพฝาผนัง: น. ณ ปากน้ำ, 2539)

ภาพที่ 3.52 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ของภาพจักรวาลบนเชิงเส้า วัดสุทัศน์เทพวราราม (ที่มา: เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539: 143)

นอกจากห้อง จะหมายถึง ส่วนของพื้นที่ ซึ่งรับรู้ได้ภายในงานสถาปัตยกรรมแล้ว บางครั้งคำว่าห้อง ก็ถูกใช้เรียก ส่วน ของพื้นที่ในลักษณะอื่น อย่างเช่นห้องพระไตรปิฎก ก็คือส่วนแบ่งของพระไตรปิฎก ตามที่พระยาอนุมานราชชนได้อธิบายว่า “ ในหนังสือเก่ามีคำเช่น ทรงพระปริยัติธรรมแตกฉานใน ห้องพระไตรปิฎก อันมีมาในห้องพระไตรปิฎก ห้องในที่นี้คงหมายถึงส่วนแบ่งของพระไตรปิฎก เป็นความหมายขยายตัว...” (พระยาอนุมานราชชน. บันทึกเรื่องความรู้ เล่ม 5 น. 132-133) หรือ แม้แต่ในทางดนตรีไทย ก็มีการใช้คำว่า ห้อง พูดถึงทำนองดนตรี ซึ่งการรับรู้ความเป็นห้องในเสียงดนตรี ขึ้นอยู่กับจังหวะที่เป็นตัวมากำหนด ให้เกิด ช่องว่าง ของเสียง

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า คำว่า ห้อง นั้นสามารถใช้อธิบายส่วนของพื้นที่ต่างๆ ในหลายลักษณะ อาทิ ห้อง ในอาคาร ห้องเขียนบนผนัง หรือ ห้องในทำนองดนตรี ฯลฯ อย่างไรก็ตาม สาระสำคัญในการรับรู้ความเป็นห้องหรือส่วนของพื้นที่ใดใด ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เป็นตัวกำหนดพื้นที่ หรือ สิ่งที่เป็นตัวแบ่งพื้นที่เหล่านั้น ออกเป็นส่วนๆ นั้นเอง

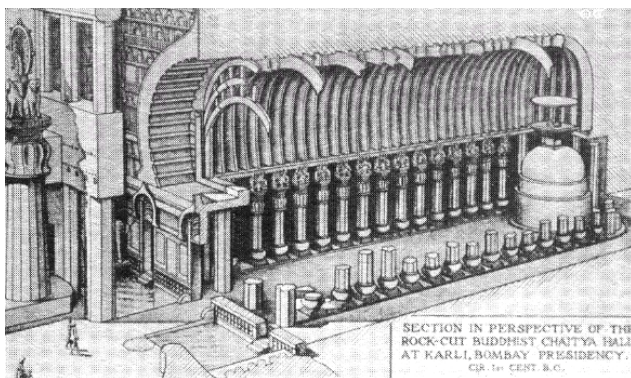
ห้อง เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธาน

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายว่า พระพุทธรูปในวัดนั้นเป็นของเกิดภายหลัง ในยุคสมัยแรก จะมีเพียงพระเจดีย์ประธาน และอาคารที่ทำไว้ใช้เป็นที่สำหรับพักบูชาพระธาตุ ซึ่งทำเป็นศาลาโปร่ง ต่อมาจึงมีการประดิษฐานพระพุทธรูปที่ห้องทำอาคารนั้น ภายหลังเมื่อมีการกั้นฝา อาคารที่มาประกอบพระเจดีย์นั้น จึงกลายเป็นวิหารหรือพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

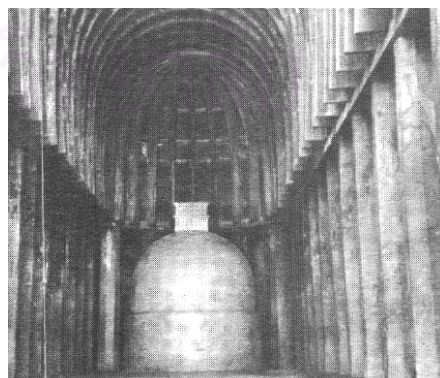
“...อันพระธาตุเจดีย์นั้นเป็นของสำคัญเก่าแก่มาทีเดียว พระพุทธรูปนั้นเป็นของเกิดภายหลัง อันพระระเบียงกับวิหารทิศนั้น เขาทำสำหรับพระธาตุเจดีย์ เป็นที่คนมามาสการพระธาตุพัก เพื่อไม่ต้องให้มาตากแดดหัวแดง เดิมวิหารทิศนั้นคงโปร่งเป็นศาลา คนมานั่งในศาลาเห็นพระธาตุได้ ภายหลังได้พระพุทธรูปมา ก็เอาตั้งไว้ในศาลาสุดทางพระเจดีย์ ใหว่ที่เดียวก็ได้ ทั้งพระพุทธรูปและสถูปเจดีย์สดวกมาก แล้วมาเกิดกั้นฝาศาลาให้เป็นวิหารพระพุทธรูปขึ้น นี่สิกันเอาพระเจดีย์ให้ออกไปนอกทางเสียดลิบลับ วัดเล็กๆ ที่มีวิหารอยู่เบื้องหน้าพระเจดีย์อยู่ข้างหลัง ก็มาแต่ศาลาที่พักมัสการพระเจดีย์นั่นเองแต่เป็นพระเจดีย์เล็กน้อย ไม่มีคนมามาสการมากพอถึงแก่จะทำสี่ทิศทั้งประกอบด้วยพระระเบียง วิหารพระศรีสังฆมุนีที่สุโขทัย ซึ่งอยู่หน้าพระธาตุเดิมก็โปร่ง เห็นได้จากเสาก่อด้วยแลง ฝาก่อด้วยอิฐ แสดงอยู่ในตัวว่าก่ออุดเข้าที่หลัง แต่ที่วันนี้เป็นคิดโดยประมาณการซึ่งเปนมานแต่ก่อน หาได้ตั้งจะว่าวิหารพระชินราชทำดั่งนั้นไม่ วิหารพระชินราชเป็นของใหม่ ทำไปตามเคยเท่านั้นเอง”

(สมเด็จพระเจ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2512: 48-49)

แบบแผนการสร้างพระสถูปเจดีย์เป็นประธานโดยมีพระวิหารเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมอยู่เบื้องหน้านั้น นักวิชาการอธิบายว่า เป็นแบบแผนที่พัฒนามาจากการสร้างพระเจดีย์อยู่ตอนท้ายของเจดีย์สถานภายในถ้ำวิหารของพุทธสถานในอินเดีย ต่อมาเมื่อมีการสร้างวิหารในที่แจ้ง ก็ยังคงรักษาตำแหน่งและแนวแกนเดิม โดยมีการสร้างรูปพระปฏิมาประดิษฐานไว้ ณ ตำแหน่งที่เคยตั้งพระเจดีย์ภายในห้องพิธีนั้น เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในฐานะองค์ประธานของการประชุมกิจของสงฆ์ที่จะมีขึ้น (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 29)

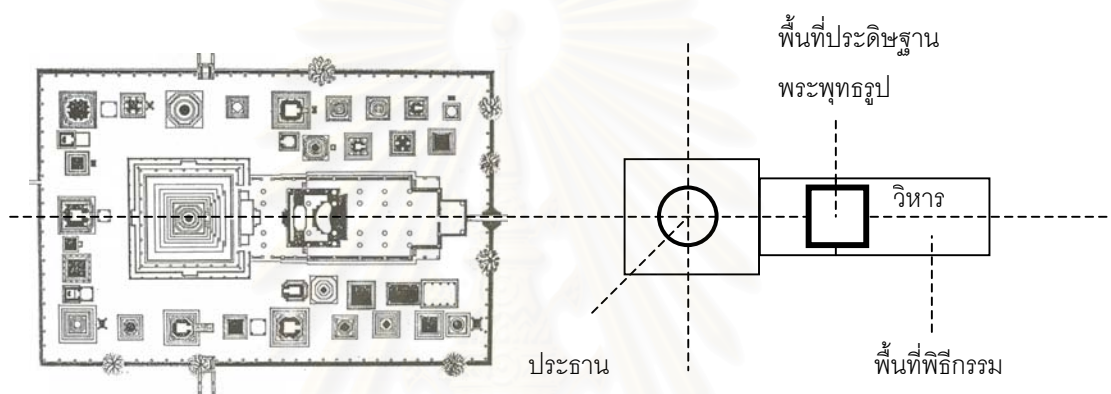
SECTION IN PERSPECTIVE OF THE
ROCK-CUT BUDDHIST CHAITYA HALL
AT KARLI, BOMBAY PRESIDENCY.
CR. 1st CENT. B.C.

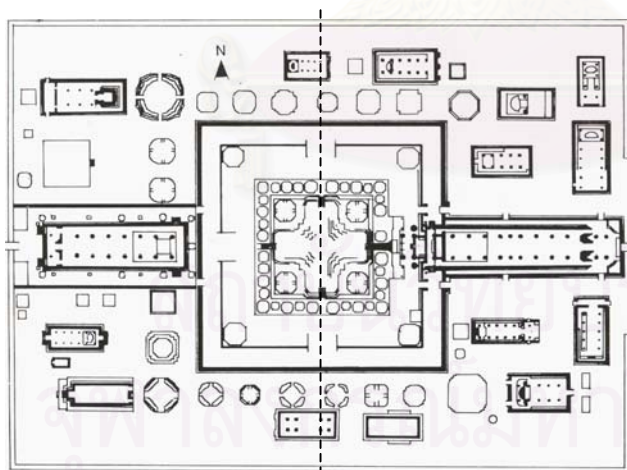
ภาพที่ 3.53 (ซ้าย) เจดีย์สถานภายในถ้ำกาละ ที่อินเดีย ,
(ที่มาภาพซ้าย ปาริสุทธิ์ เลิศศชาธาร, 2547: 51)

ภาพที่ 3.54 (ขวา) สถูปในถ้ำภาษา ที่อินเดีย
(ที่มาภาพขวา: ปาริสุทธิ์ เลิศศชาธาร, 2547: 53)

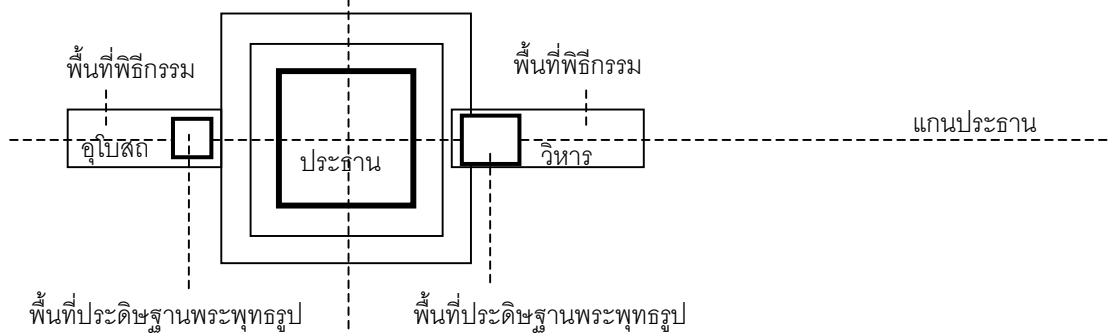
สำหรับแบบแผนพุทธสถานในประเทศไทย พระอุโบสถและพระวิหาร ที่มีการประดิษฐานพระพุทธรูป มักจะประกอบคู่กับพระสถูปเจดีย์ประธานเสมอ ทั้งนี้เพราะอาคารทั้ง 2 ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จึงต้องอิงร่วมกับพระเจดีย์เพื่อสื่อความหมายโดยนัยว่า “ศาสนพิธีหรือสังฆกรรมทั้งปวงที่จะบังเกิดขึ้นจะมีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นองค์ประธานในพิธีกรรมแห่งนั้นทุกครั้ง” เหตุนี้พระอุโบสถ หรือ พระวิหาร จึงมักวางทางด้านหน้าศูนย์กลางประธาน ในลักษณะแนวแกนตั้ง เพื่อเวลาประกอบพิธีกรรม จะได้หันหน้าไปยังพระพุทธรูป ส่วนพื้นที่ภายในอาคาร มักจะแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นพื้นที่สำหรับใช้ประกอบพิธีกรรมทางด้านหน้า และส่วนพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งมักจะอยู่ใน ห้อง ทำอาคารที่มีบรรยากาศค่อนข้างมืดและสลัว

ภาพที่ 3.55 แสดงลักษณะการแบ่งพื้นที่ประดิษฐานและพื้นที่พิธีกรรมวัดเจดีย์เจ็ดยอด ศรีรัตนาลัย (ที่มา เฉพาะแผนผัง: พิริยะ ไกรฤกษ์, 2545: 69)

ภาพที่ 3.56 แสดงลักษณะการแบ่งพื้นที่ประดิษฐานและพื้นที่พิธีกรรม วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา (ที่มาเฉพาะแผนผัง เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539: 41)

ในการสร้างพระวิหาร หรือ การกำหนดพื้นที่ห้องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงให้แง่คิดว่า “การทำอะไรนั้น สำคัญอยู่ที่ที่ดู หาได้สำคัญอยู่ที่แบบไม่” โดยพระองค์ทรงอธิบายว่า ในการประดิษฐานพระพุทธรูปภายในวิหาร ช่างต้องพิจารณาทุกอย่างไปพร้อมกันหมดว่าจะทำวิหารอย่างไร ตั้งพระสูงเท่าไร ไกลใกล้แค่ไหน โดยพระองค์ทรงยกตัวอย่างพระพุทธรูปชินราชที่ประดิษฐานภายในพระวิหารว่ามีความงามเป็นอย่างยิ่ง เพราะช่างผู้ออกแบบให้ความสำคัญกับการมองเห็น ซึ่งเมื่อจำลองไปตั้งไว้ที่อื่น พระองค์ก็พบว่า พุทธลักษณะจะดูไม่สมส่วนงดงามเท่ากับมองจากที่ประดิษฐานจริง ดังความในพระอธิบายต่อไปนี้

“จะกราบทูลเสริมข้อที่ตรัสอ้าง ถึงท่านผู้ที่คิดสร้างวิหารพระชินราชว่า มีความคิดฉลาดในการไว้ช่องแสงสว่างเหมือนกันนั้นชอบแล้ว ความฉลาดอันมีในครั้งนั้นไม่ใช่มีแต่การทำวิหาร การสร้างองค์พระชินราชก็ฉลาดทำที่จะให้เห็นงามเป็นอย่างยิ่งอีกด้วย เมื่อองค์พระชินราชซึ่งหล่อจำลองจะใช้ตั้งที่วัดเบญจมบพิตร เชิญลงมาตั้งอยู่ที่โรงงานกรมทหารเรือ เกล็ดกระหม่อมไปดูไม่รู้สึกร่างงามอยู่ที่ตรงไหนเลย กลับเห็นมีสิ่งที่น่าเกลียดไปเสียด้วยซ้ำ เช่นพระหัตถ์ซ้ายขวาไม่เท่ากัน พระหัตถ์ขวาใหญ่กว่าพระหัตถ์ซ้ายไปเป็นกอง แต่ครั้นเชิญขึ้นตั้งที่แล้วงามพริ้ง พระหัตถ์ที่ใหญ่กว่ากันมากก็เห็นเสมอกัน มานึกหาเหตุว่าอะไรทำให้เป็นเช่นนั้น ก็เล็งเห็น เพราะพระหัตถ์ซ้ายอยู่ในท่าสมายียมเห็นตามยาว ส่วนพระหัตถ์ขวาอยู่ในท่าภูผัสสะ ย่อมเห็นตามกว้าง ถ้าทำเท่ากันแล้วจะเห็นพระหัตถ์ขวาเล็กกว่าพระหัตถ์ซ้ายไปเป็นอันมาก จึงทำเช่นให้โตกว่ากันไว้ การกระทำเช่นนี้ ถ้าหากปั้นหุ่นกับพื้นโรงงานอันเป็นที่อัดแอแล้วจะคิดเห็นไปถึงไม่ได้ จะต้องปั้นหุ่นบนที่สูงเท่ากับที่จะตั้งจริงๆ ทั้งมีที่ดูไกลได้เท่ากับมีที่ในวิหารขึ้นไปดูไป อะไรเห็นไม่งามก็แก้ไปจนดูเพริศพริ้งทุกสิ่ง คิดว่าต้องทำเช่นนั้นจึงงามพร้อมได้ ในการที่ทำเช่นนั้นก็เห็นได้ว่าต้องประกอบด้วยประโยคพยายามเป็นอันมาก ความคิดต้องติดเนื่องถึงกันว่าจะทำวิหารอย่างไร ตั้งพระสูงเท่าไร ไกลใกล้แค่ไหน ปรับปรุงพร้อมกันไปหมด ไม่ใช่ต่างคนต่างทำแล้วเอาไปตั้งขึ้นตามบุญตามกรรม ข้อนี้แหละสอนให้เห็นได้ว่านายช่างครั้งนั้นคิดการทำการรอบคอบกว่านายช่างชั้นหลังมาก ขอได้ทรงระลึกถึงพระศรีสัคนมุนี วิหารที่ตั้งอยู่ก่อนนี้เป็นอย่างไร วิหารที่ตั้งอยู่เดี๋ยวนี้เป็นอย่างไร พระศรีสัคนมุนีก็เหลือแต่เพียงรู้กันอยู่ในใจว่าเป็นพระสำคัญเท่านั้น.” (สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2505: 120-121, เล่ม 10)

“ข้อที่ว่าช่างครั้งสุโขทัยดีกว่าครั้งกรุงเก่า นั้นถูกต้อง ปกติของช่างยิ่งแข่งก็ยิ่งเห็นงานกว้างขวางไปไกล ยิ่งอ่อนก็ยิ่งเห็นงานแคบ นี้ก็ได้แต่ใกล้ๆ จะเปรียบให้เห็นก็เหมือนหนึ่งเด็กแรกเกิด ตั้งใจจะเขียนรูปภาพแต่หน้าก่อนให้งาม พอทำได้สมประสงค์แล้วก็เขียนตัวต่อ พอเขียนเสร็จหัวก็ไม่เข้ากับตัว ตัวก็ไม่เข้ากับแขนขา ทำทางก็ไม่เป็นรูป ส่วนช่างที่แข่งเขาไม่ทำอย่างนั้น เขากะร่างตะๆ ขึ้นทั้งตัวก่อน ดูให้ทำทางดีมีชีวิต แล้วจึงตกแต่งหน้าตัวแขนขาหางามเอาต่อภายหลัง” (ตัวสะกดตามต้นฉบับ)

(สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2512: 44)

“การทำอะไรนั้น สำคัญอยู่ที่ที่ดู หาได้สำคัญอยู่ที่แบบไม่ เช่นกับว่าถ้าทำในที่อื่นจะดูได้แต่กระชั้น จะทำรูปให้พอดีหาได้ไม่ เป็นต้นว่า ถ้าจะทำเครื่องยอดก็ต้องส่งให้มีส่วนสูงไว้มาก ไม่งั้นมันก็จะดูสั้นไป...มีสิ่งที่น่าพิศวงอยู่อย่างหนึ่ง พระชินราชนั้นสิ่งอื่นเห็นไม่ได้เห็นได้ แต่ว่าทำพระหัตถ์ไม่เท่ากัน ข้างซ้ายซึ่งพาดพระเพลานั้นทำเล็กแต่ข้างขวาซึ่งพาดพระชานุนั้นทำใหญ่ยาว คิดดูว่าทำไมจึงทำดั่งนั้นก็เห็นเหตุ ว่าถ้าทำเท่ากันแล้ว จะเห็นพระหัตถ์ข้างพาดพระชานุนั้นเล็กสั้นไปมาก เพราะดูตรงเข้าไป สมด้วยข้อที่ว่าทำอะไรย่อมสำเร็จด้วยที่ดู จึงมาทำให้คิดเห็นไปว่า ในการที่เขาปั้นหุ่นพระชินราชนั้น เขาจะทำในที่ซึ่งกะว่าจะตั้งอย่างไรเสียก่อน แล้วจึงทำหุ่นขึ้นอย่างที่จะตั้งนั้นดอกกระมัง ถ้าทำหุ่นตั้งตามบุญตามกรรมคิดว่าทำเดาไปไม่ไหว เขาจะทำอย่างไรกันก็ตามที่ แต่ถ้าให้อาวัวแล้วเห็นจะต้องทำตามทีคิดนั้น”
(สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ , 2512: 94)

ภาพที่ 3.57 (ซ้าย) พระวิหาร
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก
ภาพที่ 3.58 (ขวา) พระพุทธชินราช
ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในพระวิหาร

(ที่มาภาพซ้าย: มหาธาตุ, 2534: 116)
(ที่มาภาพขวา: มหาธาตุ, 2534: 160)

วิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราช มักจะได้รับการชื่นชมในเรื่องการจัดวางพระพุทธรูปภายในห้องประดิษฐาน ในตำแหน่งที่พอเหมาะพอดีต่อสายตา และ องค์พระพุทธชินราชก็ได้รับการยกย่องว่ามีพุทธลักษณะงดงาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับมีพระราชดำรัสสรรเสริญว่า “...ไม่มีพระพุทธรูปใหญ่ๆ น้อยๆ ที่ไหนๆ ใหม่แก่งามมีไปกว่านี้ เห็นจะเป็นของที่เทพดาเข้าสิงช่างหรือณฤมิตเป็นมนุษย์มาช่วยสร้างช่วยทำเป็นแน่...” (2496) ซึ่งผู้ที่ได้มาเยือนหรือได้พบเห็น ต่างถายทอดคำพรรณนาภาพเหล่านั้นในทำนองเดียวกัน ดังต่อไปนี้

“... ตั้งแต่ข้าพเจ้าเห็นพระพุทธรูปมานานแล้ว ไม่ได้เคยรู้สึกว่าคุณปลื้มใจ จำเริญตาเท่าพระพุทธชินราชเลย ที่ตั้งอยู่นั้นก็เหมาะนักหนา วิหารพอเหมาะกะกับพระ มีที่ดูได้ถนัดและองค์พระก็ตั้งต่ำพอดีได้ตลอดองค์ ไม่ต้องเข้าไปจ้องจ่อเกินไป และ ไม่ต้องแหงนคอตั้งบ่าแลดูแต่พระนาสิก พระ ยิ่งพิศไป ยิ่งรู้สึกยินดีว่า ไม่เชิงหลงมาเสียจากที่นั่น ถ้าพระพุทธชินราชยังคงอยู่ที่พิศณุโลกตราบใด เมืองพิศณุโลกจะเป็นเมืองที่ควรไปเที่ยวอยู่ตราบนั่น ถึงในเมืองพิศณุโลก จะไม่มีชิ้นอะไรเหลืออยู่อีกเลย ขอให้แม้พระพุทธชินราชเหลืออยู่แล้ว ยังคงจะรอดได้อยู่เสมอว่า มีของควรดูควรชม อย่างยิ่งอย่างหนึ่งในเมืองเหนือ ถาจะว่าในเมืองไทยทั้งหมดก็ได้...” (ตัวสะกดตามต้นฉบับเดิม)(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2452: 238-239)

“...พระพุทธรูปชินราชไม่ใช่สวยงามแต่เพียงลักษณะของพระองค์เท่านั้น นายช่างผู้ออกแบบที่ประดิษฐานเป็นผู้ฉลาดด้วย จึงทำให้สวยงามเหลือที่จะพรรณนาได้ คือเขาตั้งพระพุทธรูปให้หน้าตักอยู่ในระดับสายตา ทำวิหารยาวเสมือนหนึ่งเป็นกล่องส่องที่จะเลื่อนระยะให้ได้ตรงที่ชัดที่สุด เราจึงเห็นงาม ข้าพเจ้ากล่าวพูดได้ว่า ถ้าเชิญพระพุทธรูปชินราชไปประดิษฐานในวิหารสั้นๆ หรือในที่สูงซึ่งจะต้องแหงนหน้าคองตั้งบ่าขึ้นมองแล้ว พระพุทธรูปชินราชจะไม่งามเท่าที่ประดิษฐานอยู่ในเวลานี้เลย แม้แต่ในวิหารของท่านเอง ถ้าเรายืนในที่ใกล้ไกลต่างกัน เราก็จะเห็นพระพุทธรูปชินราชอยู่ในลักษณะต่างกัน...แต่ระยะที่สวยงามที่สุดนั้น กล่าวให้แน่นอนตายตัวลงไปไม่ได้...ต้องเลือกยื่นหรือนั่งในระยะที่เหมาะสมแก่สายตาของตน ตนจึงจะเห็นงาม...”

(หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, 2503: 109)

จากคำพรรณนาข้างต้น สะท้อนให้เห็นความสำคัญในเรื่อง การประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธานภายในห้อง ที่ต้องพิจารณาระยะในการมองเห็น และให้ความสำคัญกับการวางตำแหน่งประธานในเบื้องต้น สอดคล้องกับคำอธิบายของ วนิดา พิงสุนทร (2540: 20) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า “...การให้ความสำคัญของประธานในอาคาร เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดตั้งแต่เบื้องต้น จึงจะเกิดความพอดี...”

ห้อง เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระโต

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเห็นว่า การที่วิหารบางแห่งประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่โตคับวิหาร หรือมีขนาดห้องไม่ได้สัดส่วนกับองค์พระ ซึ่งดูราวกับวิหารครอบองค์พระอยู่ อย่างเช่นวิหารพระศรีศากยมุนีวัดสุทัศน์ หรือวิหารเมื่อครั้งกรุงเก่า นั้น ผลที่สุดก็จะทำให้ไม่เห็นพระ และไม่มีระยะในการชื่นชม พระองค์ทรงพระดำริว่าเป็น “คิดการไม่ทั่วถึง” ดังพระอธิบายว่า

“พระโลกนาถนั้นตั้งผิดที่จริงๆ วิหารนั้นทำสำหรับให้กินกับพระระเบียง ไม่ได้ทำสำหรับให้กินกับพระโลกนาถ เอาพระโลกนาถเข้าไปยัดไว้ตามบุญตามกรรม ขอให้นึกดูเถิด คนเราที่จะเลงเห็นให้กว้างไปถึงสองอย่างสามอย่างนั้นมันน้อยตัวนัก วิหารพระศรีศากยมุนีก็ใช้ไม่ได้ เกือบเป็นสี่เหลี่ยม นั้นทำสำหรับองค์พระแท้ๆ แต่ก็เพียงพอครอบองค์พระไว้เท่านั้น อาการอย่างนั้นมีมาแต่ครั้งกรุงเก่าแล้ว วิหารพระพะเนางเชิง พระมงคลบพิตร ก็เพียงแต่ครอบองค์พระเท่านั้นเหมือนกัน วัดเทพศิรินทร์ก็เก้งมาก ที่นั่นเอาพระเบญจาเป็นประธานหล่องค์พระเข้าหา ผลที่สุดก็ไม่เห็นพระ”

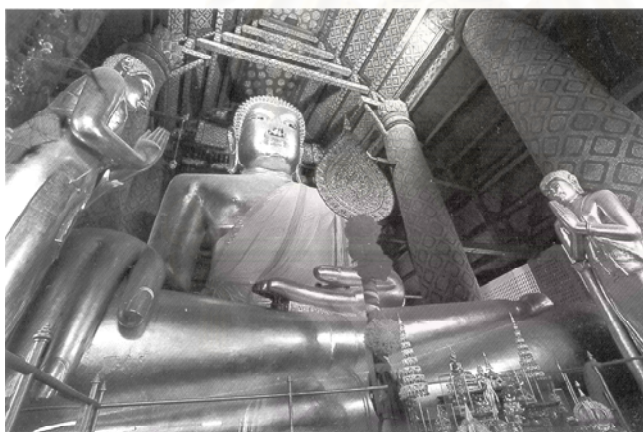
“วิหารพระศรีศากยมุนี ก็ถูกอย่างเธอว่า ไปวุ่นนี้เสียแต่แปลนแห่งสถาน จะเอาให้เข้าแบบอย่างแปลนพระมหาธาตุ หาได้นึกถึงองค์พระไม่ ที่จริงองค์พระนั้นเป็นประธานควรจะนึกถึงองค์พระก่อนอะไรหมด ที่ไม่ได้นึกถึงองค์พระก็คืออ่อนคิดการไม่ทั่วถึงนั่นเอง”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2512: 42-44)

นอกจากนี้ พระองค์ท่านทรงสันนิษฐานว่า เหตุที่ทำให้พระพุทธรูปองค์โตค้ำวิหาร เนื่องจากแรกเริ่ม มีการสร้างองค์พระไว้กลางแจ้ง ภายหลังต่อมาผู้คนมีจิตศรัทธา จึงสร้างวิหารขึ้นตามกำลัง และ ทำได้เพียงพอแต่ครอบองค์พระไว้เท่านั้น ดังพระดำริว่า

“ส่วนพระพุทธรูปองค์โตๆ ค้ำวิหารสมัยกรุงเก่า นั้น อาว์เคยคิดเหมือนกัน ว่าพวกพระพุทธรูปองค์โตๆ นั้น เริ่มแรกสร้างแต่องค์พระตั้งไว้กลางหาว ภายหลังมีคนสมเพศเห็นตากแดด กรำฝนอยู่จึงช่วยกันออกเงินคนละเล็กละน้อยสร้างวิหารขึ้น มีกำลังทำได้เพียงแต่พอครอบองค์พระมิต้ององค์พระจึงได้ค้ำวิหาร ถึงทุกวันนี้ก็ยังมีตั้งอยู่กลางหาว เช่นนั้นอีกหลายองค์ ซึ่งยังไม่มีใครสามารถทำวิหารขึ้นครอบได้ ประเพณีอันนี้มิใช่มีแต่ในเมืองเรา เธอตามเสด็จเด็จพ่อไป เมืองพะม่าก็ย่อมเห็นอย่างมาแล้ว มีเหมือนกัน ที่มีคนกลัวพระจะพังทับนั้นก็มีเหตุสมควรอยู่จริง เพราะพอฝนเข้าวิหาร ก็ถึงองค์พระเงื้อมง่าอยู่เหนือหัวเสียทีเดียว”

“... จริงแล้วในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ทรงพระดำริเป็นสองทาง คือ จะสร้างวัดให้ดังงามสมเป็นพระนครสถานนั้นทางหนึ่ง กับจะบูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป ซึ่งชำรุดถูกทอดทิ้งแล้วนั้นอีกทางหนึ่ง แล้วเอางานทั้งสองทางนั้นเข้าเชื่อมต่อกันสุดแต่จะไปได้ จึงไม่สู้ได้ผลอันเหมาะเจาะ...” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2512: 43-44)

ภาพที่ 3.59 (ซ้าย) ภายในวิหารวัดพนัญเชิง จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 3.60 (ขวา) พระศรีสากยมุนี ประดิษฐานภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม (ที่มาภาพซ้าย กรมศิลปากร, 2538: 102)

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ทรงประทานความเห็นในเรื่องพระวิหารที่มีห้องขนาดเล็กกว่าองค์พระว่า เกิดจากคติการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ไว้กลางแจ้ง ซึ่งเรียกว่า “พระโต” ต่อมาจึงมีการทำวิหารครอบองค์พระ จึงทำให้มองไม่เห็นองค์พระพอเหมาะแก่ตา ทำให้เสียงาม ซึ่งแตกต่างจากการสร้างพระโดยเจตนาจะตั้งเป็นประธานในวิหาร ดังความในพระอธิบายว่า

“อันพระพุทธรูปสร้างขนาดใหญ่อย่างเรียกกันว่า “พระโต” นั้น จะสร้างเป็นพระนั่งขัดสมาธิอย่าง “พระเจ้าพนัญเชิง” ที่พระนครศรีอยุธยาที่ดี เป็นพระนั่งห้อยพระบาทอย่าง “พระป่าเลไลยก์” ที่เมืองสุพรรณบุรีก็ดี...ไม่ว่าสร้างในประเทศไหน...แต่โบราณเขาย่อมสร้างไว้กลางแจ้ง อย่างเดียวกันกับพระเจดีย์ หากวิหารปิดบังองค์พระไม่ การสร้างวิหารปกคลุมพระโตเป็นความคิดเกิดขึ้นแต่ชั้นหลัง ข้อนี้จะพึงคิดเห็นได้ เช่น พระเจ้าพนัญเชิงก็ดี หรือ พระนอนใหญ่ที่ไหล่เขามไหศวรรย์เมืองเพชรบุรีก็ดี เมื่อยังไม่มีวิหารคดแลเห็นองค์พระพุทธรูปงามเด่นแต่ไกล ที่ทำวิหารบังองค์พาให้เสียงามไป แม้พระโตซึ่งคิดประกอบกับแบบวิหารที่สร้างพร้อมกัน เช่น พระโตวัดกัลยาณมิตรและพระนอนวัดพระเชตุพนในกรุงเทพฯ เมื่อเข้าไปในวิหารก็ไม่เห็นองค์พระเหมาะตา เพราะเอาวัตถุที่ช่างโบราณเขาคิดสำหรับทำอย่างหนึ่งมาทำเป็นอย่างอื่น จึงพาให้เสียงาม” (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 152-153, เล่ม 10)

“การสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่แต่โบราณดูมีเจตนาเป็น ๒ อย่างต่างกัน อย่างหนึ่งซึ่งเราเรียกกันว่า “พระโต” ...ดูสร้างด้วยเจตนาจะให้อยู่กลางแจ้ง เช่นเดียวกับพระสถูปเจดีย์ทั้งนั้น ... คนภายหลังไปสร้างวิหารครอบจึงเสียงามหมดทุกองค์ การสร้างพระอีกอย่างหนึ่งนั้นสร้างขนาดย่อมลงมา ด้วยเจตนาจะตั้งเป็นพระประธานในวิหาร เขาคิดแบบวิหารด้วยกันกับแบบองค์พระ เช่น พระพุทธชินราช ณ เมืองพิษณุโลกจึงดูสง่างามเพราะทำวิหารประกอบกับองค์พระ ไม่ใช่ทำวิหารครอบองค์พระเมื่อภายหลัง พระมงคลบพิตรนั้นถ้าว่าโดยขนาดก็ควรนับว่าอยู่ในพวกพระโต...” (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 121, เล่ม 12)

“หม่อมฉันคิดเห็นอีกทางหนึ่ง บางทีจะถูกด้วยประเพณีการสร้างวัด สร้างวัดก่อน แล้วจึงสร้างหรือเที่ยวหาพระพุทธรูปที่จะตั้งเป็นประธาน น่าจะเป็นดังนี้มาแต่สมัยกรุงสุโขทัย...” (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 173, เล่ม 11)

ภาพที่ 3.61 (ซ้าย) พระมงคลบพิตร

ภาพที่ 3.62 (ขวา) วิหารพระมงคลบพิตร จ. พระนครศรีอยุธยา

(ที่มาภาพซ้าย กรมศิลปากร, 2538: 84)

(ที่มาภาพขวา กรมศิลปากร, 2538: 83)

ห้อง เป็น “คันธกุฎี” พื้นที่ส่วนพระพุทธรองค์

การประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ หรือที่เรียกว่า ปฏิมาพระ นักวิชาการให้คำอธิบายว่า มูลเหตุที่ทำให้พระพุทธรูปขนาดใหญ่โตคับพื้นที่ อย่างพระมณฑปหรือพระวิหารบางแห่งนั้น ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจพิธี หากแต่สร้างขึ้นเพื่อเป็นเสมือนการจำลอง “พระคันธกุฎี” อันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างครั้งที่ทรงมีพระชนมชีพอยู่ เป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์ เช่นเดียวกับองค์พระเจดีย์ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 56)

แม้ปัจจุบัน จะมีการใช้คำว่า “วิหาร” เรียกอาคารที่มีพระพุทธรูปปฏิมาประดิษฐานอยู่ภายในเพื่อเป็นประธานในการพิธี แต่ในความหมายเดิม “พระวิหาร” หรือ “วิหาร” นั้นมีความหมายว่า “ที่อยู่” คือ ที่อยู่ของหมู่พระสงฆ์ หรืออย่างที่เรียกและเข้าใจในปัจจุบันว่า “กุฎี” ซึ่งความจริงแล้ว กุฎี ก็คือ “กุฎี” ที่หมายถึงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุในครั้งสมัยพุทธกาล ดังเช่น “พระคันธกุฎี” ที่ประทับของพระพุทธรเจ้า

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2545: 91) แสดงความเห็นว่าการที่ลักษณะอาคารมีพื้นที่คับแคบ “ไม่ว่าจะเนื่องมาจากความผิดพลาดของการออกแบบก่อสร้าง แต่น่าจะเนื่องมาจากเพื่อแสดงความหมายบางประการมากกว่า “แนวคิดในการสร้างอาคารแคบๆ คลุมพอดีองค์พระพุทธรูปนั้น เนื่องจากช่างในสมัยโบราณมีความเข้าใจและต้องการสื่อความหมายถึง คันธกุฎี หรือกุฎีของพระพุทธรองค์ว่า “เป็นสถานที่เฉพาะส่วนพระองค์” ในช่วงเวลาที่ทรงปลีกวิเวกในพระอาราม ดังปรากฏในพระอรรถกถา แห่งกสิสูตร อุปาสกวรรที่ 2 ในพระไตรปิฎก ฉบับแปลของมหาหมกุฎราชวิทยาลัย ซึ่งกล่าวถึงกิจประจำวัน 5 อย่างของพระพุทธรเจ้า ความว่า

“1. **กิจในปุเรภัต** ทรงลุกแต่เช้า หลังจากทรงบ้วนประโอษฐ์แล้ว “...ทรงให้เวลาล่วงไป ณ เสนาสนะที่ส่งจดจนถึงเวลาเสด็จภิกษาจาร” แล้วเสด็จโปรดสัตว์ เสวยพระกระยาหาร ทรงรอกจนภิกษุทั้งหลายฉันเสร็จ จึงเสด็จเข้าพระคันธกุฎี

2. **กิจในปัจฉาภัต** ในเวลาหลังเพล “...ถ้าพระองค์มีพุทธประสงค์ ทรงมีพระสติสัมปชัญญะสำเร็จสิ้นไสยาสน์ครู่หนึ่งโดยพระปรีศร์เบื่องขวา ลำดับนั้นทรงมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่า ทรงลุกขึ้น...” แล้วทรงแสดงธรรมแก่บริษัทที่มาประชุมกันอยู่

3. **กิจในปริมยาม** ทรงโสรจสงพระวรกายในซุ้มสง แล้วเสด็จมาประทับ ณ ที่แห่งหนึ่งก่อนพระภิกษุจะเข้ามาถามปัญหา ขอฟังธรรม ฯลฯ ทรงให้โอวาทแก่ภิกษุ

4. **กิจในมัชฌิมยาม** เมื่อพระภิกษุทั้งหลายกลับไปแล้วก็เป็นเวลาประมาณเที่ยงคืน เป็นเวลาที่ทรงพยากรณ์ปัญหาทั้งหลายกับเหล่าเทวดา

5. **กิจในปัจฉิมยาม** เมื่อเทวดาทั้งหลายกลับไปแล้ว ทรงแบ่งเวลาที่เหลือออกเป็นสามส่วน คือทรงเดินจงกรมส่วนหนึ่ง ส่วนที่สอง “...พระองค์เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี ทรงมีสติสัมปชัญญะสำเร็จสิ้นไสยาสน์โดยพระปรีศร์เบื่องขวา...” ในส่วนที่สามพระองค์ลุกขึ้นประทับตรวดดูสัตว์โลกที่ควรตรัสรู้และที่ยังไม่ตรัสรู้ (เพื่อเตรียมออกโปรดสัตว์ตามกิจในปุเรภัตในลำดับต่อไป)”

จากพุทธกิจทั้ง 5 ประการ จะมีช่วงเวลาขณะหนึ่งที่พุทธองค์ทรงต้องการความเป็นส่วนพระองค์ ภายในคันธกุฎี เพื่อทรงพักผ่อนพระวรกายโดยการนั่งหรือการนอน (สีหไสยาสน์) หรือดังคำที่ปรากฏใน พระไตรปิฎกว่า “ทรงเร้นกายอยู่ในพระคันธกุฎี” ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ไม่ควรมีใครเข้าไปรบกวนพระพุทธรองค์ ดังคำอธิบายว่า

“ในช่วงเวลาที่พระพุทธรองค์ทรงปลีกวิเวกในพระคันธกุฎีนี้ เป็นที่ทราบกันดีในหมู่เทพ และมนุษย์ว่า ไม่ควรมีใครเข้าไปรบกวนพระพุทธรองค์ ดังเช่นในพระสูตรตันตปิฎกตอนพรหมสังยุตต์ อันเป็นตอนที่รวมพระสูตรเกี่ยวกับพระพรหมที่เข้ามาเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในบางพระสูตรกล่าวถึงพระพรหมบางองค์ที่มาเข้าเฝ้าผิดเวลาเพราะเป็นช่วงเวลาที่พระพุทธรองค์กำลังทรงปลีกวิเวกอยู่ พระพรหมท่านนี้จึงต้องแอบอยู่ข้างประตูไม่กล้าเข้าไปรบกวน...” (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2545: 93)

ด้วยเหตุดังกล่าว ช่วงในสมัยก่อนจึงมีความเข้าใจและต้องการเน้นให้ วิหาร หรือ คันธกุฎี เป็นสถานที่ซึ่ง “ทรงเร้นกายอยู่” จึงสร้างอาคารให้พอดีคลุมองค์พระปฏิมา ไม่ให้กว้างขวางจนเกินไป เห็นได้ชัดจาก คันธกุฎีที่คลุมพระพุทธรูปปางไสยาสน์ อันเป็นอิริยาบถ ที่ทรงพักผ่อนพระวรกาย ทั้งนี้เพราะคนโบราณทราบดีว่า เวลาที่ “ทรงเร้นกายอยู่” นั้น มิใช่เวลาที่ควรไปรบกวนพระพุทธรองค์ หรือแม้แต่การสักการบูชาก็ตาม (พิเศษ, 2545: 93)

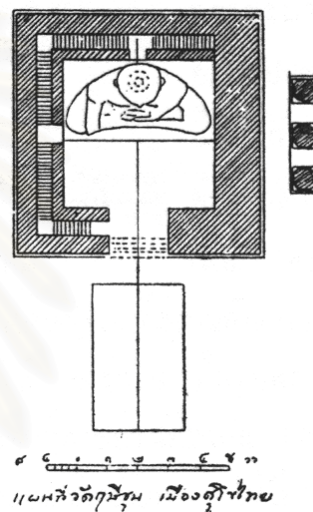
- ภาพที่ 3.63 (ซ้าย) วิหารพระนอนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
 ภาพที่ 3.64 (ขวา) วิหารพระนอนวัดพุทธไสยาสน์ จ.พระนครศรีอยุธยา
 (ที่มาภาพซ้าย กรมศิลปากร, 2525: 144, นำชมกรุงรัตนโกสินทร์)
 (ที่มาภาพขวา กรมศิลปากร, 2538: 29)

ลักษณะพื้นที่ซึ่งจำลอง คันธกุฎี นี้ มักจะทำวิหารอยู่ข้างหน้า เชื่อมติดกับส่วนที่เป็นคันธกุฎี แคนๆ พอดีองค์พระ ซึ่งพื้นที่วิหารที่เชื่อมต่อด้านหน้านี้เพื่อเป็นการแบ่งส่วนพื้นที่สำหรับคนที่เข้ามาสักการะบูชา ไม่ให้เข้าไปปะปนรบกวนกุฎีสวนพระองค์ (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2545: 93)

ข้อสังเกตก็คือ พื้นที่ส่วนคันธกุฎี ที่มีลักษณะ “พอดีพระวรกาย” เช่นนี้เมื่อพิจารณาจากพุทธบัญญัติเกี่ยวกับแผนผังอาคารประเภทวิหารขนาดห้องเดียว ซึ่งมีข้อกำหนดขนาดวิหารไว้ ยาวไม่เกิน 12 คืบ กว้างไม่เกิน 7 คืบ (ทงศักดิ์ รัตนสุคนธ์, 2543: 20) ซึ่งเมื่อเทียบสัดส่วนส่วนร่างกาย ก็จะเห็นว่ามีความพื้นที่เพียงพอกับการอยู่หรือ พอดีร่างกาย เช่นกัน

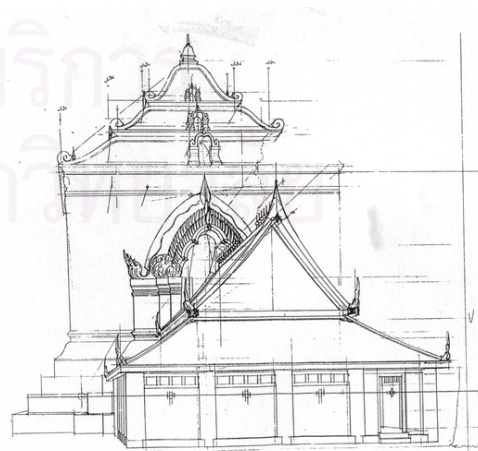
ภาพที่ 3.65 วัดศรีชุม สุโขทัย
(ที่มา: ธิดา สาระยา, 2544: 52)

ภาพที่ 3.66 แผนผังวัดศรีชุม ภาพร่างฝีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
(ที่มา: สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506: 97 , จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก)

ภาพที่ 3.67 วัดพญาดำ ศรีสังฆาลย์ จ. สุโขทัย
(ที่มา: ธิดา สาระยา, 2537: 17)

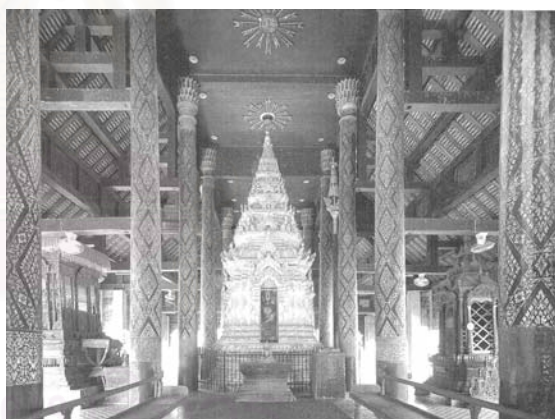
ภาพที่ 3.68 ภาพร่างลายเส้น จำลองวัดศรีชุมในอดีต โดย สันติ เล็กสุขุม
(ที่มา Sukhothai : Word Heritage, 1988: 26)

จากคำอธิบายที่ผ่านมา จึงเป็นเหตุให้เชื่อได้ว่า แนวคิดในการประดิษฐานพระพุทธรูป ขนาดใหญ่คับพื้นที่นั้น เป็นไปเพื่อจำลองให้อาคารดังกล่าวเป็นเสมือน “คันธกุฎี” ที่ประทับของพระพุทธรองค์ เป็นสถานที่เฉพาะส่วนพระองค์ เพื่อสำหรับปลีกวิเวก และให้ทรงเร้นกายอยู่โดยมิให้มีใครมารบกวน ดังสะท้อนปรากฏในพื้นที่อาคารซึ่งมีลักษณะปิดล้อม “พอดีพระวรกาย” ซึ่งแยกออกไปจากพื้นที่ประกอบพิธีศาสนกิจ ซึ่งคติการจำลอง “คันธกุฎี” เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปภายในพื้นที่นั้น สอดคล้องกับแนวคิดในการสร้างวัดที่ปรากฏใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่กล่าวว่า เมื่อกล่าวถึงการสร้างวัด จะไม่กล่าวว่าสร้างพระพุทธรูปในวัด แต่จะกล่าวว่า สร้างวัดโดยมีพระพุทธรเจ้าเป็นประธาน (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ , 2545: 91) ดังนั้น การจำลอง “คันธกุฎี” จึงต้องการสื่อความหมายว่า พระพุทธรองค์ทรงประทับอยู่ในพื้นที่แห่งนั้นจริงๆ

ภาพสะท้อนแนวคิดในการจำลอง คันธกุฎี หรือ ห้องส่วนพระพุทธรองค์นั้น นอกจากจะปรากฏให้เห็นในสถาปัตยกรรมประเภทวิหาร มณฑปในพุทธสถานหลายแห่งแล้ว แม้แต่ในวิหารโถงที่ไม่มีการก่อผนังล้อม ในพื้นที่ซึ่งมีการประดิษฐานพระพุทธรูป ก็มักจะมีการก่อผนังหรือสร้างอาคารขนาดเล็กอย่างเช่น กุฏิรอบพอดีกับองค์พระปฏิมาเพื่อเป็นประธานในพระวิหาร หรือแม้แต่ในพระรางค์ หรือพระธาตุเจดีย์ ส่วนพื้นที่ประดิษฐาน มักจะทำเป็นช่องหรือซุ้มอยู่ภายในองค์พระเจดีย์แห่งนั้น ซึ่งพื้นที่ภายในก็มีลักษณะไม่แตกต่างไปจาก คันธกุฎี คือ ค่อนข้างคับแคบและมีมืดมิด ทั้งนี้เพราะไม่ได้มีวัตถุประสงค์ให้คนเข้าไปสักการะภายใน

ภาพที่ 3.69 (ซ้าย) วัดพระสิงห์ จ. เชียงใหม่
(ที่มาภาพซ้าย A.B. Griswold, 1975)

ภาพที่ 3.70 (ขวา) วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

การสร้างห้องเพื่อจำลองพื้นที่ คันธกุฎีนี้ วัดอุประสงคีไม่ได้สำคัญอยู่ที่การดู (อย่างเช่นพระวิหารพระพุทธรชินราช) แต่สาระสำคัญอยู่ที่การ “ซ่อน” เพื่อให้พระพุทธรูปนั้น “เร้นกาย” “หลีกเร้น” จากสิ่งรบกวน ดังนั้นการที่ช่างในสมัยโบราณ ถ่ายทอดลักษณะสถาปัตยกรรม ให้มีลักษณะครอบองค์พระ จึงไม่ใช่เป็น “คิดการไม่ทั่วถึง” แต่อย่างใด หากแต่เป็นเรื่องของ ความตั้งใจที่จะถ่ายทอดความหมายของพื้นที่ว่า นี่คือ “ห้อง” ส่วนพระพุทธรองค์จริงๆ ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาในเรื่องการดูหรือระยะในการชื่นชมจากคนภายนอก ทั้งนี้เพราะพื้นที่นี้มีได้มิไว้ดูนั่นเอง

ด้วยเหตุที่พื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา แต่เดิมในอดีตนั้น นิยมก่อผนังที่ปิดล้อม โดยมีช่องเปิดจำนวนไม่มาก จึงทำให้พื้นที่ภายในนั้น ค่อนข้างมืดและสลัว พระพุทธรูปปฏิมาที่ประดิษฐานภายในจึงดูประหนึ่งว่าลอยอยู่กลางอากาศ สร้างความเจริญเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น ดังพระอธิบายของสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศราชวรวิหาร ดังต่อไปนี้

“เมื่อว่าถึงความคิดส่องแสงสว่าง จะต้องสรรเสริญถึงช่างไทยเมื่อครั้งสมัยกรุงสุโขทัย ด้วย เพราะเขารู้จักทำเหมือนกัน มีตัวอย่างยังปรากฏที่วิหารพระพุทธรชินราชเมืองพิษณุโลก ฉันไปเห็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เวลานั้นยังไม่ได้ปฏิสังขรณ์แก้ไขวิหารให้สว่างอย่างทุกวันนี้ พอไปถึงประตูวิหารแลเข้าไปข้างในดูที่อื่นมืดหมด เห็นแต่องค์พระชินราชตระหง่านงามเหมือนลอยอยู่ในอากาศ เห็นเข้าก็จับใจเกิดเลื่อมใสในทันที เพราะเขาทำส่องแสงสว่างเข้าทางประตูใหญ่ด้านหน้าแต่ทางเดียว พระชินราชตั้งอยู่ข้างในตรงประตู และเป็นของปิดทองจึงแลเห็นก่อนสิ่งอื่นในวิหาร เมื่อปฏิสังขรณ์แล้ว ในวิหารไม่มีมืดเหมือนแต่ก่อน ไปกลางวันไม่จับใจอย่างเมื่อไปครั้งแรก แต่ต่อมาฉันขึ้นไปเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ขากลับถึงเมืองพิษณุโลกเวลาราว ๒๐ นาฬิกา เขาบอกว่ารถไฟจะหยุดพักอยู่สัก ๓๐ นาทีเห็นมีเวลาพอจึงว่าเช่ารถกระบะยนต์หลังหนึ่ง ขวนพวกพ้องไปบูชาพระชินราช ครั้งนั้นเพื่อนเที่ยวที่เป็นฝรั่งและอเมริกัน เขาอยากเห็นพระชินราชจึงตามไปด้วย ไปถึงวิหารเวลากลางคืน มีแต่แสงโคมในวิหารสักสองสามดวง แลเห็นองค์พระชินราชก็จับใจอีก ถึงพวกฝรั่งพากันออกปากว่า ยังไม่เคยเห็นของโบราณที่แห่งอื่นในเมืองไทยจับใจ Impressive เหมือนพระชินราช แม้ตัวฉันเองก็รู้สึกจับใจแต่ไม่ถึงขนาดเหมือนเมื่อครั้งแรก วัดที่สร้างต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ สังกัดดูช่างผู้คิดแบบไม่สู้ถือเป็นสำคัญในเรื่องทางส่องแสงสว่างนักทำประตูหน้าต่าง ให้วิหารสว่างแล้วก็แล้วกัน...” (สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศราชวรวิหาร. สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 10 น.86-87)

ภาพของพระวิหารในสมัยก่อน ซึ่งมีความมืดสลัวนั้น สะท้อนปรากฏในบันทึกของ ลาลูแบร์ ราชทูตชาวตะวันตกที่ได้เดินทางเพื่อมาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชอาณาจักรสยาม ได้พรรณนาข้อความกล่าวถึงอาคารทางพุทธศาสนาไว้ว่า “ โบสถ์หรือวิหาร...ไม่ค่อยจะสว่างไสวเหมือนโบสถ์วิหารของเรา อาจเป็นเพราะความขมุกขมัวนั้น ย่อมประทับใจความรู้สึกเคารพและทำให้รู้สึกว่าการเลื่อมใสอยู่โดยธรรมดาที่เป็นได้...”

ความสลัวภายในพระอุโบสถวิหาร เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในวิหารสมัยก่อน ซึ่งมีใช้แต่เพียงวิหารที่มามีฝาปิดล้อมเท่านั้น แม้แต่วิหารโถงซึ่งไม่มีฝา ช่างโบราณท่านก็ยังออกแบบให้ส่วนบริเวณพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมีความมืดสลัว ด้วยการก่อฝาผนังปิดล้อมบางส่วน ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความมืดสลัวภายใน ขึ้นอยู่กับวิธีการให้แสง แต่เดิมในสมัยก่อน โบสถ์วิหารไม่นิยมเจาะหน้าต่างพื้นที่ภายในจึงมีความสลัว ทำให้เกิดการเจริญเลื่อมใสศรัทธา ดังคำอธิบายของ ดรี อมาตยกุล ว่า

“... โบสถ์วิหารในยุคนี้ นิยมสร้างแบบที่บุง คือไม่เจาะบานหน้าต่าง คงเจาะเป็นที่ลูกกรง ที่ผนังตอนบน พอให้แสงสว่างลอดเข้าไปข้างในได้เพียงสลัวๆ ...ตัวอย่างโบสถ์วิหารที่ทำเป็นที่ลูกกรงแทนหน้าต่าง ซึ่งพอจะใช้ดูเป็นแบบอย่างได้ในปัจจุบันก็คือ ซากผนังวัดมหาธาตุ และ พระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ...” (ตรี อมาตยกุล, 2510: 45)

“...ถึงแม้สถานที่ซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปก็ดี นายช่างในสมัยนั้นก็ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ได้ออกแบบก่อสร้างโดยให้ได้รับแสงสว่างสัมพันธ์กันกับองค์พระพุทธรูป เพื่อให้ผู้ที่เข้าไปกราบไหว้ บูชา ซาบซึ้ง จับใจ และเกิดความศรัทธาเลื่อมใสขึ้น ผิดกับในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะสองสมัยนี้นายช่างก่อสร้างไม่ค่อยคำนึงถึงความสำคัญในเรื่องทางส่องแสงสว่างเท่าใดนัก มักจะพอใจทำประตูหน้าต่างหลายๆบาน เพื่อให้แสงสว่างส่องผ่านเข้าไปให้ได้มากที่สุดเพื่อจะได้สะดวกแก่ผู้ที่เข้าไปกราบไหว้บูชา ไม่ได้คำนึงถึงสิ่งที่จะลดใจให้ผู้เข้าไปเกิดความเลื่อมใส เหมือนดังเช่นในสมัยสุโขทัย...” (ตรี อมาตยกุล, 2493: 2)

นอกจากแสงธรรมชาติแล้ว การใช้แสงเทียน ซึ่งเป็นประติมากรรมแสงสว่างที่คนในสมัยก่อนเลือกใช้ในอาคารทางพุทธศาสนา ก็มีส่วนอย่างยิ่งในการสร้างบรรยากาศให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเหตุเพราะแสงเทียนเป็นแสงที่มีความสั้นไหว ให้ผลของแสงที่นุ่มละมุน ตามที่ โชติ กัลยาณมิตร พรรณนาความงามไว้ว่า

“...ส่วนองค์พระพุทธรูปปฏิมากรรมนั้นช่างได้ใช้วิธีปิดทองทั้งองค์ เพื่อที่ว่าเมื่อรูปนี้ตั้งอยู่ในวิหารหรือโบสถ์ที่มีแสงสลัว แสงสะท้อนของทองคำกับเปลวเทียนจะทำให้ดูคล้ายฉัพพรรณรังสีที่แผ่ชานออรอบพระวรกายของพระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์แทนประภาณพอลโดยสมบูรณ์ ทำให้บรรยากาศที่เกิดขึ้นในห้องวิหารหรือโบสถ์นั้นมีความน่าเลื่อมใสศรัทธา” (โชติ กัลยาณมิตร, 2539: 55)

สมเด็จพระยานวิศรานุวัตติวงศ์ ทรงสันนิษฐานมูลเหตุการประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาในพื้นที่มืดสลัว เนื่องมาจากคติในการปฏิบัติต่อรูปศักดิ์สิทธิ์ของชาวตะวันออก ที่มักจะนิยมการ “ซ่อน” รูปศักดิ์สิทธิ์ไม่ให้เห็น ในที่เล็กมืด เพื่อให้เห็นราวๆ อันเป็นทางช่วยให้รู้สึกศักดิ์สิทธิ์ เลื่อมใส ดังพระอธิบายว่า

“เพราะชาวตะวันออกเรากับชาวตะวันตก ปฏิบัติต่อรูปศักดิ์สิทธิ์ผิดกัน พวกเราชาวตะวันออกเดินทางซ่อนรูปศักดิ์สิทธิ์ไม่ให้เห็น แม้จะเปิดให้ได้เห็นบ้างบางเวลา ก็ให้เห็นแต่มีวูๆ คลับคล้ายคลับคลา เป็นทางช่วยให้รู้สึกศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น จึงเก็บไว้ในที่เล็กมืดให้รู้สึกน่ากลัวเมื่อได้เห็นราวๆ ส่วนทางชาวตะวันตกนั้น เขาเดินทางตกแต่งรูปศักดิ์สิทธิ์ให้ดูใสงดงาม ทำความปิติให้บังเกิดแล้วก็เลื่อมใสพาใจให้นับถือได้เหมือนกัน เพราะเหตุที่เดินอยู่คนละทางอย่างนั้น ท่านศาสตราจารย์เป็นชาวตะวันตก จึงไม่เข้าใจในทางข้างตะวันออกของเรา”

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวิศรานุวัตติวงศ์, 2505: 70-71, เล่ม 12)

พระอุโบสถวิหารแต่เดิม มักใช้แสงสลัวเพื่อเน้นความสำคัญขององค์พระปฏิมา หากมีแสงอยู่บ้างก็เป็นเพียงแสงเทียน หรือแสงที่ลอดผ่านช่องแสงขนาดเล็ก ซึ่งความมืดภายในห้อง จะช่วยขับให้ องค์พระปฏิมาเป็นสีทองอร่าม ลวดลายจิตรกรรมฝาผนังและบนเพดาน จะเปล่งประกายสะท้อนแสงเทียน ปรากฏเป็นภาพอันงดงาม ศักดิ์สิทธิ์ อยู่ในความมืดสลัวนั้น

เมื่อพิจารณาจากคติในการประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในที่สลัว และ เปรียบเทียบกับแนวความคิดในการจำลอง คันธกุฎี พื้นที่ส่วนพระองค์ จะเห็นว่ามีความสัมพันธ์กัน ทั้งนี้เพราะในพื้นที่ประดิษฐานหลายแห่งที่มีขนาด “พอดีพระวรกาย” นั้น ภายในพื้นที่ก็มักจะมีมิติ ไม่นิยมเจาะหน้าต่าง เพื่อให้สภาพแวดล้อมภายในห้องเหมาะสมกับ ‘การเฝ้ากายอยู่’ ของพระพุทธรองค์

จากที่กล่าวมาจึงเห็นได้ว่า พื้นที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปในพุทธสถาน ไม่ได้มีความหมายเพียงพื้นที่ตั้งรูปเคารพ ให้คนมาสักการะกราบไหว้เพียงประการเดียว แต่ยังมีความหมายว่า พื้นที่แห่งนี้มีพระพุทธรองค์ทรงประทับอยู่เพื่อเป็นประธาน ดังนั้น ในการกำหนดห้องประดิษฐาน ช่วงในสมัยโบราณ จึงได้ตั้งใจถ่ายทอดให้เป็นเสมือน คันธกุฎี สถานที่ประทับของพระพุทธรองค์ พื้นที่ห้องจึงมักถูกกำหนดด้วยผนังทึบและไม่นิยมทำช่องแสง เพื่อให้ภายในพื้นที่นั้น “สลัว” มีขอบเขตที่ชัดเจนแตกต่างจากพื้นที่ภายนอก เป็นการเปลี่ยนพื้นที่ให้มีความหมายที่แตกต่างออกไป เป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” เสมือนประหนึ่งว่าพระพุทธรองค์ทรงเฝ้ากายอยู่ในพระคันธกุฎีแห่งนี้จริงๆ

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

คำ : ภาพสะท้อนลักษณะไทยในพุทธสถาน

เนื้อหาในบทนี้เป็น การนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาที่ผ่านมา มาทำการวิเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจ ‘ลักษณะไทย’ ในพุทธสถาน ผ่านมุมมองของ คำ และเนื่องจากคำที่ใช้ในการศึกษาล้วนเกี่ยวเนื่องกับการใช้พื้นที่ ดังนั้น ลักษณะไทย ที่จะนำมาอภิปราย จึงเป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นที่” เป็นหลัก ซึ่งต่อไปผู้วิจัยจะใช้คำเรียกว่า “ลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน”

ในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีประกอบการวิเคราะห์ อันจะนำมาสู่ความเข้าใจลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน ในมิติที่แตกต่างออกไปจากกรอบการอธิบาย พื้นที่ ในทางสถาปัตยกรรม ในบทที่ผ่านมา โดยกรอบทฤษฎีที่ทำการค้นคว้า จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” และ “พื้นที่ในคติไทย” จากมุมมองนักวิชาการทางศาสนาและในสาขาอื่นๆ อาทิ มนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ เป็นต้น

มุมมองว่าด้วยเรื่อง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการนำเสนอ แนวคิดและทฤษฎีที่นำไปสู่ความเข้าใจความสัมพันธ์ของงานสถาปัตยกรรมและความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์ สะท้อนให้เห็น “ลักษณะร่วม” ของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตามโลกทัศน์เดิมในอดีตของมวลมนุษยชาติ ส่วนมุมมองว่าด้วยเรื่อง พื้นที่ในคติไทย เป็นการนำเสนอแนวคิดและข้ออธิบายที่ชี้ให้เห็นว่า แต่เดิมคนไทยในอดีตมองพื้นที่แตกต่างจากคติปัจจุบันอย่างไร อันสะท้อนให้เห็น “ลักษณะเฉพาะ” ของพื้นที่ในคติไทย

จากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบข้อสังเกตว่า คำ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในพุทธสถาน แต่ละคำจะใช้อธิบายลักษณะพื้นที่ในแต่ละส่วนที่มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน ซึ่งพื้นที่ในแต่ละส่วนก็จะสะท้อน “ความหมาย” และ ลักษณะ “การใช้พื้นที่” แตกต่างกัน เมื่อผู้วิจัยนำข้อสังเกตนี้ไปทำการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับแนวคิดทางทฤษฎี จึงสามารถสรุปลักษณะสำคัญบางประการ ของพื้นที่ในพุทธสถาน ผ่านมุมมองของคำได้เป็น 3 ประเด็น คือ

- พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน
- พื้นที่ในพุทธสถาน มีการให้ “ความหมาย” ที่แตกต่างกัน
- พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ลำดับความสำคัญ” ในการใช้พื้นที่ และมี “กฎ” ในการปฏิบัติต่างกัน

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ : แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในการศึกษาเรื่องราวหรือสถานที่อันเกี่ยวพันกับศาสนาและความเชื่อของมนุษย์ จำเป็นต้องเข้าใจในเบื้องต้นก่อนว่า ศาสนาและความเชื่อของมนุษย์คืออะไร และเกิดจากอะไร เสฐียรโกเศศ (2492: 23) กล่าวถึงความเชื่อทางศาสนาว่า

“ ความเชื่ออยู่เหนือความสงสัย หมายความว่า ถ้าสิ่งใดที่เราเชื่อ สิ่งนั้นก็จริง ถ้ามีใครมาบอกว่าไม่จริง ตามธรรมดาเราก็ไม่พอใจ เพราะฉะนั้น ถ้าทราบใดเราสงสัย ยังไม่เชื่อ ตราบนั้น เราก็ต้องคิดค้นหาความจริง ถ้าไม่มีการคิดค้น ก็แสดงว่าเราเชื่อแล้ว เมื่อเชื่อแล้ว ความสงสัยก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่มีความเชื่อในศาสนาของตน ก็คือผู้ที่ไม่สงสัยแล้ว ”

ความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดกับมนุษย์ คู่กับความไม่เชื่อ ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า ศรัทธา แปลว่า ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส สิ่งต่างๆ ที่คนเราได้สัมผัสด้วยอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตาเห็นรูป หู ฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส ร่างกายสัมผัส ใจระทบอารมณ์ จะเกิดความรู้สึกขึ้น กลายเป็น สัญเจตนา จุดเบื้องต้นแห่งนามธรรม เมื่อได้ประพฤติปฏิบัติทุกวัน เป็นการย้ำให้ความเชื่อมั่นฝังแน่น อยู่ในชั้นธรรมาสนันฐาน จนยากที่จะถอยถอนได้ (มณี พยอมยงค์, 2527: 121)

แสง จันทร์งาม (2542: 96) แยกความเชื่อออกเป็นประเภทต่างๆ ดังต่อไปนี้

1) **ปสาทศรัทธา** (faith) (ปสาทะ เป็นภาษาบาลี แปลว่า “ความเลื่อมใส”) ปสาทศรัทธาจึง เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยอารมณ์ ประกอบด้วยความเชื่อถือไว้วางใจ ความจงรักภักดี มักจะเป็นความเชื่อแบบอัตวิสัย (subjective) คือ เป็นเรื่องของผู้เชื่อ เชื่อเพราะอยากเชื่อ ไม่เกี่ยวกับเหตุผล หรืออีกในหนึ่ง หมายถึง ความเชื่อที่พิสูจน์ไม่ได้ ความเชื่อประเภทนี้มีบทบาทมากในศาสนา เช่นความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์, ความเชื่อในผีสิงเทวดา เป็นต้น

2) **ความเชื่อ** (belief) หมายถึงการยอมรับสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่ามีอยู่หรือเป็นอยู่ โดยมีเหตุผลอยู่บ้าง เป็นภาววิสัยมากขึ้น ความเชื่อระดับนี้ มักเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทางจิต

3) **ความรู้** (knowledge) หมายถึงการยอมรับสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่ามีอยู่จริง เพราะได้สัมผัสกับสิ่งนั้นโดยตรง มีประสบการณ์ตรง ความเชื่อชนิดนี้เกิดขึ้นจากเหตุและผลเป็นสำคัญ

ในสมัยโบราณ มีสภาวะอันหนึ่งที่ครอบงำโลกและมวลมนุษย์อยู่อย่างหนึ่ง เรียกว่า “อวิชชา” หรือ ความไม่รู้ ไม่สามารถหยั่งซึ้งได้ถึงเหตุผลแห่งระเบียบของโลกรหรือธรรมชาติ อวิชชาทำให้มนุษย์เกิดความคิดเห็นในทางที่ต่างกัน สัญชาตญาณเดิมของมนุษย์ ทำให้มีความรู้สึกแรงกล้า ไปตามสัมผัสแห่งประสาทรับรู้ทั้ง 6 เช่น ความกลัว, ความอยากรู้ อยากเห็น ฯลฯ ด้วยเหตุแห่งอวิชชาและความกลัวนี้ ทำให้มนุษย์ต้องเฝ้หาที่พึ่งทางจิตใจแก่ตน ด้วยการสมมติสิ่งอันใดหรือวัตถุใดใด ขึ้นเพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นที่เคารพและคุ้มภัยแก่ตน สิ่งเหล่านี้ ได้แก่ ป่า, เขา, ต้นไม้, เทว, แผ่นดิน ฯลฯ (หลวงสาธิต ประพันธ์, 2492: 14-21) ซึ่งตรงกับพุทธวจนะ ที่กล่าวไว้ว่า

“ พะหุง เว สระระณัง ยันติ ปัพพะตานิ ะนะนึ จะ

อารามะ รุกขะ เจตะยานิ มะนุสสา ะยะะ ตัชชิตา “

มนุษย์ทั้งหลาย ถูกภัย คือ ความกลัวคุกคาม ครอบงำ ต่างพากันเสาะแสวงหาวัตถุสิ่ง
ของและสถานที่ต่างๆ คือ ภูเขาทั้งหลาย ป่าดงพงไพร ้วดวาวาราม ต้นไม้และเจดีย์ทั้ง
หลาย เพื่อยึดถือเป็นที่พึ่ง

(ลิขิต ลิขิตานนท์, 2534: 18)

จากพุทธวจนะ จะเห็นว่ากรณีที่มนุษย์มุ่งหาวัตถุสิ่งของและสถานที่เพื่อยึดถือเป็นที่พึ่ง นั้น
แสดงว่ามนุษย์ได้ให้ความหมายใหม่แก่วัตถุหรือสถานที่นั้น มนุษย์ไม่ได้เชื่อว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่ง
ธรรมดา แต่มีความหมายพิเศษสำหรับเขา

ความเชื่อในศาสนาเกิดขึ้นเพราะมนุษย์เราต้องการค้นหาคำตอบในเรื่องบางเรื่อง ซึ่งเมื่อไม่
สามารถตอบคำถามถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น ภัยพิบัติทางธรรมชาติ หรือ สาเหตุแห่งความตาย ฯลฯ
การอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ในโลกจึงออกมาในรูปแบบของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือ
ธรรมชาติที่เป็นผู้กำหนดชะตากรรมของพวกเขา

นักมานุษยวิทยา สันนิษฐานว่า ความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ นั้น เป็นความเชื่อครั้งดั้งเดิมของ
มนุษย์ ในระยะแรกมนุษย์มีความเชื่อว่า สิ่งต่างๆ จะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่ก็ตามที่ ย่อมมีอะไรอย่างหนึ่ง
เป็นแรงอำนาจอยู่ในตัวของสิ่งนั้นเอง คติความเชื่อเรื่องนี้ เรียกเป็นคำเฉพาะว่า Animatism หรือ คติ
ความเชื่อความขลังความศักดิ์สิทธิ์ ว่ามีแรง หรือ อำนาจ ส่วนในระยะต่อมา มนุษย์จึงมีความเชื่อว่าสิ่ง
มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตต่างก็มีสิ่งหนึ่งซึ่งมองไม่เห็นตัวสิ่งอยู่ในนั้น นั่นคือ วิญญาณ หรือ ผี นำมาสู่คติ
ความเชื่อผีสิงเทวดา(animism) ซึ่งมนุษย์เชื่อว่าเป็นผู้บันดาลทุกสิ่งและกุมอำนาจเหนือตน
(เสฐียรโกเศศ, 2515: 40,52)

ความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ และ ผีสิงเทวดา เป็นฐานเริ่มต้นของความเชื่อทั้งหลายของ
มนุษย์ ต่อมาเมื่อมนุษย์พยายามอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยความเชื่อของตน เมื่อมนุษย์อยู่ร่วม
กันเป็นสังคม ย่อมต้องอาศัยข้อตกลงหรือ ศีลธรรมในการควบคุมวิถีชีวิตให้เป็นไปตามระเบียบของโลก
ศีลธรรมเหล่านี้จึงพัฒนาจากความเชื่อ บังเกิดเป็นลัทธิ และศาสนา ที่ให้คำตอบในระเบียบของโลกไว้
สอง ประการ (หลวงสารานุประพันธ์, 2492:9) คือ

- 1) กลุ่มแรกเชื่อว่า ระเบียบของโลกมีขึ้นโดยผู้สร้างเป็นผู้วางขึ้นและมนุษย์จะได้รับผลสุขทุกข์
แล้วแต่ผู้สร้างจะอำนวย มนุษย์จึงต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม ผู้สร้างอันเป็น “ สิ่งศักดิ์สิทธิ์”
ความเชื่อลักษณะนี้ เป็นรากฐานสำคัญของ ศาสนาพราหมณ์, คริสต์, อิสลาม ,วิญญาณ
นิยม ฯลฯ (นักวิชาการเรียก “ศาสนาเทวนิยม”)

- 2) อีกกลุ่มหนึ่ง เชื่อว่าระเบียบของโลกเป็นเรื่องของธรรมชาติ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามสภาวะธรรม สิ่งที่มีอำนาจและสามารถอำนวยทุกข์สุขของมนุษย์ได้ สิ่งนั้นคือ “กรรม” ความเชื่อนี้เป็นรากฐานสำคัญของ พุทธศาสนา, เซน, เต๋า เป็นต้น (นักวิชาการเรียก ศาสนาอเทวนิยม)

ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือ สิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ นั้น เกิดจากพื้นฐานความเชื่อในกลุ่มแรก มากกว่ากลุ่มหลังซึ่งเชื่อในสภาวะความเป็นไปโดยธรรมชาติ ในสังคมไทย ศาสนาและความเชื่อนั้นมีมิติที่ซ้อนทับกันอยู่ มิได้แบ่งแยกขาดจากกันอย่างชัดเจน ในบางท้องถิ่นแม้มีการนับถือพุทธศาสนา แต่ก็ยังมีมิติความเชื่อในเรื่องผี หรือมีพิธีกรรมตามแบบแผนศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น ทั้งนี้ เนื่องจากพื้นฐานความเชื่อเดิมของมนุษย์นั้นคือ ความเชื่อวิญญาณนิยม หรือความเชื่อในเรื่องผี สาง เทวดา เมื่อมีการรับเอาพุทธศาสนา มนุษย์จึงมีการผสมความเชื่อต่างๆ เป็นระบบเดียวกัน ศาสนาต่างๆ ไม่ว่าจะศาสนาใด ภายในศาสนาเดียวกัน มีแยกกันอยู่ในทางทฤษฎีเป็นสองพวก คือ ศาสนาของผู้รู้ (intellectual religion) และ ศาสนาของประชาชน (popular religion) เป็นธรรมดาที่ผู้รู้และเข้าใจถึงสาระของศาสนาจริงๆ ย่อมมีจำนวนน้อยกว่าคนส่วนใหญ่ ทำให้ความหมายของศาสนาในความเข้าใจแต่ละคนย่อมไม่เหมือนกัน (เสฐียรโกเศศ, 2514: 187)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527:33) จำแนก พุทธศาสนาในสังคมไทยเป็น 2 ระดับ คือ พุทธศาสนาแบบปรัชญา และ พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน พุทธศาสนาแบบปรัชญาเป็นเรื่องของแก่นแท้หรือหลักศาสนา ขณะที่พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน จะเป็นการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชน อาทิ ความเชื่อเรื่องผีสาง ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ฯลฯ เป็นต้น พุทธศาสนาแบบปรัชญาเป็นสิ่งที่คนเข้าถึงได้ยาก ขณะที่พุทธศาสนาแบบชาวบ้านมักเกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางโลก และเกี่ยวพันกับความเชื่อทางจิตใจมากกว่า

แสง จันทร์งาม(2542: 14) ได้อธิบายความหมายพุทธศาสนา โดยจำแนกเป็นฐานะต่างๆ คือ

- 1) พุทธศาสนา ในฐานะเป็น “พุทธภาวะ” หรือ “พุทธธาตุ” อัน หมายถึงประสบการณ์ทางจิตขั้นสูง ที่บุคคลได้จากการ “ตรัสรู้” เช่น พุทธภาวะที่พระพุทธรูปเจ้าประสงบ ในคืนวันตรัสรู้
- 2) พุทธศาสนา ในฐานะเป็นปรัชญา เช่น คำอธิบายว่าชีวิต คืออะไร , เป้าหมายสูงสุดของชีวิต คืออะไร
- 3) พุทธศาสนาในฐานะเป็นระบบจริยธรรม ได้แก่ คำสอนของพระพุทธรูปเจ้า
- 4) พุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาพื้นบ้าน (folk religion) หมายถึง การเคารพนับถือพระรัตนตรัยในฐานะเป็น สิ่งศักดิ์สิทธิ์(the sacred) การเคารพสัญลักษณ์ต่างๆ ในฐานะเป็น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่ผสมผสานระหว่าง การปฏิบัติแบบฮินดู ,แบบ วิญญาณนิยม และไสยศาสตร์
- 5) พุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันแห่งชาติ หมายถึง พุทธบริษัทและองค์กรต่างๆ ที่ตั้งขึ้นเพื่อศึกษา ปฏิบัติ บริหาร และเผยแผ่ พุทธปรัชญาและพุทธจริยธรรม

จะเห็นได้ว่า ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในทางพุทธศาสนา นั้นเกิดจากอิทธิพลของความเชื่อพื้นฐานหลายประการ เช่น ความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ, ความเชื่อในผี วิญญาณ และความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ความเชื่อทั้งหลายเหล่านี้ได้ประสานจนเกิดเป็นวัฒนธรรมที่กลมกลืน จนบางครั้งก็ยากที่จะจำแนกหรือสกัดเอาเนื้อหาที่เป็นพุทธแท้ๆ ออกมาได้

จากที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เริ่มจาก อวิชชาหรือความไม่รู้ ที่นำมาซึ่งความกลัวและความสงสัย ในธรรมชาติรอบตัว ความกลัวนี้เองทำให้มนุษย์ต้องหาที่พึ่งทางจิตใจ โดยการให้ความหมายแก่สรรพสิ่ง โดยเชื่อว่าสิ่งนั้นอยู่เหนือธรรมชาติ มีอำนาจซึ่งสามารถดลบันดาลให้สัมฤทธิ์ดังประสงค์ของมนุษย์ได้ และเรียกสิ่งนั้นว่า “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” ต่อมาเมื่อมนุษย์มีการอธิบายสาเหตุหรือระเบียบของโลกในรูปแบบของความเชื่อและศาสนา รูปแบบของ “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” จึงเปลี่ยนไปคติความเชื่อในแต่ละศาสนานั้น และถึงแม้ว่าบางศาสนาจะมีได้สนับสนุนในความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่เนื่องจากพื้นฐานเดิมของวัฒนธรรมมนุษย์ส่วนใหญ่ มีความเกี่ยวข้องกับ การนับถือผี หรือวิญญาณ ความเชื่อทั้งหลายเหล่านี้จึงเกิดการผสมกันอย่างกลมกลืนจนเป็นเนื้อเดียวกันในที่สุด

ความหมายของสัญลักษณ์ทางศาสนา

บทบาทของสถาปัตยกรรมนั้นสร้างขึ้นเพื่อตอบสนอง ประโยชน์ใช้สอย ความมั่นคงแข็งแรง และความพึงพอใจของมนุษย์ ดังนั้นวัตถุประสงค์ในการสร้างงานสถาปัตยกรรม จึงเกี่ยวพันกับมนุษย์ ทั้งทางกายและจิตใจ วัตถุประสงค์ในการสร้างสถาปัตยกรรมบ่งบอกหน้าที่และความหมายที่แตกต่างกัน บางอาคารอาจต้องการเพียงสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย เช่น โรงงาน ขณะที่อาคารบางประเภทสร้างขึ้นเพื่อผลทางจิตใจมากกว่าหน้าที่ใช้สอย อาทิ ศาสนสถาน , เทวสถาน เป็นต้น สถาปัตยกรรมประเภทหลัง จึงเป็นสถาปัตยกรรมที่แฝงไปด้วยความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงความเชื่อของมนุษย์ ซึ่งในที่นี้จะเห็นว่าหน้าที่ของสถาปัตยกรรมนั้นจำแนกได้เป็น 2 ประการ คือ หน้าที่เชิงประโยชน์ใช้สอย และ หน้าที่เชิงสัญลักษณ์

“สัญลักษณ์” หมายถึง “ลักษณะของสิ่งใดๆ ที่กำหนดนิยามกันขึ้นเอง ให้ใช้หมายถึงความแทนอีกสิ่งหนึ่ง” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525)

“สัญลักษณ์” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า symbol ซึ่งคำว่า “symbol” มาจากภาษากรีก คือ sym และ ballo แปลว่า “ขว้างไปพร้อมกัน” หมายถึง วิธีการที่สัญลักษณ์นำจิตของมนุษย์ไปสู่สิ่งที่อ้างถึง (เอเดรียน สอนอดกราส, 2536)

ตามความหมายของ **symbol** ที่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ (Merriam Webster's Collegiate Dictionary, Tenth Edition) หมายถึง ลักษณะของสิ่งหนึ่งที่ใช้อธิบายหรือสื่อความหมายแทนอีกสิ่งหนึ่ง ขณะที่คำว่า **symbolism** เป็นเรื่องของ การปฏิบัติอันเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ หรือ การใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อ (represent) ถึงความหมายของบางสิ่ง ให้เกิดความรู้สึกถึงสิ่งนั้นได้

เมื่อระบบสัญลักษณ์หรือองค์ความรู้ในการใช้สัญลักษณ์ ได้รับการยอมรับและถือปฏิบัติกันมาจนเป็น แบบอย่าง, วิธี, แนวทาง เราจึงเรียก การใช้สัญลักษณ์ว่า **“คติสัญลักษณ์”** (คติ เป็นคำมาจากภาษาบาลี หมายถึง แบบอย่าง,วิธี,แนวทาง เช่น คติธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นแบบอย่าง) ดังนั้น **คติสัญลักษณ์** จึงหมายถึง แนวทาง,วิธี การใช้สัญลักษณ์ หรือ สัญลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับและถือปฏิบัติกันจนเป็นแบบอย่าง

“สัญลักษณ์ทางศาสนา” (Religious Symbols) หมายถึง สิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ศาสนิกเลือกเอามาใช้แทนองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งของศาสนา ทั้งที่เป็นรูปธรรมและที่เป็นนามธรรม (แสง จันทร์งาม, 2542: 173) สัญลักษณ์ทางศาสนาจึงเป็นสิ่งรูปธรรม ที่ได้รับการยอมรับและถือปฏิบัติกันจนแบบอย่าง

เสฐียรโกเศศ (2514: 188) กล่าวว่า ศาสนาจะเกิดมีขึ้นได้ ก็ต้องมีความเชื่อเป็นความเลื่อมใสศรัทธามาก่อน แต่สิ่งเหล่านี้เป็นนามธรรม มีอยู่แต่ในจิตใจ ถ้าไม่แสดงออกก็ไม่ทราบว่าเป็นศาสนา เพราะฉะนั้น ถ้าต้องการทราบว่าถือศาสนาอะไร ก็ดูได้ในกิริยาอาการและสิ่งต่างๆ ของผู้ที่มีความเชื่อความเลื่อมใสที่แสดงออกเป็นรูปธรรม เช่น วัดวาอาราม เจดีย์ โบสถ์ วิหาร

สัญลักษณ์นอกจากจะเป็นเครื่องทดแทนสิ่งที่ตนเชื่อถือ ยังสามารถบ่งบอกได้ถึง “ตัวตน” ของศาสนานั้นๆ ได้ โดยสรุปแล้วอาจแบ่ง ประเภทของสัญลักษณ์ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

- สัญลักษณ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ถูกตีความทางความเชื่อของมนุษย์ เช่น ภูเขา, ต้นไม้, แม่น้ำ เป็นต้น
- สัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น สถาปัตยกรรม, ประติมากรรม, จิตรกรรม เป็นต้น

สัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น สามารถนำเสนอได้หลายประเภท ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ว่าต้องการสื่อถึงอะไร แสง จันทร์งาม (2542) ได้แบ่งสัญลักษณ์ทางศาสนาออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

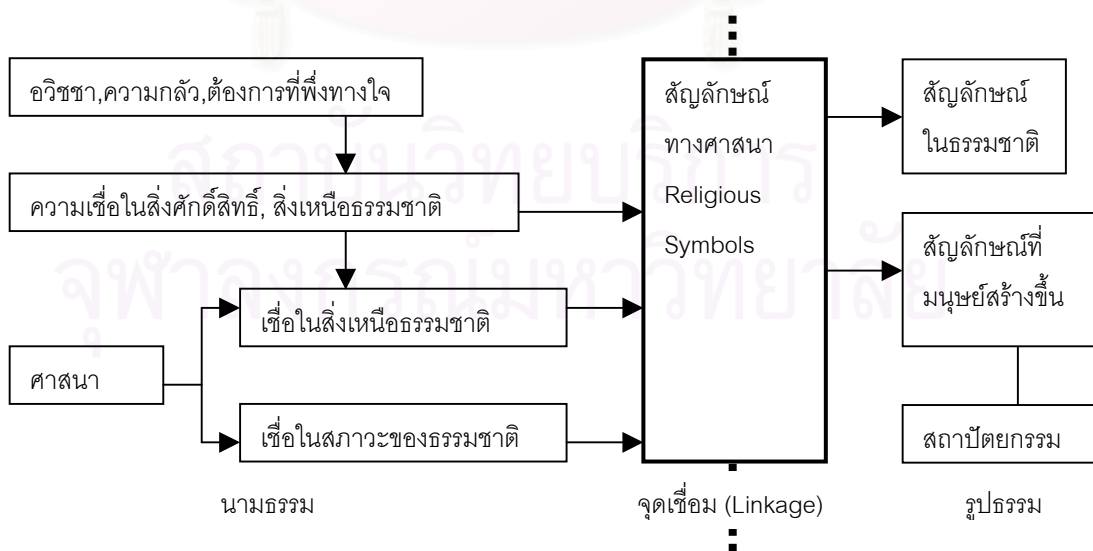
- 1) **ประติมากรรม** (sculpture) โดยมากมักสื่อด้วย รูปปั้น,แกะสลัก แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนา สัญลักษณ์ประเภทนี้เกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์หลายอย่าง เช่น การสร้างจินตนาการของเทพเจ้าให้ปรากฏเป็นรูปธรรม หรือ การสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงองค์พระศาสดา เป็นต้น
- 2) **จิตรกรรม** (painting) ส่วนใหญ่ จะเป็นสัญลักษณ์แทนหลักการ หรือ คำสอนของศาสนาที่เป็นนามธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ยากที่จะเข้าใจโดยง่าย และ เป็นไปไม่ได้ที่ทุกคนจะเข้าใจหลักปรัชญาเหมือนกันหมด การสื่อแสดงด้วยสัญลักษณ์ จึงช่วยในการทำความเข้าใจหลักธรรมหรือคำสอนได้อย่างดี

3) **สถาปัตยกรรม (Architecture)** เป็นสัญลักษณ์ที่สามารถเข้าไปสัมผัสได้ แสดงความหมายได้ทั้งในโครงสร้าง และแผนผังที่ตั้ง

สถาปัตยกรรมหรือสิ่งก่อสร้าง นั้นถือเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ต่างไปจากสัญลักษณ์ประเภทอื่นๆ เพราะ นอกจากจะสื่อความหมายให้รับรู้แล้ว ยังสามารถที่จะเข้าไปสัมผัสในพื้นที่ได้อีกด้วย ทำให้ผู้สัมผัสได้เข้าถึงสิ่งที่มองไม่เห็น หรือสิ่งที่ไม่ปรากฏ

เอเดรียน สนอดกราส (2536: 3) กล่าวว่า รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะเป็นสัญลักษณ์ โดยให้เหตุผลว่า “ space เป็นตัวกลางที่เหมาะสมในการสื่อความคิดทางนามธรรม... space ที่เหมาะสม สามารถสื่อความหมายที่แน่นอนของสัญลักษณ์ได้ นอกจากนี้ space ยังเป็นตัวกลางและสิ่งที่ต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรกในสถาปัตยกรรม...สิ่งก่อสร้างต่างๆ สามารถทำให้เรามีมิติทัศน์(concepts) เรื่องพื้นที่ว่างได้อย่างเป็นรูปธรรม” ดังนั้น การสร้างงานสถาปัตยกรรมทางศาสนาในพื้นที่(space)หนึ่งๆ จึงเป็นการกำหนดขอบเขต ให้เรารู้สึกถึงความมี “ตัวตน” ของพื้นที่ ที่แตกต่างไปจากพื้นที่ธรรมดา เป็นพื้นที่ซึ่งมีความหมายเป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อ

จากที่กล่าวมาในเรื่อง ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และ ความหมายของสัญลักษณ์ทางศาสนา ในพื้นที่สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ เป็นแผนภาพ เพื่อแสดงความสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ว่ามีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอย่างไร แสดงให้เห็นที่มาที่ไปและการคลี่คลายจากความเชื่อไปสู่สถาปัตยกรรม ที่ทำหน้าที่เป็น “สัญลักษณ์ทางศาสนา” เป็นตัวแทนหรือสะพานในการเชื่อมโยงระหว่าง นามธรรมและรูปธรรม และทำหน้าที่สื่อ (represent) ให้มนุษย์รับรู้ถึง “ความมีอยู่” หรือ “ตัวตน” ของศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อ ทำให้สิ่งที่ไม่ปรากฏ ได้เผยออกมาเป็นรูปสัญลักษณ์ ที่สัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส

ภาพที่ 4.1 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมและความเชื่อในศาสนา

ความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตามความหมายของ แสง จันทรังาม (2542) หมายถึง อาณาบริเวณที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ซึ่งมีความหมายเหมือนกับคำว่า “sacred space” ในภาษาอังกฤษ แม้ในแวดวงวิชาการสถาปัตยกรรม จะไม่ค่อยพบการศึกษาทฤษฎีว่าด้วยเรื่อง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) เท่าไรนัก แต่เรื่องราวเกี่ยวกับ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือ “ sacred space” นั้นได้รับการศึกษาโดยนักวิชาการชาวตะวันตกมานานแล้ว บุคคลสำคัญผู้สร้างกระบวนทัศน์(paradigm) อันเกี่ยวข้องกับ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) คือ Mircea Eliade (1907-1986) นักปรากฏการณ์วิทยาทางศาสนา (a phenomenologist of Religion) ชาวฝรั่งเศส โดยมุมมองเรื่อง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเขา ถูกถ่ายทอดผ่านหนังสือ *The Sacred and the Profane : The Nature of Religion* ในปี 1957 อันถือเป็นหนังสือที่นักวิชาการหลายท่านนำมาใช้อ้างอิงบ่อยครั้ง นอกจากนี้ในสารานุกรมทางศาสนา *The Encyclopedia of Religion : Volume 12* (1987) ที่เขามีส่วนในการจัดทำ ได้อธิบายถึงคุณลักษณะต่างๆของ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) ไว้เป็นประเด็นที่ชัดเจน

ใน *The Encyclopedia of Religion : Volume 12* (1987: 526-530) ได้อธิบายความหมายของ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ว่าเป็นพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดขึ้น(defined space) ให้แตกต่างไปจากพื้นที่อื่นๆ และพื้นที่ดังกล่าวมักจะใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา จึงเป็นเหตุให้สถานที่ พิเศษไปกว่าพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดอื่นๆ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นเกี่ยวพันครอบคลุมถึงสถานที่ที่แตกต่างกันหลายประเภท อาทิเช่น

- สถานที่ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนา เช่น วัด
- สถานที่ในธรรมชาติที่ถูกตีความทางความเชื่อ เช่น ภูเขา, แม่น้ำ
- พื้นที่ที่สัมผัสได้ทั้งทางกายภาพ (physically) ,จินตภาพ(Imaginationly) และทัศนภาพ(visually)

สถานที่เดียวกันอาจเป็นได้ทั้ง สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และไม่ศักดิ์สิทธิ์ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์หรือพื้นฐานความเชื่อที่ต่างกัน เช่น บ้านอาจเป็นได้ทั้ง พื้นที่ใช้สอย (functional space) แต่เมื่อมีพิธีกรรมในบ้าน พื้นที่ใช้สอยก็จะเปลี่ยนความหมายเป็น ความหมายทางศาสนา (Religious meaning) ดังนั้น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นจะเกิดความศักดิ์สิทธิ์ได้ ก็ต่อเมื่อมันถูกตีความว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (A sacred place comes into being when it is interpreted as a sacred place.) (Eliade, 1987: 526-530)

สถานที่นั้นศักดิ์สิทธิ์ได้ก็ต่อเมื่อ มันแสดงถึง หน้าที่ทางศาสนา(religious function) มากกว่าที่จะเป็นเพราะคุณสมบัติทางกายภาพ ในบางกรณี กายภาพของสถานที่ก็สามารถสื่อถึงพลังที่สร้างการรับรู้ถึง religious emotion จนทำให้สถานที่นั้นศักดิ์สิทธิ์ได้ อาจกล่าวได้ว่า ความงาม(beauty) และพลังอำนาจ(power) เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในมิติทางความเชื่อ (religious dimension) แต่ทั้งนี้ก็ไม่เสมอไป สถานที่ศักดิ์สิทธิ์หลายแห่งก็ไม่ได้สร้างการรับรู้หรือความรู้สึกแก่บุคคลผู้นอกขนบธรรมเนียม บุคคลซึ่งไม่มีพื้นฐานและประสบการณ์ ก็จะไม่สามารถเข้าใจในสัมผัส (sense) ของสถานที่ได้

ความพิเศษของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และความเกี่ยวเนื่องกับบริบทอันแวดล้อมด้วยวัฒนธรรม ทำให้น่าเชื่อได้ว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นไม่ได้เกิดขึ้นโดยพลการ หรือปราศจากกฎเกณฑ์หรือเหตุผล พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) นั้นจะแตกต่างไปจากบริเวณโดยรอบ บางแห่งกินอาณาบริเวณรวมถึงดินแดนทั้งหมด ความศักดิ์สิทธิ์ของดินแดนเกี่ยวพันกับตำนานเรื่องราวแห่งกำเนิด เช่น ดินแดนอิสราเอล ที่พระเจ้าเป็นผู้ประทานให้ ,ดินแดนชมพูทวีป เป็นต้น (Eliade, 1987: 526)

สถานที่บางแห่งกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ ก็เพราะความสำคัญของเหตุการณ์ทางศาสนาที่เกิดขึ้น เช่น เป็นสถานที่กำเนิดของศาสดา หรือบางแห่งอาจมีความศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากเกี่ยวข้องกับวัตถุศักดิ์สิทธิ์ เช่น กระดุก , อัฐิ, ธาตุ เป็นต้น ในบางวัฒนธรรม สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ก็เป็นเสมือนที่ปรากฏของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ในอินเดีย แม่น้ำจะมีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นที่ที่พระเจ้าปรากฏ หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นที่ที่นำเราไปสู่พระเจ้า (Eliade, 1987: 526)

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์บางแห่งเกิดขึ้นจากความสำคัญของพิธีกรรมในสถานที่นั้น เช่น มัสยิดของอิสลามิกชน ใช้เป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรม ความหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่พิธีกรรม อันเป็นเหมือนสะพานเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์และพระเจ้า ในขณะที่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์บางแห่ง เช่น โบสถ์ของคริสตศาสนิกชน สื่อถึงการเข้าถึงพระเจ้าจากการมองเห็น สัญลักษณ์ที่ปรากฏในพื้นที่นั้นๆ (Eliade, 1987: 526-528)

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) ประกอบไปด้วยสัญลักษณ์ ซึ่งสร้างความหมายอันสะท้อนถึงความเชื่อของคนในแต่ละวัฒนธรรม เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง โลกมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ Brereton, J.P. สรุปลักษณะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Three Role of Sacred Space) ไว้ใน The Encyclopedia of Religion Volume 11 (1987: 468) ดังนี้

- 1) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Places of Communication)
- 2) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่แสดงพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ (Places of divine power)
- 3) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการอุปมาโลกแห่งจินตภาพในคติความเชื่อให้ปรากฏ (Places as icons of the world)

1) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Places of Communication)

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ คือสถานที่สำหรับการสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ๆ คนไปเพื่อพบกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของตน หน้าที่นี้มักถูกกำหนดโดย สัญลักษณ์ (Symbols) ที่สื่อ (represent) ถึงการเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับปริมณฑลศักดิ์สิทธิ์(transcendent realms) ซึ่งสัญลักษณ์นี้มักจะสะท้อนถึงจินตภาพของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แสดงถึงการปรากฏของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยหน้าที่ของการเป็นสถานที่สำหรับสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ มีความหมายเป็นสถานที่อันบริสุทธิ์

2) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่แสดงพละภาพศักดิ์สิทธิ์ (Places of divine power)

ด้วยความที่เป็นสถานที่อันสื่อถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงแสดงถึงพละภาพศักดิ์สิทธิ์ (divine power) ที่สัมผัสได้จากการเข้าถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งทางกายภาพและนามธรรม

การรับรู้พละภาพศักดิ์สิทธิ์นี้ Mircea Eliade ใช้คำว่า kratophany ซึ่งหมายถึง “the appearance of power” (การปรากฏแห่งพลัง) ความรู้สึกถึงพลังในที่นี้จะเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ของมนุษย์อันสืบเนื่องจากจิตใจ มากกว่าที่จะเป็นความหมายของ “power” ในเชิงวิทยาศาสตร์ อันเกี่ยวข้องกับพลังงาน และเราสามารถรับรู้ พลังศักดิ์สิทธิ์ (sacred power) ได้จากการสัมผัสถึงสัญลักษณ์ต่างๆ เหล่านี้

3) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการอุปมาโลกแห่งจินตภาพในคติความเชื่อให้ปรากฏ (Places as icons of the world)

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ คือการอุปมาโลกแห่งความเชื่อให้ปรากฏแก่สายตา เป็นการกำหนดระเบียบ (order) ,การดำรงอยู่และลำดับของพื้นที่ ให้รวมเป็นหนึ่งเดียว สิ่งหนึ่งซึ่งสำคัญในการอุปมาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ นั่นคือ ตำแหน่งที่ตั้ง (orientation) ซึ่งเป็นการเน้นให้ความสำคัญของ

- direction (ความหมายของทิศทาง)
- center (จุดอ้างอิงสำคัญอันแสดงถึงการรวมสู่ศูนย์กลาง)
- boundaries (เส้นแบ่ง หรือ สิ่งที่ทำให้เกิดความชัดเจนของขอบเขต)

ตำแหน่งที่ตั้ง จึงเป็นการเชื่อมโยงการดำรงอยู่ และสร้างความหมายเฉพาะของพื้นที่นั้นขึ้นมา สถานที่ศักดิ์สิทธิ์แสดงถึงความหลายหลายของตำแหน่งที่ตั้ง ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์บางแห่งอาจมีความคล้ายกันบางประการ แต่นั่นมิใช่เพราะการสะท้อนระบบหรือตำแหน่งที่ตั้ง ที่เหมือนกัน แต่เป็นเพราะว่า สถานที่เหล่านั้นทำให้ทิศทาง(direction) เป็นสิ่งที่มีความหมาย สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เปรียบเสมือนแผนที่ธรรมชาติที่มากำหนดวิถีชีวิตและรูปร่างของโลก ผ่าน ตำแหน่งที่ตั้ง (orientation) อันเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ที่ทำให้เห็นการดำรงอยู่ ตำแหน่งศูนย์กลาง (center) ถูกกำหนดให้เป็นจุดอ้างอิงสำคัญ อันแสดงถึงการรวมสู่ศูนย์กลางประธาน นอกจาก ศูนย์กลางแล้ว เส้นแบ่ง (Boundaries) ที่สร้างความชัดเจนของขอบเขต ก็เป็นการเชื่อมโยงการดำรงอยู่ และสร้างความหมายเฉพาะของพื้นที่นั้นขึ้นมา

กฎของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งสามข้อนี้ จึงภาพสะท้อนลักษณะและหน้าที่ที่เด่นชัดของ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) ที่เป็นเสมือนพื้นที่ทางวัฒนธรรม อันแฝงไว้ด้วยโครงสร้างและสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงความเชื่อ แตกต่างกันไปตามแต่ละสังคม กฎเกณฑ์ต่างๆ ในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ล้วนเป็นสิ่งที่กลุ่มวัฒนธรรมต่างๆ เป็นผู้กำหนด ซึ่งโดยทั่วไประบบมักเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เช่น ร่างกายมนุษย์, จักรวาล, เวลา, ตำนาน, วิถีการดำรงชีวิต ฯลฯ ซึ่งแตกต่างกันไปตามแต่ละวัฒนธรรม ดังนั้น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นสถานที่ที่แฝงไว้ด้วยโครงสร้างและสัญลักษณ์อันสะท้อนถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมความเชื่อ เป็นภาพสะท้อน “ตัวตน” ของแต่ละวัฒนธรรมให้ปรากฏนั่นเอง

ขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

Mircea Eliade (1907-1986) ได้อธิบายความหมายของ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) โดยการเปรียบเทียบกับ พื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่สามัญ (profane space) ซึ่งมีความหมายตรงข้าม เพื่อชี้ให้เห็นความแตกต่าง โดยเขาได้ทำการวิเคราะห์ความแตกต่างของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (the sacred) และ สิ่งสาธารณะหรือสิ่งสามัญ (the profane) ไว้ในหนังสือ *The Sacred and the Profane : The Nature of Religion* ซึ่งแปลจากต้นฉบับซึ่งเป็นภาษาฝรั่งเศส (ต่อไปในศัพท์เฉพาะ ผู้วิจัยจะใช้คำภาษาอังกฤษตามต้นฉบับ) คำ “profane” ในทัศนะของ Eliade มิได้มีความหมายสื่อถึงนัยของการลบหลู่หรือการทำลายความศักดิ์สิทธิ์อย่างเช่นคำว่า profanity แต่เขาสรุปเพียงว่า profane คือสิ่งที่ตรงข้ามกับ sacred (Gresham, J. L.)

Eliade กล่าวถึงงานเขียนของ Rudolf Otto ใน *Das Heilige* (The Idea of the Holy) ซึ่งวิเคราะห์เรื่องราวเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ในประเด็นเกี่ยวกับความรู้สึก หรือ religious experience Otto ค้นหาลักษณะสำคัญของประสบการณ์ความกลัวและสิ่งที่อธิบายไม่ได้ด้วยเหตุผล หรือ ความรู้สึกหวาดหวั่น (the feeling of terror) และพลังอำนาจอันสืบเนื่องจากการปรากฏของความศักดิ์สิทธิ์ โดย Otto ได้อธิบายคุณลักษณะแทนด้วยคำว่า numinous (การเผยตัวของพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์- the revelation of an aspect of divine power) ซึ่งคำนี้มีรากศัพท์มาจากคำ Latin ว่า numen อันหมายถึง god

Eliade (1987: 8-10, The Sacred and the Profane) อธิบายว่า ความศักดิ์สิทธิ์มักจะเผยตัวเองในบทบาทของความเป็นจริงอันต่างไปจากระเบียบของความเป็นจริงในธรรมชาติ (The sacred always manifests itself as a reality of a wholly different order from “natural” realities.) โดยคำจำกัดความแรกของ the sacred คือ สิ่งที่ตรงกันข้ามกับ the profane มนุษย์รับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ได้ เพราะการเปิดเผยตัวให้เห็นในบทบาทที่ต่างไปจาก the profane profane space คือ พื้นที่ที่เหมือนกันทุกหนแห่ง (homogenous) ในแต่ละ space จะไม่มีความสำคัญมากไปกว่ากัน space เชื่อมต่อเป็นเนื้อเดียวกันโดยไม่ได้ให้ความสำคัญตำแหน่งที่ตั้ง (orientation) ไม่ได้เน้นความแตกต่างของความหมายในแต่ละพื้นที่ , ไม่ได้ให้ความรู้สึกในเรื่องลำดับ หรือ โครงสร้างของ space ดังนั้น profane space จึงเป็นสิ่งไร้ระเบียบ (chaos) อันบ่งบอกถึงสภาวะไร้การดำรงอยู่ (non-existence)

PROFANE SPACE	SACRED SPACE
Unreal	Real
Homogenous	Differentiated
Without a center point	Centered
Disoriented	Oriented
Relative	Order
Chaotic	Cosmos

ตารางที่ 4.1 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะสำคัญของ profane space และ sacred space ของ Eliade

คำสำคัญซึ่ง Eliade ใช้อธิบายถึง การปรากฏของความศักดิ์สิทธิ์ (the act of manifestation of the sacred) คือคำว่า “hierophany” อันเป็นคำที่มาจากภาษากรีก (Eliade, 1987: 11) เขากล่าวว่า “Space becomes sacred through the manifestation of the holy.” หมายถึง พื้นที่ที่แปรเปลี่ยนสู่ความศักดิ์สิทธิ์ ได้โดยการเผยปรากฏของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในการดำรงอยู่ของมนุษย์ ความศักดิ์สิทธิ์อาจปรากฏอยู่ใน ก้อนหินหรือต้นไม้ แต่สิ่งที่เห็นนั้น ไม่ใช่เพียงการเคารพต่อ ก้อนหินหรือต้นไม้ แต่ความหมายของ ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์, ก้อนหินศักดิ์สิทธิ์ นั้นคือ “hierophany” ก้อนหินธรรมดาสำหรับบางคนจึงอาจเปลี่ยนความหมายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้ จากการปรากฏของความศักดิ์สิทธิ์ต่อบุคคลผู้นั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ “สำหรับผู้ที่มีประสบการณ์ทางศาสนา(religious experience) สรรพสิ่งในธรรมชาติก็สามารถที่จะเปิดเผยสถานะแห่งความศักดิ์สิทธิ์ต่อคนผู้นั้นได้” (Eliade, 1987: 12) ดังนั้นวัตถุประสงค์ในงานเขียนของ Eliade เล่มนี้จึงมุ่งประเด็นในเรื่องของ Religious experience เป็นสำคัญ

คำที่ Eliade ใช้อธิบายควบคู่กับคำว่า “hierophany” (การปรากฏของความศักดิ์สิทธิ์) คือคำว่า “homogeneity” (ความกลมกลืนของสภาวะ) อันมีความหมายนัยตรงกันข้าม

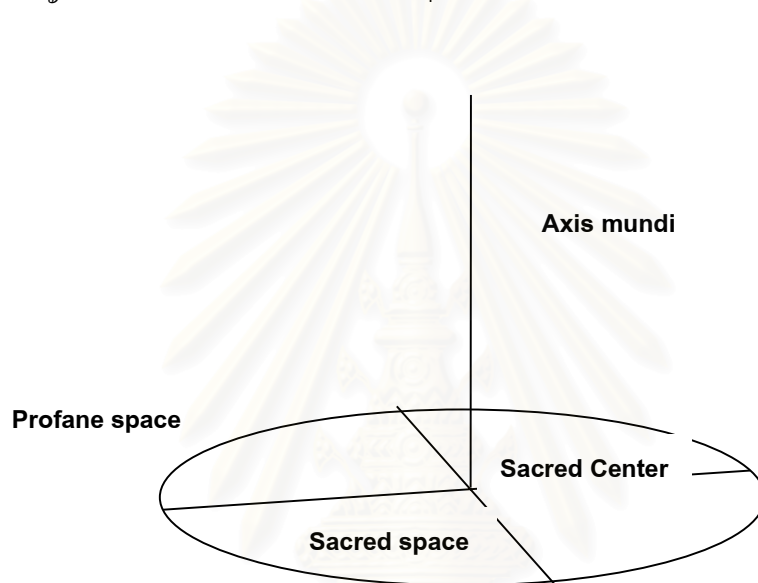
“The hierophany creates a sacred space within the world. “(Gresham,J.L.) การปรากฏของความศักดิ์สิทธิ์ทำให้เกิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นในโลก ซึ่งในขณะเดียวกันก็เป็นการทำลาย homogeneity หรือความกลมกลืนของ profane space ทำให้เกิดความแตกต่างทางคุณสมบัติ ระหว่าง sacred และ profane space การปรากฏของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงบ่งบอกถึงคุณค่าการดำรงอยู่ของศาสนิกชน ดังที่ Eliade (1987: 12) กล่าวไว้ว่า “ If the world is to be lived in, it must be founded.” (หากโลกนี้มีไว้เพื่อการดำรงอยู่ โลกจึงเป็นสิ่งที่พบเห็นและมีตัวตน

ดังนั้น เส้นแบ่ง หรือ boundaries ระหว่าง sacred space และ profane space จึงถูกกำหนด (marked) โดยวัตถุสัญลักษณ์ (symbolic objects) หรือ การกระทำ (actions) อาทิ เช่น พิธีกรรม การกำหนดจุดและตำแหน่งทิศทางใน homogeneity จึงมีเพื่อ “found the world” (Eliade, 1987: 23) และเพื่อให้เกิดความรู้สึกในการดำรงอยู่ สิ่งนี้จะทำให้ sacred space ต่างไปจาก profane space ที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับ orientation เลย ความหมายของ sacred space ที่ถูกกำหนด นี้ Eliade เรียกว่า ระบบของโลก (system of the world) (Eliade, 1987: 37) โดยสรุปหลักสำคัญเป็นประเด็นย่อยได้ดังนี้

- 1) สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งซึ่งมาทำลายสภาวะเดียวกันของพื้นที่ (homogeneity of space)
- 2) การทำลายสภาวะเดียวกันของพื้นที่ สื่อด้วย สัญลักษณ์ของการเปิด(images of an opening) เพื่อเชื่อมโยงโลกมนุษย์กับปริมาตรอันศักดิ์สิทธิ์
- 3) การเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับโลกแห่งความเชื่อ ถูกถ่ายทอดผ่านจินตภาพของแกน ซึ่ง Eliade ใช้คำว่า axis mundi อันเป็นคำลาติน แปลว่า center of the world
- 4) แกนที่เกิดขึ้นจะตั้งอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลาง เพื่อสื่อถึง center of the world โดยแนวแกนนี้ ถูกสื่อด้วย เสา,อาคาร,ยอด หรือสิ่งซึ่งบ่งบอกพลังในทิศทางตั้งอาทิเช่น ภูเขา เป็นต้น

ระบบของโลก (system of the world) นี้ ถือเป็น กรอบความคิดและกระบวนทัศน์ที่สำคัญ ซึ่งเป็นรากฐานทางความเชื่อของมนุษย์ ซึ่งเราสามารถทำความเข้าใจระบบของโลกนี้ได้จาก สถานที่ศักดิ์สิทธิ์หลายต่อหลายแห่ง ซึ่งมีลักษณะร่วมบางประการที่คล้ายกัน ตามทฤษฎีของ Eliade

ดังนั้น Hierophany จึงมิใช่เป็นเพียงสิ่งที่สร้าง sacred space ในโลก แต่มันยังสร้าง ศูนย์กลางโลก(center of the world) อันนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า sacred space คือ ภาพลักษณ์หรือจินตภาพของโลก (an image of the world) หรือที่ Eliade ใช้คำว่า imago mundi ซึ่งมาจากภาษา Latin หมายถึง Image, model, microcosm of the world ซึ่งจินตภาพของโลกนี้ เราสามารถพบเห็นได้จากโครงสร้างหรือสัญลักษณ์ อันเกี่ยวเนื่องกับ sacred space นั้นเอง

ภาพที่ 4.2 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของระบบโลก(system of the world) ตามทฤษฎีของ Eliade

พื้นที่ในคติไทย

บทความเรื่อง “พื้นที่ในคติไทย” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538) สะท้อนให้เห็นมุมมองพื้นที่ของคนไทยในสมัยก่อน ที่แตกต่างไปจากมุมมองสมัยใหม่ในปัจจุบัน โดยมีลักษณะการอธิบายพื้นที่ในทำนองเดียวกันมุมมองเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า โลกทัศน์ หรือมุมมองพื้นที่ในคติไทย นั้นเป็นโลกทัศน์ที่ให้ความหมายกับ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

พื้นที่ในคติไทย ภาพสะท้อนโลกทัศน์ของคนไทยในอดีต

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538: 1) อธิบายว่า โลกทัศน์นั้นมีพื้นฐานอยู่ที่คติเกี่ยวกับพื้นที่และเวลา ในแต่ละวัฒนธรรม จะมีความคิดเกี่ยวกับพื้นที่และเวลาไม่เหมือนกัน เมื่อมีความคิดว่าพื้นที่และเวลาคืออะไรก็จะสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ไว้ในพื้นที่และเวลาตามคติของตน และการสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว ก็จะทำให้สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีอยู่จริงและมีอยู่เพียงในจินตนาการ เกิดมี ‘ความหมาย’ ขึ้น

“มนุษย์มีชีวิตอยู่ท่ามกลางพื้นที่ (space) และเวลา ฉะนั้นในทุกวัฒนธรรม มนุษย์จึงมีความคิดว่าพื้นที่คืออะไรและเวลาคืออะไร แต่ละวัฒนธรรมต่างมีคติเกี่ยวกับเรื่องทั้งสองนี้ไม่เหมือนกัน เมื่อคิดว่าพื้นที่และเวลาคืออะไรแล้ว ก็จะวางสิ่งอื่นๆ ทั้งหมดทั้งที่มีอยู่จริง และมีอยู่เพียงในจินตนาการให้อยู่ในพื้นที่และเวลา ตามความเข้าใจของตัวเอง สิ่งอื่นๆ ทั้งหมดดังกล่าว จึงมีความสัมพันธ์กันในพื้นที่และเวลาตามคตินั้น

ความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ มิได้มีอยู่เป็นธรรมชาติ มนุษย์ต่างหากที่ไปคิดว่าอะไรต้องสัมพันธ์กับอะไร และต้องสัมพันธ์กันอย่างไร การที่มนุษย์ไปจับอะไรต่อมิอะไรให้สัมพันธ์กันนี้ ทำให้สิ่งต่างๆ เหล่านั้นมี “ความหมาย” แก่ตนขึ้นมา

มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ไม่เหมือนกัน เพราะต่างมีคติเกี่ยวกับพื้นที่และเวลาไม่เหมือนกัน ฉะนั้นมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมจึงมองเห็น “ความหมาย” ของสิ่งต่างๆ ไม่ตรงกัน พูดย่างๆ ก็คือมี “โลกทัศน์” ที่แตกต่างกัน...”

จากคำอธิบายดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า คติเกี่ยวกับพื้นที่และเวลา เป็นเครื่องสะท้อนทัศนะในการมองโลก หรือ “โลกทัศน์” ในแต่ละวัฒนธรรม ดังนั้น การศึกษาคติไทยเกี่ยวกับพื้นที่ จึงทำให้เกิดความเข้าใจพื้นฐานโลกทัศน์ของคนไทย ได้ด้วยเช่นกัน

พื้นที่ในคติปัจจุบัน ไม่มีขอบเขตหรือเส้นแบ่งระหว่างพื้นที่

คติเกี่ยวกับพื้นที่ในปัจจุบัน ที่มีอิทธิพลต่อกรอบความคิดในสังคมสมัยใหม่ของไทยนั้น มีกำเนิดจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์สมัยใหม่แบบตะวันตก ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อราว 2-300 ปีมานี้ โดยพื้นที่ในคติปัจจุบัน เป็นสิ่งที่ไร้ขอบเขตแผ่ขยายออกไปอย่างไม่มีปริมาตร ไม่เพียงแต่พื้นที่ในโลก ยังรวมไปถึงพื้นที่ในอวกาศ ด้วยเหตุนี้ พื้นที่ในคติปัจจุบัน จึงมีลักษณะเป็นพื้นที่ผืนเดียวกันแผ่ขยายกว้างไกล โดยไม่มีขอบเขตหรือเส้นที่แบ่งระหว่างพื้นที่หนึ่งกับอีกพื้นที่หนึ่ง และ เมื่อพื้นที่ไม่มีเขตแบ่ง

มนุษย์จึงคิดว่าตนนั้นสามารถเข้าไปได้ในทุกพื้นที่ แม้แต่ห้วงอวกาศหรือใต้พื้นพิภพ ทั้งนี้เพราะไม่มีแนวเขตที่มาแบ่งว่า พื้นที่นี้มนุษย์ไปได้ กับ พื้นที่นี้ไปไม่ได้ (นิธิ, 2538: 132-133)

ดังนั้น พื้นที่ในคติปัจจุบัน จึงเป็นการมองพื้นที่ในเชิงวัตถุหรือรูปธรรม ที่คิดว่าทุกพื้นที่นั้นสามารถจับต้องได้หรือผ่านเข้าไปยังพื้นที่นั้นได้ จึงทำให้พื้นที่เชิงนามธรรมในคติโบราณ อย่างเช่น สวรรค์ ซึ่งมนุษย์ยังไปไม่ได้ในขณะที่มีชีวิต หายไปจากโลกทัศน์ปัจจุบัน (นิธิ, 2538: 132-133)

พื้นที่ในคติไทย มีขอบเขตพื้นที่ชัดเจน ไม่เป็นผืนเดียวกันโดยไร้เส้นแบ่ง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายว่า พื้นที่ในคติไทยนั้นมีลักษณะตรงข้ามกับพื้นที่ในคติปัจจุบัน กล่าวคือ พื้นที่ในคติไทยจะไม่เป็นผืนเดียวกันโดยไร้เส้นแบ่ง แต่พื้นที่จะถูกแบ่งออกเป็นส่วนๆ โดยมีเส้นแบ่งที่ค่อนข้างชัดเจน แต่ละส่วนของพื้นที่ ก็จะมีลักษณะพิเศษ หรือมีการให้ความหมายแตกต่างกัน นอกจากนี้ในแต่ละพื้นที่จะมี “กฎ” ที่ต้องปฏิบัติไม่เหมือนกัน เมื่อดวงพินจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง มนุษย์ต้องเปลี่ยนตัวเอง หรือ ปฏิบัติตาม “กฎ” ในแต่ละพื้นที่นั้น ในที่นี้ได้สรุปใจความสำคัญตามคำอธิบายของ นिति เป็นตารางเปรียบเทียบในประเด็นต่างๆ ดังนี้

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างพื้นที่ในคติปัจจุบันและพื้นที่ในคติไทย

พื้นที่ในคติปัจจุบัน	พื้นที่ในคติไทย
พื้นที่ในคติปัจจุบัน เป็นของวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ ที่เพิ่งถือกำเนิดในโลกเมื่อไม่นาน	พื้นที่ในคติไทย สะท้อนโลกทัศน์สังคมไทย ที่มีมานานนับแต่อดีต
พื้นที่เป็นสิ่งที่ไร้ขอบเขต แผ่ขยายไปอย่างไม่มีปริมาตร เป็นผืนเดียวกัน ไม่เพียงพื้นที่ในโลกแต่รวมถึงพื้นที่ในอวกาศด้วย ไม่มีขอบเขตหรือเส้นแบ่งระหว่างพื้นที่	พื้นที่ไม่เป็นผืนเดียวกัน แต่พื้นที่ถูกแบ่งเป็นส่วนๆ โดยมีเส้นแบ่งที่ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งแต่ละส่วนของพื้นที่จะมีลักษณะพิเศษหรือ “ความหมาย” แตกต่างกัน
มองพื้นที่ในเชิงวัตถุหรือรูปธรรม คือจับต้องหรือผ่านเข้าไปประสบได้ มนุษย์มีความคิดว่าสามารถไปได้ทุกพื้นที่ (แม้ในพื้นที่ที่ยังไปไม่ได้ในเวลา)	แต่ละพื้นที่จะมี “กฎ” ที่ต้องปฏิบัติไม่เหมือนกัน เมื่อจะข้ามจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง มนุษย์ต้องเปลี่ยนตัวเองไปตาม “กฎ” (เช่น จะอยู่ในพื้นที่อุโบสถกรรมได้ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองโดยการอุทิศตนเป็นพระภิกษุ)
พื้นที่ทางนามธรรม ไม่มีในคติแบบใหม่ (สวรรค์จึงหาย ,คนไม่เชื่อว่ามีพื้นที่ในสวรรค์)	มีคติในเรื่องพื้นที่ทางนามธรรม (ยกตัวอย่างเช่น คติไตรภูมิ ที่คนในสมัยก่อนเชื่อกันว่านรก สวรรค์ นั้น มีอยู่จริง)

พื้นที่ในคติไทย มีขอบเขตทั้งในแนวระนาบและแนวตั้ง

คุณลักษณะสำคัญของพื้นที่ในคติไทย ก็คือ ความชัดเจนของขอบเขตพื้นที่ ทั้งพื้นที่ในแนวระนาบ และพื้นที่ในแนวตั้ง ซึ่งคนไทยมีวิธีสร้างความชัดเจนของพื้นที่ในหลายวิธี เพื่อให้เกิดความแตกต่างในการรับรู้ความหมายของพื้นที่นั้น ๆ

สำหรับพื้นที่ในแนวระนาบ มักใช้การสร้างขอบเขต เพื่อแยกส่วนต่างๆของพื้นที่ออกจากกัน ดังจะเห็นได้จากพื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมหรือคติความเชื่อต่างๆ ที่สำคัญ ได้แก่ พื้นที่อุโบสถกรรม ที่มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ซึ่งเห็นได้ชัด ทั้งนี้เพราะอุโบสถกรรมเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์พิเศษ จึงต้องสร้างขอบเขตทางพิธีกรรมล้อมรอบอาคารเพื่อให้คนรับรู้ความหมายของพื้นที่นั้น ดังคำอธิบายของ นิธิ ว่า

“...ในชีวิตปกติของคน ส่วนต่างๆ ของพื้นที่นั้นมองไม่เห็นได้ชัด ฉะนั้นคนไทยจึงสร้างขอบเขตทางพิธีกรรมขึ้นแยกส่วนต่างๆ ของพื้นที่ออกจากกัน ที่เราคุ่นเคยอยู่มากก็ได้แก่อุโบสถ ตามพระบาลีกำหนดว่าอุโบสถกรรมจะทำได้ในพื้นที่ซึ่งมีการกำหนดขอบเขตไว้ชัดเจน เช่น เขตของน้ำซึ่งล้อมรอบพื้นที่ก็เห็นได้ชัด เอาหินมาตั้งเป็นวงก็เห็นได้ชัด ผนังของอาคารก็น่าจะเห็นได้ชัดเหมือนกัน

แต่คนไทยไม่พอใจเพียงเท่านั้น เนื่องจากอุโบสถกรรมโดยเฉพาะการบวชนั้นเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์พิเศษ จึงต้องสร้างขอบเขตทางพิธีกรรมขึ้นล้อมรอบอาคารซึ่งเป็นอุโบสถนั้นอีกทีหนึ่ง คือผูกกุณนิมิตและตั้งใบเสมาล้อมรอบทุกทิศของอุโบสถ อีกทั้งมีพิธีกรรมที่จะวางแนวเขตไว้ซับซ้อนอีกด้วย ว่ากันว่าในลังกาซึ่งเรารับเถรวาทเข้ามานั้น อุโบสถไม่มีการฝังกุณนิมิตและผูกใบเสมาเหมือนโบสถ์ไทย...”

นอกจากนี้ การกำหนดขอบเขตพื้นที่ในแนวระนาบ จะเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมที่มรชาวาสจะไม่นั่งเสมอหรืออยู่ในพื้นที่เดียวกันกับพระภิกษุ ในประเพณีไทยจึงมีการกำหนดขอบเขตหรือบริเวณที่นั่งของพระภิกษุด้วยการยกระดับพื้น ปูเสื่อหรือพรมเพื่อให้เป็น “อาสนะสงฆ์” ซึ่งในแง่การจัดพื้นที่ ขอบเขตของเสื่อหรือพรม ก็คือการกำหนดขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง ในบางพิธีกรรมอาจมีการกำหนดด้วย “สายสิญจน์” เพื่อแบ่งแยกปริมณฑลพิธีออกจากพื้นที่นอกปริมณฑล ด้วยอีกประการหนึ่ง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 136-137)

ส่วนคติเรื่องพื้นที่ในแนวตั้ง มักจะสะท้อนให้เห็นในขนบจารีตประเพณีต่างๆ อาทิเช่น ของบูชาพระหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถือว่าเป็นของที่อยู่ในพื้นที่ระดับสูงจะไม่วางติดดิน หรือ เอาอวัยวะที่ถือว่าต่ำไปก้าวข้ามหรือสัมผัสของสิ่งนั้น รวมทั้งวัตถุสิ่งของซึ่งเกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาทิเช่นพระพุทธรูป เราก็มักจัดวางตำแหน่งไว้ในที่สูงกว่าระดับปกติ นอกจากนั้น การกำหนดความต่างของพื้นที่สูงหรือต่ำ เป็นเรื่องสำคัญในกริยาท่าทางของคนไทย อาทิ เจ้าและนายก็ถือว่าเป็นบุคคลที่อยู่ในพื้นที่ระดับสูง พระราชวังหรือเขตพระราชฐานซึ่งเป็นที่อยู่ของเจ้านายจึงถือว่าเป็นขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นกัน ดังนั้นเมื่อคนธรรมดาได้พบปะ จึงจำเป็นต้องยอบตัวลงอยู่ในพื้นที่ระดับต่ำ และมีให้แสดงกริยาไม่สมควรอันใดในพื้นที่ดังกล่าว เป็นต้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 138-139)

การเข้าสู่พื้นที่ในคติไทย ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองไปตามกฎในแต่ละพื้นที่

เนื่องจากพื้นที่ในคติไทย นั้นแบ่งออกเป็นส่วนๆ และแต่ละส่วนก็มีการให้ ความหมาย หรือ กฎ ที่ต้องปฏิบัติในแต่ละพื้นที่ต่างกัน ทั้งในระนาบนอนและระนาบตั้ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงได้กล่าวในเชิง อุปมาถึงพื้นที่ในคติไทยว่าเปรียบเสมือนกล่อง ซึ่งหากต้องการข้ามไปสู่กล่องหรือพื้นที่ในส่วนอื่น ก็ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงตัวเอง ดังคำอธิบายว่า

“ในคติแบบไทย คนแต่ละคนอยู่ในพื้นที่ซึ่งมีขอบเขตทั้งในแนวระนาบและแนวตั้ง เหมือนต่างอยู่ในกล่องกันทั้งนั้น จะทะลุกล่องออกไปทางด้านข้างก็ได้ แต่ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง ให้เป็นไปตามกฎ หรือธรรมชาติของพื้นที่นอกกล่อง จะทะลุขึ้นไปด้านบนก็ได้ แต่ก็ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง ให้เป็นไปตามกฎหรือธรรมชาติของพื้นที่ด้านบนเหมือนกัน”

เนื่องจากพื้นที่ในคติไทยนั้นถูกแบ่งออกเป็นส่วนๆ ที่แยกจากกัน และมีลักษณะเฉพาะ หาก ต้องการเข้าสู่พื้นที่อื่น จำต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองไปตามกฎเกณฑ์ของพื้นที่นั้นๆ เช่น การเปลี่ยนรูปโฉม การแต่งกาย การเปลี่ยนพฤติกรรมมารยาท การเปลี่ยนแปลงโดยอาศัยพิธีกรรมเช่นการบวช หรือแม้แต่ การเปลี่ยนแปลงโดยอาศัยอิทธิฤทธิ์ ซึ่ง “ฤทธิ์” ในคติไทยเป็นเรื่องของความสามารถเข้าถึงพื้นที่อันเกิน สัมมัญ เช่นปาหิมพานต์ อันเป็นสิ่งที่เหล่าวิเศษที่มนุษย์จะเข้าสู่พื้นที่นั้นได้ นอกจากนั้นในบางกรณีก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงตนเองได้ เนื่องด้วยเหตุที่สถานภาพทางสังคมของแต่ละคน กำหนดให้เข้าไปสู่พื้นที่ ได้ไม่เหมือนกัน ยกตัวอย่างเช่น ทาสในสมัยก่อน จะเปลี่ยนตนเองเป็นเจ้าเพื่ออยู่ในวัง ก็ไม่สามารถทำได้ เป็นต้น(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 141-146)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538: 147) ได้กล่าวถึงความสำคัญของคติเกี่ยวกับพื้นที่ ว่าเป็นพื้นฐานของ โลกทัศน์ของคนในวัฒนธรรม เมื่อคนไทยมองทั้งพื้นที่และเวลาเป็นส่วนๆ ไม่สืบเนื่องกัน เมื่อจะทำอะไรจึง ต้องทำให้ “ถูกกาลเทศะ” หรือถูกเวลาและพื้นที่

พื้นที่ในคติไทย ปรากฏอยู่ในงานศิลปสถาปัตยกรรมไทย

คติความเชื่อในเรื่องพื้นที่ ไม่เพียงแต่จะปรากฏในการสร้างขอบเขตพิธีกรรมหรือธรรมเนียม ความประเพณี แต่ยังสะท้อนให้เห็นในงานศิลปะไทยต่างๆ

ในส่วนของงานจิตรกรรมฝาผนัง ภาพเขียนไทยจะมีการเล่าเรื่องโดยอาศัยคติเกี่ยวกับพื้นที่ซึ่ง ถูกแบ่งเป็นส่วนๆ ในภาพจะมีการแบ่งเหตุการณ์เรื่องราวทั้งหมดไว้ในพื้นที่ส่วนต่างๆของภาพเดียวกัน คนดูจะต้องรู้เรื่องและเข้าใจคติเกี่ยวกับพื้นที่แบบไทยมาก่อน จึงจะสามารถดูเรื่องและชื่นชมภาพนั้นได้ ดังคำอธิบายของ นิธิ ว่า

“ภาพเขียนไทยเล่าเรื่องได้โดยอาศัยคติเกี่ยวกับพื้นที่ซึ่งถูกแบ่งเป็นส่วนๆ เช่นนี้ภาพใน ห้องเดียวกันมีตั้งแต่เรื่องนางมัทรีไปทูลลาพระเจ้าสุทนต์ในปราสาท พระเจ้าสุทนต์อ่อนนวยให้อภัย ทิ้งกัณหาชาติไว้ ไปจนถึงนั่งราชรถออกจากเมือง และเริ่มเดินป่ากับพระเวสสันดร โดยแบ่งเหตุ

การณ์ทั้งหมดนี้ไว้ในพื้นที่ส่วนต่างๆ ของภาพเดียวกัน ที่ว่ากันว่าคนดูจะต้องรู้เรื่องมาก่อนถึงดูได้นั้นก็จริง แต่ที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันก็คือคนดูจะต้องเข้าใจคติเกี่ยวกับพื้นที่แบบไทยด้วย จึงจะดูเรื่องและชื่นชมภาพนั้นได้”

นอกจากงานจิตรกรรมแล้ว ในส่วนของงานสถาปัตยกรรมไทยก็สะท้อนให้เห็นลักษณะพื้นที่ในคติไทยหลายประการ เริ่มตั้งแต่การวางผังอาคาร มีการกำหนดเขตของพื้นที่ซึ่งต่างกันไว้ด้วยวิธีการอันซับซ้อนหลายอย่าง นอกจากเพื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์แล้ว ยังเป็นการควบคุมพฤติกรรมให้เหมาะสมกับคุณสมบัติของพื้นที่นั้นๆ ด้วย ดังคำอธิบายว่า

“ผังสถาปัตยกรรมของไทยก็เช่นกัน มีการกำหนดเขตของพื้นที่ซึ่งต่างกันไว้ด้วยวิธีอันซับซ้อนหลายต่อหลายอย่าง นับตั้งแต่กำแพงแก้วล้อมสิ่งก่อสร้างศักดิ์สิทธิ์ เพื่อกำหนดสายตาให้เกิดสมาธิ ไม่คิดล่องลอยเลื่อนเปื้อนออกไปไกล (ควบคุมพฤติกรรมให้เหมาะสมกับคุณสมบัติของพื้นที่นั้นๆ) ไปจนถึงรูปสิงห์, รูปยักษ์, ธรณีประตู, ลานประทักษิณ, ส่วนต่างๆ ซึ่งค่อนข้างตายตัวของพระสถูป ฯลฯ ล้วนแต่เป็นการกำหนดพื้นที่แนวระนาบบ้าง แนวตั้งบ้างทั้งสิ้น” (นิธิ เอียวศรีวงศ์)

พื้นที่ในคติไทย : ภาพสะท้อนมุมมอง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

จากที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ในคติไทยในมุมมองของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ นั้นมีความคล้ายคลึงกับการอธิบาย พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของ Eliade บางประการ ที่เห็นชัดคือการยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างพื้นที่ในคติปัจจุบัน และพื้นที่ในคติไทย ซึ่งพื้นที่ในคติปัจจุบัน จะมีลักษณะเดียวกับ พื้นที่สาธารณะ (profane space) คือมีสภาวะเดียวกัน เป็นเนื้อเดียวกันไปหมด (homogenous) พื้นที่แต่ละแห่งมีความหมายเดียวกัน ที่มนุษย์ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองเมื่อต้องเข้าสู่พื้นที่อื่นๆ ขณะที่ พื้นที่ในคติไทย จะสะท้อนความหมายของ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred space) คือ มีความแตกต่างในแต่ละพื้นที่ ให้การกำหนดขอบเขตที่ชัดเจน การเข้าไปในแต่ละพื้นที่ที่ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองเพื่อให้สอดคล้องกับความหมายของพื้นที่ เป็นการบ่งบอกถึงความมี “ตัวตน” ที่ชัดเจนของพื้นที่

ตารางที่ 4.3 ตารางแสดงลักษณะร่วมบางประการมุมมอง พื้นที่ในคติไทย และ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

พื้นที่ในคติไทย ในมุมมอง นิธิ	พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในมุมมอง Eliade
ไม่เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกัน มีขอบเขตเส้นแบ่งชัดเจน	มีความแตกต่าง (Differentiated) ทำลายสภาวะกลมกลืนของพื้นที่ (Homogeneity of space) และมีเส้นแบ่ง (Boundaries) แสดง ขอบเขตชัดเจน
แต่ละพื้นที่มีความหมายแตกต่างกัน	ให้ความสำคัญกับ ตำแหน่งที่ตั้ง (Orientation) ที่ทำให้พื้นที่นั้น มีความหมายต่างไปพื้นที่ภายนอก
การเข้าสู่พื้นที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงตัวเองไปตามกฎ	การเข้าสู่พื้นที่เป็นการเข้าสู่ ระเบียบ (Order) ของพื้นที่ ซึ่งสะท้อนกฎเกณฑ์ในแต่ละวัฒนธรรม

บทวิเคราะห์ : ลักษณะสำคัญบางประการของพื้นที่ในพุทธสถาน

จากการศึกษาที่ผ่านมา ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตในเรื่อง คำ ที่ใช้อธิบายลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน เป็น 3 ประเด็น คือ

- คำ แต่ละคำ ใช้อธิบายลักษณะพื้นที่ในแต่ละส่วนที่มีขอบเขตชัดเจน
- คำ แต่ละคำ สะท้อน “ความหมาย” ของพื้นที่ ซึ่งมีลักษณะพิเศษกว่าพื้นที่อื่นๆ
- คำ เกี่ยวเนื่องกับลักษณะ “การใช้พื้นที่” ในแต่ละส่วนที่แตกต่างกัน

ซึ่งข้อสังเกตทั้ง 3 ประการนี้ เมื่อนำไปวิเคราะห์ เชื่อมโยงกับแนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยเรื่องพื้นที่ ศักดิ์สิทธิ์ และ มุมมองพื้นที่ในคติไทย ที่แสดงลักษณะร่วมกันบางประการ ตามที่ได้ศึกษามาก่อนหน้านี้ ก็พบว่า พื้นที่ในพุทธสถาน สะท้อนลักษณะสำคัญบางประการตามที่กล่าวไว้ในแนวคิดและทฤษฎีนั้น เช่นกัน ในที่นี้ ผู้วิจัยได้สรุปเป็นลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน 3 ประการ กล่าวคือ

- 1) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน
- 2) พื้นที่ในพุทธสถาน มีการให้ “ความหมาย” ที่แตกต่างกัน
- 3) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ลำดับความสำคัญ” ในการใช้พื้นที่ และมี “กฎ” ในการปฏิบัติต่างกัน

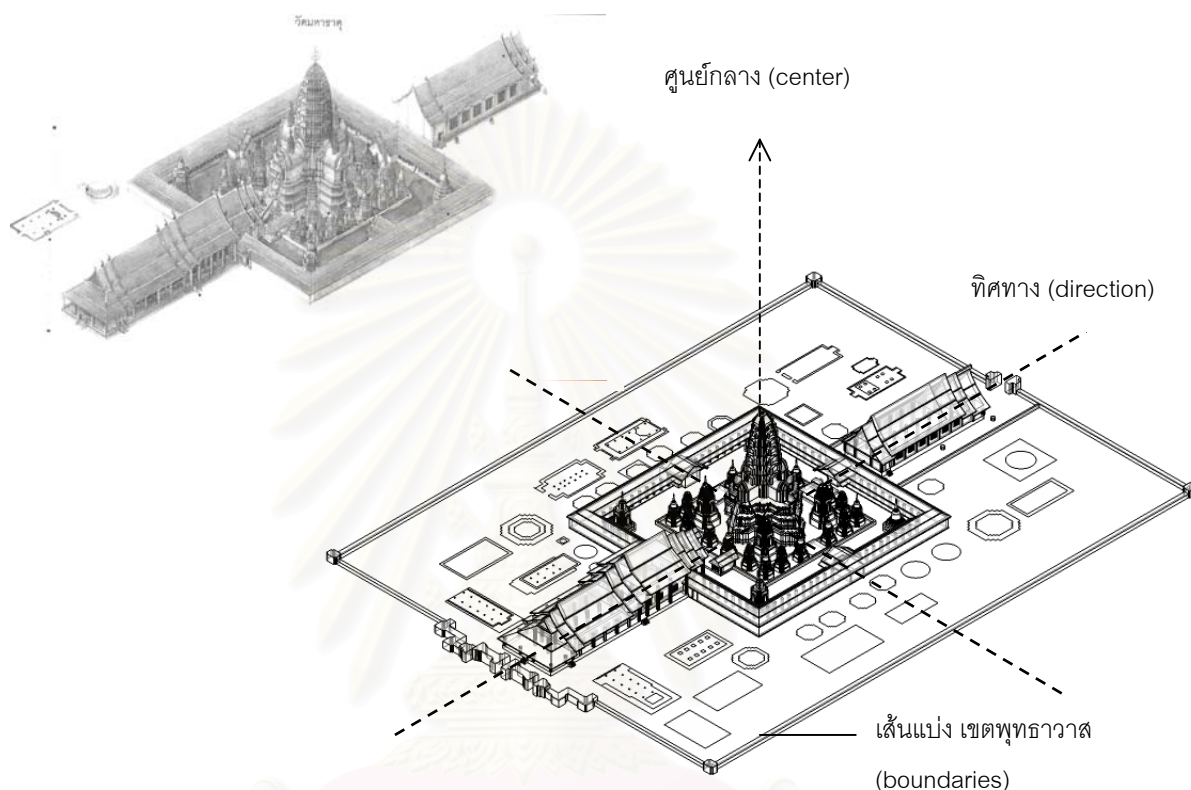
1) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน

ในทฤษฎีว่าด้วยเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ในคติไทย ที่นำเสนอก่อนหน้านี้ ได้พูดถึง เส้นแบ่ง หรือแนวเขต (boundaries)ว่า มีส่วนในการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ในมุมมองแนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยเรื่อง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีคำอธิบายว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้น (defined space) ให้แตกต่างไปจากพื้นที่อื่นๆ การสร้างแนวเขตเป็นการอุปมาพื้นที่ในจินตภาพให้ปรากฏขึ้นบนผืนโลก ในระเบียบ (order) ที่แตกต่างไปจากความจริงในธรรมชาติ โดยให้ความสำคัญกับ ตำแหน่งที่ตั้ง (orientation) ที่สัมพันธ์กับ ทิศทาง (direction) ศูนย์กลาง (Center) และ ขอบเขต (boundary) นอกจากนี้ ขอบเขต หรือ เส้นแบ่ง ยังเป็นตัวทำลายสภาวะกลมกลืนของพื้นที่ (homogeneity of space) ทำให้เกิดขอบเขตปริมาตรที่มีความหมายและความสำคัญแตกต่างไปจากพื้นที่ทั่วไป สัมผัสได้ทั้งทางกายภาพ (physically) จินตภาพ (imaginationly) และ ทัศนภาพ (visually)

ส่วนในมุมมองพื้นที่ในคติไทย ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อธิบายว่า พื้นที่นั้นจะถูกแบ่งออกเป็น ส่วนๆ มีเส้นแบ่งที่ชัด ซึ่งแตกต่างไปจากพื้นที่ในคติปัจจุบันที่ไร้ขอบเขต แผ่ขยายออกไปอย่างไม่มีปริมาตร และ ไม่มีเส้นแบ่งระหว่างพื้นที่หนึ่งกับพื้นที่หนึ่ง ในขณะที่พื้นที่ในคติไทยจะมีความชัดเจนทั้งในแนวระนาบและแนวตั้ง

ทั้งทฤษฎีเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ในคติไทย จะสังเกตได้ว่า ทั้งสองมุมมองต่างพูดถึงพื้นที่ในทำนองเดียวกัน โดยชี้ให้เห็นว่า เส้นแบ่ง หรือ ขอบเขต (boundaries) เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ทำลายความต่อเนื่องของพื้นที่ ทำให้พื้นที่ถูกแบ่งเป็นส่วนๆ โดยแต่ละส่วนจะมีขอบเขตที่ชัดเจน โดยแนวเขตนี้ จะเป็นเส้นแบ่งระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ทั่วไป ถ้ายทอดปรากฏให้เห็นผ่าน วัตถุสัญลักษณ์ (symbolic objects) ต่างๆ

ภาพที่ 4.3 (บน) ภาพจำลองรูปแบบวัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา (ที่มา : คู่มือท่องเที่ยว-เรียนรู้อยุธยา)

ภาพที่ 4.4 (ล่าง) ภาพร่าง จำลองลักษณะแผนผังวัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา

พื้นที่ในพุทธสถานในอดีต สะท้อนลักษณะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่ในคติไทย ตามที่ได้กล่าวมาแล้วอย่างชัดเจน โดยเฉพาะพื้นที่ในเขตพุทธาวาส ที่มีการกำหนดแนวเขตหรือเส้นแบ่งพื้นที่ในแต่ละส่วนที่มีความชัดเจน ทำให้พื้นที่ในแต่ละส่วนนั้นแยกจากกัน ไม่เป็นผืนเดียวกันกับพื้นที่นอกบริเวณ

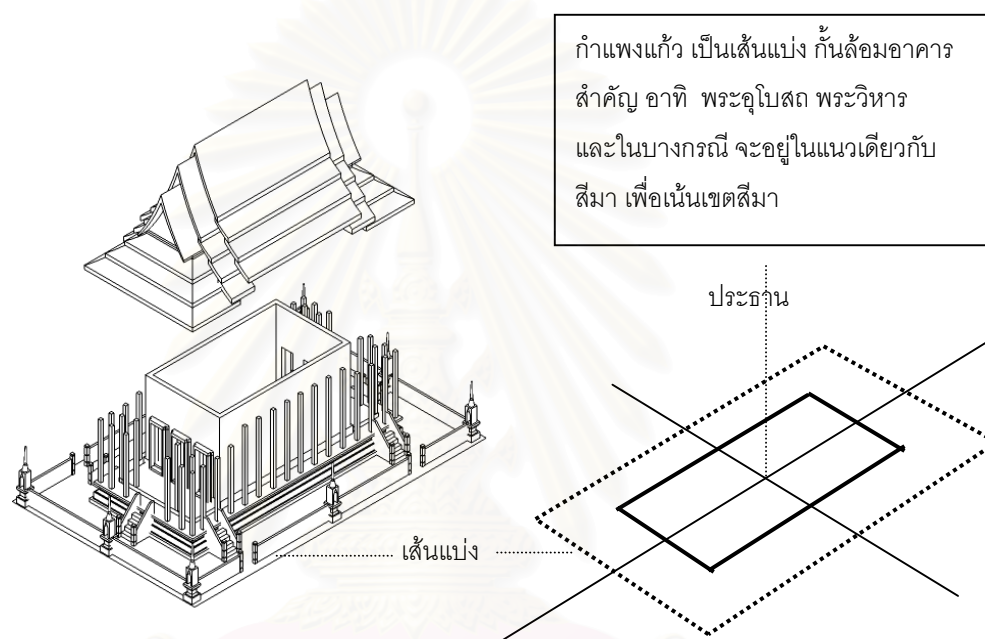
ในการกำหนดเส้นแบ่ง พื้นที่ในพุทธสถานนั้น ทำได้หลายกรณี ในที่นี้จะสรุปลักษณะการเกิดเส้นแบ่ง จำแนกเป็นหัวข้อต่างๆ ประกอบด้วย

- “เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการกั้นพื้นที่ภายนอกอาคาร
- “เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการกั้นพื้นที่ภายในอาคาร
- “เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการ “ยกพื้น” หรือ การต่อพื้นที่ออกจากอาคาร
- “เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการกำหนด “เครื่องหมาย”
- “เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากสภาพภูมิทัศน์ในธรรมชาติ

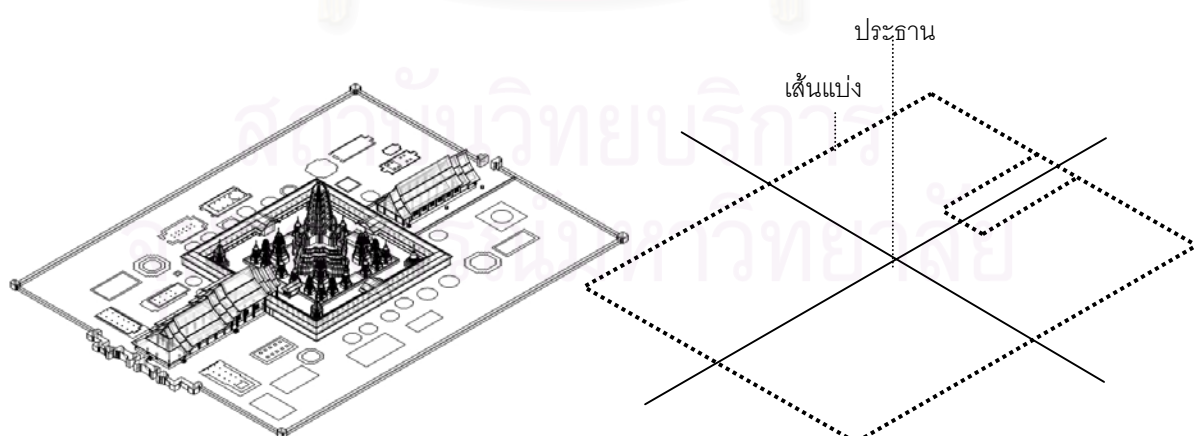
“เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการกั้นพื้นที่ภายนอกอาคาร

เส้นแบ่งในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นในแผนผัง ปรากฏชัดเจน โดยคำสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ “กำแพงแก้ว” และ “ระเบียงคด”

- กำแพงแก้ว เป็นเส้นแบ่งกั้นล้อมพื้นที่หรืออาคารสำคัญ ซึ่งเป็นกำแพงเดี่ยวที่ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อ “บัง” แต่เป็นกำแพงที่กำหนดขึ้นเพื่อเน้นความสำคัญของพื้นที่ กำหนดสายตาให้เกิดสมาธิ ไม่คิดล่องลอยไปไกล สร้างอาณาเขตควบคุมพฤติกรรมให้เหมาะสมกับคุณสมบัติของพื้นที่นั้น ๆ

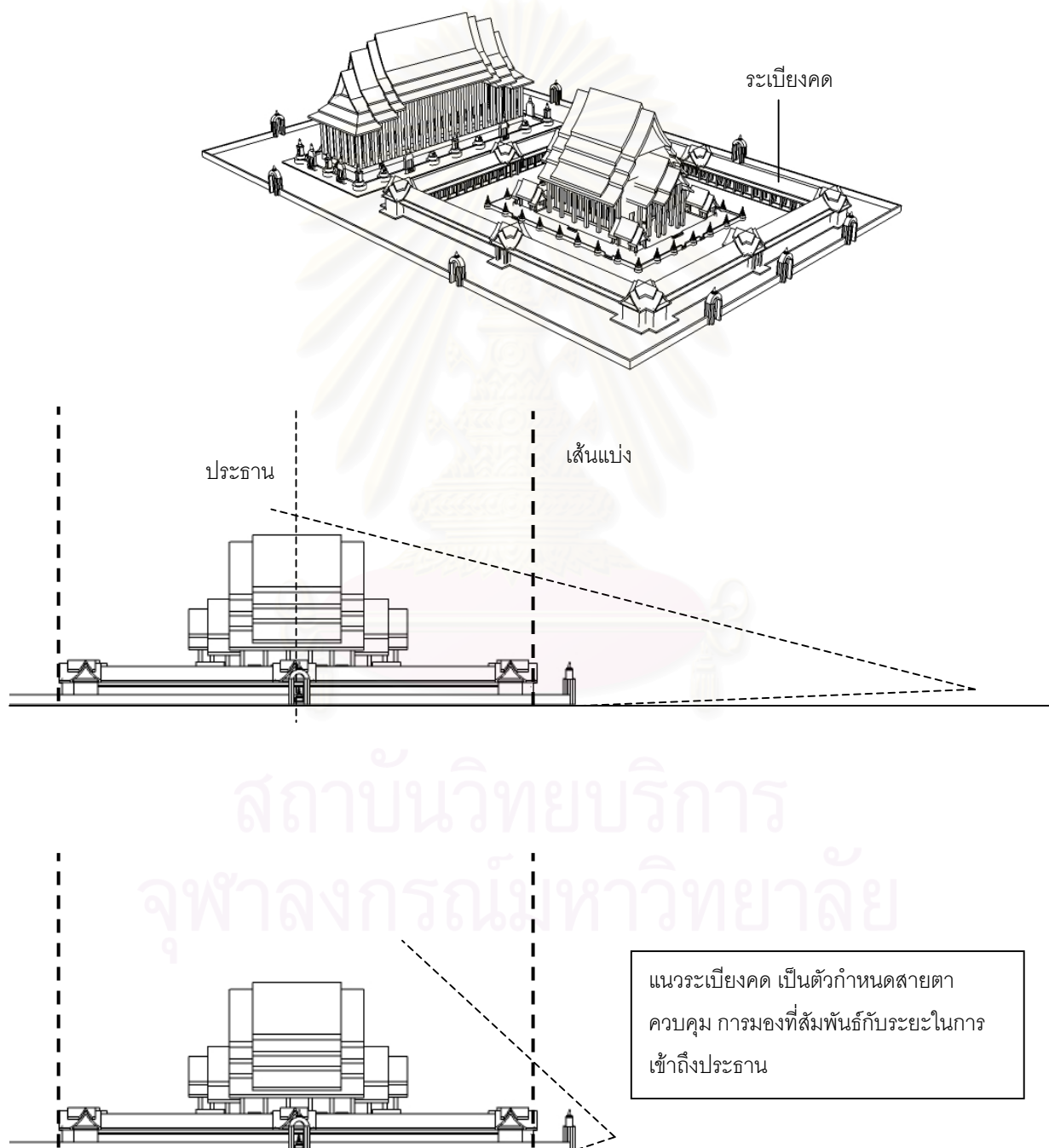

ภาพที่ 4.5 แสดงลักษณะ กำแพงแก้ว ที่ทำหน้าที่เป็น “เส้นแบ่ง” กั้นล้อม “อาคาร” สำคัญ

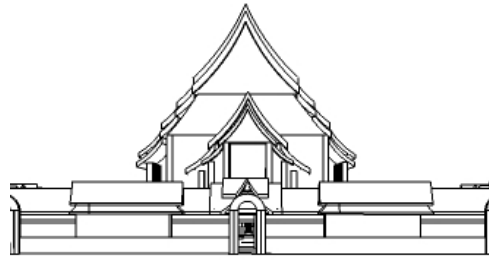

ภาพที่ 4.6 แสดงลักษณะ กำแพงแก้ว ที่ทำหน้าที่เป็น “เส้นแบ่ง” กั้นล้อม “พื้นที่” เขตพุทธาวาส

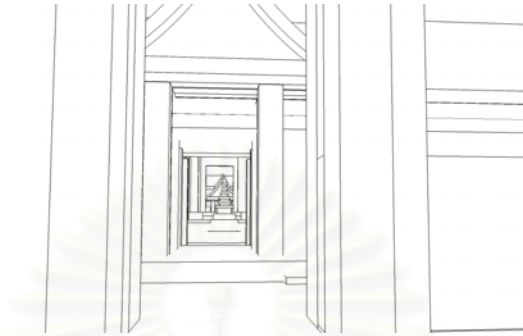
- **ระเบียงคด** เป็นสิ่งปลูกสร้างล้อมรอบประธาน โดยเมื่อพิจารณาจากผัง ระเบียงคดจะทำหน้าที่ไม่แตกต่างจากกำแพง คือเป็น “เส้นแบ่ง” ที่ล้อมรอบประธานเพื่อเน้นความสำคัญ อย่างไรก็ตาม ระเบียงคด แตกต่างจากกำแพงแก้ว ตรงที่ระเบียงคดจะนิยมก่อผนังสูงกว่า จึงกั้นบังสายตาและควบคุมมุมมอง ให้สัมพันธ์กับการเข้าถึง เมื่ออยู่ในระยะไกลจะแลเห็นประธาน แต่เมื่อจะข้ามผ่านเส้นแบ่ง คือแนวพระระเบียง ผนังจะกั้นบังไม่ให้เห็นองค์ประธาน จะบังคับให้มองเห็นเพียงภาพที่อยู่เบื้องหลังปากประตู

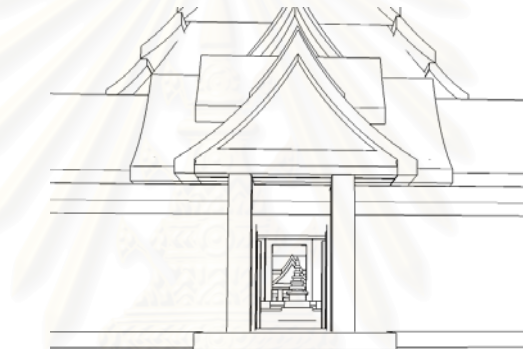
ภาพที่ 4.7 แสดงลักษณะ ระเบียงคด ที่ทำหน้าที่เป็น “เส้นแบ่ง” กั้นล้อมประธานสำคัญ ประกอบ ภาพร่างจำลอง พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ในขณะที่ยืนอยู่ภายนอก
ระเบียงคด จะทำหน้าที่เป็น
องค์ประกอบ เน้นให้ประธาน
แลดูสง่างาม

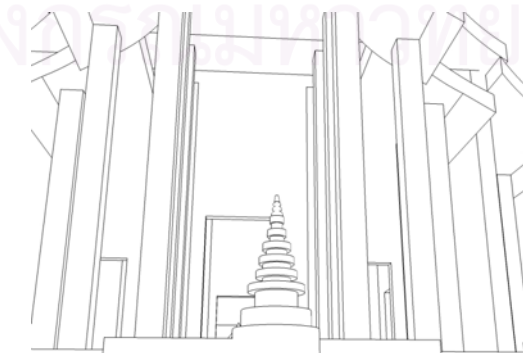
เมื่อจะเข้าสู่ประธาน
แนวระเบียงคด จะทำหน้าที่เป็น
เส้นแบ่ง กั้นล้อมสิ่งสำคัญอันเป็น
ประธาน

ระเบียงคด เป็นเส้นแบ่งที่กั้นบัง
สายตา บังคับมุมมองให้เห็นเพียง
ภาพที่ แลลอดผ่านปากประตู ไปยัง
ภายในเท่านั้น โดยไม่ให้เห็นอาคาร
ประธาน

เมื่อเข้าสู่ภายในพื้นที่ระเบียงคด ฝา
ผนังที่ก่อทึบ จึงทำให้พื้นที่ภายในมี
ลักษณะปิดล้อม และเนื่องจากมี
หลังคาคลุม จึงทำให้เกิดร่มเงา
แตกต่างไปจากภายนอกอย่างชัด
เจน

เมื่อก้าวข้าม ผ่านพื้นแนวระเบียงคด
จะรับรู้ได้ถึง ความแตกต่าง ทั้งใน
เรื่องมุมมอง ที่แลเห็นองค์ประธาน
แลดูเด่น สง่างาม สร้างความรู้สึกน่า
เกรงขาม ตลอดจน บรรยากาศที่
สว่าง สงบ และ สงัด

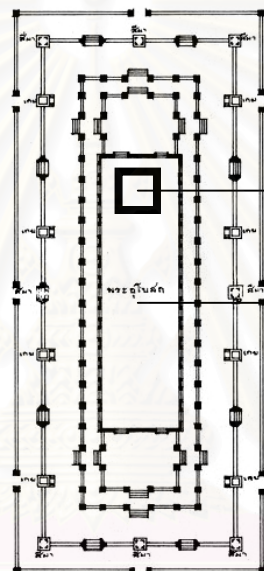
ภาพที่ 4.8 แสดงภาพร่างลายเส้นประกอบ มุมมองที่สัมพันธ์กับการเข้าถึงอาคารประธาน (พระวิหารหลวง)
วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร (ที่มาของภาพถ่ายและภาพร่างลายเส้น - ผู้วิจัย)

“เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการกั้นพื้นที่ภายในอาคาร

คำสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ คำว่า “ฝา” “ผนัง” ซึ่งทำหน้าที่เป็น เส้นแบ่ง ที่ใช้กั้นพื้นที่ภายในอาคาร เพื่อทำให้เกิด “ห้อง”

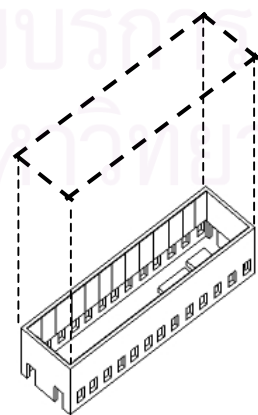
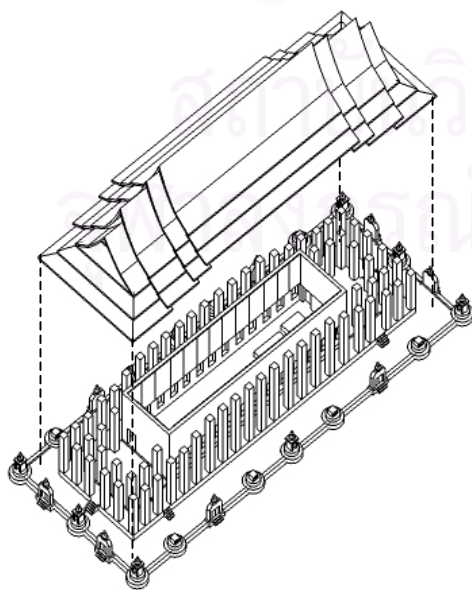
การกั้น ห้อง โดยเฉพาะห้องประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา นิยมก่อผนังที่บสูงปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน และไม่นิยมเจาะช่องแสงมากนัก เพื่อ “กั้น” “บัง” “ปิด” ไม่ให้เห็น เป็นการควบคุมมุมมองจากภายนอกให้แลเห็นเพียงลอดผ่านปากประตู ในขณะที่เมื่ออยู่ภายในพื้นที่ห้อง ก็เป็นการกั้นบังมิให้แสงแลลอดผ่านเข้ามา เมื่อประกอบกับหลังคาที่ปิดล้อมอยู่เบื้องบน จึงทำให้ภายในห้อง มีบรรยากาศสลัว

ในการสร้าง “เส้นแบ่ง” ห้อง มีผลต่อขอบเขตพื้นที่ภายในและสัมพันธ์กับมุมมองที่เกิดขึ้น ซึ่งในแต่ละสมัยจะมีแนวทางการกำหนดพื้นที่แตกต่างกันไปตามคติความเชื่อและแบบแผนนิยม

พระพุทธรูปปฏิมาประธาน
ประดิษฐานในห้องทำ
อาคาร
พื้นที่ประกอบพิธีกรรมจะ
อยู่บริเวณด้านหน้า

ภาพที่ 4.9 (ซ้าย) มุมมองภายใน
พระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม
ภาพที่ 4.10 (ขวา) แผนผังพระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ
ที่มาภาพขวา พระครูวิจิตรการโกศล,
2516

แนวเขตเส้นแบ่ง
กั้น “ห้อง”

ภาพที่ 4.11 ภาพร่างลายเส้นแสดงแนว เส้นแบ่ง กั้นพื้นที่ภายในอาคาร

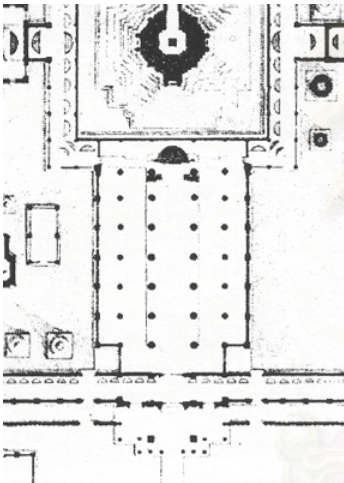
ภาพที่ 4.12 พระพุทธชินราช
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก
(ที่มา มหาธาตุ, 2534: 160)

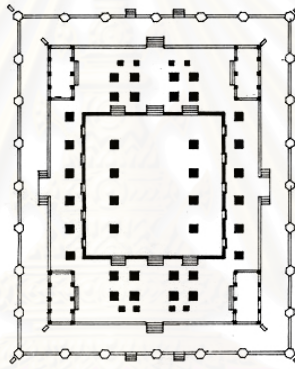
ภาพที่ 4.13 พระศรีสากยมุนี
วัดสุทัศนเทพวราราม
(ที่มา ผู้วิจัย)

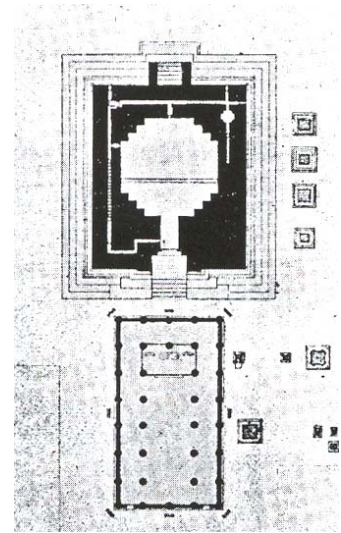
ภาพที่ 4.14 พระอจนะ วัดศรีชุม
สุโขทัย (ที่มา ผู้วิจัย)

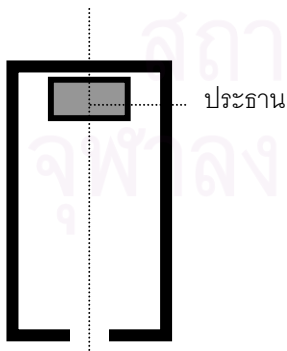
ภาพที่ 4.15 ผังวิหารพระพุทธชินราช
(ที่มา นารถ โภธิประสาธ, 2542)

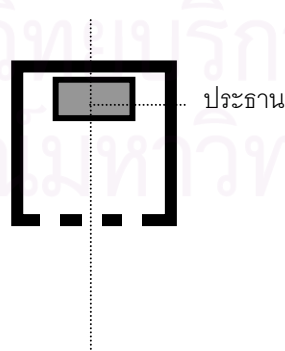
ภาพที่ 4.16 ผังวิหารหลวงวัดสุทัศน์ฯ
(ที่มา พระครูวิจิตรการโกศล, 2516)

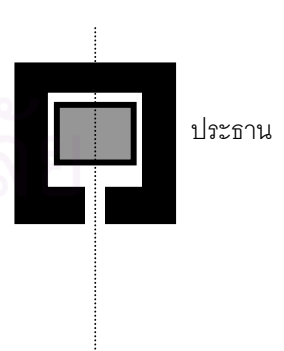
ภาพที่ 4.17 ผังวัดศรีชุม
(ที่มา นารถ โภธิประสาธ, 2542)

ห้องประดิษฐานพระพุทธปฏิมา
ประธาน (เว้นพื้นที่ด้านหน้าค่อนข้างมาก ทำให้มีระยะในการมอง)

ห้องประดิษฐาน "พระโต"
(เว้นพื้นที่ด้านหน้าค่อนข้างน้อย
ระยะในการมองกระชั้นชิด)

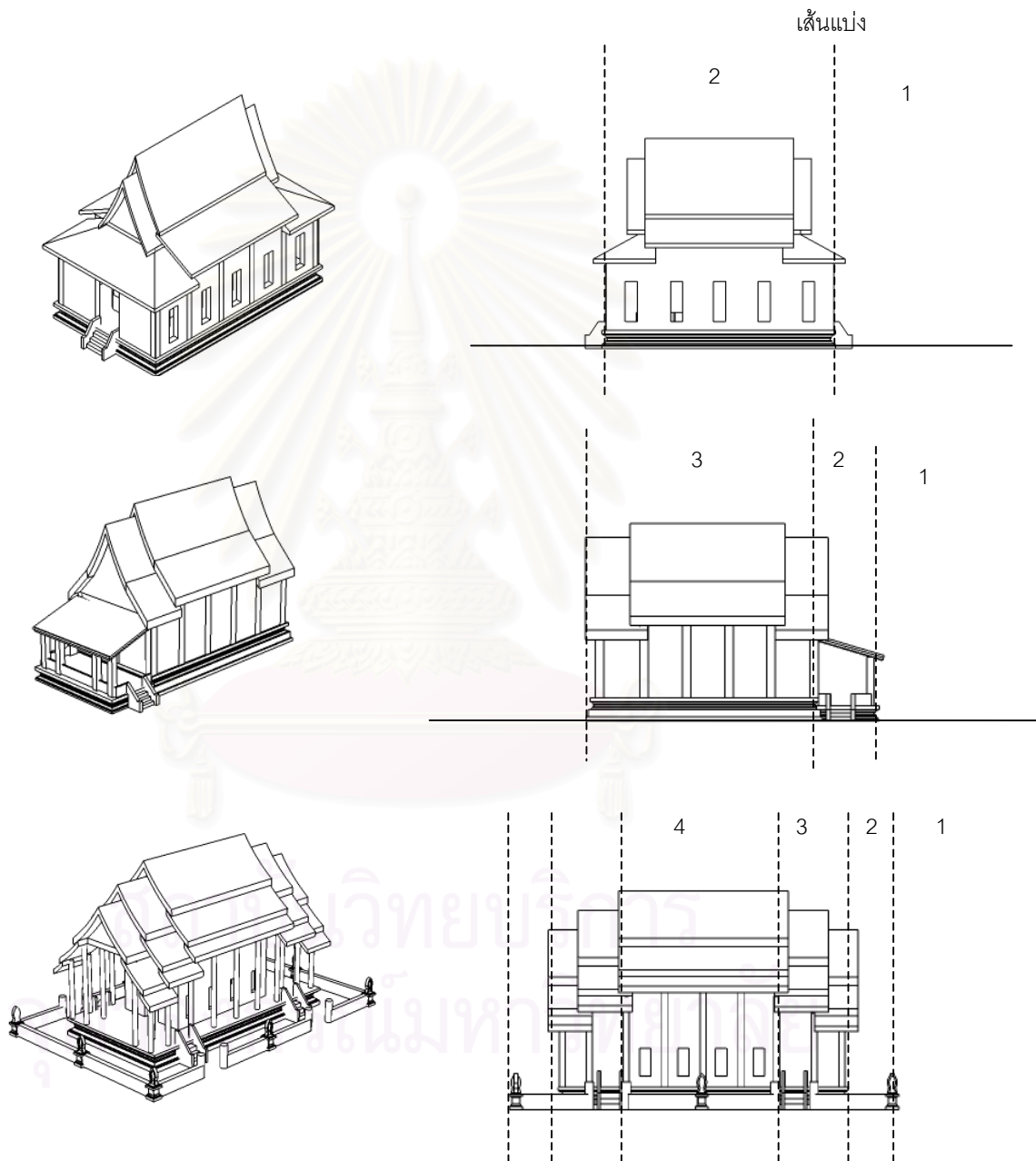

ห้อง "คันธกุฎี" ส่วนพระพุทธองค์
(ไม่เว้นพื้นที่ด้านหน้า ไม่มีระยะในการมอง)

ภาพที่ 4.18 ภาพแสดงพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมา ซึ่งถูกกำหนดโดย "เส้นแบ่ง" ในลักษณะต่างๆ

“เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการ “ยกพื้น” หรือ การต่อพื้นที่ออกจากอาคาร

นอกจากเส้นแบ่งจะเกิดจากระนาบทางตั้งแล้ว ในการกำหนดพื้นที่ด้วยระนาบทางนอน เช่น การยกพื้นหรือหลังคา ก็มีผลในการทำให้ขอบเขตพื้นที่มีความชัดเจนมากขึ้น เป็นการแยกลำดับพื้นที่ และทำให้ระยะในการเข้าสู่ห้องอาคาร มีมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการยกพื้น เปลี่ยนระดับด้วยการทำฐานโพนี หรือการต่อพื้นที่ระเบียง เฉลียง พะไล ก็จะช่วยทำให้พื้นที่ถูกแบ่งย่อย และมีเส้นแบ่ง เพิ่มมากขึ้น

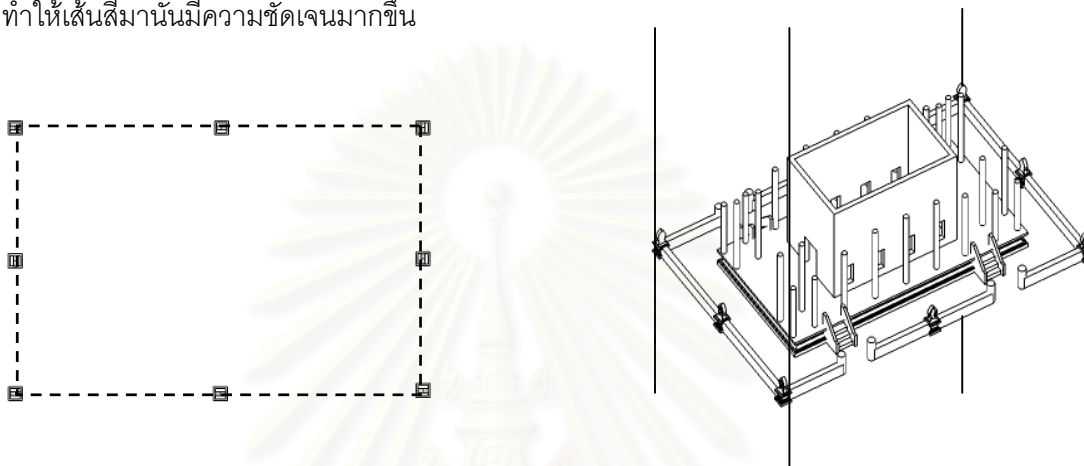

ภาพที่ 4.19 ภาพร่างลายเส้น แสดง “เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการ ยกพื้น หรือ ต่อพื้นที่ออกจากอาคาร

“เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการกำหนด “เครื่องหมาย”

เส้นแบ่ง ในลักษณะนี้แตกต่างจากแนวเขตพื้นที่ในลักษณะอื่นที่มองเห็น ขอบเขตชัดเจน แต่เส้นในลักษณะนี้ จะเป็นเส้นสมมติที่ต้องใช้การรับรู้เข้าใจร่วมกัน โดยคำสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือคำว่า สี่มา

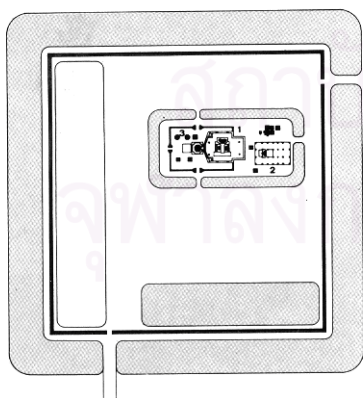
สี่มา เกิดจากการกำหนดเครื่องหมายเขต ตามแบบแผนประเพณี นิยมใช้ศิลาหรือใบเสมา วางอยู่ตามตำแหน่งต่างๆ ทั้ง 8 จุด การรับรู้เส้นสี่มาเป็นารเชื่อมต่อในจินตภาพ เพราะเส้นนี้ไม่ได้ปรากฏขึ้นจริง อย่างไรก็ตาม ภายหลังได้มีการทำกำแพงแก้วล้อมรอบอุโบสถ โดยวางในแนวเดียวกับสี่มา จึงช่วยทำให้เส้นสี่มานั้นมีความชัดเจนมากขึ้น

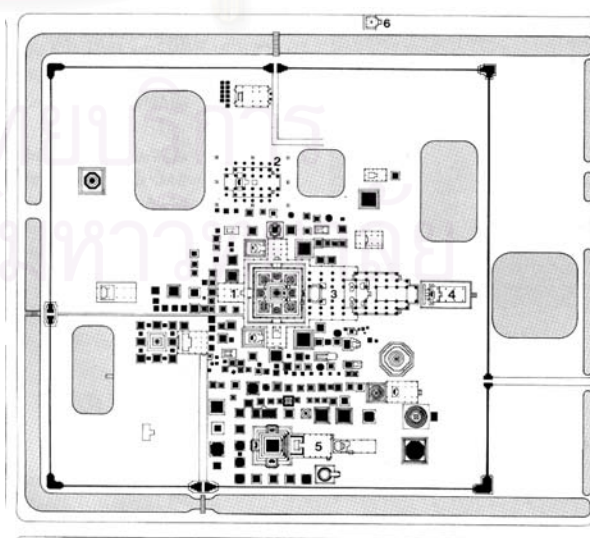
ภาพที่ 4.20 ภาพร่างลายเส้น แสดง “เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากการกำหนด “เครื่องหมาย”

“เส้นแบ่ง” ที่เกิดจากสภาพภูมิทัศน์ในธรรมชาติ

เส้นแบ่งในลักษณะนี้ จะแตกต่างไปจากประเภทอื่นที่ลึวนแล้วแต่เกิดจากองค์ประกอบหรือสิ่งปลูกสร้าง แต่เส้นแบ่งนี้ จะเกิดจากสภาพภูมิทัศน์ในธรรมชาติ เช่น คู คลอง หนองน้ำ ทั้งที่เกิดขึ้นเองหรือขุดขึ้นเพื่อสร้างแนวเขตกันพื้นที่พุทธสถาน ยกตัวอย่างเช่น การขุดคูน้ำเป็นเส้นแบ่งล้อมรอบเขตพุทธาวาส เป็นต้น

ภาพที่ 4.21 (ซ้าย) ผังวัดพระเชตุพน สุโขทัย

ภาพที่ 4.22 (ขวา) ผังวัดมหาธาตุ สุโขทัย

(ที่มาภาพ 4.21 , 4.22 สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2529: 131-132)

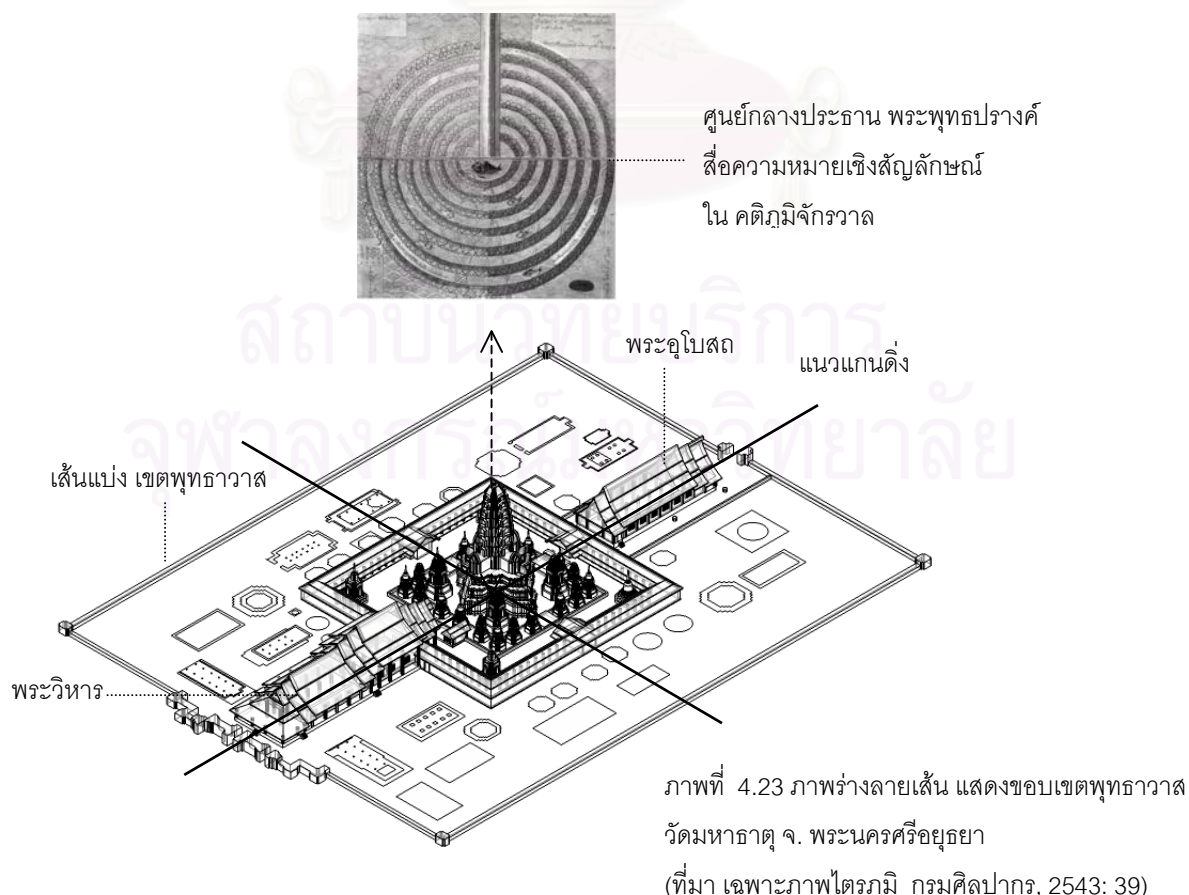
2) พื้นที่ในพุทธสถาน มีการให้ “ความหมาย” ที่แตกต่างกัน

ในทฤษฎีเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้อธิบายว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้น เกิดขึ้นจากการสร้าง “ความหมาย” ให้แก่พื้นที่ ซึ่งความหมายในที่นี้ นักวิชาการเรียกว่า “ความหมายทางศาสนา” (Religious Meaning) เป็นการเปลี่ยนให้พื้นที่ใช้สอยทั่วไป (functional space) แสดงหน้าที่ในทางศาสนา (religious function) ทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปรากฏขึ้น ซึ่งการจะเข้าใจความหมายของพื้นที่ได้นั้น จะต้องมีการ “ประสบการณ์ทางศาสนา” (Religious experience) จึงจะเข้าใจว่าพื้นที่นั้นสื่อสารหรือบอกอะไรแก่เรา

เมื่อ ขอบเขต หรือ เส้นแบ่ง (boundary) เป็นตัวทำลายความต่อเนื่องของพื้นที่ พื้นที่จึงถูกแบ่งออกเป็นส่วนๆ ซึ่งแต่ละส่วนจะมีความหมายหรือลำดับความสำคัญแตกต่างกัน โดยพื้นที่สำคัญที่สุด มักจะถูกวางตำแหน่ง ศูนย์กลาง (center) มีขอบเขตที่ชัดเจน และสื่อด้วยจินตภาพของการเปิดสู่เบื้องบน (images of an opening) เพื่อเชื่อมโยงโลกกับปริมาตรศักดิ์สิทธิ์ ผ่านแนวแกนที่พุ่งขึ้นในทิศทางตั้ง

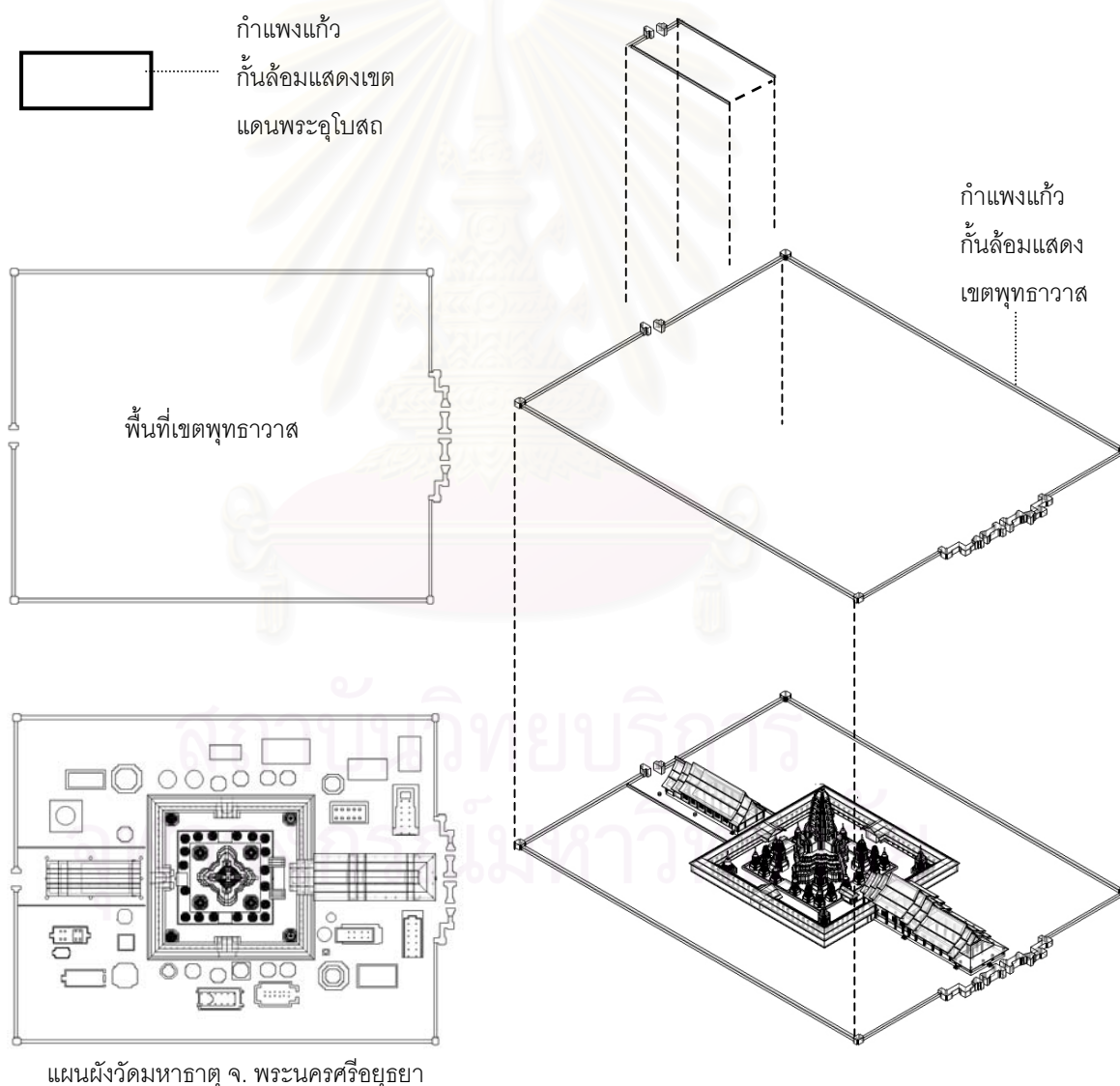
พื้นที่ทั่วไป (profane space) ที่อยู่นอกขอบเขต จะมีลักษณะตรงกันข้ามกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยที่พื้นที่นั้นจะมีลักษณะเหมือนกันไปหมด (homogenous) แต่พื้นที่ที่ไม่มีมีความสำคัญมากไปกว่ากัน เชื่อมเป็นเนื้อเดียวกัน โดยไม่ให้ความสำคัญกับศูนย์กลางหรือตำแหน่งที่ตั้ง ทำให้ไม่สามารถรับรู้ได้ถึงลำดับหรือโครงสร้างของพื้นที่

เขตพุทธาวาส เป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ สื่อความหมายที่ประทับแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังคำว่า พุทธะ + อาวาส (สมคิด จิระทัศน์กุล, 2544: 27) ซึ่ง ตามแบบแผนจารีตโบราณ การวางผังพื้นที่เขตพุทธาวาสนั้น จะให้ความสำคัญกับศูนย์กลางประธาน และตำแหน่งที่ตั้งที่สัมพันธ์กับประธาน โดย “เส้นแบ่ง” ขอบเขตต่างๆ มีบทบาทสำคัญในการสื่อ “ความหมาย” และ คติสัญลักษณ์ในทางศาสนา

พื้นที่ในพุทธสถาน มีการกำหนดเส้นแบ่ง เพื่อแยกพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ โดยแต่ละส่วนจะมีความหมายและลำดับความสำคัญต่างกัน อาทิ

- **กำแพงแก้ว** เป็น เส้นแบ่ง ที่แยกพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ออกจากพื้นที่ทั่วไป จากข้อสันนิษฐานที่ว่า กำแพงแก้วนั้น เป็นกำแพงกันล้อมพื้นที่ในคติความเชื่อ ทั้งในคติไตรภูมิที่เชื่อว่าเป็นกำแพงกันล้อมปราสาทของพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และในคติพุทธฝ่ายมหายาน ที่เชื่อว่าเป็นกำแพงในดินแดนสุขาวดี ที่ประทับของพระอมิตาภะ จึงทำให้กำแพงแก้ว เป็นสัญลักษณ์ ที่สะท้อนขอบเขตพื้นที่ในจินตภาพ

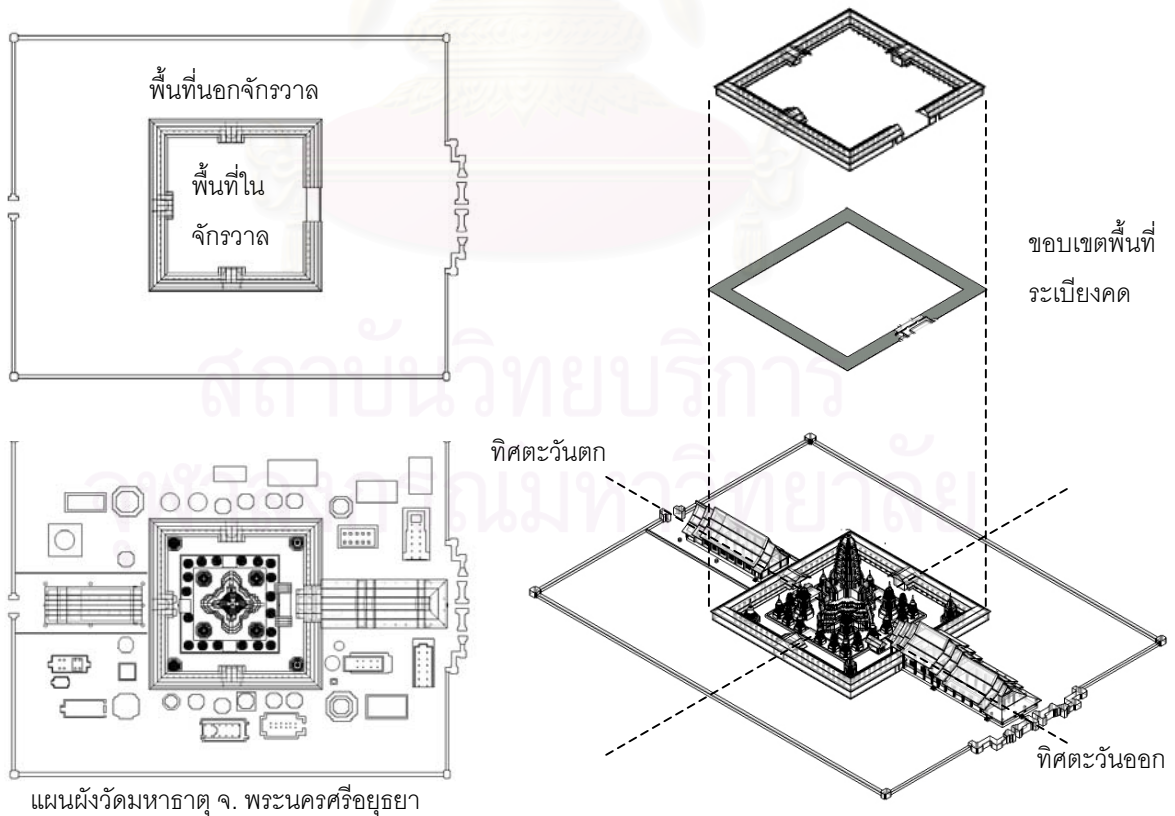

ภาพที่ 4.24 ภาพร่างลายเส้น จำลองลักษณะการกันล้อมกำแพงแก้ว ในเขตพุทธาวาส วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา

- **ระเบียงคด** เป็น เส้นแบ่ง แยกพื้นที่จักรวาลออกจากพื้นที่บนโลกมนุษย์ ระเบียงคด เป็นการจำลองสัญลักษณ์จักรวาล โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง ล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ โดยระเบียงคด สื่อความหมายขอบกำแพงในคติจักรวาล นอกจากนี้ภายในมีการประดิษฐานพระพุทธรูปเรียงราย เพื่อสื่อสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่ทรงประทับอยู่ใน “พิหารรเบียง” แห่งนี้ ดังนั้น ระเบียงคด ทำหน้าที่เป็นขอบเขตปริมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ที่ถูกสร้างควมหมายให้แตกต่างไปจากพื้นที่ทั่วไป

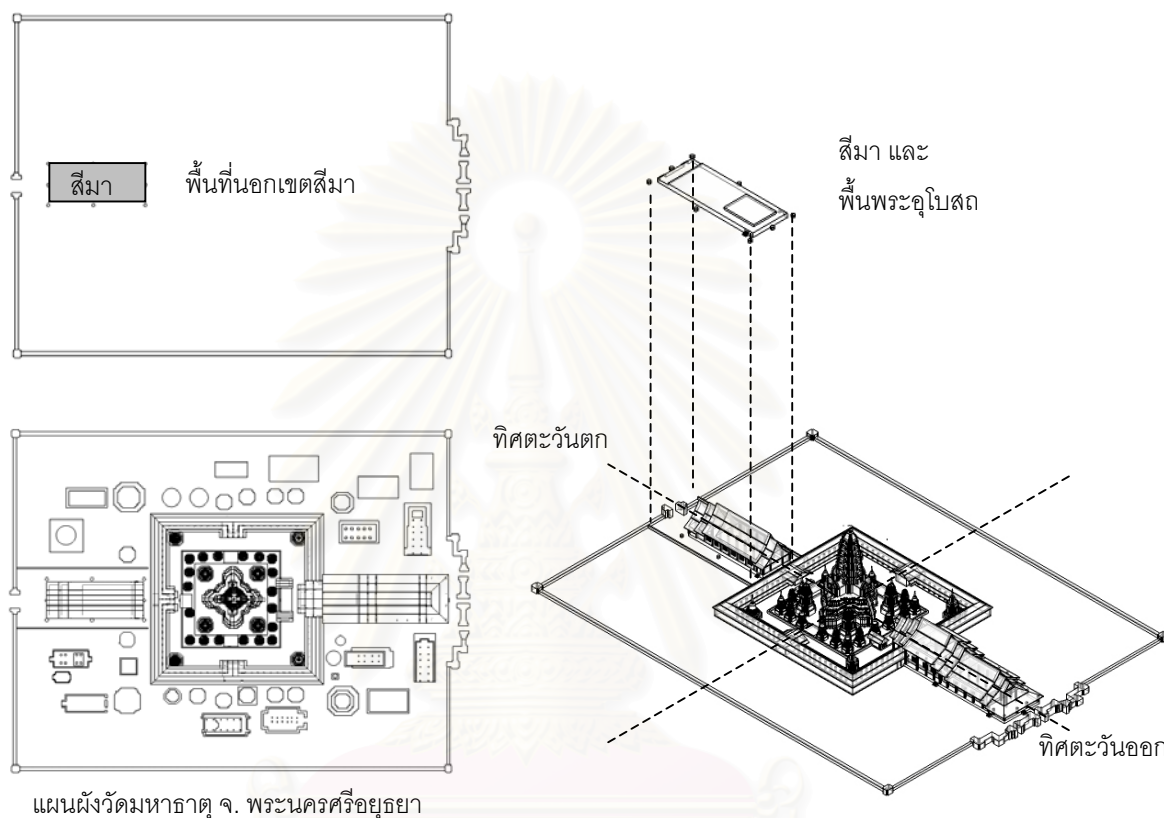

ภาพที่ 4.25 รูปตัดภูมิจักรวาลในคติไตรภูมิ (ที่มา เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539: 113)

ภาพที่ 4.26 ภาพร่างลายเส้น จำลองลักษณะการกั้นล้อม ระเบียงคด ในเขตพุทธาวาส วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา

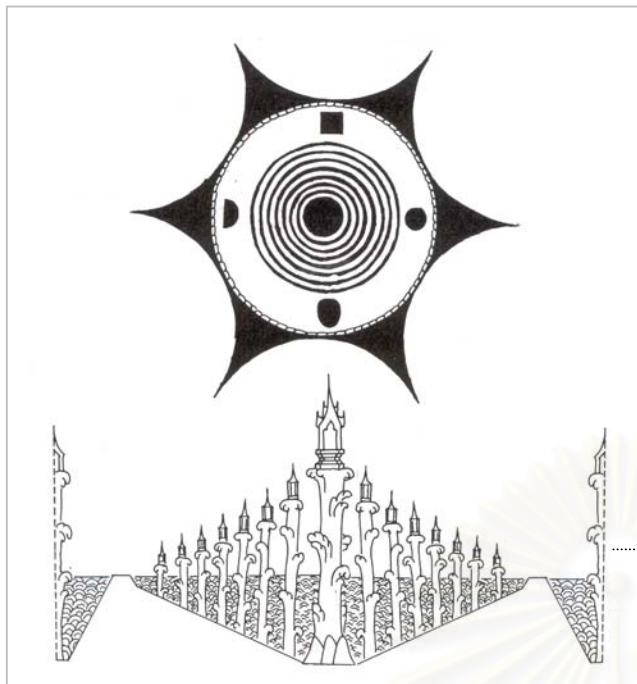
- **สีมา** เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบสังฆกรรมตามข้อกำหนดในพระวินัย โดยสีมาเกิดขึ้นจากการผูกสีมาหรือการประกาศให้รับรู้ขอบเขต เป็นการตัดแยกพื้นที่ทางโลกออกจากทางธรรม และสร้าง ความหมายแก่พื้นที่ขึ้นมา การจะเข้าใจความหมายของสีมาได้นั้น จะต้องเข้าใจข้อกำหนดในพระวินัย ซึ่งมีรายละเอียดข้อกำหนดต่างๆมากมาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า สีมา เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์พิเศษ ที่สะอาดบริสุทธิ์

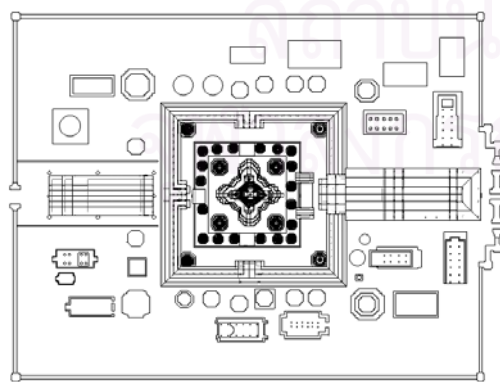
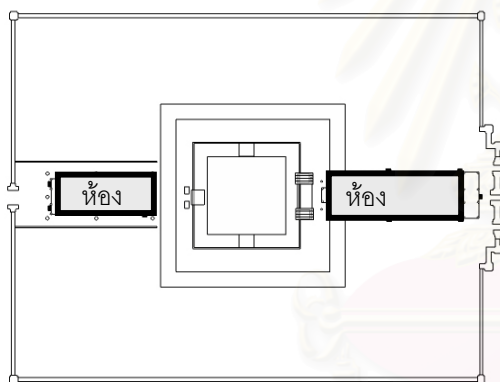
แผนผังวัดมหาธาตุ จ. พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.27 ภาพร่างลายเส้น จำลองขอบเขต สีมา ในเขตพุทธาวาส วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา

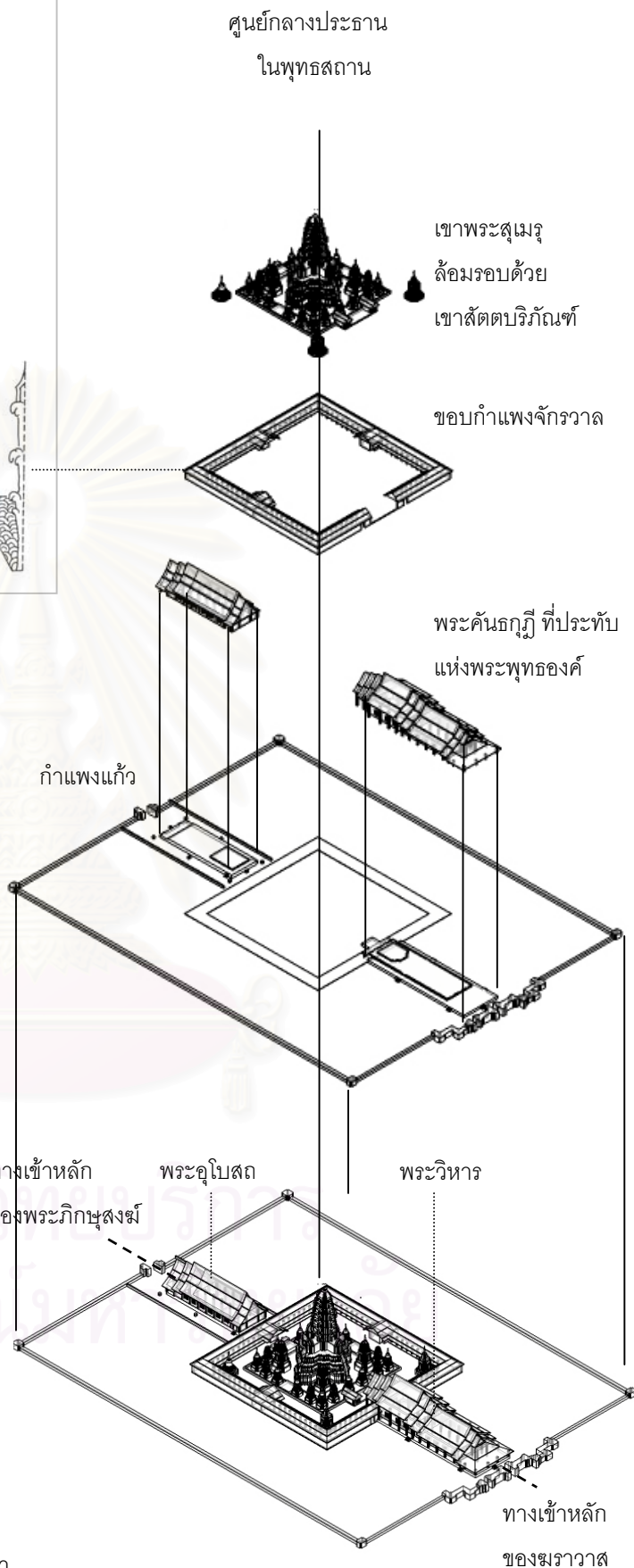
- **ห้อง** เป็นพื้นที่ประทับแห่งพระพุทธองค์ เนื่องจากการประดิษฐานพระพุทธปฏิมาในห้องพิธีเป็นการสื่อความหมายว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นประธานในพื้นที่แห่งนั้น ดังนั้นการสร้างสิ่งปลูกสร้างสำหรับพื้นที่นั้น จึงเป็นการจำลองความหมาย “คันธกุฎี” ที่ประทับแห่งพระพุทธองค์ โดยในแต่ละยุคสมัยก็มีการถ่ายทอดลักษณะ คันธกุฎี แตกต่างกันไป แต่โดยหลักใหญ่ ก็ยังคงไว้ซึ่งโลกทัศน์เดิมที่คนโบราณมีความเชื่อว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นประธานในพุทธสถานแห่งนั้น

ภาพที่ 4.28 แผนภาพภูมิจักรวาลในคติไตรภูมิ (ที่มา เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539: 113)

แผนผังเขตพุทธาวาสวัดมหาธาตุ จ. พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.29 ภาพร่างลายเส้น แสดงพื้นที่ต่างๆในเขตพุทธาวาส วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา

3. พื้นที่ในพุทธสถาน มี “กฎ” ในการปฏิบัติในแต่ละพื้นที่ต่างกัน

เมื่อพื้นที่แต่ละส่วน ถูกกำหนดความหมายหรือลำดับความสำคัญที่แตกต่างกัน ดังนั้นในแต่ละพื้นที่จึงมีกฎที่ต้องปฏิบัติไม่เหมือนกัน เมื่อล่องพ้นจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง จึงต้องเปลี่ยนตัวเองหรือปฏิบัติตามกฎในแต่ละพื้นที่นั้น โดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ อูปรมาพื้นที่ในคติไทย เป็นเหมือนกลองที่ปิดล้อมทั้งในแนวระนาบและแนวตั้ง หากจะทะลุออกไปนอกกลอง หรือ ไปอยู่อีกพื้นที่ จะต้องเปลี่ยนตัวเองไปตามกฎหรือธรรมในพื้นที่นั้น เช่น การเปลี่ยนรูปโฉม การเปลี่ยนพฤติกรรม การเปลี่ยนโดยอาศัยพิธีกรรม ฯลฯ เพื่อให้ถูก “เทศะ” (พื้นที่) และ “กาละ” (เวลา) ในแต่ละส่วนของพื้นที่

เนื่องจากพื้นที่ในพุทธสถาน มีการกำหนดความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละส่วน ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงเพื่อเข้าสู่พื้นที่ต่างๆ จึงต้องพึงตระหนักถึงความหมายหรือกฎที่ต้องปฏิบัติในแต่ละพื้นที่นั้น เช่นกัน โดยสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบต่างๆ มีส่วนในการเป็นเครื่องเตือนใจ ให้ตระหนักรู้ถึงความสำคัญของพื้นที่บางประการ

- **กำแพงแก้ว** เป็นเครื่องเตือนใจให้รู้ว่า พื้นที่ภายในกำแพงนั้นเป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งควรแก่การเคารพ การก้าวผ่านเข้าสู่พื้นที่จึงต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองหรือกำหนดพฤติกรรมให้สอดคล้องกับภายในพื้นที่นั้น ด้วยการสำรวม กาย วาจา ใจ กำแพงแก้วที่ล้อมรอบช่วยในการกำหนดสายตาให้เกิดสมาธิ กำหนดอาณาบริเวณที่ชัดเจน โดยเฉพาะเมื่อกำแพงแก้วประสานเป็นแนวเดียวกับสีมา จะยิ่งเน้นความสำคัญของพื้นที่แห่งสีมานั้น

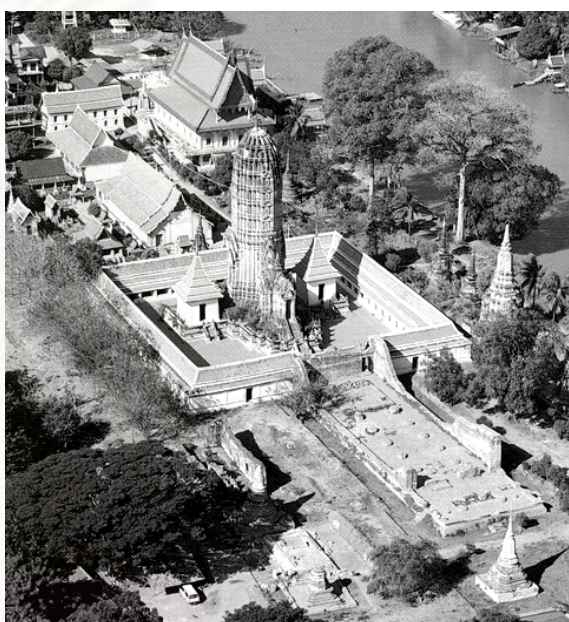
กำแพงแก้ว ล้อมรอบ
พระอุโบสถ ในแนว
เดียวกับสีมา

ภาพที่ 4.30 (ซ้าย) กำแพงแก้วล้อมรอบพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4.31 (ขวา) ภาพร่างลายเส้น จำลองพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม

(ที่มาภาพซ้าย น. ณ ปากน้ำ, 2539: 174)

- **ระเบียงคด** เป็นเครื่องเตือนใจให้รู้ว่า พื้นที่ภายในพระระเบียงนั้น สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ แทนปริมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ที่สถิตย์แห่งปวงเทพยดาและองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในห้องแห่งจักรวาลนั้น การก้าวพ้นเข้าสู่ภายในเขตพระระเบียงจึงควรพึงตระหนักในความสำคัญแห่งองค์ประธานในพุทธสถาน ด้วยการสำรวมกาย วาจา ใจ ให้เหมาะสมกับพื้นที่แห่งจักรวาลนั้น ด้วยแนวผนังพระระเบียงที่นิยมก่อทึบ จึงช่วยกันบังมุมมองและกันสิ่งรบกวนจากภายนอก ควบคุมให้เกิดสมาธิ ทำให้เขตแดนภายในนั้นมีความสงบ ในขณะที่เดียวกันก็ช่วยเสริมให้องค์ประธานคู่ศักดิ์สิทธิ์ สง่างามสมกับความหมายแห่งประธาน

ภาพที่ 4.32 (ซ้ายบน) ผนังพระระเบียงล้อมรอบพระปรารค์ วัดพุทธโรศวรวิทย์ จ. พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.33 (ซ้ายล่าง) พระพุทธรูปประดิษฐานภายในพระระเบียง วัดพุทธโรศวรวิทย์ จ. พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.34 (ขวา) ภาพถ่ายทางอากาศแสดงแผนผัง วัดพุทธโรศวรวิทย์ จ. พระนครศรีอยุธยา

(ที่มาภาพซ้าย บน-ล่าง: ผู้วิจัย)

(ที่มาภาพขวา: กรมศิลปากร, 2538: 25)

- **สีมา** เป็นพื้นที่ซึ่งต้องปฏิบัติตาม กฎข้อบัญญัติที่ระบุไว้ในพระวินัยอย่างเคร่งครัด ด้วยสังฆกรรมเป็นสิ่งสะอาดบริสุทธิ์ พื้นที่สีมาจึงเป็นสถานที่บริสุทธิ์ การเข้าไปในเขตสีมาจะต้องพึงกำหนดพฤติกรรม ให้ควรแก่สถานที่อันบริสุทธิ์นั้นด้วย นิमितหรือเครื่องหมายเขตเป็นเครื่องเตือนใจให้รู้ว่า ภายในนั้นขอบเขตนั้นเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตัดแยกจากพื้นที่ทางโลก ในบางครั้งการเข้าสู่พื้นที่จำต้องเปลี่ยน “สถานภาพ” ของตน เช่น หากจะเข้าสู่พื้นที่ประกอบสังฆกรรม ก็จะต้องอุปสมบทเป็นพระภิกษุเสียก่อน เป็นต้น

- **ห้อง** เป็นที่ประทับแห่งพระพุทธองค์ผู้ทรงเป็นประธาน ดังนั้น พื้นที่แห่งนี้จึงมีความสำคัญอย่างมาก การเข้าสู่ปริมณฑลภายใน จึงต้องสำรวจมกายวาจาใจ ด้วยเหตุแห่งความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันมีพระพุทธองค์ทรงเป็นประธาน ในการเข้าสู่ห้อง ด้วยกลวิธีการออกแบบในเชิงช่าง ที่มีการยกพื้นเปลี่ยนระดับด้วยฐานไฟที หรือพื้นที่ส่วนต่อเ็นจากอาคาร เช่น ระเบียง เฉลียง พะไล เป็นการแบ่งแยกลำดับความสำคัญของพื้นที่ ทำให้การเข้าสู่พื้นที่จะต้องกำหนดสายตาในอิริยาบถทุกอย่างก้าว โดยเฉพาะในพุทธสถานที่สร้างในสมัยก่อน บางแห่งนิยมทำขั้นบันไดที่มีความชัน ก้าวขึ้นโดยลำบาก อีกนัยหนึ่งจึงเป็นการทำให้ การเข้าสู่พื้นที่นั้น “ช้าลง” เพื่อควบคุมพฤติกรรมให้พร้อมในการเข้าสู่ปริมณฑลศักดิ์สิทธิ์

พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม มีการเปลี่ยนระดับด้วยฐานไฟที ทำให้การเข้าสู่ภายในอาคาร รับรู้ได้ถึง ลำดับของพื้นที่

การเปลี่ยนระดับ นอกจากจะเป็นการแบ่งแยกลำดับความสำคัญของพื้นที่แล้ว ยังมีส่วนช่วยในการควบคุมอิริยาบถในการเดิน และ กำหนดสายตาในการมอง ทำให้การเข้าสู่พื้นที่ “ช้าลง”

ภาพที่ 4.35 (ซ้ายบน) ลานพระระเบียง พระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

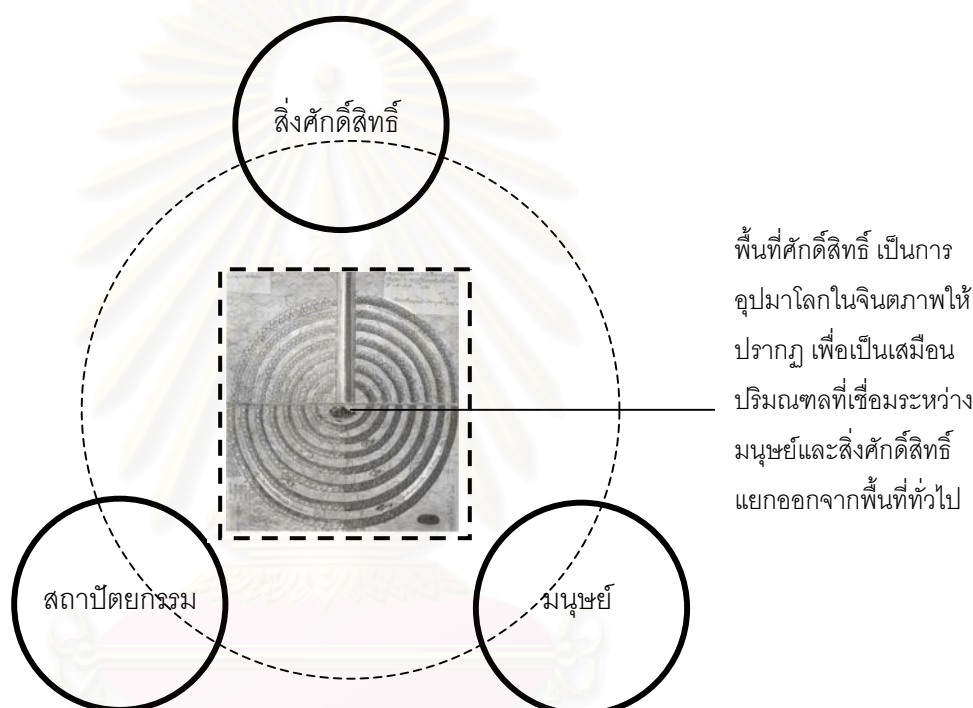
ภาพที่ 4.36 (ซ้ายล่าง) พระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4.37 (ขวา) พื้นไฟที พระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

(ที่มา: ผู้วิจัย)

จากการวิเคราะห์ที่ผ่านมา ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะสำคัญของพื้นที่ทั้ง 3 ประการนี้ สะท้อนองค์รวมความสัมพันธ์ของ สถาปัตยกรรม สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และ มนุษย์

- ขอบเขต และ เส้นแบ่งพื้นที่ในพุทธสถาน สะท้อนบทบาท “สถาปัตยกรรม” ที่ทำหน้าที่เชิงสัญลักษณ์
- ความหมาย ของพื้นที่ เป็นภาพสะท้อนคติความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- ลำดับความสำคัญ และ กฎที่ต้องปฏิบัติในแต่ละพื้นที่ สะท้อนระเบียบ แบบแผนปฏิบัติของมนุษย์

ภาพที่ 4.38 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง สถาปัตยกรรม มนุษย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ที่มาเฉพาะภาพไตรภูมิ: กรมศิลปากร, 2543: 39)

ความสัมพันธ์ข้างต้น เป็นภาพสะท้อนลักษณะไทย หรือ กรอบโลกทัศน์ของไทยในสมัยก่อน ซึ่งเป็นโลกที่แวดล้อมด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (the sacred) และมีการผสมผสานมิติความเชื่อต่างๆ ชั้นทับจนเป็นเนื้อเดียวกัน ถ่ายทอดมาในรูปแบบวัฒนธรรม ประเพณี หรือคติความเชื่อ

ดังนั้น พุทธสถานในอดีต จึงมิใช่เพียงพื้นที่ประกอบพิธีกรรมในทางศาสนา หรือ เป็นที่ประดิษฐานพระปฏิมาประธานสำคัญ ให้ผู้คนมากราบไหว้สักการะแต่ประการเดียว แต่พื้นที่ในพุทธสถาน เป็นภาพสะท้อนองค์รวมความสัมพันธ์ของ มนุษย์ สถาปัตยกรรม และ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นเสมือนที่พบปะ (meeting place) แห่งองค์รวมทั้งสามประการ สะท้อนโลกทัศน์ของคนในอดีต ในการดำรงอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งในธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

บทที่ 5

บทส่งท้าย

ในบทนี้ เป็นการนำ ลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ อภิปราย ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในคติปัจจุบัน ตามกรอบโลกทัศน์แบบสมัยใหม่ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน จนทำให้ลักษณะไทยบางประการหายไป

โดยเนื้อหาในส่วนแรก เป็นการสรุปสาระสำคัญจากการศึกษาที่ผ่านมา เพื่อนำเสนอสาระของ คำ และ ลักษณะสำคัญของพื้นที่ซึ่งสะท้อน โลกทัศน์ มุมมองในอดีต ต่อมาในส่วนที่สอง เป็นการ อภิปราย เพื่อทำความเข้าใจโลกทัศน์สมัยใหม่ ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน โดยการอภิปรายในที่นี่ จะไม่ได้เน้นในเรื่อง รูปแบบทางสถาปัตยกรรม แต่จะเป็นการทำความเข้าใจ มุมมองพื้นที่ในคติปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ส่วนในตอนท้ายจะเป็นบทเสนอแนะ ความเข้าใจ บางประการในงานวิจัยนี้ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการศึกษา ประเด็นที่เกี่ยวข้องต่อไป

ลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน : ภาพสะท้อนโลกทัศน์ มุมมองพื้นที่ในอดีต

จากการศึกษาพบว่า คำ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในพุทธสถาน แต่ละคำจะใช้อธิบายลักษณะพื้นที่ ในแต่ละส่วนที่มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน ซึ่งพื้นที่ในแต่ละส่วนนั้น ก็จะสะท้อน “ความหมาย” และ ลักษณะ “การใช้พื้นที่” แตกต่างกัน สะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ในพุทธสถาน แต่ละพื้นที่จะต้อง มีการนิยาม และ คำเป็นสัญลักษณ์เพื่อสื่อลักษณะของพื้นที่นั้นๆ

ในที่นี่ สามารถสรุปลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน ได้เป็นสามประการ คือ

- 1) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน
- 2) พื้นที่ในพุทธสถาน มีการให้ “ความหมาย” ที่แตกต่างกัน
- 3) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ลำดับความสำคัญ” ในการใช้พื้นที่ และมี “กฎ” ในการปฏิบัติต่างกัน

1) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ขอบเขต” และ “เส้นแบ่ง” ที่ชัดเจน

คำที่ใช้ในการศึกษา แต่ละคำจะสื่อลักษณะพื้นที่ซึ่งมี “ขอบเขต” “เส้นแบ่ง” ชัดเจน และแยก เป็นส่วนๆ ไม่เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกัน ในที่นี้จำแนกคำเป็นสองกลุ่ม คือ คำที่ใช้อธิบายลักษณะพื้นที่ทั่วไป และ คำที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่เฉพาะสำคัญในพุทธสถาน

คำในกลุ่มแรกนั้น เส้นแบ่ง จะเกี่ยวข้องกับการกำหนดพื้นที่ในทางกายภาพ เพื่อระบุตำแหน่ง หรือ ขอบเขตพื้นที่ ประกอบด้วยคำว่า ระเบียบ เฉลียง พะไล ชาน ซาลา ลาน

- ระเบียบ เอลียง พะไล เป็นพื้นที่ต่อออกไปจากอาคาร มีหลังคาคลุม มีแนวชายคาเป็น “เส้นแบ่ง” ที่สำคัญ เพราะหากเลยพื้นแนวชายคาออกไป จะเรียกพื้นที่ดังกล่าวด้วยคำอื่น
- ชาน ซาลา ลาน เป็นพื้นที่ส่วนที่ พื้น ออกไปนอกชายคา หรือยื่นออกไปจากแนวเขตที่กำหนด ไม่มีหลังคาคลุม โดยมี “เส้นแบ่ง” พื้นที่ แตกต่างไปในหลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับว่าจะอ้างอิงพื้นที่กับสิ่งหรือสถานที่ใด

ส่วนคำอีกกลุ่มหนึ่ง เส้นแบ่งพื้นที่ จะเกี่ยวเนื่องกับการกำหนดพื้นที่ในทางกายภาพและ ความหมายทางนามธรรม โดยเส้นแบ่งพื้นที่ ของคำในกลุ่มหลัง มักจะอ้างอิงอยู่กับตำแหน่งประธาน และแสดงขอบเขตปิดล้อมที่ชัดเจนมากกว่าคำในกลุ่มแรก ประกอบไปด้วยคำว่า ระเบียบคด สีม่า กำแพงแก้ว ผา ผั่ง ห้อย

- ระเบียบ คด (หรือ พระระเบียบ, พระระเบียบคด) ทำหน้าที่เป็นทั้ง “เส้นแบ่ง” และแสดง “ขอบเขต” พื้นที่ปิดล้อมรอบประธาน โดยนิยามกันผาผั่งที่บและยกพื้นสูงกว่าภายนอก แยกพื้นที่ภายในพระระเบียบ ออกจากภายนอกอย่างชัดเจน
- สีม่า เป็นพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดเป็นเขตสำหรับทำสังกรรม โดยขอบเขตสีมาในระนาบทางนอน ถูกกำหนดโดย เครื่องหมายเขต ส่วนขอบเขตในทางตั้ง จะอยู่สูงถึงพื้นอากาศและอยู่ต่ำลงไปใต้ผืนดิน โดยมองไม่เห็นเส้นแบ่งในทางตั้ง
- กำแพงแก้ว เป็น “เส้นแบ่ง” กันล้อมพื้นที่หรืออาคารสำคัญในพุทธสถาน โดยสร้างเป็นกำแพงเตี้ย เพื่อแสดงตำแหน่งและขอบเขตพื้นที่ เน้นความสำคัญของพื้นที่ภายใน
- ผา ผั่ง ไม่ได้แสดงขอบเขตพื้นที่ แต่ทำหน้าที่เป็น “เส้นแบ่ง” พื้นที่ภายในอาคาร ที่มีหลังคาคลุม ซึ่งจะแตกต่างไปจากกำแพงแก้ว ที่เป็นเส้นแบ่งภายนอกอาคาร
- ห้อย เป็นคำใช้เรียก ส่วนของพื้นที่ ในลักษณะต่างๆ โดยขอบเขตของห้อย ขึ้นอยู่กับ เส้นแบ่ง ที่มากำหนด พื้นที่นั้นๆ เช่น ห้อยที่กั้นด้วยผา ห้อยในภาพเขียน หรือ ห้อยในความหมายของที่ระหว่างเสาทางด้านข้างอาคาร

2) พื้นที่ในพุทธสถาน มีการให้ “ความหมาย” ที่แตกต่างกัน

เมื่อพื้นที่มีขอบเขตและเส้นแบ่งชัดเจน แยกออกจากกันเป็นส่วนๆ แล้ว แต่ละส่วนก็จะมีกรนิยามความหมายพื้นที่แตกต่างกัน โดยความหมายที่ใช้ในการนิยามพื้นที่นั้น มักจะอ้างอิงจากกรอบความเชื่อ คติต่างๆ ตามโลกทัศน์เดิม เพื่อถ่ายทอดให้ความคิดอันเป็นนามธรรมนั้น ได้ปรากฏรับรู้ในเชิงรูปธรรม ผ่าน “ความหมายเชิงสัญลักษณ์” ที่ในพื้นที่แห่งนั้น

- *ระเบียง คด* สะท้อน “ความหมาย” พื้นที่ในคติจักรวาล โดยเป็นการจำลองสัญลักษณ์ “ขอบกำแพงแห่งจักรวาล” ตามคติไตรภูมิ ล้อมรอบประธาน เขาพระสุเมรุ นอกจากนี้ การประดิษฐานพระพุทธรูปเรียงรายต่อกันทั้งสี่ทิศ เป็นการสื่อความหมายของ “พิหาร” หรือ พระคันธกุฎี ที่ประทับแห่งพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ตามคติความเชื่อต่างๆ
- *สีมา* เป็นเขตสำหรับทำสังฆกรรม ซึ่งมีความหมายแตกต่างไปจากพื้นที่อื่นๆ ในพระวินัยมี ข้อกำหนดเพื่อเน้นความหมายของพื้นที่หลายประการ เช่น ห้ามมิให้สีมาคาบเกี่ยวหรือทับกัน หากผู้กสีมาใหม่จะต้อง ถอนสีมา (หรือ ลบ ความหมายเดิม ออกก่อน) เป็นต้น
- *กำแพงแก้ว* เกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อ หนึ่งหนึ่งเป็นการสื่อสัญลักษณ์ กำแพงที่กั้นล้อมปราสาทปราสาทในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามคติไตรภูมิ อีกหนึ่งหนึ่ง เป็นการจำลองภพภูมิในแดนสุขาวัตี อันเป็นที่ประทับแห่งองค์พระอมิตาภะ ตามคติพุทธฝ่ายมหายาน
- *ฝาผนัง ห้อง* สะท้อนความหมาย “พระคันธกุฎี” พื้นที่ประทับแห่งพระพุทธองค์ เนื่องจากพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในพุทธสถาน จะต้องมีการตั้งพระพุทธรูปทรงเป็นประธาน การประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา ภายในห้อง จึงมิใช่เพียงเพื่อเป็นรูปเคารพ แต่เป็นการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ว่า พระพุทธรูปทรงประทับอยู่ ณ ที่แห่งนั้น

3) พื้นที่ในพุทธสถาน มี “ลำดับความสำคัญ” ในการใช้พื้นที่ และมี “กฎ” ในการปฏิบัติต่างกัน

เมื่อคนในสมัยก่อน มองความหมายของพื้นที่แตกต่างกันไปในแต่ละส่วน พื้นที่ในแต่ละส่วนนั้น ก็จะถูกจัดลำดับความสำคัญที่ต่างกันไป โดยเน้นความสำคัญของประธานหรือสิ่งที่เป็นแกนหลักของพื้นที่ เมื่อพื้นที่มีความสำคัญต่างกัน แต่ละพื้นที่จึงมี “กฎ” ที่ต้องปฏิบัติต่างกัน การจะเข้าสู่พื้นที่อีกพื้นที่หนึ่ง จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงตัวเอง ไปตาม ความหมาย แห่งพื้นที่นั้น

- *ระเบียง คด* เป็น “ขอบจักรวาล” และเป็นเครื่องเตือนใจให้รู้ว่าพื้นที่ภายในพระระเบียงนั้น เป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์แห่งองค์ประธานสำคัญในพุทธสถาน
- *กำแพงแก้ว* เป็นสัญลักษณ์เพื่อบ่งบอกให้รู้ว่าพื้นที่ภายในกำแพงนั้น มีความสำคัญ อันควรแก่การเคารพ การก้าวผ่านเข้าสู่พื้นที่ จึงต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองให้สำรวม กาย วาจา ใจ
- *สีมา* เป็นพื้นที่ซึ่งต้องปฏิบัติตามข้อบัญญัติในพระวินัยอย่างเคร่งครัด
- *ห้อง* เป็น “พระคันธกุฎี” ที่ประทับแห่งองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ในการเข้าสู่พื้นที่ จึงพึงตระหนักถึงความหมายแห่งพระพุทธรูปผู้ทรงเป็นประธานในพื้นที่นั้น โดยเฉพาะในห้องประดิษฐาน ที่สื่อความหมาย “ที่สถิตเรือนส่วนพระพุทธรูป” ก็ไม่ควรสร้างความรบกวน พระผู้ทรงเรือนกายอยู่ภายในห้องนั้น

ตารางที่ 5.1 สรุปลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน

คำ	ลักษณะสำคัญของพื้นที่ในพุทธสถาน		
	ขอบเขต และ เส้นแบ่ง	ความหมาย	ลำดับการใช้พื้นที่
ระเบียง คด	<ul style="list-style-type: none"> - กันล้อมสิ่งสำคัญอันเป็นประธาน ในลักษณะปิดล้อม เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยมีประธานอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลาง 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นพื้นที่ในคติจักรวาล - สื่อสัญลักษณ์ขอบกำแพงจักรวาลในคติไตรภูมิ - สื่อความหมาย พินารประดิษฐานพระเจ้านั่งเนื่องที่ประทับแห่งพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ในคติความเชื่อทางพุทธศาสนา 	<ul style="list-style-type: none"> - ขอบเขตภายในพระระเบียง เป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์แห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นประธานในพุทธสถาน - การเข้าสู่พื้นที่พึงระลึกถึงความสำคัญแห่งประธาน
สีมา	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นขอบเขตพื้นที่ปิดล้อมสำหรับทำสังฆกรรม - มีเครื่องหมายเขต เป็นเครื่องหมายกำหนดพื้นที่ 	<ul style="list-style-type: none"> - มีความหมายเป็นพื้นที่สะอาดบริสุทธิ์ ควรแก่การสังฆกรรมตามพระวินัย 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นพื้นที่ต้องห้าม และเป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับในพระวินัย - การเข้าสู่พื้นที่ บางครั้งต้องเปลี่ยนแปลง สถานะ เช่น การอุปสมบท
กำแพงแก้ว	<ul style="list-style-type: none"> - กันล้อมเขตพุทธาวาส - กันล้อมอาคารสำคัญ 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นกำแพงกันล้อมพื้นที่อันควรค่าแก่การเคารพ - เป็นกำแพงในคติไตรภูมิ สร้างล้อมปราสาทปราสาทในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ - เป็นกำแพงในคติพุทธมหายาน สื่อแดนสุขาวดี ที่ประทับองค์พระอมิตาภะ 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นสัญลักษณ์ ให้รู้ว่าภายในพื้นที่นั้นควรแก่การเคารพ - การเข้าสู่พื้นที่ ต้องควบคุมพฤติกรรมให้เหมาะสมกับพื้นที่นั้นๆ
ฝาผนังห้อง	<ul style="list-style-type: none"> - ฝาผนัง เป็นเส้นแบ่งกันล้อมพื้นที่ ทำให้เกิดห้องที่มีขอบเขต ชัดเจน 	<ul style="list-style-type: none"> - ห้อง ประกอบศาสนพิธี ที่มีการประดิษฐานพระปฏิมาประธาน สื่อความหมายว่าพระพุทธองค์ทรงประทับอยู่เพื่อเป็นประธานในพื้นที่นั้น - ห้อง ประดิษฐาน พระปฏิมาขนาดใหญ่ ที่มีขนาดพอดีพระวรกาย สื่อความหมายพระคัมภีร์ พื้นที่หลักเรือนส่วนพระพุทธองค์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ฝาผนัง เป็นเส้นแบ่งให้รู้ว่าภายในห้องนั้นเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ - การเข้าสู่พื้นที่ ต้องสำรวจกาย วาจา ใจ และพึงระลึกถึงความหมายของสถานที่ อันเป็นที่ประทับแห่งพระพุทธองค์ผู้ทรงเป็นประธาน

พื้นที่ “สมัยใหม่” ในพุทธสถาน : ภาพสะท้อนลักษณะบางประการที่หายไปจากอดีต

จาก โลกทัศน์ไตรภูมิ สู่ โลกทัศน์สมัยใหม่

พื้นที่ในคติปัจจุบัน ที่มีอิทธิพลต่อกรอบความคิดในสังคมสมัยใหม่ของไทย มีกำเนิดจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์สมัยใหม่แบบตะวันตก ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นมาไม่นานนี้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 132-133)

พระไพศาล วิสาโล (2546: 7-8) อธิบายว่า โลกทัศน์สมัยก่อนนั้น แวดล้อมไปด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (the sacred) ในขณะที่ปัจจุบันมองทุกอย่างเป็นสิ่งสาธารณหรือสามัญ (the profane) โลกทัศน์ของคนไทยในอดีต ผูกติดกับความเชื่อ ในเรื่อง นรก สวรรค์ หรือนิพพาน โดยมีความมุ่งหมายในเรื่องที่พ้นโลกนี้ไปในชาติภพหน้า ในขณะที่โลกทัศน์ปัจจุบัน มีศูนย์กลางอยู่ที่ โลกนี้ และ มีความหมายเพื่อตอบสนองความสำเร็จในโลกนี้

มูลเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในสังคมไทย เป็นผลสืบเนื่องจากโลกทัศน์สมัยใหม่แบบวิทยาศาสตร์ ที่เริ่มก่อตัวขึ้นในสังคมไทยมาตั้งแต่ช่วงปลายสมัยอยุธยา จวบจนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยมีจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-5 โลกทัศน์สมัยใหม่แบบวิทยาศาสตร์เป็นโลกทัศน์ที่มีพื้นฐานจากทัศนะแบบเหตุผลนิยม สัจนิยมและ มนุษยนิยม ซึ่งเป็นการเน้นถึงการใช้เหตุผลและวิธีการที่ประจักษ์หรือพิสูจน์ได้ในการเข้าถึงความจริง และเน้น แนวความคิดที่เห็นมนุษย์เป็นศูนย์กลางของเหตุต่างๆในโลก แทนที่จะเน้นบทบาทของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปวงเทพยดา ดังเช่นในอดีต (พระไพศาล วิสาโล, 2546: 18) ซึ่งกรอบโลกทัศน์สมัยใหม่แบบวิทยาศาสตร์นี้ ไม่เพียงส่งผลต่อองค์ความรู้เรื่องโลกและชีวิต แต่ยังมีอิทธิพล ต่อหลักคำสอนในทางพุทธศาสนา ที่เคยเป็นมาในอดีต

สุภาพรณ ณ บางช้าง (2535: 14-15) อธิบายว่า พุทธธรรมหรือหลักคำสอนในพุทธศาสนา ที่เป็นรากฐานสังคมไทย นั้นจำแนกเป็น 2 ประการ คือ พุทธธรรมในบริบททางสังคมไทย (Popular Buddhism) และ พุทธธรรมตามคัมภีร์พระไตรปิฎก (Doctrinal Buddhism) โดยพุทธธรรมประการแรกนั้นเป็นการผสมผสานกับวิถีชีวิตและความคิดความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนในแต่ละถิ่น เป็นเนื้อเดียวกัน โดยสาระพุทธธรรมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเชื่อต่างๆ

กรอบความคิดที่สะท้อนหลักพุทธธรรมในบริบทสังคมที่สำคัญคือ กรอบโลกทัศน์ไตรภูมิ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของจักรวาลวิทยาของคนไทย ที่ฝังรากลึกมานานหลายศตวรรษ (พระไพศาล วิสาโล, 2546: 8) ซึ่งเนื้อหาโดยส่วนใหญ่ เป็นการนำเสนอระเบียบความเข้าใจโลก ชีวิตและจักรวาลสะท้อนผ่านภูมิหลักทั้งสามประการอันประกอบไปด้วย กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ รวมเรียกว่า ไตรภูมิ ซึ่งแต่ละภูมิจะสะท้อนสถานะชีวิตแห่งสรรพสัตว์ ระดับล่าง ระดับกลาง และ ระดับสูง โดยมีเป้าหมายอยู่กับการหลุดพ้น ไปสู่นิพพาน (สน สีมাত্রัง, 2537: 32) ซึ่งการจะก้าวข้ามผ่านไปสู่ภูมิต่างๆ ได้นั้นขึ้นอยู่กับกรรมดี กรรมชั่วของแต่ละบุคคล กรอบโลกทัศน์ไตรภูมิจึงเป็นกุศโลบายในทางพุทธศาสนา เพื่อกระตุ้นให้คนเกิดความเกรงกลัวต่อการกระทำชั่วและใฝ่มน้าวให้เกิดแรงบันดาลใจในการสร้างบุญความดี เพื่อผ่านพ้นไปสู่ชาติภพที่ดีกว่า (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544: 16)

ในโลกทัศน์ไตรภูมิ ได้นำเสนอภาพของจักรวาลวิทยาในอดีตของไทย ที่แตกต่างไปจากการอธิบายแบบตะวันตก โดยจักรวาลในคติไตรภูมิจะมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง มีเขาสะดบบริภณที่ทั้ง 7 วงรอบ แต่ละวงคั่นด้วย มหานทีสี่พันดร พ้นออกไปจะเป็นทวีปทั้ง 4 ได้แก่ อุตรรุทวีป บุปผวิเททวีป อมรโคยานทวีป และ ชมพูทวีปซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์ในทางทิศใต้ ส่วนบนยอดเขาพระสุเมรุจะเป็นที่สถิตย์ของพระอินทร์และเทพยดาอื่นๆ ฯลฯ ซึ่งกรอบการอธิบายโลกและจักรวาลที่อ้างอิงกับคัมภีร์ไตรภูมินี้ เป็นการคิดภายใต้อุดมคติร่วมทางสังคม (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2546: 29)

คติไตรภูมิ มีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมในหลายรูปแบบ ทั้งในการวางผัง การสร้างสรรคูปแบบสถาปัตยกรรม ตลอดจนงานจิตรกรรม ดังที่เสฐียรโกเศศได้กล่าวไว้ว่า คติไตรภูมินั้น เป็นบ่อเกิดแห่งความคิดและการบันดาลใจให้กวีและศิลปิน “ผู้ใดขาดความรู้เรื่องไตรภูมิ ก็ยากที่จะเข้าใจซาบซึ่งถึงความงาม ความไพเราะแห่งกวีนิพนธ์และศิลปกรรมของไทย “ (เสฐียรโกเศศ, 2544: 11) ซึ่ง ชาติรี ประภิตนนทการ ให้คำอธิบายเรื่องนี้ว่า トラバドที่สังคม ใช้กรอบความคิดจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิ งานสถาปัตยกรรมก็ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องสะท้อนความคิดและอุดมคติดังกล่าว ในทางกลับกันหาก ไตรภูมิไม่สามารถใช้อธิบายระเบียบของโลกและจักรวาลได้ เมื่อนั้นคติไตรภูมิก็จะไม่สะท้อนปรากฏให้เห็น (ชาติรี, 2546: 32-33)

โลกทัศน์สมัยใหม่แบบวิทยาศาสตร์ ที่เริ่มก่อตัวขึ้นในสังคมไทย ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับความเชื่อความเข้าใจในชีวิต ตามที่เคยดำเนินมาเป็นระยะเวลานานนับศตวรรษ ในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 แม้จะเริ่มมีการก่อตัวของโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ แต่คนในสังคมก็ยังคงใช้ระเบียบความเข้าใจโลกตามกรอบโลกทัศน์ไตรภูมิ ผู้คนยังคงเชื่อว่า มีนรก สวรรค์ อยู่จริง โดยกรอบไตรภูมินี้ มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตในหลายด้าน ดังจะเห็นได้จากบทลงโทษในกฎหมายตราสามดวง ที่มีการพูดถึงโทษที่จะได้รับในชาติหน้า ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตนี้ มีความสำคัญน้อยกว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในชาติหน้า” (พระไพศาล วิสาโล, 2546: 9)

จวบจนในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ผลพวงจากภูมิศาสตร์สมัยใหม่และวิทยาศาสตร์ที่เริ่มแพร่สู่แวดวงชั้นนำในขณะนั้น ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับคติความเชื่อและปฏิเสธโลกทัศน์ไตรภูมิ ตามกรอบเหตุผลนิยม ที่เน้นความจริงเชิงประจักษ์ และเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนา สู่โลกทัศน์ของความเป็นสาธารณชน ที่เน้นประสบการณ์ที่เป็นจริง ให้ความสำคัญกับโลกนี้ และมีที่ว่างให้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์น้อยลง (พระไพศาล, 2546: 9)

การเปลี่ยนแปลงความคิดในทางพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการเกิดขึ้นของ ธรรมยุติกนิกาย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวชเป็น วชิรญาณภิกษุ เป็นผู้สถาปนาขึ้น พระองค์ทรงอธิบายหลักพระพุทธศาสนา โดยเน้นในเรื่องความเป็นเหตุเป็นผลด้วยการใช้ปัญญา นั่นคือ ผู้ที่นับถือศาสนาจะต้องนับถือด้วยความเข้าใจแทนที่จะนับถือในลักษณะตามกันมา และทรงปฏิเสธความเชื่อในทางพุทธศาสนาที่เน้นในความศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า โดยทรงอธิบายให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่ง (ศรีสุพร ช่วงสกุล, 2530: 24)

การมองพระพุทธเจ้าในฐานะมนุษย์ หรือมองว่าเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์นี้ เป็นสิ่งที่แตกต่างจากจารีตของไทยแต่โบราณ ที่พระพุทธเจ้าจะมีลักษณะเป็นนามธรรม หรือ ถูกกล่าวถึงในฐานะสภาวะธรรม แม้ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ที่สะท้อนจารีตการเขียนพุทธประวัติในอดีต เช่น พุทธวงศ์ หรือ มูลศาสนา ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับประวัติหรือเรื่องราวของพระพุทธโคดม โดยพุทธประวัตินั้นจะเป็น “ธรรมประวัติ” มากกว่า “ชีวประวัติ” (พระไพศาล วิสาโล, 2546: 23) มุมมองพระพุทธเจ้าในเชิงนามธรรมนี้ สะท้อนปรากฏให้เห็นในรูปเคารพ ที่ไม่เน้นความสมจริงในฐานะมนุษย์ แต่สะท้อนมหาบุรุษลักษณะตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นนอรรถกถา

การเลื่อนความนิยมในคติไตรภูมิ ที่มีมูลเหตุปัจจัยมาจากกรอบความคิดแบบเหตุผลนิยม ได้มีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ มุมมองในการสร้างงาน ประติมากรรม จิตรกรรมและสถาปัตยกรรมโดยเน้น “ความสมจริง” ตามหลักการและเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ หลักฐานที่ปรากฏถึงการเลื่อนความนิยมในกรอบโลกทัศน์ไตรภูมิ สะท้อนปรากฏในงานศิลปะสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในชั้นหลังๆ โดยเฉพาะในส่วนของงานสถาปัตยกรรม ที่มีได้ยึดติดกับแบบแผนโครงสร้างจักรวาลอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต ทั้งในเรื่องการวางผัง หรือการตกแต่งพื้นที่ภายใน

จวบจนในสมัยรัชกาลที่ 5 แนวคิดในทางพุทธศาสนาในสมัยนี้ ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจาก หลักความคิดในเชิงเหตุผลนิยมที่สืบเนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นความสำคัญกับ “แก่น” หรือ “ปรินสิเปอล” เป็นหลัก ดังพระราชดำรัส ความว่า “ฉันมีความเห็น แต่พูดออกไปชวนจะเป็นมิชฌิฐฐิ ว่าหิณยานกัถิ มหายานกัถิ ที่จะเหลือแก่นเดิมนั้นน้อย ผู้ที่แต่งขึ้นก็แต่งไปตามความเข้าใจของตัว และตามกาลตามสมัย และชั่วชั้นอายุคน...จะมีแต่ปรินสิเปอลคือข้อที่ตั้งของศาสนา ยังคงอยู่เท่านั้น” (2509: 57, อ้างถึงใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2535: 124)

ในสมัยพระองค์ นอกจากแนวคิดในเรื่อง “แก่น” หรือ “ปรินสิเปอล” แล้ว ความนิยมในอุดมคติแบบตะวันตก ก็ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธสถาน โดยมีการผสมผสานรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ากับสถาปัตยกรรมแบบจารีต เช่น ที่วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม หรือ วัดนิเวศธรรมประวัติ ซึ่งเป็นแนวทางการสร้างพุทธสถานที่เปลี่ยนแปลงไปจากกรอบโลกทัศน์เดิม ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงอุปมาการสร้างวัดเหมือนเก็บดอกไม้บูชาพระ เพื่อเป็นพุทธบูชา ตามที่ สมเด็จพระญาณสังวรญาณูปมาการสังฆราช ทรงอธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ว่า (สะกดตามต้นฉบับ)

“ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงพระราชดำริว่า ศาสนาไม่ได้อยู่ที่อิฐปูน การสร้างวัดในพระพุทธศาสนา ก็ไม่มีข้อบังคับ ว่าจะต้องสร้างเป็นรูปร่างอย่างไร แม้วัดหลวงที่สร้างมาแต่ก่อน พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงยกเยื้องแบบอย่างสร้างตามพระราชอัธยาศัย (เช่นแบบที่สร้างวัดพระเชตุพนฯ กับวัดราชโอรส ก็ผิดกันห่างไกล) ทรงอุปมาการสร้างวัดเหมือนเก็บดอกไม้บูชาพระ ถึงจะเป็นดอกไม้หลายอย่างต่างพรรณ ถ้าถวายโดยเจตนาบูชาพระแล้วก็เป้นพุทธบูชานั่นเอง...” (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2537: 91)

ภาพสะท้อนการเชื่อมความนิยมในคติไตรภูมิ และการยอมรับคำอธิบายโลกและจักรวาลตามแบบวิทยาศาสตร์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย สะท้อนโลกทัศน์เรื่องพื้นที่ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในขณะที่คนในอดีตเชื่อว่า โลกและจักรวาลเป็นไปตามคำพรรณนาในคัมภีร์ไตรภูมิ งานสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในอดีต จึงสะท้อน “ความเชื่อ” ในกรอบความคิดดังกล่าว และ ถ่ายทอดพื้นที่ในจินตภาพที่จำลองระเบียบของโลกและจักรวาลตามความเข้าใจในอดีตนั้น ให้ปรากฏ ในทางกลับกัน เมื่อกรอบโลกทัศน์ไตรภูมิ ไม่เป็นที่ยอมรับ ระเบียบแบบแผนในคติจักรวาล ตลอดจนความหมายเชิงสัญลักษณ์ต่างๆ จึงค่อยๆ เลือนหายไป ไม่ปรากฏให้เห็นในพุทธสถาน

ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ. 2398 กับประเทศตะวันตกในสมัย ร.4 ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของไทยแบบเลี้ยงชีพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าพาณิชย์ เป็นเหตุให้พื้นที่ต่างๆ ของวัด เริ่มมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และ ภายหลังการเลิกระบบไพร่และทาส ทำให้วัดต้องสูญเสียกำลังงานของวัด ได้แก่ ข้าพระ เลกวัด ผู้ทำหน้าที่ปฏิสังขรณ์ดูแลวัด จึงเป็นเหตุให้วัดเริ่มมีการจัดเก็บผลประโยชน์ เพื่อเป็นรายได้มาดูแลวัด เช่น การให้เช่าที่ดิน ปลูกสร้างอาคารพาณิชย์หรือการฌาปนกิจศพ (เนตรนภิศ นาควิษระ และคณะ, 2525: 300-302) วัดได้เริ่มมีบทบาทอย่างจริงจังในการหาผลประโยชน์เข้าสู่วัด ที่สำคัญคือการทำประโยชน์จากบริเวณที่ดินของวัดซึ่งไม่เพียงทำบนที่ธรณีสงฆ์ แต่ยังลุกลามเข้าไปในเขตพุทธาวาสอีกด้วย ตลอดจนเริ่มมีการปรับสภาพแวดล้อมต่างๆ ภายในวัด เช่น การตัดต้นไม้ เทพื้นคอนกรีต รวมถึงมีการใช้ที่ดินปะปนกับเขตพุทธาวาส ทำให้วัดเข้ามามีบทบาทในทางโลกมากขึ้น (เนตรนภิศ นาควิษระ และคณะ, 2525: 304)

จวบจนปัจจุบัน ภายใต้กรอบโลกทัศน์แบบสมัยใหม่ พุทธสถานหลายแห่งถูกพัฒนาไปตามมุมมองใหม่ๆ ที่ไม่มีในอดีต โดยเฉพาะในการสร้างความหมายใหม่ให้พุทธสถานเป็น พื้นที่รองรับการท่องเที่ยว วัดสำคัญหลายแห่งจึงถูกพัฒนาเพื่อรองรับผลประโยชน์และรายได้มหาศาล พื้นที่ในพุทธสถานจึงมีการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่อย่างเห็นได้ชัดกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต ไม่เว้นแม้แต่ในเขตพุทธาวาส ตั้งแต่การเปลี่ยนลานวัดเป็นลานจอดรถ การสร้างอาคารร้านรวงเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว การขายของที่ระลึก รวมไปถึงการปรับเปลี่ยนห้องประดิษฐาน พระพุทธปฏิมา ที่เคยมีความหมายเป็นที่ประทับ หรือที่หลีกเร้นส่วนพระพุทธรองค์ ก็กลายมาเป็นพื้นที่สาธารณะ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นภาพสะท้อนกรอบโลกทัศน์สมัยใหม่ ที่ทำให้พุทธสถานซึ่งเป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ กลับกลายเป็นพื้นที่สาธารณะ (profane space) ที่เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกับพื้นที่โลกภายนอก

พื้นที่ “สมัยใหม่” ในพุทธสถาน

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในสังคมไทย จากโลกทัศน์ในคติไตรภูมิ สู่มุมมองสมัยใหม่แบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งไม่เพียงส่งผลต่อความเข้าใจ โลกและชีวิต แล้ว การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ยังสะท้อนให้เห็นมุมมองพื้นที่ในคติปัจจุบัน ที่แตกต่างไปจากอดีต ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยได้ทำการสรุปลักษณะสำคัญของพื้นที่ในคติปัจจุบัน เป็นสามประการ โดยจะใช้คำเรียกพื้นที่ดังกล่าวว่า พื้นที่ “สมัยใหม่” ในพุทธสถาน เพื่อแสดงให้เห็นถึงมุมมองที่แตกต่างจากพื้นที่ในพุทธสถาน ที่ถูกสร้างขึ้นตามกรอบโลกทัศน์เดิม

- 1) พื้นที่สมัยใหม่ในพุทธสถาน เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกันโดยไร้ ขอบเขต และ เส้นแบ่ง
- 2) พื้นที่สมัยใหม่ในพุทธสถาน เป็นพื้นที่ซึ่งมีความหมายเดียวกัน
- 3) พื้นที่สมัยใหม่ในพุทธสถาน มองพื้นที่ในเชิงวัตถุ ไม่เน้นลำดับความสำคัญของพื้นที่

1) พื้นที่สมัยใหม่ในพุทธสถาน เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกันโดยไร้ ขอบเขต และ เส้นแบ่ง

พื้นที่สมัยใหม่ในคติปัจจุบัน เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกันไป เป็นสภาวะกลมกลืน (homogenous) เหมือนกันไปหมดโดยไร้เส้นแบ่ง ซึ่งเส้นแบ่งในที่นี้ แม้เส้นแบ่งในทางกายภาพจะยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ แต่เส้นแบ่งในจินตภาพหรือเส้นแบ่งพื้นที่ในทางนามธรรมนั้น เริ่มที่จะหายไป พร้อมกับกรอบโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมไทย แต่เดิมการกำหนดเส้นแบ่งพื้นที่ในคติไทยนั้น จะให้ความสำคัญกับตำแหน่งที่ตั้ง (orientation) และ ทิศทาง (direction) ที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางประธาน (center) เพื่อสะท้อนจินตภาพของพื้นที่ในคติความเชื่อ ดังจะเห็นได้จากพื้นที่ในพุทธสถาน ที่มีการวางผังเพื่อจำลองคติจักรวาล ทิศทางและตำแหน่งในการวางองค์ประกอบต่างๆ ล้วนสัมพันธ์กัน และเน้นความสัมพันธ์แห่งประธาน

แต่เมื่อโลกทัศน์เรื่องพื้นที่เปลี่ยนไป เส้นแบ่ง จากที่เคยถูกกำหนดเพื่อแสดงขอบเขตทั้งในทางกายภาพและเชิงนามธรรม ก็เริ่มที่จะเหลือเพียงเส้นแบ่งในเชิงกายภาพ หรือไม่ปรากฏเส้นแบ่งพื้นที่สำคัญอย่างที่เคยมีมาในอดีต ซึ่งสะท้อนมุมมองสมัยใหม่ ที่มองพื้นที่ทุกอย่างเป็นผืนเดียวต่อเนื่องกัน

2) พื้นที่สมัยใหม่ในพุทธสถาน เป็นพื้นที่ซึ่งมีความหมายเดียวกัน

เมื่อพื้นที่ในคติปัจจุบันหรือพื้นที่สมัยใหม่ไม่มีเส้นแบ่ง จึงทำให้แต่ละพื้นที่นั้นมีความหมายเดียวกันไปหมด โดยไม่มีการนิยามพื้นที่ตามกรอบความเชื่อ คติต่างๆ อย่างที่เคยเป็นมา พื้นที่ในจินตภาพหรือพื้นที่ในเชิงนามธรรม จึงหายไปพร้อมกับความหมายเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งกลายเป็นสิ่งที่ผู้คนทั่วไปไม่เข้าใจ

เมื่อความหมายของพื้นที่ หายไปหรือไม่ได้มีความสำคัญอย่างในอดีต ดังนั้น การกำหนดพื้นที่หรือการวางผังจึงมิได้ให้ความสำคัญกับ ตำแหน่งที่ตั้ง (orientation) และ ทิศทาง (direction) ที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางประธาน (center) อย่างที่เคยเป็นมา ทั้งนี้เพราะพื้นที่นามธรรมไม่ใช่สิ่งที่มืออยู่ “จริง” ในคติปัจจุบัน การกำหนดพื้นที่จึงอ้างอิงจากประโยชน์ใช้สอยของเป็นหลัก ในขณะที่แต่เดิมอ้างอิงจากความหมาย

3) พื้นที่สมัยใหม่ในพุทธสถาน มองพื้นที่ในเชิงวัตถุ ไม่เน้นลำดับความสำคัญของพื้นที่

เมื่อพื้นที่ในคติปัจจุบัน มีความหมายเหมือนกันไปหมด และเป็นมุมมองพื้นที่ในเชิงวัตถุ ซึ่งมนุษย์มีความคิดว่าตนสามารถเข้าไปได้ทุกพื้นที่ โดยไม่มีการจำแนกลำดับความสำคัญ การก้าวข้ามผ่านจากพื้นที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง จึงไม่ต้องใช้การเปลี่ยนแปลงตนเอง เพื่อปฏิบัติตามกฎในแต่ละพื้นที่ เพราะทุกพื้นที่ถูกควบคุมด้วย กฎธรรมชาติตามหลักการเหตุผลนิยม

เมื่อมองพื้นที่ในเชิงวัตถุ มนุษย์จึงมีวิธีการจัดการหรือปฏิบัติต่อพื้นที่นั้นโดยไม่ได้คำนึงถึงความหมายหรือสาระ ความสำคัญอย่างเช่นในอดีต เส้นแบ่งต่างๆ จึงไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับพื้นที่สมัยใหม่ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เคยเป็น “สาร” เพื่อสื่อให้คนทั่วไปเข้าใจ กลับกลายเป็นเพียง “รูป” ที่สามารถนำไปไว้ในอีกพื้นที่หนึ่งได้ โดยไม่ต้องคำนึงถึง กาละ หรือ เทศะ

พระเจดีย์ประธาน
สื่อความหมาย ศูนย์
กลางจักรวาล มีการ
กำหนดเส้นแบ่งต่างๆ
ล้อมรอบประธาน
หลายชั้น

เจดีย์ตั้งอยู่กลางถนน โดยไม่มีเส้นแบ่ง

เมื่อพื้นที่ในคติปัจจุบัน
ไม่ได้ให้ความสนใจกับ
ความหมาย แต่มองสิ่ง
ต่างๆในเชิงวัตถุ โดย
พื้นที่ทุกพื้นที่เป็นผืน
เดียวต่อเนื่องกันไปหมด
สัญลักษณ์ซึ่งเคยมี
ความหมายเฉพาะ
สำหรับพื้นที่ จึงถูกนำ
มาจัดวางไว้ตามที่ต่างๆ
โดยไม่คำนึง กาละเทศะ

ภาพที่ 5.1 (บนซ้าย) วัดมหาธาตุ จ. สุโขทัย

ภาพที่ 5.2 (บนขวา) พระมหาธาตุเจดีย์ วัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย

ภาพที่ 5.3 (ล่าง) เจดีย์รูปทรงข้าวบิณฑ์ ตั้งอยู่บนเกาะกลางถนน จ. สุโขทัย

คำ และ ลักษณะบางประการที่หายไปในพุทธสถาน

ระเบียง คด

- เมื่อโลกทัศน์ไตรภูมิหายไปจากความเข้าใจในคติปัจจุบัน ระเบียงคด ในความหมายของเส้นแบ่งขอบเขตจักรวาลในคติไตรภูมิ จึงไม่สะท้อนปรากฏให้เห็น หากจะมีการสร้าง ก็มักจะเป็นการสื่อความหมายในเชิงกายภาพ เพื่อกันแสดงขอบเขต
- เมื่อ ความหมาย หายไปจากความเข้าใจ สัญลักษณ์ต่างๆ ภายในขอบเขต ระเบียงคด จึงเหลือเพียงวัตถุรูปธรรม พื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปในพระระเบียง กลับกลายเป็นพื้นที่เพื่อการปฏิสังขรณ์ หรือ ใช้สำหรับตั้งพระพุทธรูปที่คนนำมาถวายวัดเป็นพุทธรูปบูชา
- เมื่อ ระเบียงคดหายไป แนวผนังที่เปรียบเทียบเสมือนกำแพงกันบังมุมมองและสิ่งรบกวนภายนอก สร้างความเป็นส่วนตัวก็หายไปด้วยเช่นกัน จึงไม่มีเส้นแบ่งที่จะเป็นเครื่องเตือนใจให้รู้ถึงความลำดับความสำคัญของพื้นที่ หรือ ความสำคัญของสิ่งอันเป็นประธาน

สีมา

- เนื่องจาก สีมา เป็นพื้นที่ซึ่งกำหนดขึ้นตามพระวินัย จึงยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน แต่สิ่งที่แตกต่างกันไป เป็นเรื่องของแบบแผนนิยมที่เปลี่ยนไป เช่น จากเดิมในอดีต มีเขตสีมาเพียงบางวัด หรือนิยมกำหนดเขตสีมาไว้ทำยววัดเพื่อความสงัด แต่ในปัจจุบัน เนื่องจากความนิยมสร้างพระอุโบสถเป็นประธานศูนย์กลาง จึงทำให้สีมา ไม่ใช่พื้นที่สงัดดังเดิม
- แม้ ความหมายของพื้นที่ สีมา จะยังคงเป็นที่เข้าใจกันในหมู่พระภิกษุสงฆ์ แต่สำหรับฆราวาส ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ สีมา นั้นเริ่มหายไป ด้วยกรอบการมองพื้นที่ในคติปัจจุบันที่ ที่มองพื้นที่เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกันไปหมด

กำแพงแก้ว

- แต่เดิมการสร้างกำแพงแก้ว ก็เพื่อทำหน้าที่เป็นเส้นแบ่ง กันล้อมพื้นที่สำคัญในพุทธสถาน เป็นการนิยามพื้นที่ ให้แตกต่างออกไปจากภายนอก เมื่อคติปัจจุบันมองพื้นที่ต่อเนื่องกัน มีความหมาย เดียวกัน และไม่มีที่ว่างสำหรับพื้นที่ทางนามธรรม กำแพงแก้ว จึงไม่ได้สะท้อนความหมาย หรือ หน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ เมื่อคนไม่เข้าใจความหมาย จึงไม่รับรู้ ว่าพื้นที่ภายในเขตกำแพงแก้วนั้น มีความสำคัญควรแก่การเคารพอย่างไร กำแพงแก้วจึงหลงเหลือเพียงความหมายขององค์ประกอบในเชิงรูปธรรม ที่เสริมให้อาคารดูสง่างาม

ฝาผนัง ห้อง

- เมื่อโลกทัศน์มุมมองพื้นที่เปลี่ยนไป ความหมายของ “พระคันธกุฎี” ที่ประทับแห่งพระพุทธองค์ จึงหลงเหลือเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมอันมีรูปเคารพไว้สักการบูชา เมื่อพื้นที่นามธรรม ไม่มีอยู่จริงในโลกสมัยใหม่ พระพุทธองค์จึงมิได้ทรงประทับอยู่เพื่อเป็นประธาน

ในสถานที่แห่งนี้ที่คนในอดีตเข้าใจ พื้นที่ภายในจึงปรับเปลี่ยนไปตามการใช้สอยในปัจจุบัน จากบรรยากาศมืด “สลัว” เหมาะแก่การเป็นที่เฝ้าภายในหรือที่เฝ้าเรือน จึงปรับเปลี่ยนเป็นการใช้แสงประดิษฐ์เพื่อสร้างบรรยากาศให้ “สว่าง” ตลอดจนการปรับเปลี่ยนพื้นที่ การตกแต่งประดับประดา เพื่อสนองความต้องการสมัยใหม่ในเชิงประโยชน์ใช้สอย

ความเข้าใจบางประการเรื่อง “ลักษณะไทย” และ ข้อเสนอแนะในงานวิจัย

การศึกษา ลักษณะไทย เกิดขึ้นเนื่องจากปัญหาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย ที่กลายมาเป็นประเด็นให้สถาปนิก หันมาทบทวนและตระหนักถึงบทบาทในการสร้างงานสถาปัตยกรรม ที่คงไว้ซึ่งกลิ่นอาย หรือ จิตวิญญาณในอดีต

ที่ผ่านมา การศึกษา อภิปรายเรื่อง ลักษณะไทย ในทิศทางต่างๆ มีวัตถุประสงค์หลักในการทำงานเดียวกันคือ การค้นหา “ลักษณะไทย” ที่จะสามารถนำไปปรับใช้ได้ในปัจจุบัน อย่างที่นิยมเรียกกันว่า “ลักษณะไทยร่วมสมัย” หรือ “ลักษณะไทยสมัยใหม่” ซึ่งการใช้คำว่า “ร่วมสมัย” หรือ “สมัยใหม่” เดิมต่อท้ายคำว่า ลักษณะไทย ก็สะท้อนเจตจำนงว่า ลักษณะไทยที่ทำการค้นหานี้ ไม่ใช่ สมัยเก่า แต่เป็นการค้นหา ลักษณะสถาปัตยกรรมผ่านมุมมอง การตีความ ในปัจจุบัน

งานวิจัยในเรื่องลักษณะไทย (สมัยใหม่) โดยส่วนใหญ่ จะมีขั้นตอน กระบวนการที่เป็นระบบชัดเจน ถูกต้องตามระเบียบวิธีในการวิจัย โดยเริ่มต้นจากการทบทวนทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม จากตำรา เอกสารทางด้านสถาปัตยกรรมไทย ที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพื่อสรุปสาระสำคัญของลักษณะไทย ทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม และนำข้อสรุปเหล่านั้น มาสร้างเครื่องมือในงานวิจัย อาทิ แบบสอบถาม สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง เพื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวในเชิงสถิติ และประมวลผลเป็น คำตอบ ของลักษณะไทย เพื่อจะนำไปปรับใช้ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม แม้ที่ผ่านมาจะมีงานวิจัยในประเด็นนี้มากมาย ตลอดจน มีการสัมมนา อภิปราย หรือ แม้แต่การประกวดแบบเพื่อค้นหาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทย ต่างๆ นานา แต่สถาปนิกเอง ก็ยังคงตั้งคำถามกับ ลักษณะไทย และ มีความพยายามที่จะค้นหา คำตอบ อยู่เรื่อยๆ

ในขณะที่สถาปนิกบางส่วนยังคงตั้งคำถามกับ ลักษณะไทย หรือค้นคว้าวิจัยในประเด็นดังกล่าว แต่สถาปนิกส่วนหนึ่ง ก็มักจะมีคำตอบในเรื่องลักษณะไทยตามการตีความในมุมมองของตน สะท้อนให้เห็นปรากฏ ในรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ที่มีการนำองค์ประกอบหรือลักษณะสถาปัตยกรรมแบบจารีต ไปประยุกต์หรือปรับใช้

แต่ที่กลายเป็นประเด็นถกเถียงในสังคมไทย คือ การที่สถาปนิก “ลอก” รูปแบบสถาปัตยกรรมในพุทธสถาน ไปใช้กับอาคารสมัยใหม่ เช่น โรงแรม รีสอร์ท หรือแม้แต่การนำรูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนยอด (กุฎาคาร) ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่มีฐานานุศักดิ์สูง ไปใช้กับอาคารทั่วไปบางประเภท ฯลฯ ซึ่งการนำลักษณะไทยเหล่านี้ไปใช้ เป็นสิ่งที่คนในสังคมตั้งคำถามกับความเหมาะสม หรือ กาละเทศะ

ปรากฏการณ์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า แท้ที่จริงการศึกษา หรือ อภิปรายเรื่องลักษณะไทย จะมองกันเพียงแค่ว่า “รูป” เปลือกนอก มิได้ เพราะสิ่งที่ปรากฏเป็นปัญหา ก็คือ การนำ “รูป” (ที่เข้าใจว่าเป็นลักษณะไทย) ไปใช้โดยไม่คำนึงถึง พื้นที่ (เทศะ) และ เวลา (กาละ) โดยขาดความเข้าใจว่า องค์ประกอบสถาปัตยกรรมต่างๆ เหล่านั้น ไม่ได้ทำหน้าที่ในการใช้สอยแต่เพียงประการเดียว แต่ยังแฝงความหมายในเชิงสัญลักษณ์ อีกประการหนึ่ง

การสร้างงานสถาปัตยกรรมไทยแต่โบราณ ล้วนอิงอยู่กับกรอบความคิดเรื่องพื้นที่และเวลา อาคารหรือสถาปัตยกรรมบางประเภท ถูกสร้างขึ้นมาเฉพาะพื้นที่หนึ่งๆ จะไปวางไว้ที่อื่นหนึ่งไม่ได้ เช่น พระอุโบสถต้องอยู่ในพื้นที่เขตสีมา หรือ สถาปัตยกรรมเรือนยอด จะต้องอยู่ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เช่น พระราชวังหรือพระอารามหลวง เป็นต้น แม้แต่ในระนาบทางตั้ง หรือความสูงอาคาร ก็ยังมีเรื่องของฐานานุศักดิ์ หรือลำดับความสำคัญ เป็นกรอบความคิด เช่น ในสมัยโบราณ ไม่มีใครสร้างบ้านเรือนสูงกว่า พระมหาธาตุ เพราะรู้ว่าเป็นพื้นที่เบื้องสูง เป็นต้น

ความคิดในการนำรูปแบบลักษณะไทย ไปใช้โดยไม่คำนึงถึงคติหรือความหมาย ไม่คำนึงถึงพื้นที่และเวลา สะท้อนมุมมองพื้นที่ในคติปัจจุบันตามโลกทัศน์สมัยใหม่ ที่มองพื้นที่ทุกอย่างเป็นผืนเดียวกันหมดโดยไม่มี ขอบเขตและเส้นแบ่ง เส้นแบ่งในที่นี้ ไม่ใช่เพียงแนวเขตในเชิงกายภาพ แต่เป็นการแบ่งกันพื้นที่ในเชิงนามธรรม แยกออกจากพื้นที่ทั่วไป เช่นในพุทธสถานมีการสร้างกำแพงแก้ว หรือ ระเบียงคดเพื่อทำหน้าที่เป็นเส้นแบ่ง ล้อมรอบอาคารสำคัญ ซึ่งเส้นแบ่งนี้ไม่ใช่เพียงการแสดงเขตพุทธาวาส หรือเขตพื้นที่สำคัญ แต่เป็นการบอกว่า ทุกสิ่งที่อยู่ในพื้นที่ มีความหมายแตกต่างไปจากภายนอก

เมื่อโลกทัศน์สมัยใหม่ มองพื้นที่เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกันไปหมด เส้นแบ่งเหล่านี้จึงไม่มีความหมายอะไรสำหรับสถาปนิกสมัยใหม่ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกใจ หากสถาปนิกจะนำ “รูป” หรือ สิ่งที่เข้าใจว่าเป็น “ลักษณะไทย” ในมุมมองตน ไปวางไว้ที่ใดก็ได้ตามที่ต้องการ

ในการศึกษา ลักษณะไทย สิ่งสำคัญคือ ผู้ศึกษาจะต้องทำความเข้าใจมิติทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจ โลกทัศน์ หรือ ฐานความคิดอันเป็นที่มาแห่ง รูปลักษณะสถาปัตยกรรมเหล่านั้น ไม่ใช่เพียงการเน้นความสำคัญเพียง “รูป” “ลักษณะ” “เปลือกนอก”

การศึกษาประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม จะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจว่า แท้ที่จริง ผืนแผ่นดินที่คนในปัจจุบันเรียกว่า “ประเทศไทย” นั้น เป็นพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม และมีการผสมผสาน สมานคติประเพณีต่างๆ เป็นเนื้อเดียวกัน และไม่ได้อยู่ภายใต้ฐานความคิดเรื่อง “ชาติ” ที่อยู่ในเขตพรมแดนประเทศ อย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน

คำว่า “ไทย” เป็นคำที่ใช้เรียก “ชาติ” ก็เมื่อไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา ก่อนหน้านั้น จะพบเพียงคำว่า “สยาม” “สุโขทัย” “อู่ทอง” “เชียงใหม่” “พิษณุโลก” ฯลฯ ที่ไม่ได้แสดงแนวเขตพรมแดน แต่เป็นภาพสะท้อน “ศูนย์กลาง” ในแต่ละพื้นที่ ดังที่นักวิชาการอุปมาเปรียบเทียบศูนย์กลางการปกครองต่างๆ ดัง

รัศมีของแสงเทียนที่ส่องสว่าง ที่ไม่ได้มีพรมแดน จังหวัด หรือ ประเทศ อย่างที่เข้าใจในปัจจุบัน ในบางยุคบางสมัย แสงเทียนในพื้นที่หนึ่ง อาจมีกำลัง ส่องสว่าง มากกว่าที่อื่น นั่นหมายถึง การแผ่ แสงยานุภาพทั้งในทางการเมือง การปกครอง ซึ่งทำให้แสงเทียนที่มีกำลังน้อยกว่า ต้องตกอยู่ภายใต้ ศูนย์กลาง (แสงเทียน) ที่มีกำลังมากกว่า

ในความเห็นของผู้วิจัย ภาพสะท้อนวัฒนธรรม ก็คงไม่แตกต่างจากทฤษฎีแสงเทียนนี้เช่นกัน หากแสงเทียนของกลุ่มวัฒนธรรมหรืออารยธรรมใด แผ่กำลังส่องสว่าง งานศิลปสถาปัตยกรรม ก็ย่อมที่จะสะท้อนเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมนั้น ยกตัวอย่างเช่น เมื่อราชธานีสุโขทัย เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรม ในแถบลุ่มแม่น้ำยม แสงสว่างทางวัฒนธรรม ก็จะแผ่ไปยังบริเวณชวลโดยรอบใกล้เคียง อาทิ พิชณุโลก กำแพงเพชร เป็นต้น ดังนั้น ในพื้นที่เขตแดนประเทศไทยในปัจจุบัน จึงมีการผสมผสานรูปแบบทาง ศิลปวัฒนธรรม เปรียบเหมือนกับแสงเทียนดังที่กล่าวมาข้างต้น

ในการวิเคราะห์ “ลักษณะไทย” จึงควรมองในภาพองค์รวมแห่งวัฒนธรรม มากกว่าจะเป็น “สูตรสำเร็จ” หรือ “ลักษณะประจำชาติ” อย่างที่มีการพยายามสร้างขึ้น

การศึกษาลักษณะไทยครั้งนี้ ตั้งอยู่บนกรอบความคิดในการวิเคราะห์ ลักษณะไทย แบบองค์รวม ที่ไม่ได้มุ่งเน้นการมุ่งหาคำตอบว่า ลักษณะไทยคืออะไร อย่างคำถามในงานวิจัยที่ผ่านมา แต่เป็นการย้อนกลับไปตั้งคำถามว่า คนในอดีต ท่านคิดอย่างไร ท่านมองสถาปัตยกรรมหรือมองพื้นที่อย่างไร จึงทำให้เกิดงานสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เช่นนี้ได้ โดยผู้วิจัยมีความเชื่อว่า หากจะต้องการออกแบบงานสถาปัตยกรรมปัจจุบัน ให้มีกลิ่นอายของวัฒนธรรมในอดีต จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจ โลกทัศน์ ความคิดต่างๆ ในอดีตเสียก่อน อย่างไรก็ตาม อุปสรรคในการศึกษา ลักษณะไทย ในกรอบคิดนี้ อยู่ที่เราไม่สามารถย้อนเวลากลับไปยังเมื่อครั้งก่อน เพื่อถามคำถามเหล่านี้ได้ ดังนั้น ในการพยายามหาคำตอบหรือคำอธิบาย จำเป็นต้องใช้เครื่องมือ ที่จะเป็นสะพานไปสู่ความเข้าใจต่างๆ เหล่า นั้น ซึ่งเป็นที่มาในการศึกษา คำ ในครั้งนี้

ในการศึกษา ลักษณะไทย ผ่านมุมมองของ คำ ทำให้เกิดความเข้าใจมุมมองพื้นที่ในมิติที่แตกต่างไปจากการอธิบายด้วยคำตะวันตกที่สถาปนิกคุ้นเคย โดยเฉพาะกรอบความคิดในการนิยามพื้นที่ให้แตกต่างกันโดยมีเส้นแบ่ง ขอบเขต ที่ชัดเจน เช่น หากพื้นที่อยู่ใต้ชายคา จะใช้คำเรียกว่า ระเบียง เฉลียง พะไล แต่ถ้าอยู่พ้นชายคาออกไป จะใช้คำเรียกว่า ชาน ซาลา ลาน เป็นต้น ซึ่งหากเรามองพื้นที่ในงานสถาปัตยกรรมไทย ผ่านมุมมองตะวันตก ก็จะทำให้เรามองไม่เห็น ความคิดบางประการที่แฝงอยู่ในคำไทยเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม ใช่ว่ามุมมองพื้นที่แบบตะวันตก จะเป็นแบบนี้ไปหมด แม้ที่จริงกรอบความคิดในการมองพื้นที่เป็นผืนเดียวต่อเนื่องกันนี้ เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์สู่สมัยใหม่ในสังคมตะวันตก ซึ่งแต่เดิมในการสร้างสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบจารีต หรือแบบคลาสสิก ก็จะมีศัพท์ต่างๆ ที่มาอธิบายพื้นที่ในแต่ละส่วน ในลักษณะเดียวกับพื้นที่ในคติไทยเช่นกัน อาทิเช่น nave (พื้นที่ทางเดินตรงกลาง) aisle (พื้นที่ทางเดินด้านข้าง) apse (พื้นที่ในส่วนปลายของโบสถ์) เป็นต้น

ภายหลังที่วัฒนธรรมสมัยใหม่ ได้เข้ามามีอิทธิพล ต่อทิศทางการออกแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก โดยมีการเปลี่ยนจากกรอบการสร้างงานแบบจารีต ไปสู่แนวคิดสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (Modern Architecture) ที่ก่อตัวขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา แนวคิดดังกล่าวส่งผลต่อมุมมองเรื่องพื้นที่ในงานสถาปัตยกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง จากเดิมที่สถาปนิกนิยมสร้างพื้นที่ในลักษณะปิดล้อม ก็เกิดแนวคิดใหม่ในการสร้างพื้นที่ ในลักษณะโปร่ง โล่ง สบาย แบบสมัยใหม่ อย่างที่สถาปนิกใช้คำเรียกว่า “Flow of Space” (หรือ การไหลของที่ว่าง) รวมถึงการให้ความสำคัญกับมุมมองที่เกิดขึ้นกับงานสถาปัตยกรรม รวบรวมว่า สถาปัตยกรรมนั้นเป็นงานประติมากรรมที่เข้าไปสัมผัสได้

สิ่งที่มาพร้อมกับกรอบแนวคิดดังกล่าว คือคำศัพท์สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ อาทิ คำว่า Space (ที่ว่าง) Form (รูปทรง) Volume (ปริมาตร) ในขณะที่ คำศัพท์เดิมในวัฒนธรรมจารีตแบบตะวันตกก็เริ่มที่จะหายไป และ ไม่ได้รับการพูดถึง

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงกรอบความคิดการสร้างงานสถาปัตยกรรมในโลกตะวันตก ไม่แตกต่างจากสังคมไทยเท่าไรนัก และมีผลลัพธ์ในการทำงานเหมือนกันคือ การหายไปของศัพท์ในยุคก่อน และการเกิดขึ้นของมุมมองใหม่ในการสร้างงานสถาปัตยกรรม

ในสังคมไทย การเปลี่ยนแปลงจากการถ่ายทอดวิชาช่างในแบบจารีต สู่อารยศึกษสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ตามแบบอย่างตะวันตก ได้ส่งผลต่อโลกทัศน์ มุมมองใหม่ๆ ในงานสถาปัตยกรรม เป็นผลให้สถาปนิกหันมาใช้ ภาษาใหม่ในการสร้างงานสถาปัตยกรรมที่แวดล้อมด้วยคำตะวันตก ในทางกลับกันก็ทำให้ คำและภาษาเดิมที่เคยใช้มาในอดีตค่อยๆ หายไปจากความเข้าใจ

ในความเห็นของผู้วิจัย ประเด็นการเปลี่ยนแปลงตามที่กล่าวมานี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจสำหรับการตั้งคำถามในงานวิจัยต่อไป ในเมื่อ คำไทยเป็นภาพสะท้อนโลกทัศน์ในอดีต ในทางกลับกัน การสร้างงานภายใต้กรอบคำและความคิดตะวันตก ก็น่าที่จะสะท้อนมิติบางประการที่แตกต่างไปจากคำไทย

อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องที่น่าเสียดาย ด้วยข้อจำกัดในงานวิจัยและประสบการณ์ของผู้วิจัยเอง จึงทำให้งานวิจัยนี้ มีข้อบกพร่องบางประการ ที่ทำให้งานขาดความสมบูรณ์ และ ไม่สามารถที่จะตอบคำถามหรือข้อสงสัยในประเด็นเหล่านั้นได้ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัย ได้ทำการสรุปปัญหา เพื่อเป็นข้อเสนอแนะ อันเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาในประเด็นเดียวกันนี้ต่อไป

ปัญหาและ ข้อเสนอแนะบางประการ

- งานวิจัยนี้ ศึกษาคำเพียงบางคำ ยังมีศัพท์อีกหลายคำที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพื้นที่ ซึ่งไม่ได้หยิบยกมาอภิปราย อาทิ คำว่า มุข , โฟที เป็นต้น นอกจากนี้ มีคำศัพท์อยู่หลายกลุ่มที่มีนัยยะสำคัญ และสามารถนำไปใช้เป็นประเด็นในงานวิจัยได้ อาทิ ศัพท์เกี่ยวกับวัสดุ และองค์ประกอบโครงสร้าง (เพื่อเข้าใจแนวคิดในการก่อสร้าง และ เทคโนโลยีในอดีต) หรือ ศัพท์ที่มีชื่อเรียกจากพรรณไม้หรือสิ่งในธรรมชาติ (เพื่อเข้าใจแนวคิด ที่มาในการสร้างแรงบันดาลใจในงานศิลปสถาปัตยกรรมจากธรรมชาติ) เป็นต้น

- งานวิจัยนี้ เน้นการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารเป็นหลัก จึงขาดการศึกษาในมิติอื่นๆ อาทิ การสำรวจ กรณีศึกษาต่างๆ การสัมภาษณ์นักวิชาการ หรือผู้รู้ท่านต่างๆ ซึ่งในการศึกษาต่อไป ควรที่จะได้มีการสัมภาษณ์ผู้ที่ยังใช้คำนี้อยู่ในปัจจุบัน อาทิ นักวิชาการทางสาขาสถาปัตยกรรมไทย , ช่างหลวง หรือ ช่างพื้นบ้าน
- งานวิจัยนี้ ไม่ได้เน้นการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรม แต่เน้นการศึกษาเรื่อง พื้นที่ ดังนั้น ในรูปแบบสถาปัตยกรรมบางอาคารที่ยกมาเป็นกรณีศึกษา จึงเป็นภาพจำลองลายเส้นอย่างหยาบ ดังนั้น ในการศึกษาต่อไป ควรที่จะให้ความสำคัญกับการศึกษารูปแบบด้วยอีกประการหนึ่ง เพื่อสามารถนำไปใช้อ้างอิงตามหลักวิชาการได้อย่างถูกต้อง
- งานวิจัยนี้ กำหนดกรอบการศึกษาเฉพาะ ศัพท์ภาษาภาคกลาง ซึ่งแท้ที่จริง ในแต่ละท้องถิ่นจะมีการใช้ศัพท์เรียกแตกต่างกันออกไป ดังนั้น หากมีการศึกษาเรื่องศัพท์ที่ใช้เรียกองค์ประกอบสถาปัตยกรรมในแต่ละท้องถิ่น ก็จะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจแนวคิดในการสร้างงานสถาปัตยกรรมในท้องถิ่นนั้นได้เป็นอย่างดี
- งานวิจัยนี้ อ้างอิงจากเอกสารสำคัญบางฉบับ ซึ่งแท้ที่จริงยังมีเอกสารโบราณอีกหลายฉบับที่ไม่ได้นำมาใช้ในการศึกษา ในการศึกษาต่อไปอาจจะมองประเด็นในการศึกษา โดยตั้งต้นจากเอกสารเป็นหลัก เช่น การศึกษาคำศัพท์สถาปัตยกรรมที่ปรากฏในจารึกสมัยสุโขทัย การศึกษาคำที่ปรากฏในไตรภูมิภค เพื่อเข้าใจแนวคิดในคติจักรวาล เป็นต้น
- งานวิจัยนี้ ไม่ได้เน้นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ในพุทธสถาน จึงทำให้ขาดกรณีศึกษาสถาปัตยกรรม ที่มาประกอบการอธิบายผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์สู่สมัยใหม่ ดังนั้น ในการศึกษาต่อไปจึงควรหยิบยกกรณีศึกษาสถาปัตยกรรม ที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ มาเป็นตัวอย่าง เพื่อจะได้เกิดความเข้าใจมากขึ้น
- งานวิจัยนี้ ไม่ได้ศึกษา อิทธิพลกรอบความคิดใน คำศัพท์สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ที่ส่งผลต่อการสร้างงานสถาปัตยกรรมในสังคมไทย ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจ และน่าจะได้มีการพูดถึงหรืออภิปรายในโอกาสต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์, บรรณาธิการ. ลักษณะไทย เล่ม 1 ภูมิหลัง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2525.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. มหายานและเรื่องสร้างพระบาทหลวง. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. มูลเหตุแห่งการเขียนภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2522.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. อภิธานศัพท์เรือนไทยภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ ทำเนียบรัฐบาล, 2537.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. มหาธาตุ. กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเจริญพระชนมายุครบ 3 รอบ, 2534.
- คาสเวล, เจ. A Dictionary of the Siamese Language. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. ผู้เจ้านาย. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.
- ชาติรี ประภิตนทการ. จาก สยามเก่า สู่ไทยใหม่: ความหมายทางสังคมและการเมืองในงานสถาปัตยกรรม พ.ศ. 2394-2500. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2546.
- โชติ กัลยาณมิตร. “สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม” ใน ลักษณะไทย. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช , 2525.
- โชติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรมศัพท์สถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง. กรุงเทพมหานคร : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2518.
- โชติ กัลยาณมิตร. สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2539.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. ประวัติพระยาพดุมราชินดีศรีสัตยานุการ (อ่อน โคมลวรรณ) และ เรื่องแรกสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติ จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537.
- ตรี อมาตยกุล. ประวัติศิลปกรรมไทย. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นายพร ข้าใสภี ณ สุสานวัดใหม่อมตรส วันที่ 3 มิ.ย. 2493.
- ตรี อมาตยกุล. ศิลปสมัยอุทอง ศิลปสมัยอยุธยา ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์. ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2510.

- ตำรา ณ เมืองใต้. ประชุมวรรณคดีไทย ภาค 1 : กำสรวลศรีปราชญ์. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2502.
- ทงศักดิ์ รัตนสุนทร. การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิดและวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2543
- ทิพย์สุดา ปทุมานนท์. สถาปัตยกรรม: กังสดาลแห่งความคิด. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. เรื่องพระปฐมเจดีย์. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469.
- ธรรมปิฎก, พระ. ไตรภูมิพระร่วง อธิพิพลต่อสังคัมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2543.
- ธรรมปิฎก, พระ. ภาษา วรรณกรรม และ วัฒนธรรมไทย ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก. กรุงเทพมหานคร : มูลินนิธิพุทธธรรม, 2538.
- ธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์, วิไลรัตน์ ยังรอด เรียบเรียง. คู่มือท่องเที่ยว-เรียนรู้ อยุธยา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส, 2548.
- ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์สุโขทัย: พลังคน อำนาจผี บารมีพระ. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2544.
- ธิดา สาระยา. เมืองศรีสัชนาลัย. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2537.
- น ณ ปากน้ำ. วัดพระเชตุพนฯ Wat Phrachetuphon. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2537.
- น ณ ปากน้ำ. วัดสุทัศนเทพวราราม Wat Suthat Dhepararam. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2539.
- น ณ ปากน้ำ. สีมาถา สมุดข่อยวัดสุทัศนเทพวราราม. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2540.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการฉลองวันประสูติครบ 1200 ปี วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2526. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. จดหมายระยะทางไปมณฑลราชบุรี. พระนคร : โรงพิมพ์ศิวิล, 2516.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 1-5. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, 2506.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระเจ้าเล่ม 1-27. กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, 2505.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. หม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุล (พิมพ์เนื่องในวันประสูติครบ 6 รอบ 8 สิงหาคม 2512). พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2512.

- นารถ โภธิประสาธ. สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์ให้มูลนิธิ อาจารย์นารถ โภธิประสาธ และ อาจารย์ศิววงศ์ ภูญชร ณ อยุธยา ในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหาราช ทรงมีพระชนมพรรษา 72 พรรษา 5 ธันวาคม พ.ศ. 2542
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “พื้นที่ในคติไทย” ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี ความเปลี่ยนแปลง และเรื่องสรรพสาระ. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ ณ พรินทร์ติ้ง เซ็นเตอร์, 2538.
- นิยะดา เหล่าสุนทร, บรรณานิการ. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2544.
- เนตรนภิศ นาควัชระ, ปิยนาด บุนนาค, จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- บริษัทบุรุษภัณฑ์, หลวง. ชุมนุมโบราณคดี. พระนคร: โรงพิมพ์นิยมวิทยา, 2503.
- บัญชา พงษ์พานิช บก. เรียนรู้ บูชา พระบรมธาตุเมืองนคร. นครศรีธรรมราช : วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร, 2547.
- แบรดเลย์, แดนบีช. หนังสือ อักษรอาณานิคมศรีบัตของหมอปรีดเล พ.ศ. 2416. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว ,2514.
- ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, 2513.
- ปรมานุชิตชิโนรส , สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. “โคลงตั้งเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2544.
- ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระกรมพระ. คำถุขฎี. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ “ทุนพระพุทธรูปยอผ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์ งานสมโภช 200 ปี สมเด็จพระ ๔ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส 11 ธันวาคม 2533- 11 ธันวาคม 2534, 2534.
- ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2539.
- ปัทมา วิชิตจรัญ. การศึกษาแผนผังวัดสมัยอยุธยาในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.
- ปาริสุทธิ เลิศคชาธาร. เจดีย์- คฤหาสน์ในพุทธศาสนานิกายหินยานของอินเดีย. วารสารหน้าจั่ว ฉบับประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 /มกราคม 2547.
- ปาเลอกัว, ซอง- บาติสต์. สัพพะ พระจะนะ พาสาทิ พ.ศ. 2397. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว ,2542.
- เปลื้อง ณ นคร. พจนานุกรมภาษา. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2544.

ผู้สดี ทิพทัส. สถาปนิกสยาม พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และ แนวคิด (พ.ศ. 2475-2537) เล่ม 1.

กรุงเทพมหานคร : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2539.

พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปะสุโขทัยและอยุธยา ภาพลักษณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. หาพระ หาเจ้า รวมบทความทางวิชาการเกี่ยวกับความหมายทางสังคมและวัฒนธรรม

ของโบราณวัตถุและโบราณสถาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

ไพศาล วิสาโล, พระ. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพมหานคร :

มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกฎิกิจ,

2452.

มณี พยอมยงค์. ล้านนาไทย. อนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ (เชียงใหม่

2526-27). เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, 2527.

มติชน, สำนักพิมพ์. พจนานุกรมฉบับมติชน. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2547.

มานิต มานิตเจริญ. พจนานุกรมไทย. กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, 2543. พิมพ์ครั้งที่ 17.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493. กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา,

2522.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญ

ทัศน์, 2525.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร: บพิธการ

พิมพ์, 2532.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์,

2546.

เยี่ยมวิรัชชพากย์, พระ. พจนานุกรม 4 ภาษา ไทย-อังกฤษ-ฝรั่งเศส-เยอรมัน. พระนคร: ร.พ. เจริญ

ธรรม, 2510

ลาอุแบร์, สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : โรง

พิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2510.

ลิขิต ลิขิตานนท์. เอกสารรวมบทความจากการประชุมสัมมนาทางวิชาการ ล้านนาคดีศึกษา : โลกทัศน์

ชาวล้านนา ระหว่างวันที่ 11-14 ก.ย. 2534.

วนิดา พึ่งสุนทร. ความงามในงานสถาปัตยกรรมไทย. ว่าด้วยเรื่องไทย...ไท เอกสารโครงการอบรมวิชา

การ จัดโดยสมาคมสถาปนิกสยามฯ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2544.

วนิดา พึ่งสุนทร. แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในปัจจุบัน. สารศาสตร์สถาปัตยกรรม

ฉบับ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

วิจิตรการโกศล, พระครู เรียบเรียง. ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม พร้อมด้วยแผนผัง ภาพปูชนียวัตถุ และถาวรวัตถุ. กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์ในงานยกช่อฟ้าพระวิหารพระศรีศากยมุนี 6-13 เมษายน 2516 พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ศิวนพร, 2516.

วิโรจน์ ชีวาสุทธาวร . การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมสุโขทัย กรณีศึกษาวัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย. วารสารหน้าจั่ว ฉบับประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 /มกราคม 2547.

วิไลรัตน์ ยังรอด. การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนัง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2540. ศิลปากร, กรม. ประวัติวัดอรุณราชวราราม. กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดอรุณราชวราราม จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน วิจิตรญาณมหาเถร) อดีตเจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อ วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2521

ศิลปากร, กรม. สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2538.

ศิลปากร, กรม. สมุดภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม . กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2535.

ศิลปากร, กรม. สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี มอบให้มหาวิทยาลัยศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525.

ศิลปากร, กรม. กรุงเทพฯ ๒๔๘๙ - ๒๕๓๙ Bangkok 1946-1996. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร ร่วมกับมูลนิธินิธิเมตต์ไทย จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช ในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พุทธศักราช 2539, 2539.

ศิลปากร, กรม. กองโบราณคดี. นำชมกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525.

ศิลปากร,กรม. พระราชวังและวัดโบราณ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่ายและแผนผัง. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร รวบรวมจัดพิมพ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติ ก้อง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2511.

ศิลปากร,กรม. ทำเนียบโบราณสถานศรีสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2535.

ศิลปากร,กรม. โลกสี่พันล้านปี แปลโดย นายบุญเลิศ เสนานนท์. กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2543.

- ศิลปากร,กรม. สมุดภาพ : มรดกโลกอยุธยา เฉลิมกาญจนาภิเษก โครงการนครประวัติศาสตร์
พระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2538 เนื่องในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติ
ครบ 50 ปี กรุงเทพมหานคร :บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) , 2538.
- ศิลปากร,กรม. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. 2533
- ศรีสุพร ช่วงสกุล. ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี
การศึกษา 2529.
- สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. วารสารอักษรศาสตร์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 1-2 : 321-351
- สน สีมาตรัง. คติจักรวาล. วารสารอาษา สิงหาคม 2537.
- สมคิด จิระทัศนกุล. วัด: พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- สมคิด จิระทัศนกุล. รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2547.
- สมใจ นิมเล็ก. อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2547.
- สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา- ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๒ กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร พิมพ์เนื่องใน
โอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542, 2542.
- สลกฤดู-ไท-อังกฤษ อนุชาน. กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ , 2507.
- สันติ เล็กสุขุม . เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร
: สำนักพิมพ์มติชน, 2538.
- สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2540.
- สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2544. พิมพ์
ครั้งที่ 2
- สารานุกรมศัพท์, หลวง. ชุมนุมสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือประมวลศาสนาทั่วโลก. พระนคร : สำนักพิมพ์รวมสาส์น,
2492.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ใน
พระบรมราชูปถัมภ์, 2539. พิมพ์ครั้งที่ 17.
- สุชีโวภิกขุ. สุชาวดียุทธศาสตร์ แปลโดย วัดกันมาตุยาราม. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2494.
- สุดจิต (เสวตจินดา) สนั่นไหว . การศึกษาเรื่องการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม.
กรุงเทพมหานคร: บริษัท กราฟิคอาร์ต 28 จำกัด, 2541.
- สุภาพรณ ณ บางช้าง. พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปก
ครอง. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช
จำกัด, 2529.

- สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. ลักษณะแบบ 2 มิติ ของรูปทรงต่างๆ ในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 ก.ค.-ธ.ค. 2522.
- เสฐียรโกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, 2544.
- เสฐียรโกเศศ. การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2514.
- เสฐียรโกเศศ. ศาสนาเปรียบเทียบ. นครหลวงฯ : อมรการพิมพ์, 2515.
- เสฐียรโกเศศ. ศาสนาเปรียบเทียบ. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 1, 2502.
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. "ภูมิจักรวาลวิทยาของเขตพุทธาวาส วัดสุทัศนเทพวราราม." เมืองโบราณ ปีที่ 18 , ฉบับที่ 3 , 2535.
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 24 . กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
- แสง จันทร์งาม. ศาสนศาสตร์ The Science of Religion. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2542. พิมพ์ครั้งที่ 3.
- เอเดรียน สอนอดกราส เขียน , ภัทรพร สิริกาญจน บรรณาธิการ. สัญลักษณ์แห่งพระศุภ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินติ้ง, 2536.

ภาษาอังกฤษ

- Dohring, Karl. Buddhist Temples of Thailand An Architectonic Introduction . Bangkok: White Lotus Press, 2000.
- Eliade, M. Symbolism, the Sacred, & the Arts. New York: the Continum Publishing Company, 1992.
- Eliade, M. The Encyclopedia of Religion Volume 6. New York : Macmillan Publishing Company, 1987.
- Eliade, M. THE SACRED AND THE PROFANE The Nature of Religion. New York: Harcourt Brace & Company, 1987.
- Eliade, M. editor in chief. The Encyclopedia of Religion Volume 1. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.
- Eliade, M. The Encyclopedia of Religion Volume 11. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.
- Eliade, M. The Encyclopedia of Religion Volume 12. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.

Freeman, Michael and Jacques, Claude. River Books Guides ANCIENT ANGKOR. Thailand :
River Books, 1999.

Gresham, J. L. Sacred Space according to Mircea Eliade. Available from :
<http://www.fontbonne.edu/libserv/fgic/REL100/sacredtimespace.htm>[2002]

Griswold. A.B. WAT PRA YUN RECONSIDERED. Bangkok: The Siam Society, 1975.

Tourism Authority of Thailand . Ayutthaya : World Heritage. Bangkok : G.A. Merit
Co.,Ltd.,1998.

Tourism Authority of Thailand . Sukhothai : World Heritage. Bangkok : G.A. Merit Co.,Ltd.,1998.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ - นามสกุล	นายชนาธิป พันทวี
ภูมิลำเนา	บ้านเลขที่ 3 ซอยนครสวรรค์ 2 ถนนนครสวรรค์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
การศึกษา	<p>พ.ศ. 2525 – 2530 ศึกษาระดับประถมศึกษา ที่โรงเรียนอนุบาลมหาสารคาม</p> <p>พ.ศ. 2531 - 2533 ศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ที่โรงเรียนสารคามพิทยาคม จังหวัดมหาสารคาม</p> <p>พ.ศ. 2534 – 2535 ศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา</p> <p>พ.ศ. 2536 – 2541 ศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต ที่ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>พ.ศ. 2544 – 2547 ศึกษาระดับปริญญาโทบัณฑิต ที่ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สาขาสถาปัตยกรรม ในกลุ่มสาขาวิชา ประวัติศาสตร์และทฤษฎีสถาปัตยกรรม</p>
การทำงาน	<p>พ.ศ. 2541 –ปัจจุบัน อาจารย์ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร</p>

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย